

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

SAHİH-İ MÜSLİM'DE KUR'AN ATIFLI RİVAYETLER

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Nurdane GÜLER

Ankara 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

SAHİH-İ MÜSLİM'DE KUR'AN ATIFLI RİVAYETLER

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Nurdane GÜLER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ

Ankara 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

SAHİH-İ MÜSLİM'DE KUR'AN ATIFLI RİVAYETLER

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Nurdane GÜLER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ

.....

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

.....

Prof. Dr. Ali İsra GÜNGÖR

.....

Prof. Dr. Salih AKDEMİR

.....

Prof. Dr. Musa YILDIZ

.....

Tez Sınav Tarihi ... /... /2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkeler gereği, çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
Nurdane GÜLER

İÇİNDEKİLER

RUMUZLAR	1
KISALTMALAR	2
ÖNSÖZ.....	3
0. GİRİŞ	5
0.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	5
0.2. Araştırmanın Önemi.....	6
0.3. Araştırmanın Metodu	13
0.4. Müslim b. Haccac ve Eserleri	15
0.4.1. İlim Hayatı.....	15
0.4.2. Eserleri	21
BİRİNCİ BÖLÜM.....	26
1. SAHİH-İ MÜSLİM'İN TEFSİR BÖLÜMÜ BAĞLAMINDA KÜTÜB-İ SİTTE'DEKİ DİĞER TEFSİR BÖLÜMLERİ	26
1.1. GENEL MÜLAHAZALAR.....	26
1.2. METİN İTİBARIYLA RİVAYETLER	28
1.2.1. Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Sunan Rivayetler.....	28
1.2.1.1. Anlamsal Katkı	28
a) Bütün Olarak Ayeti veya Ayet İçinde Bir Sözü Açıklayan Rivayetler.....	28
b) Sebeb-i Nüzul Yoluyla Ayeti Açıklayan Rivayetler	39
1.2.1.2.Sosyal ve Hukuksal Katkı.....	49
a) Ayetteki Hükümün Uygulanmasına Dair Rivayetler.....	49
b) Ayetteki Hükümün Neshini Bildiren Rivayetler	53
1.2.1.3.Tarihsel ve Bilgisel Katkı	60

a) Ayetin İniş Zamanını Veya Yerini Bildiren Rivayetler.....	60
b) Ayetteki Bilgiyi Destekleyen ve Detaylandıran Rivayetler .	66
1.2.2. Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Sunmayan Rivayetler	69
1.2.2.1. Ayette Bildirilene Destekleyen Fakat Anlam Olarak Bir şey Ekleme- yen Rivayetler	69
1.2.2.2. Herhangi bir Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme ..	71
1.2.2.3. Kur'an'a Ait Çeşitli Konularda Rivayetler	74
1.2.2.4. Ayetin Bağlamından Kopuk Rivayetler.....	76
1.2.2.5. Hangi Ayetin Tefsiri Olarak Verildiği Anlaşılamayan Rivayetler	79
1.2.2.6. Tekrarlanan Rivayetler	81
1.3. İSNAD İTİBARİYLE RİVAYETLER	85
İKİNCİ BÖLÜM	89
2. SAHİH-İ MÜSLİM'İN TEFSİR BÖLÜMÜ	89
DIŞINDAKİ KUR'AN ATIFLI RİVAYETLERİ	89
2.1. GENEL MÜLAHAZALAR.....	89
2.2. METİN İTİBARİYLE RİVAYETLER	91
2.2.1. Anlamsal Boyut.....	91
a) Bütün Olarak Ayeti veya Ayet İçinde Bir Sözü veya Kavramı Açıklayan Rivayetler	91
b) Ayeti Sebeb-i Nüzul Yoluyla Açıklayıcı Rivayetler.....	101
2.2.2.Sosyal ve Hukuksal Boyut	165
a) Ayetteki Hükümün Uygulanması İle İlgili Rivayetler	165
b) Ayetteki Hükümün Neshini Bildiren Rivayetler	179
2.2.3. Tarihsel ve Bilgisel Boyut.....	181
a) Ayetin İniş Zamanını veya Yerini Bildiren Rivayetler	181
b) Ayetteki Bilgiyi Destekleyen ve Detaylandıran Rivayetler	183
c) Herhangi Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme.....	195
2.2.4. Kur'an'ın Faziletleri	232
1) Kur'an Okuma, Öğrenme ve Öğretmenin Fazileti	233
2) Sûrelerin Faziletleri	240
3) Hz. Peygamber'in Çeşitli Zamanlarda Okuduğu Sûreler.....	244
2.2.5. Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine Olması ve Kıraâtı	247
1- Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine Olması	247
2- Kur'an'ın Kıraâtı	248

2.3. İSNAD İTİBARI İLE RİVAYETLER	250
2.3.1. Bütün Olarak Ayeti veya Ayet İçinde Bir Sözü veya Kavramı Açıklayan Rivayetler	247
2.3.2. Ayeti Sebeb-i Nüzul Yoluyla Açıklayıcı Rivayetler	253
2.3.3. Ayetteki Hükümün Uygulanması İle İlgili Rivayetler	259
2.3.4. Ayetin İniş Zamanını veya Yerini Bildiren Rivayetler	261
2.3.5. Ayetteki Hükümün Neshini Bildiren Rivayetler	262
2.3.6. Ayetteki Bilgiyi Destekleyen ve Detaylandıran Rivayetler	262
2.3.7. Herhangibir Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme	264
2.3.8. Kur'an'ın Faziletleri	269
2.3.9. Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine Olması ve Kıraâti	273
SONUÇ	284
EK-1	288
DAVUTOĞLU VE MÜSLİM ŞERHİ	288
EK-2	
MÜSLİM'İN ARDI ARDINA VERDİĞİ BİRBİRİYLE ÇELİŞİK RİVAYETLER	297
EK-3	
MÜSLİM'İN KÜTÜB-İ SİTTE İÇİNDE TEK KALDIĞI RİVAYETLER	304
KAYNAKÇA	311
ÖZET	315
ABSTRACT	317

RUMUZZLAR

- B : el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dâru İbn Kesîr, el-Yemâme-Beyrut 1407/1987.
- D : Davutoğlu, Ahmet, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977.
- E : Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Sunenu Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamîd, Dâru'l-Fikr, yrs, trs.
- İ : İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Fikir, Beyrut, trs.
- M : Müslim b. Haccâc Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- N : en-Nesâî, Ebû Abdurrahman, *Sunenu'n-Nesâîyyi'l-Kübrâ*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991.
- Nev. : en-Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhi Sahîh-i Muslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrut 1392h.
- T : et-Tirmizî, Muhammed b. İsmâ es-Sülemî, *el-Câmiu's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyâi't-Turâsi'l Arabî, Beyrut, trs.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
trs	: Tarih yok
yrs	: Yer yok
trc.	: Tercüme eden
(r.a.)	: Radıyallâhu anh
(s.a.v)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere İslamî ilimler iki temel kaynak, Kur'an ve Sünnet üzerinden şekillenir. Temel İslam bilimlerinde uzmanlık alanlarının ayrışması, Kur'an temelinde Tefsir ve sünnet temelinde Hadis bilimini ortaya çıkarmış, bu durum birbiriyle iç içe iki kaynağın arasını ayırmıştır. Tefsir dirayet ve rivayet olmak üzere iki ana kolda, bazen bu iki kol birbiriyle karışmış olarak gelişim göstermiştir. Bu iki ana koldan biri olan Rivayet tefsirinin çoğu malzemesi hadislerden oluşmaktadır. Bu nedenle Tefsir alanında çalışan birinin Hadis ilimlerinden müstağnî kalması düşünülemez.

Tefsir ilmi üzerinde ihtisaslaşmak isteyen biri olarak, yukarıda açıkladığım nedenden ötürü, hadis kaynaklarına uzaklığımdan hep rahatsızlık duydum. Bu nedenle, alana yabancılığım dezavantaj oluştursa da, hadis kaynakları içinde en muteber iki kaynaktan biri olan 'Sahih-i Müslim'i tefsir açısından çalışmak istedim. Sahih-i Müslim Hadis sahasının önemli eserlerinden biri olmasına rağmen bu açıdan hiç çalışılmamıştı ve Sahih-i Müslim'de yer alan Tefsir bölümünün, aynı tür çağdaş eserlerde yer alan Tefsir bölümlerinden orantısız ölçüde küçük oluşu merak uyandırmaktaydı. Ayrıca aynı tür çağdaş eserlerle karşılaştırmalı olarak yapılacak çalışmanın, erken dönemde tefsir anlayışı ile ilgili ipuçlarına ulaşması Tefsir ilmi açısından önemli bir kazanım olacaktı.

Zor şartlara rağmen böyle bir çalışma fırsatı sunduğundan ve sonlandırmayı lutfettiğinden dolayı Yüce Yaratıcıya sonsuz hamd ederim.

Çalışmanın sancılı sürecinde öncelikle sevecen, anlayışlı davranışlarıyla beni fakülteye bağlayan ders dönemindeki hocalarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Tezin şekillenmesinde ve ileri aşamalarında rehberlik eden, umutsuzluğa düştüğümde cesaret veren, net tavrı sebebiyle bilgisayar kullanmayı öğrenmek zorunda kaldığım danışman hocam Prof. Dr. M. Akif Koç'a müteşekkirim. Tezin konusunu öneren, bazı bilgisayar programlarına yönlendirerek hadislere daha kolay ulaşmamı sağlayan, eserin bütünü olmasa da özetini okuyarak değerli görüşleriyle katkı sunan sınıf arkadaşım ve hocam Prof. Dr. Bünyamin Erul'u, tezin oluşum safhasında değerli görüşlerinden yararlandığım Prof. Dr. Halis Albayrak'ı ve Hadis sahasına ait sıkıntılarında yardım aldığım Prof. Dr. İ. Hakkı Ünal'ı minnetle anmak isterim. Hepsine saygılar sunuyorum, çok teşekkür ediyorum.

Bu uzun soluklu çalışmada gösterdikleri sabır ve destek dolayısıyla eşim ve çocuklarıma; dualarıyla hep yanımda olan anneme ve babama; destek ve dualarının yanı sıra eseri okuma lutfunda bulunarak beni onurlandıran ablalarıma; çalışmanın her safhasında sıkıntılarımı paylaştıkları yetmiyormuş gibi, eseri okuyarak katkılar sunan değerli dostlarım Fatma Akdokur ve Necla Hacıoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca yoğun çalışmam dolayısıyla yeteri kadar birlikte olamadığım tüm akrabalar ve dostlara, gerektiği gibi vakit ayıramadığım öğrencilerime ve komşularıma gösterdikleri sabır ve anlayış sebebi ile teşekkür ederim.

Nurdane Güler
Ankara, 2012

0. GİRİŞ

0.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Sünnî İslam dünyasının hadis literatüründe ‘Kütüb-i Sitte’ olarak isimlendirilen altı kitap, en güvenilir Hadis külliyatlarını temsil eder. Kütüb-i Sitte’yi oluşturan bu kapsamlı eserler içerisinde Nesâî (303/916)¹, Ebû Davud (275/888) ve İbn Mâce’ye (273/886) ait olan üçünde Kur’an tefsirine ait bir bölüm olmamakla birlikte, Buhârî (256/869), Müslim (261/875) ve Tirmizî’ye (279/892) ait olan diğer üçünde hem Kur’an² hem de Kur’an tefsirine ait müstakil bölümler bulunmaktadır.

Buhârî’nin Sahih’i 2500 rivayet ihtiva eder. Tefsir bölümünde tekrarlar çıkarılmadan 490, çıkarıldıktan sonra 457 rivayet yer almaktadır³. Bazı başlıkların

¹ Nesâî’nin Sünen’i içinde Tefsir bölümü yoktur, fakat tefsire dair müstakil eseri bulunmaktadır. Biz sünen veya sahih içinde bir bölüm olarak tefsiri sorguladığımız için bu eseri mukayese dışı tutmak zorunda kaldık. Fakat Müslim’in gerek Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerin, gerekse diğer bölümlerde bulunan Kur’an atıflı rivayetlerin Nesâî’nin Tefsir’inde yer alıp almadığı tesbit edilmiştir. Nesâî’nin Tefsir’i için bkz. Ebî Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Tefsîru’n-Nesâî*, thk. Sabri b. Abdulhâlık eş-Şafîî ve Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, Beyrut 1990.

² Buhârî ve Tirmizî’nin ‘Fedâilu’l Kur’an’ olarak isimlendirdiği bu bölüm, Müslim’de ‘Salâtu’l-Müsafirîn’ bölümünde 32-50. bâblarda Kur’la ilgili çeşitli başlıklar altında yer alır. Bkz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, el-Yemâme-Beyrut 1407/1987; Ebû İsâ et-Tirmizî es-Sulemî, *Sunenu’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Daru’l-İhyâi’t-Turâsi’l Arabî, Beyrut, trs; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyau’t-Turâsi’l Arabî, Beyrut, trs.

³ Rakamlar R.Marston Speight’e aittir. Bkz. R.Marston Speight, ‘The Function of Hadith as Commentary on The Qur’an, as Seen in the Six Authoritative Collections’, (ed.) Andrew Rippin, *Approaches to the History of The Interpretation of The Qur’ân*, New York 1988, 73,75. Buhârî’nin Sahîh’inde en son rivayet 7124 rakamıyla ifade edilmiştir. Buhârî çok kez rivayeti bölerek vermekte ve tekrardan kaçınmamaktadır. Eserde bu özellikler dikkate alınmadan numaralandırma yapıldığı için bu rakama ulaşılmıştır.

altında hiç rivayet bulunmasa da, 114 sûrenin her biri için bir başlık açılmıştır. Tirmizî'nin Sunen'i 3956 rivayetten oluşmuştur. Tefsir bölümünde 419 rivayet bulunmaktadır.⁴ Tekrarlar çıkarıldığında rivayet sayısı 393⁵ olarak belirlenmiştir. Tirmizî, toplam 95 sûre için başlık açmıştır. Müslim'in Sahih'i 3033 rivayet ihtiva eder.⁶ Tefsir bölümünde çeşitli tarîkleriyle birlikte numaralandırılmış 34⁷, asıl itibariyle 18 rivayet yer almaktadır. Bölüm 7 bâb içermektedir. Birçok ayetle ilişkilendirilen konular karmaşık bir dizilime sahiptir. Bu haliyle Kütüb-i Sitte içindeki Tefsir bölümlerinin en kısa olanı Müslim'e aittir. Buhârî'nin aynı bölümde bulunan net rivayet sayısının 457, Tirmizî'nin ise 393 olduğu hatırlanırsa, bu bölümde bulunan 18 rivayetin, orantısız bir küçüklüğe işaret ettiği anlaşılır. Bu durum Müslim'in tefsir anlayışı ile ilgili bir merak oluşturduğu gibi şu soruları da akla getirmektedir. Sahih-i Müslim'de Kur'an atıflı rivayetler bununla sınırlı mıdır? Değilse niçin Tefsir bölümünde yer almamıştır?

Bu sorulardan birincisine Marston Speight 'Kur'an Yorumunda Hadisin Fonksiyonu' adlı makalesinde Kur'an atıflı rivayetlerin külliyyatın çeşitli bölümlerinde bulunduğunu söyleyerek cevap vermiştir⁸. Bu çalışma ise ikinci soruyu gündemine alacaktır. Dağınık halde bulunan Kur'an atıflı rivayetler derlenecek ve neden Tefsir bölümü içinde yer almadıkları araştırılacaktır. Çalışmanın önemli amaçlarından biri de Sahih-i Müslim'deki Kur'an atıflı rivayetleri bir sistem içinde ortaya koyarken, dönemin tefsir algısını ve Müslim'in bu algı içindeki yerini sorgulamaktır.

0.2. Araştırmanın Önemi

Sahih-i Müslim, derlendikten sonra çeyrek yüzyıl geçmeden, üzerinde çalışmalar yapılan bir hadis külliyyatı olarak karşımıza çıkar. Şerhler yazılmış, râvileri açısından değerlendirilmiş, hadis tekniği, rivayette aradığı kıstaslar,

⁴ Rakamlar için bkz. Tirmizî, *a.g.e.*

⁵ Rakam R. Marston Speight'e aittir. Bkz. *a.g.m.* 73-75.

⁶ Müslim rivayetleri tüm tarîkleri ile birlikte vermektedir. Bir rivayetin bütün tarîkleri aynı rakam ile numaralandırıldığından, verilen sayı, net rivayet sayısını ifade etmektedir. Bkz. Müslim, *a.g.e.*

⁷ Rivayetlerin numaralandırılmayan tarîklerini ve tahvilleri hesaba katınca sayı 44 olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁸ Speight, *a.g.m.*, 76.

Buhârî'yle (256/869) ortak yönleri ve farklılıkları açısından ve daha başka açılardan incelenmiştir.⁹ Günümüze kadar da bu ilgi sürmüştür. Fakat ne Müslim'in (261/875) Sahih'i içinde yer alan Tefsir bölümü¹⁰ üzerinde, ne de genel anlamda Sahih'te bulunan tefsirle alakalı rivayetler üzerinde bir çalışma bulunmaktadır. Müslim'in Kur'an atıflı rivayetlerini, Tefsir ilmine katkısı açısından incelerken, Müslim'in tefsir anlayışını, Kütüb-i Sitte'nin Tefsir bölümü sahibi diğer muhaddisleriyle karşılaştırarak inceleyeceğimiz bu çalışma bir ilki oluşturacaktır. Çalışmanın, büyük hadis eserlerinin olduğu bir dönemin tefsir algısını yansıtması açısından da önemli olduğu kuşkusuzdur. Araştırmaya başlamadan Müslim'le alakalı yapılmış son çalışmalara göz atmak uygun olacaktır:

Buhârî ve Müslim'i birlikte konu edinen 2006 yılında Chicago Üniversitesinde hazırlanmış 'The Canonization of al-Bukhârî and Müslim: The Formation and Function of The Sunnî Hadith Canon' isimli doktora tezi son dönemde yapılmış dikkate değer çalışmalardan biridir. Bu çalışma isminde de belirtildiği üzere Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinin otorite değeri taşımaları üzerine bina edilmiştir. Yazar özetle şu tespitlerde bulunur: Batı bilginleri düzenli olarak İslam Medeniyetinde 'otorite' gücü bulunan hadis külliyatından bahsetmişler; fakat bunu dikkate değer görmemişlerdir.¹¹ Bir yüzyıl öncesinden basılmış olmasına rağmen İgnaz Goldziher'in (1337/1921) çalışması hadis tarihinin en detaylı çalışması olarak kalmıştır.¹² Goldziher Sahihayn'ın saygınlığını açıklamak için çaba gösterir ve eleştiriye açar. Ona göre bu saygınlık Buhârî ve Müslim'in yanılmazlığından değildir. Nitekim İbn-i Huzeyme'nin aynı çapta eseri kabul görmemiştir. Hadislerin otorite değeri taşınması, niçin Sahihayn ile açılmış ve kapanmıştır.¹³ Goldziher sorular oluşturmuş fakat cevaplandırmamıştır. Jonathan Brown çalışmasını bu noktadan başlatmıştır.

⁹ M. Emin Özafşar, 'Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahih'i', A.Ü.İ.F.D, XXXIX, 290.

¹⁰ Dönemin muhaddisleri eserlerindeki bölümleri kitap olarak niteledikleri için bu isim kullanılmıştır.

¹¹ Jonathan Ac Brown, *The Canonization of al Bukhârî and Muslim the Formation and Function of the Sunnî Hadîth Canon*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations -The University of Chicago, August 2006, 8-10.

¹² a.g.e, 11.

¹³ a.g.e, 11-12.

Brown çalışmasına başlamadan şu soruyu sormaktan çekinmez. Sahihayn otoritesi gerçekten var mıdır? Kendi sorusunu kendisi şöyle cevaplandırır: ‘Vardır veya yoktur. Fakat kişi Sahihayn Tarihini otorite ve otoriteleşme dilinde tartışabilir. Ne olursa olsun bu bereketli dönemleri ve onların tarihsel uygulamalarını açıklamaya gereksinim duyar.’¹⁴

Brown tarihsel gerçeklikten çok tarihî bir sezgi çalışması yapmıştır. ‘Buhârî ve Müslim bu çalışmanın merkezinde olmasına rağmen birincil aktör değildir. Asıl olan otoriteleşmenin oluşumunda etkili faktörleri, arka planı belirlemektir.’¹⁵ demektedir. Brown İbn Huzeyme (311/924) ve İbn Hibbân ’ı (354/965) sözlerini delillendirmek için örnek olarak verir. Her ikisinin sahihleri de kapsamlı fikhî ve itikadî hadisleri kapsarken kabul görmemiştir. Ona göre İbn Hibbân’ın eserinin kabul görmemesinin sebebi, dönemin hadis otoritesi Hâkim en-Nisâbûrî’nin (405/1014) kendi hocası olan İbn Hibbân’ın eserini eleştirmesinde yatar. Nisâbûrî, Buhârî ve Müslim’i eleştiri üstü, hadis değerlendirmesinde mükemmel olarak görmesine rağmen, hocasının eserini, râviler arasında tanınmayanlar bulunması sebebi ile suçlamıştır. Oysa Buhârî ve Müslim’in Sahih’lerinde de yazıldığı dönemde kimlikleri bilinmeyip, geçen zaman içinde ortaya çıkarılan râviler vardı. Şayet İbn Huzeyme ve İbn Hibbân’ın eserleri de bir asır önce yazılmış olsalar râvilerin kimlikleri arada geçen zamanda belirlenmiş olacaktı. İbn Hibbân’ın gibi İbn Huzeyme’nin Sahih’i de kalite seçiminde iyi not alamamıştır. Brown, onun saf dışı bırakılışında maddi güçler ve ideolojik baskıların etkin olduğunu düşünmektedir. Nitekim Hâkim’e (405/1014) İbn Huzeyme’nin (311/924) güvenilir olup olmadığı hakkında sorulduğunda ‘bunu söylemem’ demiştir. Hâkim burada ideolojik davranmıştır. Gerçek düşüncesini ortaya koyarak İbn Huzeyme’ye güç vermekten korkmuştur.¹⁶

Brown’a göre Sahihayn’ın otorite değeri taşıması, sünniizmin kurumsallaşmasında araç olmuştur.¹⁷ Sahihayn’ın kanun değeri taşımasında, bilginlerin hadis-

¹⁴ *a.g.e.*, 18.

¹⁵ *a.g.e.*, 18.

¹⁶ *a.g.e.*, 487-488.

¹⁷ *a.g.e.*, 493.

te kritere duydukları ihtiyaç¹⁸ ve giderek birbirinden farklılaşan ekolleri uzlaştırma çabası kadar,¹⁹ dönemin baş veziri Nizâmü'l-Mülk'ün (465/1072) kurduğu Nizâmiye medreselerinin etkisi de yadsınamaz. Bu medreselerde Sahih-i Buhârî ders kitabı olarak okutuldu.²⁰ Hâkim en-Nisâbûrî (405/1014) Sahihayn'a tam destek vererek, onları güçlendirmiştir. O, bu iki külliyyatın bir otorite oluşturarak, hadiste geçerlilik ihtiyacını karşılayacağına ve Mutezileye karşı bir dayanak olacağına inanıyordu.²¹ Nitekim Hicri beşinci yüzyıl, Malikî, Şafî ve Hanbelî ekoller arasında Sahihayn'ın kabul gördüğü bir zaman dilimi olmuştur.²² Bu tarih, Sahihayn'ın otorite haline gelmesinin başlangıç tarihidir. Hicri sekizinci yüzyılda Hanefiler de bu kervana katıldılar.²³ Sahihayn'ın yeni konumu, hadiste geçerlilik için bir kriter olduğu gibi, Peygamber'in sünnetini de belirli sınırlar içinde daha kullanışlı hale getirmiştir.²⁴

Brown çalışmasını şu sonuçla noktalamıştır:

‘Müslüman hadis geleneği ve hadisin İslam Medeniyetindeki çeşitli rolleri, tarihçinin kıyas yeteneğini sınırlarına kadar gerebilir. Peygamber Muhammed'in İslamın doktrinel ve hukuksal düşüncesini belirlemede merkezi rol oynadığını tahmin etmek zor değildir. Farklı ekoller gelişip birbirleriyle rekabet etmeye başladıkça, hadislerin toplumsal bir ehemmiyet arzetmesi çok doğaldır. Buhârî ve Müslim hadis eleştiri sisteminin sembolü olarak ve Endülüs'ten Semerkant'a büyük bir sahada insanlığın büyük entelektüel başarısı arasında sıralanmış içsel bir yoğunlukla durmaktadır. Tıpkı Aristocu filozoflara, mantıksal ve ahlakî yorumlarının kesinliğine aldırmaksızın hayran olduğumuz gibi, zaman ve mekan kubbesi boyunca Peygamberî teklikten aşağıya ve dışa doğru uzanan iletişim ağının keşişme noktasının merakı içinde bakışlarımızı değiştirmeliyiz.

Bununla beraber hadisin hukuk ve doktrindeki rolünün ötesinde, toplumun her kesiminden kendilerini tümüyle Peygamber'den gelen haberleri toplamaya ve

¹⁸ *a.g.e.*, 498.

¹⁹ *a.g.e.*, 498-499.

²⁰ *a.g.e.*, 1-3.

²¹ *a.g.e.*, 5.

²² *a.g.e.*, 496.

²³ *a.g.e.*, 492.

²⁴ *a.g.e.*, 482-483.

iletmeye adayabilen insan sayısı akıl almaz boyutlardadır. el-Hatib'in (461/1073) *Târîhu Bağdâd*'ı veya ez-Zehebî'nin (748/1348) *Tezkiratü'l-Huffâz*'ı gibi tarih kitapları, sadece bildikleri yahut duydukları Peygamber'e ait haberlerin yeni bir versiyonunu duymak için aylarca yolculuk yapan sıradan insanların haberleriyle doludur. Bundan daha hayret verici olan şey ise bu hadis toplayıcılarının çoğunun topladıkları haberlerin geçerliliğiyle ilgilenmedikleri gerçeğidir.

Fakat belki de Buhârî ve Müslim'in kanun değeri taşıması sorunu bize bu kadar uzak ve fantastik bir geçmişin aslında günümüz itibariyle bizden çok da uzak olmadığını hatırlatır. Bugün bile tarihî geçerlilik herkes tarafından takdir edilemez. Ebû Zur'a er-Râzî (264/878) geçerliliği üstün hale getirirken şunu anlatmıştır: Kişi toplumsal tutarlılık için vasıtaları feda edebilir. el-Elbanî'nin geleneksel fikhî ekollerle çatışmasının gösterdiği üzere 'toplumun kurumsal ihtiyaçları ne dereceye kadar bilimsel bütünlüğü geri plana iter' tarzında gerçek sorunlar vardır. Sahihayn otoritesi toplumsal ihtiyaç ve önceliklere göre şekillenmiştir. Peki, Müslüman toplumun bugünkü öncelikleri nedir?'²⁵

Müslim üzerine yapılan çağdaş çalışmalardan biri de M. Emin Özafşar'ın 'Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's –Sahîh'i' isimli makalesidir. Daha geniş çalışmalara kaynaklık etmesi açısından kaleme alındığı belirtilen çalışmada Müslim'in kaynakları ve nüshaları belirtilmiş, eserinde yer alan rivayetler teknik ve muhteva yönünden incelenmiştir. Bu inceleme sonunda şu sonuçlara varılmıştır.

1- Müslim'in Sahîh'i şifahi olarak alınan rivayetlerden değil kendisinden önce yazılmış kaynaklardan seçim yapılarak hazırlanmıştır. Eserin aslını oluşturan kaynak sayısı on-onbeş arasındadır. Bunların incelenmesi gerekir. Çünkü bu kaynaklardan bazıları hadisçilerin şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştır.

2- Nüshaları bakımından eserde bazı problemler göze çarpmaktadır. Müslim'in rivayetleri iki râvî kanalıyla gelmiştir. İbn Süfyân (308/920) ve Kalânîsî (?). Birincisi doğuda, ikincisi batıda şöhret bulmuştur. İbn Süfyân'dan beş yüz kadar rivayet sema olmaksızın, icazet ve vicade yoluyla gelmiştir. Bu durum, eserin naklinde bir kopukluğu gösterdiğinden hoş görülmemektedir. Ayrıca İbn

²⁵ a.g.e, 511-512.

Süfyân'dan nakleden iki râviden biri olan Kisâî (189/805) versiyonu hadisçilerce muteber görülmemektedir. Nevevî versiyonunda da bazı râviler buluğ çağına ermeden rivayetlerde bulunmuşlardır ki, bu da dikkatten kaçmayacak bir durumdur.

3- Rivayet tekniği yönünden daha yazıldığı dönemde eser tenkitler almıştır. İçerisinde meçhul râvilerden alınan rivayetler, münkatı rivayetler ve maktu haberler bulunmaktadır. Tenkide maruz kalan râvilerin sayısının çokluğu da önem arz etmektedir. Ayrıca râvi tasarrufları denilen durum, yani râvinin rivayeti kendi anladığı gibi mâna cihetiyle aktarımı az miktarda değildir.

4- Eserde bulunan haberlerden bir kısmı içerik açısından eleştiri almıştır. Kur'an'ın temel prensipleri , tarihî vakıalar veya apaçık gerçeklerle çakışan bu rivayetlerin sayısı az değildir. Bu rivayetlerden bazıları makalede incelenmiştir.

Özafşar makalesini şöyle sonlandırır: 'Bütün bunlar göstermektedir ki rivayet ilimlerinde bir esere toptan kıymet atfetmek doğru değildir. Bu kaynaklarda bulunan her bir haberin değeri bizzat incelenerek verilmelidir. Haberin değeri yer aldığı kaynağa göre değil ancak rivayet tekniği ve içerik kriterlerine göre verilebilir. Buna Müslim de dâhildir.'²⁶

James Robson'un 'Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivayeti' başlıklı; Talat Koçyiğit'in Türkçeye çevirdiği makalesinde de Müslim nüshaları incelenmektedir. Şematik olarak da gösterilen Müslim nüshalarında râvi zinciri çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. James Robson, Müslim'in rivayet alırken gerek tahammülü'l-hadis yollarına verdiği önemle, gerekse ifadelere gösterdiği büyük hassasiyetle insanda derin tesir bıraktığını zikrettikten sonra, problemleri durumları birer birer tartışır. Sahih- i Müslim Nüshaları zikri geçen makalede üç kaynak üzerinden incelenmiştir:

1. Nevevî, *Şerh-i Sahih-i Müslim*, I, 5-8
2. Ebû Bekir b. Hayr, *Fihrist*, 98-102
3. Muhammed b. İbrahim Salâhî, *Kitâbu'l-İmtâ ve İmtina*

Eserler ve müellifleri hakkında genel bilgilerden sonra yapılan inceleme şu sonuçlarla noktalanmıştır: Nevevî isnadı bazı güçlükler ihtiva eder. Nevevî'nin

²⁶ M.Emin Özafşar, 'Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's Sahih'i', *A.Ü.İ.F.D.*, XXXIX, 1998, 322.

(676/1278) Sahih' i aldığı zincirdeki durum arada bir râvinin atlanmış olabileceği izlenimini doğurmaktadır. İbn Hayr'ın (502-575/1109-1180) rivayet zincirinde 3 ve 4 yaşlarında oldukları verilen ölüm tarihlerinden çıkarılan iki kişi vardır. *Kitabu'l-İmta* da da aynı sorun söz konusudur. Harastânî (520-614/1126-1218) Ferevî'den (441-530/1050-1136) rivayet etmiştir ki, Ferevî öldüğünde Harastânî henüz on yaşındadır.²⁷

'Mağrib Halkının Sahih-i Müslim'e Desteği' başlıklı dört halkalı dizi makalelerinde Muhammed Şazeli, Müslim'i Buhârî'den üstün tutan Mağrib âlimlerini konu edinmektedir. Bu makalelerin ilkinde Müslime bin Kâsım el-Kurtubî'den söz edilmekte, hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ortaya konmaktadır. Müslime b. Kâsım 'Müslim b.Haccâc' hakkında şöyle söyler: 'Kadri yüce, sika, muhaddislerin imamı, bir sahihi var ki mislini kimse ortaya koyamadı.' Yazar Müslime'yi anlatırken pek çok şöhret bulmuş bilgini de Müslime'ye katıldıkları ve katılmadıkları noktalarda ele almış ve tanıtmıştır. Aynı makalelerde Sahih-i Müslim'in ilk şerhini yapan el-Mâzerî'ye (536/1141) genişçe yer verilmiştir. Onun el-Muallim adlı eseri tanıtılmış, diğer şerhlere üstünlüğü söz konusu edilmiştir.²⁸

Ignaz Goldziher (1850-1921) *Muslim Studies* adlı eserinde Buhârî ve Müslim'in sahihlerini karşılaştırır. Buhârî ve Müslim her ikisi de fıkha hizmet etmek istemiş, fakat Müslim bütün fıkhi oluşturmaya hedeflememiş, Buhârî gibi rivayetleri, konusuna göre çeşitli bölümlerde bölerek kullanma yoluna gitmemiştir. Müslim (261/875) Buhârî'nin (256/869) aksine yorumdan kaçınır, verdiği hadislerin değerlendirmesini okuyucuya bırakır. Kısa önsözlerde sadece hadisi nasıl topladığına dair ifadeler bulunur. Her ikisi de kendilerinden öncekilere göre çok daha titiz çalışmışlar, verdikleri rivayetlerin muhtelif isnatlarını bir arada bulundurmushalardır.²⁹

²⁷ James Robson, trc.Talat Koçyiğit, 'Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivayeti', *A.Ü.İ.F.D.*, IV, 8-18.

²⁸ Muhammed Şazeli En-Nefir, 'İnayetü Ehli'l Mağrib', *Hidaye*, X/1, 1982, 12-15.

²⁹ Goldziher, *Muslim Studies*, London, trs, 2.kitap, 227-228...

0.3. Araştırmanın Metodu

Sahih-i Müslim Hadis sahasının önemli eserlerinden biridir. Erken dönemde Tefsir ve Hadis ilimlerinin rivayetler üzerinden şekillenmiş olması ve iç içe bulunması erken döneme ait bir çalışmada Hadis alanında temayüz etmiş bir eser üzerinden, Tefsir alanına ait çalışma yapmayı makul kılmaktadır. Her iki bilimin verileri ışığında gerçekleştirilen bu çalışma, Kütüb-i Sitte ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın isnada dönük yönü rical kitaplarıyla dirsek temasını gerektirmiştir. Birinci el kaynaklar üzerinden yürütülen çalışmada, gerekli analizleri yapabilmek adına hadis ve tefsir usul kitapları, erken dönem tefsir faaliyetleri ile ilgili her eser ve makale ilgi alanımız içinde yer almıştır. Bu noktadan olmak üzere, Fuat Sezgin'in Buhârî'nin kaynaklarını incelediği çalışmasının bilhassa Sahih'in Tefsir bölümüyle ilgili kısmının, erken dönem tefsir faaliyetleri hakkındaki tespitleri sebebiyle bizim için önem arz ettiğini belirtmek isteriz.

Araştırma bilimsel kurallara ve ilkelere bağlı kalınarak, analitik, deskriptif ve eleştirel bakış açısıyla gerçekleştirilmiş ve somut sonuçlara ulaşılmıştır. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, Kütüb-i Sitte'de yer alan Tefsir bölümleri karşılaştırmalı incelenmiştir. Bu bölüm ayrıca müelliflerin tefsir algısını da sorgulayarak, erken dönem tefsir hakkında ipuçları elde etmeğe çalışmıştır. İkinci bölümde Müslim'in Sahih'inde yer alan Kur'an atıflı rivayetler bütünüyle inceleme konusu olmuştur. Rivayetlerin her biri, Kütüb-i Sitte'de yer alan diğer eserlerde bulunan müradifleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada rivayetlerin tasnifi sonuca gitmede etkin bir role sahiptir. Birinci bölümde rivayetler, Kur'an'ı anlamada katkı sunma cihetinden tasnife tabi tutulmuş, bazı ilavelerle benzer bir tasnif ikinci bölümde de geçerli olmuştur. Bu tasnif adım adım sonuca götüren bir özelliğe sahiptir.

Tasnifler sonucunda rivayet türlerinin bütün içinde ifade ettiği anlam ramsal değerlerle de ortaya konmuştur.

Her iki bölümde rivayetler, Hadis biliminin kriterleri üzere isnad açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede son ravi (şeyh), rivayetin türü ve tahammül yolu dikkate alınmıştır.

Genel İlkeler ve Açıklamalar

Konusu gereği Müslim'in Sahih'i üzerinde yoğunlaşan çalışmada, gerektiğinde karşılaştırma yapabilmek üzere Müslim'in tahkikli iki nüshası kullanılmış, rivayetlerin Kütüb-i Sitte içinde karşılıklarını bulabilmek için hem eldeki tahkikli nüshalardan, hem de elektronik ortamda şamile programından yararlanılmıştır. Her ne kadar Nesâî'nin Tefsir'i müstakil bir eser olarak çalışmanın kapsamı dışında kalsa da, Kur'an atıflı rivayetlerin bu eser içinde yer alıp almadığı bizim için önem arzemiş, şamile programında Nesâî'nin Tefsir'i, *Sunenu'n-Nesâîyyi'l-Kübrâ* adlı eserin içinde yer aldığından, Nesâî'ye ait tüm dipnotlar bu eser üzerinden verilmiştir.

Müslim, metodu gereği bir rivayeti bütün versiyonları ile birlikte vermektedir. Bu nedenle örneklemelerde, Sahih'in bütününde çeşitli versiyonlarıyla birlikte yer alan Kur'an atıflı rivayetlerden, maksadı en iyi ifade eden tercih edilmiştir. Bazen bir rivayetin birçok versiyonu içinde biri veya birkaçında ayete atıf olabilmektedir. Bu durumlarda sadece ayete atıf bulunan rivayetler dikkate alınmıştır.

Çalışmada Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerin tamamı, muhtevasında ayete atıf bulunmasa dahi yer almıştır. Çünkü hem Müslim'in Tefsir bölümünün mahiyetini ortaya koymak için, hem de Kütüb-i Sitte'nin diğer hadis külliyatlarında yer alan Tefsir bölümleriyle karşılaştırma yapabilmek için bu gereklidir.

İsnadla ilgili çalışma, Kur'an atıflı tüm rivayetlerin çeşitli versiyonları dikkate alınarak yapılmıştır. Rivayetin versiyonları arasında Kur'an atıflı olmayanlar dikkate alınmamıştır.

Her ara bölüm ve ana bölümler sonunda değerlendirme yapılmıştır. Çünkü bu çalışmanın aradığı cevaplara ancak adım adım ulaşılabilir.

Metin tercümelerinde mevcut çevirilerden yararlanılmış, fakat özgün ifadeler esas alınmıştır. Aynı şekilde ayet meallerinde de, Diyanet İşleri Başkanlığının Meali dikkate alınmış, fakat özgün ifadeler esas olmuştur.

Hz. Peygambere salavat, isminin ilk geçtiği yerde ve sonuçta, seçkin ashâbı için dua ise rivayetlerin girişinde yer almıştır.

Ayet numaraları metin içinde ‘sûre’ ve ‘ayet’ sözcüklerini tekrarlamamak için ‘sûre no/sûre adı/ayet no’ şeklinde bir kalıp olarak, dipnotlarda alışılan usulle verilmiştir.

Müslim’den aktarılan rivayetlerin Kütüb-i Sitte bünyesindeki eserlerin Tefsir bölümlerinde ve Nesâî’nin Tefsir kitabında yer bulmaları bizim için önem arzettiğinden, Tefsir dışındaki bölümlerin isimleri sadece dipnotta verilmiş, metinde tefsir dışı tüm bölümler için ‘diğer’ ifadesi kullanılmıştır.

Müslim’in tahrir ettiği rivayetler arasında Kütüb-i Sitte içinde tek olanlar ve birbirleriyle çelişik olanlar, iki ayrı grup halinde çalışmaya ‘ek’ olarak ilave edilmiştir. Daha önce tez içerisinde zikredilmiş bulunan bu rivayetlerin, bir araya toplanarak sunulması bir tekrar gibi görülse de, okuyucuya hepsini birden görerek sonuca gidebilme kolaylığı sağlayacaktır. Ayrıca Sahih’in Türkçe tek şerhinin müellifi Davutoğlu ve eseri hakkında tesbitlerimizi de ekte okuyucuyla paylaştık.

0.4. Müslim b. Haccâc ve Eserleri

0.4.1. İlim Hayatı

Müslim b. Haccâc b. Müslim, Ebû’l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî 204/819 yılında Nisabur’da doğmuş³⁰ ve yine Nisabur’da 261/875 yılında vefat etmiştir.³¹

Nisabur Horasan bölgesinin en önemli şehriydi.³² O yıllarda Abbasî hâkimiyeti altındaydı. Tarihçiler Abbasî yönetimini genellikle iki bölüm halinde inceler-

³⁰ Zehebî doğum tarihi olarak bunu kaydetse de daha önce doğmuş olabileceğine dair kanaatini bildirir. el-İmam Şemsüddîn Muhammed b.Ahmed b.Osman ez-Zehebî, *Tarihu’l-İslam*, Dâru’l Kütübü’l-Arabî, yrs, 1994, XX, 183.

³¹ Ölüm sebebi olarak şu olay anlatılmaktadır. ‘Müslim için bir müzakere meclisi düzenlendi. Kendisine bilmediği bir hadis soruldu. Evine döndü. Lambayı yaktı. Evdekilere ‘sizden hiçbiriniz içeri girmesin’ dedi. Ona ‘bize bir sepet hurma hediye edildi’ dendi. ‘Onu bana verin’ dedi. Ona verdiler. Bir taraftan hadisi ararken, birer birer de hurma yiyordu. Sabah oldu, hurma bitti ve hadisi buldu.’ Ahmed b. Seleme’nin (286/899) bu rivayetin altında ‘Arkadaşlarımızdan sika biri bu sebepten öldüğünü ilave etti’ ifadesi vardır. Bu olay nasıl ölüm sebebi olur? İhtimal ki düzenlenen toplantı Müslim’i zor duruma düşürmek üzere hazırlanmıştı ve bu durum kendisine ağır gelmişti. Kaynaklarda rivayet yorumsuz olarak yer almaktadır. Zehebî, *Siyer*, XII, 563/*Tarih*, XX,184; Ahmed b. Ali el-Bağdadî, *Tarihu Bağdat*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, trs, XIII,103.

³² Bölgenin diğer önemli şehirleri Merv, Herat, Belh’dir. Nisabur bugün Tahran’ı Meşhed’e bağlayan yol üzerinde bulunmaktadır. İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 149.

ler. İlk yüzyılda merkezi otorite güçlüdür. Daha sonra Türk, Fars ve Arap unsurların iktidar mücadeleleriyle geçen uzun bir süreç başlar. Müslim'in yaşadığı zaman dilimi ikisinin kesiştiği yeredir. Yaşamı boyunca on bir halife yönetime gelmiştir. Bunlardan dördünün iktidarı Müslim'in hayatındaki ilk kırk üç yıla, diğer yedisinin iktidarı ise son on dört yıla denk düşmektedir. Siyasî açıdan hayatının büyük kısmı ne kadar istikrar içinde geçmişse, sonu da o kadar çalkantılarla doludur.

Abbasî hâkimiyetinin ilk asrında mevcut siyasi güç ve ekonomik rahatlık, ilmî ve fikrî ortamın gelişmesine zemin hazırlamıştı. Müslim'in yaşadığı dönemde gerek aklî gerek naklî ilimlerde önemli gelişmeler yaşanıyordu. Başşehir Bağdat'ın dışında Rey, Şam, Kûfe ve Basra gibi önemli ilim merkezleri oluşmuştu. Üç kıtaya dağılan bu merkezler arasında o günün ulaşım şartlarındaki olumsuzluğa rağmen çok canlı bir ilim alış verişi yaşanıyordu.³³

İslamî ilimlerin temelini teşkil eden Hadis ilmi bu asırda altın çağını yaşamıştır. Tedvin hareketleri yerini tasnif hareketlerine bırakmış ve sünnî Müslümanlarca en güvenilir kabul edilen altı hadis kitabı (Kütüb-i Sitte) bu asırda yazılmıştır.³⁴

Bu muhteşem ilmî ortamı siyasîleşen mezhep kavgaları gölgeliyordu. Mutezilî inancı benimseyen Halife Me'mun (hilafeti: 198 – 208 h.) bu inancın bir gereği olan 'Halku'l Kur'an' anlayışını benimsemeyenlere ölümle sonuçlanabilen baskılar uygulamıştır. Kendisinden sonra hilafete gelen kardeşi Mu'tasım (hilafeti: 218 – 227 h.) ve ardından gelen Vâsık (hilafeti: 227 – 232 h.) da aynı tutumu daha da şiddetle sürdürmüşlerdir. Halife Mu'tasım, Hanbelî mezhebinin kurucusu ve Müslim'in hocası olan Ahmed bin Hanbel'i (241/855) 14 ay hapiste tuttuktan sonra huzurunda, vücudunda derin yaralar açılncaya kadar kırbaçlatmıştır.³⁵ Müslim bu tartışmadan uzak kalmayı başarabilmiştir, fakat yine de daha sonra detayı anlatılacağı üzere olumsuz etkilerinden kurtulamamıştır.

³³ Hakkı Dursun Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, trs, III, 16,172-272; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, trc.İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1985, III, 33-352.

³⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, İlmî Yayınlar, Ankara 1981, 218-273, Hakkı Dursun Yıldız , *a.g.e*, III, 377-395; Hasan İbrahim Hasan, *a.g.e*, III, 33-352.

³⁵ Talat Koçyiğit, *a.g.e*, , 227.

Müslim dini önemseyen bir aileden geliyordu. Babası dinde âlim bir kimse idi.³⁶ İlk hadis derslerini İmam Buhârî'nin de hocası olan Yahya b. Yahya et-Temîmî (226/840) ve Nisabur kadısı Hâfız ve fakih İshâk b. Râheveyh'ten (274/887) aldı. 220'de genç yaşında hacca gitti. Mekke'de büyük imam Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'den (220/835) ders aldı.³⁷ Bağdat, Basra, Kûfe, Şam ve Rey şehirlerine seyahatleri kaydedilmiştir.³⁸ Bu seyahatler bir defayla sınırlı değildir. Bağdat'ı sık sık ziyaret etmiş, Ahmet b. Hambel'le görüşmeleri Bağdat'ta olmuştur. Aynı şekilde sık ziyaret ettiği Rey şehrinde iki büyük âlim Ebû Zûr'a (264/877) ve İbn Vâra (270/883) ile görüşürdü. Ebû Zûr'a hadiste otorite olarak bilinen biri idi. Müslim kitabının tamamını ona arz ettiğini, onun sahih bulduğu hadisi alıp illet bildirdiğini terk ettiğini söyler.³⁹ İlmî seyahatlerle dolu hayatının sadece son birkaç yılında Nisabur'da yerleşik kalabilmiştir.⁴⁰

Müslim 'bezzar' (elbise ya da kumaş taciri) idi. Varlık sahibiydi. Cömertliğiyle tanınırdı. Güzel yüzlü, iyi giyimli, uzun boylu, sarığının uçlarını omuzlarına atan biri olarak anlatılır.⁴¹ Kitabında 220 hocadan rivayette bulunan Müslim'in hocaları arasında önce saydıklarımıza ilaveten Ahmet b. Hanbel (241/855), Ahmet b. Yunus el-Yerbûî (227/841), İsmail b. Üveys (226/840), Said b. Mansur (227/841) gibi isimler vardır.⁴² Çok birlikte olduğu halde kendilerinden hiçbir rivayette bulunmadığı üç hocası vardır. Bunlardan Ali b. Ca'd (230/844) Bağdatlıdır. Müslim onun için 'Sika'dır, fakat Cehmî'dir.' der. Bidati dolayısıyla bu şahıstan rivayette bulunmadığı söylenmektedir.⁴³ Diğer Muhammed b. İsmail el-

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't Tehzîb*, Haydarâbad 1328h, X, 127.

³⁷ el-İmam Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm en-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1986, XII, 558; *Tarihu'l-İslam*, XX, 183; Bağdadi, *a.g.e*, XIII, 101

³⁸ Kûfe'de Ahmed b. Yunus'tan ve bir topluluktan hadis dinledi'. Bkz. Zehebî, *Siyer*, XII, 558; 'Irak, Mısır, Hicaz ve Şam'a seyahat etti.' Bkz. Bağdadi, *Tarih*, XII, 100; 'İbn Ebî Hâtim: Müslim hafızlardan sika olandır. Rey'de ondan hadis yazdım.' Bkz. Abdurrahman İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs, 210; Zehebî, *Siyer*, XII, 564; 'Irak, Harameyn ve Mısır'da hadis dinledi.' Bkz. Zehebî, *Siyer*, XII, 558.

³⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 568.

⁴⁰ Bağdat'a son gidişi 259 senesinde idi. Bağdadi, *Tarih*, XIII, 101.

⁴¹ Zehebî, *Tarih*, XX, 187; *Siyer*, XII, 566.

⁴² Zehebî, *Siyer*, XII, 579; *Tarih*, XX, 188, Bağdadi, *Tarih*, XIII, 102.

⁴³ Zehebî, *Siyer*, X, 568, *Tarih*, XX, 183.

Buhârî'dir. Çok sevip saydığı bir hocasıdır.⁴⁴ Neden rivayette bulunmadığı bilinmemektedir. Sonuncusu Muhammed b. Yahya ez-Zühlî (171-258/788-872) hem Buhârî'nin hem de Müslim'in hocasıdır. Sadece Nisabur'da değil tüm Horasan bölgesinde hatırı sayılan bir âlim idi. Ondan rivayet etmeyişinin sebebi olarak şu olay anlatılır:

Müslim anlatmıştır: 'Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/869) Nisabur'a geldiği zaman öylesine içten saygı gördü ve öylesine kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandı ki o zamana kadar böyle bir saygı ne başka bir âlime gösterilmişti ne de bir valiye. Şehre iki yahut üç fersah uzaklıktan kendisini karşıladılar. Bir gün önce o zamanların Nisabur şeyhi olan Muhammed b. Yahya ez-Zühlî dersinde talebelerine 'Yarın Muhammed b. İsmail Nisabur'a gelecekmiş. İsteyen gitsin, karşılasın. Ben de onu karşılamaya gideceğim' demişti. Aralarında ez-Zühlî'nin de bulunduğu bütün Nisabur âlimleri büyük bir kalabalık hâlinde şehrin dışına çıkarak Buhârî'yi karşıladılar. Buhârî şehre girdi. Doğruca Buharahlıların kaldığı semte gitti. Zühlî bir başka dersinde talebelerine 'Sakın ona 'Kelam'⁴⁵ konusunda bir şey sormayın. Olur ki bizim görüşümüze ters düşen bir cevap verir. Onunla aramız açılır. Horasan yöresinde ne kadar Nâsibî, Râfızî, Mürci'î varsa bize karşı şamata çıkarır.' diye sıkıca tembih etmişti. Çok geçmeden Buhârî'den birşeyler öğrenmek isteyenler etrafında toplandılar. O kadar ki kaldığı ev çatısına kadar doldu. Nisabur'a gelişinin ikinci ya da üçüncü günüydü. Kendisini dinlemeye gelenlerden biri kalkarak, Kur'an-ı Kerim okurken lafızlarını telaffuz etmenin yaratılmış olup olmadığını sordu. Bu soruya Buhârî 'fiillerimiz (yaptığımız işler) yaratılmıştır. Telaffuzumuz da fiillerimizden biridir.' diyerek cevap verdi. Onun bu cevabı üzerine orada bulunanlar arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Kimi Buhârî'nin 'Kur'an okurken kelimelerini telaffuz edişimiz yaratılmıştır.' dediğini söyledi; kimi de 'öyle demedi' diyerek aksini iddia etti. Derken münakaşaya tu-

⁴⁴ Nisabur'a geldiğinde ona hitabındaki şu ifadeler muhabbetini ve saygısını göstermesi açısından mânalıdır. 'Bırak ayaklarını öpeyim, ey hocalar hocası, muhaddislerin efendisi, illetinde hadisin tabibi.' Zehebî, *Tarih*, XIII, 102.

⁴⁵ Halku'l-Kur'an meselesini kastediyor.

tuştular. O kadar ki tartışma kızıştı. İki taraf birbirlerine düştüler. Bunu gören ev halkı bir araya gelerek münakaşa edenleri dışarı attılar.⁴⁶

Fakat gerginlik artmaya devam etti. Zühli (171-258/788-872) Buhârî ile görüşmeyi talebelerine yasakladı. Bunun sonucunda Buhârî, Nisabur'u terk etmek zorunda kaldı. Müslim dışında Buhârî ile ilişkisini devam ettiren olmamıştır. Bu nedenle de hocası ez-Zühli ile arası bozulmuş, ondan aldığı tüm hadisleri bir deve yüküyle kendisine geri yollamıştır.⁴⁷

Zühli'nin Buhârî'ye karşı tutum değiştirmesi kıskançlığıyla açıklanmışsa da bu pek tatmin edici değildir. Gündemdeki mezhep çatışmaları işi bu noktaya sürüklemiş olabilir. Belki Müslim'in Buhârî'den rivayet etmeyişiinin temelinde de bu vardır. Müslim, Buhârî'yi terk etmeyerek ona olan vefasını göstermiştir; fakat ihtimal ki ona karşı tepkilerin büyüklüğünden dolayı, eserinde kendisinden rivayete cesaret edememiştir.

İlginç olan Müslim'in bu vefalı tavrının zamanın ileri gelen âlimleri tarafından eleştirilmesidir. Ebû Kurayş el-Hâfız'dan (313/926) şöyle nakledilmiştir: 'Ebû Zur'a'nın (264/828) yanındaydık. Müslim b. Haccâc geldi. Ona selam verdi ve bir saat oturdu. Birlikte müzakere ettiler. Gittiği zaman Ebû Zur'a'ya '4000 hadisi sahihinde topladı' dedim. 'Diğerlerini niçin terk etti?' dedi. 'Bu akıl değil. Şayet Muhammed b. Yahya'yı (Zühli) idare etmeği başarsaydı bir adam olurdu.'⁴⁸ Görüldüğü üzere Müslim takdir görmediği gibi, ağır bir dille suçlanmaktadır.

Müslim hadis ehli arasında ilmiyle temayüz etmiş biriydi. Kendisi için 'Nisabur'un yetiştirdiği üç adamdan biri', 'dünyadaki 4 hadis Hâfız ından biri' gibi değerlendirmeler yapılmıştır.⁴⁹ Buhârî ve Müslim'i ilim açısından karşılaştı-

⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 458.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XII, 572.

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 571.

⁴⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yakub b. Ehram (344/956) şöyle dedi: 'Nisabur üç adam çıkardı. Muhammed b. Yahya ez-Zühli (258/872), Müslim b. Haccâc (261/875), İbrahim b. Ebî Talib (295/908)'. Zehebî, *Tarih*, XX, 185. Ebû Kurayş el-Hafız (313/926) dedi ki: Muhammed b. Beşşâr'ı (252/867) (Müslim'in Hocası) işittim. Şöyle söylüyordu: 'Dünyadaki hadis hafızları dörttür. Rey'den Ebû Zür'a (264/828), Nisabur'dan Müslim, Semerkant'tan Abdullah ed-Darimî (?), Buhara'dan Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/869)'. Zehebî, *Siyer*, XII, 565. İlk hocalarından İshak b. Raheveyh şöyle dedi: 'Hangi adam bunun gibi olur?' İlk hocalarından İshak b. Raheveyh (238/853) şöyle dedi: 'Hangi adam bunun gibi olur?' Zehebî, *Siyer*, XII,

ran şu rivayet çoğu âlimin görüşleri hilafına olması açısından ilginçtir. Çünkü çoğunluk Buhârî'yi Müslim'e üstün tutarken bu rivayet bunun aksini iddia etmektedir. 'Ebû Amr b. Hemedân (373/984) dedi ki: Hâfız b. Ukde'ye (?) Buhârî ve Müslim hakkında 'Hangisi daha âlim?' diye sordum. 'Muhammed de âlim, Müslim de' dedi. Bunu birkaç kez tekrarladı. Sonra şöyle söyledi: 'Ya Eba Amr! Muhammed kitabına alıp, üzerinde düşündüğü halde Şam ehli hakkında hata etmiştir. Bir seferinde (birini) künyesi ile zikrederken, bir başka seferinde aynı kişiyi ismiyle zikretmiş ve ikisinin farklı kişiler olduğunu zannetmiştir. Fakat Müslim'in hatası azdır. O müsnedleri (senedi tam olanları) yazmış, maktu ve mürselleri yazmamıştır. Ben derim ki maktularla sahabe ve tabînin sözlerini kastetmiştir.'⁵⁰

Müslim tedvinden tasnife geçişin yeni yeni yapıldığı bir dönemde sahihini oluşturmuştur. Bu eseri, türündeki kitapların ilklerindendir. Eseri dolayısıyla çok takdir almıştır. Mesela el-Hâfız Ebû Ali en-Nisâbûrî (405/1014) 'Gökkubbe altında Müslim'in kitabından daha sahihi yoktur'⁵¹ demiştir. Eseri az da olsa eleştirilenler de olmuştur. Mesela Rey şehrinin hadis imamı Ebû Zur'a (264/828) görüşlerini Saîd el-Berzeî'ye (292/905) şöyle nakleder: 'Ebû Zur'a'nın Müslim'in Sahih'inden bahsedişine şahit oldum. Şöyle söylüyordu: 'el-Fadl es-Saiğ (270-883) onun benzerini yazdı. Bunlar zamanlarında öne çıkmak isteyen insanlar. Bunu göstermek için birşeyler yaptılar.' Saîd el-Berzeî şunu da nakleder: 'Bir gün bir adam Müslim'in kitabı ile Ebû Zur'a'ya geldi. Ebû Zur'a kitaba bakmaya başladı. Esbat b. Nasr'ın (?) hadisiyle karşılaşınca 'sahihlikten ne kadar uzak' dedi. Sonra Katan b. Nusayr'ın hadisini gördü. Bana dedi ki: 'Bu daha da kötü.' Sonra baktı ve dedi ki: 'Ahmed b. İsa'dan rivayet ediyor.' Diline işaret etti. Sanki yalan söylüyor. Sonra dedi ki: 'Bunlardan haber veriyor, İbn Aclan'ı ve onun benzerlerini reddediyor. Bize karşı bid'at sahiplerine yol açıyor. Sonra diyecekler ki 'onların hadisi sahihlerden değil'. Nisabur'a geldiğimde Ebû Zur'a'nın eleştirilerini

563. İshak b. Mansur (251/866) dedi ki: 'Sen bâki kaldıkça Müslümanlar için hayır tükenmeyecektir. Zehebî, *Tarih*, XX, 183. Hâkim dedi ki: Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi şöyle söylerken işittim: Yüzü ve elbisesi güzel bir şeyh gördüm. Üzerinde iyi bir elbise vardı. Sarığının uçlarını omuzlarına sarkıtmıştı. 'Bu Müslim'dir' dendi. Sultanın adamları ilerlediler ve 'Emîru'l-Mü'minîn Müslim b. Haccâc'ın Müslümanlara imam olmasını emretti' dediler. Camide onu öne geçirdiler. O da tekbir getirdi ve insanlara namaz kıldırdı.' Zehebî, *Siyer*, XII, 566.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, XII, 565.

⁵¹ Zehebî, *Tarih*, XX, 186.

Müslim'e söyledim. Dedi ki: ' Esbat, Kattan ve Ahmet'in sika râvilerden gelen rivayetlerini aldım. Bana nüzul (uzun yol) ile de geldi, onlardan irtifa (kısa yol) ile de. Onlardan irtifa ile olanla yetindim. Hadisin aslı (mâna itibariyle) bilinmektedir.' Saîd el-Berzeî anlatmaya devam eder: 'Müslim Rey'e gelmişti. İbn Vâra (270/884?) ile buluştu. Bana onun Sahih'i kınadığı ve Müslim'e kaba davrandığı ve Ebû Zur'a gibi 'şüphesiz bu (kitap) bizim aleyhimizde bid'at ehline yol açıyor' dediği haberi geldi. O zaman Müslim özür diledi. 'Ben sadece 'sahihler' dedim, zayıfları tahrir etmedim demedim. Şüphesiz Sahih'i tahrir etmek onu topluca yakan içindir.' İbn Vâra, Müslim'in özrünü kabul etti ve ondan hadis rivayet etti.'⁵²

J. Brown 'The Canonization of Sahihayn' (Sahihayn'ın Otoriteleşmesi) konulu doktora çalışmasında Müslim'in kitabına gösterilen tepkiyi sadece bu rivayet özelinde değerlendirmiş, Müslim'in çalışmasından dolayı özür dilemek zorunda bırakıldığı sonucuna varmıştır. Oysa Müslim alıntıladığımız rivayette görüldüğü üzere her ne kadar yanlış anlaşıldığından dolayı, nezaketen, özür dilesede eleştirilerin hepsini cevaplandırmıştır. İbn Vâra'nın bu cevaplardan tatmin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ebû Zur'a'nın Müslim'i, sahihlik bilgisinde, kendi devrinde yaşamış bütün şeyhlerden üstün gördüğü bilinmektedir.⁵³ Bu durumda eserinden dolayı şiddetle eleştirilmiş olduğu imajı Müslim'e yöneltilen bir haksızlık gibi görünmektedir.

0.4.2. Eserleri

1. *el-Câmi'u's-Sahîh*

Müslim kendisinden gelen bir rivayette Sahih'ini 300 bin hadis içinden seçerek oluşturduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Eserini 15 senede derlemiş, arkadaşı ve talebesi Ahmed b. Seleme (286/899) de bu yıllar içinde Sahih'in yazımında kendisi ile beraber bulunmuştur. Ahmed b. Seleme 12 bin hadis yazdıklarını söyler.⁵⁵ Bu,

⁵² Zehebî, *Siyer*, XII, 571.

⁵³ Ahmed b. Seleme şöyle söyledi: Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtim'i gördüm. Sahihlik bilgisinde Müslim'i asırlarındaki tüm şeyhlerin önünde tutuyorlardı.' Zehebî, *Tarih*, XX, 184.

⁵⁴ Bağdadî, *a.g.e.*, XIII, 101.

⁵⁵ Zehebî, *Tarih*, XX, 186.

tekrarları kapsayan bir rakamdır. Tekrarlar hariç sahihte bulunan rivayet sayısı 4 bindir.⁵⁶ Bir başka sayıma göre tekrarlar hariç rakam 3030'dur.⁵⁷

Müslim Sahih'ine yazdığı mukaddimede üç sınıf râviden bahseder. Birincisi, hadiste istikamet sahibi, naklettiklerini düzgün nakledip rivayetlerinde ihtilaf ve karıştırma bulunmayanlardır. Bunların rivayetini birinci sırada almış, daha sonra ikinci grup olarak nitelendirdiği ilim ve setr özelliği olup, rivayetlerinde öncekiler kadar güçlü olmayanların rivayetlerini yerleştirmiştir. Üçüncü grup, hadis ulemasının ekserisi tarafından itham edilenlerdir ki, onlardan hadis tahric etmediğini bildirmiştir. Müslim grupları isimlerle örneklendirerek genişçe açıklar. Fakat daha önce de zikri geçmiş olan bir rivayette, Ebû Zur'a'nın (264/828), Sahih'te bulunan bazı râvileri tenkit etmesine verdiği cevapta, 'Sahih'e hiç zayıf hadis almadım demedim' demiş, mânaları herkesçe malum bu hadisleri isnatlarındaki kısalık sebebiyle tercih ettiğini açıklamıştır. Bunlar yukarıda belirtilen üç gruptan hangisine dâhildir? Bir görüşe göre Müslim, dört tabakadan bahsetmiştir. Üçüncü tabakayı hadisçilerden bir grubun itham edip, diğer grubun temize çıkardığı ve rivayetleri zayıf sayılan râviler oluşturur. Müslim bu gruptan hadis tahric etmiştir. Ekseriyetin itham ettiği dördüncü gruba hiç yer vermemiştir.⁵⁸

Müslim'in Sahih'i Buhârî'ninki gibi değildir. Eserini sadece hadis kaynaklı düşünmüş, hiçbir yorum eklememeye özen göstermiştir. Onun amacı mukaddimesinde de belirttiği gibi hadisi bütün isnadlarıyla birlikte okuyucuya sunabilmektir. Alt başlıkların dahi esere şârih Nevevî tarafından eklendiği bilinmektedir. Müslim'in bir diğer özelliği rivayeti bölmeme konusundaki hassasiyetidir. Buhârî haberleri konulara göre parçalayarak sunarken, Müslim bunu yapmamıştır.

Müslim rivayetin âli (kısa yol) isnadına büyük önem verir. Çok seyahat etmesinin altında rivayetin âli isnâdına ulaşma isteği ve 'semâ'ya verdiği önem yatar. Fakat iki râvi arasındaki bir kez görüşmeyi, o râvilerden gelen tüm rivayetler için direkt temasla söylenmiş kabul etmesi çok eleştirilmiştir.

Sahihi 54 bölümden oluşmaktadır. Bölümler 'kitap' olarak isimlendirilmiştir. Birinci kitap imanla ilgili konuları; 2-37 fıkhn geleneksel başlıklarını; 38-41

⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 571.

Speight, a.g.m, 75.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 575.

güzel ahlakı ihtiva eder. Diğer 12 kitap ahiret, hamd-sena, takva, yüksek ahlak konularındadır . Sonuncusu tefsire dairdir.⁵⁹

Eserine yazılan 43 şerh⁶⁰ tesbit edilmiştir.

2. *Kitâbu't-Temyîz*:

Muhaddislerin hadis tenkidindeki metodlarını ele alan eserin bir kısmı kaybolmuş, geri kalan kısmını Muhammed Mustafa el-A'zamî geniş mukaddimeyle birlikte yayınlamıştır. (Riyad 1395/1976, 1402/1982, 1410)

3. *et-Tabakât (Tabakâtu't-Tabi'în, Tabakâtu'r-Ruvât, Esmâu'r-Rical)*:

Sahabe ve tabiîn râvilerinden 2246 kişinin Medineliler, Mekkeliler, Kûfeliler, Basralılar, Şamlılar ve Mısırlılar sıralamasına göre dizildiği eser Ebû Ubeyde Meşhûr b.Hasan b. Mahmud b.Selman tarafından neşredilmiştir (Riyad 1411/1991).

4. *Kitâbu'l-Kuna ve'l-Esma' (el-Esâmî ve'l-Kunâ, el-Kunâ)*

Rivayet zincirinde isimleriyle tanınan râvilerin bazı senedlerde künyeleriyle anılması veya künyeleriyle bilindiği hâlde isimleriyle zikredilmesi yüzünden ortaya çıkan karışıklığı gidermek amacıyla yazılan eserin Dâru'l-Kutubi'z-Zâhiriyye'de bulunan nüshasını Mutâ' et-Tarâbîşî geniş bir mukaddimeyle birlikte tıpkıbasım olarak yayımlanmış (Dımaşk 1404/1984), Abdurrahîm Muhammed el-Kâşgarî bunun üzerinde yüksek lisans çalışması yaptıktan sonra (1400, el-Câmiatu'l-İslâmiyye ed-Dirâsâtu'l-Ulyâ) eseri neşretmiştir (I – II, Medine 1404/1984).

5. *el-Munferidât ve'l-Vuhdân (el-Efrâd)*

Kendilerinden sadece bir râvinin rivayette bulunduğu bazı sahabe veya tâbiîn râvileriyle ilgili olan bu küçük çaplı eser Buhârî'nin ed-Duâfâu's-Sağîr ve Nesâî'nin ed-Du'afa' ve'l-Metrûkûn'ü ile birlikte yayımlanmış (Agra 1323;

⁵⁹ Bkz. Müslim, a.g.e.

⁶⁰ Ebû Amr b. Salâh, *Siyânetu Sahîhi Müslim mine'l-İhlâle ve'l-Ğalata Himayetu mine'l-İskâta ve's-Sikât*, thk: Mevfik b. Abdillâh b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1984, 9-18.

Haydarâbâd 1325), eser üzerinde Hüseyin Ali Hasan Batî yüksek lisans çalışması yapmış (1404, Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslamiyye Kulliyetu Usûli'd-Dîn), Abdulgaffâr Suleyman el-Bundârî ve Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1988). Müslim'in 'el-Ehvâd', 'el-Vuhdân' ve 'Men Leyse Lehû İlla Râvin Vâhid' adlarıyla anılan eserleri de muhtemelen bu kitaptır.

6. Ricâlu 'Urve b. ez-Zubeyr ve Cemâ'atun Mine't-Tâbi'in ve Ğayrihim

Eserin Hatîb el-Bağdâdî'nin hattıyla olan Dâru'l-Kutubi'z-Zahiriyye'deki nüshasını (Mecmua, nr. 55, vr. 140-147) Suneyke eş-Şihâbî tıpkıbasım olarak yayımlamıştır (MMİADm., LIV/1-2 [1979], s. 107-145).

7. el-Musnedu'l-Kebîr 'Ale'r-Ricâl ('Alâ Esmâ'i'r-Ricâl, 'Ale's-Sahâbe)

Kayıp bu eseri Ebû Avâne el- İsferyânî'nin ihtisar ettiği belirtilmekte (Kays Âl-î Kays, II/1, s. 235), *Muhtasarı Ebî 'Avâne* adlı çalışmanın (DİA, X, 100) bu eser olduğu anlaşılmaktadır.

8. İntihâbu Müslim 'Alâ Ebî Ahmed el-Ferrâ'

Müslim'in, hocası Ahmed el-Ferrâ'nın rivayetlerinden seçip derlediği bu çalışmayı İbn Hacer el-Askalânî kendi hocalarından okumuş ve eserin rivayeti hakkında bilgi vermiştir (el-Mu'cemu'l-mufehres, s. 333).

Müslim'in kayıp diğer eserleri de şunlardır: *el-Akrân*, *el-Câmi'u'l-kebîr 'ale'l-ebvâb* (el-Câmi' 'ale'l-ebvâb), *Efrâdu's-Şâmiyyîne mine'l-hadîs 'an Rasûlillâh*, *el-Evhâd*, *Evhâmu'l-muhaddisîn*, *Evlâdu's-sahâbe ve men ba'dhum mine'l-muhaddisîn*, *el-İhve* ve *el-ehavât*, *el-İlel* ('İlelu'l-hadîs), *el-İntifâ' bi-uhubi (culûdi)'s-sibâ'*, *Kitâbu (Kitâbu hadîsi) 'Amr b. Şu'ayb*, *Ma'mer b. Râşid*'in bazı rivayetlerini tenkid ettiği *Kitâbu'l-Ma'mer*, *Ma'rifetu ruvâti'l-ahbâr* (*Kitâbu'l-Ma'rife*), *Meşâyihi Mâlik* (*Musnedu hadîsi Mâlik*), *Meşâyihi's-Sevrî*, *Meşâyihi Şu'be* (son üç eser *Ma'rifetu [Tesmiyetu] şuyûhi Mâlik ve Sufyân ve Şu'be* adıyla da anılmaktadır.), *el-Muhadramûn*, *el-Mufred*, cerh ve ta'dîl'e dair *Ruvâtu'l-i'tibâr*, *Su'âlâtuhû Ahmed b. Hanbel* (*es-Su'âlât'an Ahmed b. Hanbel*), *et-Târîh*,

*Tafzîlu's-sunen (Tafzîlu'l-hadîs 'an Rasûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve selem), at-Târîh, Zikru avlâdi'l-Huseyn .*⁶¹

⁶¹ M. Yaşar Kandemir, 'Müslim b. Haccâc', DİA, XXXII, İstanbul 2006, 93-94.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SAHİH-İ MÜSLİM'İN TEFSİR BÖLÜMÜ BAĞLAMINDA KÜTÜB-İ SİTTE'DEKİ DİĞER TEFSİR BÖLÜMLERİ

1.1. GENEL MÜLAHAZALAR

'Kütüb-i Sitte' hadis literatüründe en güvenilir altı hadis külliyyatını ifade etmektedir. Bu eserlerin Buhârî (256/869), Müslim (261/875) ve Tirmizî'ye (279/892) ait olan üçünde, kitap olarak düzenlenmiş diğer bölümlerin yanında 'Kitâbu't-Tefsîr' olarak adlandırılan birer bölüm bulunmaktadır. Daha önce te'lif edilmiş sünenlerde böyle bir bölüm bulunmamakla birlikte, bu müelliflerin umumiyetle müstakil Tefsir kitapları olduğu, döneme ait fihrist eserleri sayesinde tesbit edilmiştir. Sünen içinde Tefsir bölümüne ilk kez Buhârî'nin Sahih'inde raslanmaktadır. Onu Müslim ve Tirmizî takip eder.¹ Ardı ardına te'lif edilmiş olsalar da bu bölümlerin her biri kendine has bir üslûp ve içeriğe sahiptirler. Hacim itibariyle de birbirinden farklılıklar gösteren bu bölümler için genel bakışla şunlar söylenebilir:

Buhârî'nin Tefsir bölümünde tekrarlar çıkarılmadan 490, çıkarıldıktan sonra 457² rivayet yer almaktadır. 114 sûrenin her biri için bir başlık açılmıştır. Bazen başlığın altında sûreyle alâkalı hiçbir rivayet bulunmaz. Fakat her başlıkta birtakım açıklamalar yer alır. Genellikle sûre içinde geçen anlaşılması müşkül kelime-

¹ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, A.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1956, 117.

² Bu rakam R. Marston Speight'a aittir. a.g.m, 73-75.

lerin anlamlarını içeren bu açıklamalar gerek sahabe, gerek tabiûndan Tefsir ilmi ile meşhur isimlerin açıklamalarından oluşmuştur. Kitap toplam 365 bâb içermektedir. Her bir ayet bir bâb başlığı olmuştur. Fakat ayetin bazen sadece ilgili kısmı alındığı gibi, bazen peş peşe birkaç ayet birlikte değerlendirilmiştir. Bir bâbda birden fazla rivayet yer alabilmektedir. Toplam 416 ayet çeşitli rivayetlerle tefsir edilmiştir. 10 sûreye³ genel olarak atıf vardır.

Tirmizî'nin Tefsir bölümünde 419 rivayet bulunmaktadır. Aynı râvilere ait farklı tekrarlar çıkarıldığında rivayet sayısı 393⁴ olarak belirlenmiştir. Toplam 95 sûre için başlık açmıştır. Başlıklar sûre isimleriyle açılmış olmakla birlikte, verilen rivayetin hangi ayetle alakalı olduğu her zaman açık değildir. Bu da kitapta bulunan ayet sayısının tespitini zorlaştırmaktadır. Toplam 378 ayet çeşitli rivayetlerle tefsir edilmiştir. 18⁵ sûreye genel olarak atıf vardır.

Tirmizî'nin Tefsir bölümü İbn Abbâs'tan gelen şu rivayetle başlar. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Her kim Kur'an'ın tefsiri hakkında ilimsiz konuşursa cehennemden yerini hazırlasın.'⁶ Bu verdiğimizle birlikte toplam beş rivayetin yer aldığı ilk bâb 'Kur'an'ı Kendi Görüşüne Göre Tefsir Eden Kişi Hakkında' başlığıyla isimlendirilmiştir. Tirmizî böylece Kur'an hakkında kendi görüşüne göre konuşmayı tasvip etmediğini işin başında ortaya koymuş, rivayetlerin sıhhati dışında şahsına ait hiçbir görüşe eserinde yer vermemiştir. Aynı tutumun daha katısını Müslim'de görürüz. O, rivayetlerin sıhhati hakkında da açıktan görüş bildirmez.

Kütüb-i Sitte içindeki Tefsir bölümlerinin en hacimsizi Müslim'e aittir. 34⁷ rivayetle, 21 ayet tefsir edilmiş, Tevbe, Enfâl, Haşr sûreleri ve vahyin en çok indiği zaman hakkında görüş bildirilmiştir. Rivayetlerden sadece biri doğrudan Hz.

³ Atıfta bulunan sûreler ve rivayet numaraları şöyledir : 17/İsrâ, 18/Kehf, 19/Meryem, 20/Tâha, 21/Enbiyâ (4462, 4431, 4708), 110/Nasr (4683), 113,114/Muavvezeteyn (4692-4693), 112/İhlas (4690, 4691), 72/Cin (4637, 739) Bkz. Buhârî, *a.g.e.*

⁴ Bu rakam R. Marston Speight'e aittir; *a.g.e.*, 73-75.

⁵ Atıfta bulunan sûreler ve rivayet numaraları şöyledir: 1/Fâtiha (2953), 114/Nasr (3362), 111/Leheb (3363), 80/Abese (3331), 112/İhlâs (3364), 63/Münâfikûn (3312), 81/Tekvîr-82/İnfitâr-84/İnşikâk (3333), 56/Vakıa- 77/Murselât-78/ Nebe'-81/Tekvîr-11/ Hûd (3297), 8/Enfâl-9/Berâe (3086), 5/Mâide (3063). Bkz. Tirmizî, *a.g.e.*

⁶ Bkz. Tirmizî, Tefsir, Mukaddime, 2950.

⁷ Numaralandırılmayan rivayetler eklendiğinde bu rakam 40, tahviller ilave edildiğinde 44 olmaktadır.

Peygamber'e dayanır. Diğerleri muhtelif sahabeden nakledilmiştir. İçerik olarak bakıldığında rivayetlerin Tefsir ilminin konularıyla bağlantılı oldukları fark edilir. Altı ayetin ya direkt olarak veya kapalı bir ifadesi açılarak tefsiri yapılmıştır. On iki ayet nüzul sebebi, zamanı veya yeri bildirilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bir ayet nesh cihetiyle incelenmiştir. Kalanların birinde, ayette mevcut bilgiyi rivayetle destekleme ve detaylandırma, diğerinde ayetin barındırdığı hükmün uygulanması söz konusudur. Bu yönleriyle rivayetler okuyucuda tefsir için özenle seçilmiş intibahı uyandırmaktadır. Aynı hissiyatı diğer iki tefsir kitabında bulamayız. Bu bölüm işte bu hissiyat üzerine kuruludur. Acaba Müslim, tefsire katkı sağladığına inanmadığı için mi diğer rivayetlere Tefsir bölümünde yer vermemiştir. Bu soruya cevap verebilmek için tefsire katkı açısından her üç kitabın değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle hem müelliflerin Tefsir bölümünde kullandıkları rivayetlerin tefsire katkısı ortaya çıkacak, hem de diğerlerinin yer verdiği rivayetlere Müslim'in niçin Tefsir bölümünde yer vermediği konusunda ipuçları yakalanacaktır.

Bu bölümde Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerinin tümü yer alacak, diğerlerinden de örnekler sunulacaktır. Rivayetlerin tümü Kütüb-i Sitte içindeki karşılıkları ile not edilecektir. Çalışma 'Kütüb-i Sitte' içinde yer alan Tefsir bölümleri ile sınırlandırıldığı için, Nesâî'nin süneni içinde yer vermediği müstakil eseri 'Tefsîru'n-Nesâî' bu bölümde değerlendirilmemiştir⁸, fakat rivayetlerin bu eser içinde yer alıp almadığı belirtilmiştir.

1.2. METİN İTİBARI İLE RİVAYETLER

1.2. 1. Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Sunan Rivayetler

1.2.1.1. Anlamsal Katkı

a) Bütün Olarak Ayeti veya Ayet İçinde Bir Sözü Açıklayan Rivayetler

Tefsir açısından önem arz eden bu tür rivayetlerin, ayetin anlamına katkısı yadsınamaz. Bu durum örnekler üzerinde daha açık görülecektir. Bu tür rivayetlerde ayetin nüzul sebebi ile iç içe duruş söz konusudur. Ayetin nüzul sebebi,

⁸ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Tefsîru'n-Nesâî*, thk. Sabri b. Abdulhâlık eş-Şafîî ve Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, Beyrut 1990.

râvinin anlatımına göre bazen direkt ayetin mânası olarak verilmektedir.⁹ Bu durum gruplama yaparken sıkıntıya sebep olsa da, her iki grupta yer alan rivayetlerin bütünü, ayetin anlamına doğrudan katkı sağlayan rivayetler olarak değerlendirildiği için sonucu etkilememiştir. Aşağıdaki rivayetlerden ilki, anlattıklarımızın canlı bir örneğidir. Râvinin anlatımının etkisini göstermek üzere, aynı rivayeti başka bir râvinin anlatımıyla nüzul sebeplerinin bulunduğu rivayetler grubunda da bulacaksınız.

Müslim'in Tefsir bölümünde 21 ayetin 6'sı (% 28) yani yaklaşık ¼'ü bu yolla tefsir edilmiştir. Bu ayetlere ait 5 rivayet bu başlık altında değerlendirilecektir.

Müs.1) 17/İsra Sûresi 57.Ayette Kendilerine Dua Edilenler

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

Abdullah b. Mes'ûd (32/653) (r.a) *'Onların işte bu yalvardıkları (varlıklar), 'hangimiz daha yakın olacağız' diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur.'* ayeti hakkında şöyle demiştir: 'Bu cinlerden bir gruptu. Müslüman oldular. Oysaki kendilerine ibadet ediliyordu. Cinlerden olan bu topluluk Müslüman olmalarına rağmen, onlara ibadet edenler, durumlarında aynı kaldılar.'¹⁰

Ayet-i kerîmede başkalarının kendilerine duada bulundukları varlıklardan bahsedilmektedir. Dua edilenlerin kimler olduğu bilinmemektedir. Hatta canlı varlıklar mı söz konusudur yoksa cansızlar mı, anlaşılamamaktadır. Çünkü Arapça ifade, hem canlı hem de cansızlar için ortak kullanılan bir kalıp ile gelmiştir. Belki *'O yalvarılanlar hangimiz daha yakın olacağız diye Rablerine vesile ararlar*

⁹ Nüzul sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 1977, 115-122; Abdulfettah el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzul*, trc. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara 1986 ; Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, 91-94.

¹⁰ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-İhyâ'ut-Turâsî'l Arabî, Beyrut, trs, IV, 2321, Tefsir, 3030.

'ifadesinden, çaba gösteren bir canlı ile muhatap olduğumuzu düşünebiliriz. Bu da sadece bir tahminden öteye gidemez. Cansız varlıkların da Allah'ı zikrettikleri ayetlerle bildirilmiştir. Onların da böyle bir yarış içinde olmadıklarını kim iddia edebilir? İbn Mes'ud'un açıklaması dikkatleri Müslüman olmuş cinler üzerine çekmiştir. Davutoğlu, aynı ayet için İbn Abbâs'tan (68/687) Hz. Uzeyr, Hz. İsa ve annesi Meryem'e tapanlar hakkında nazil olduğunu bildiren başka bir rivayetten de bahsetmektedir.¹¹ Öyle ya da böyle, ayet tefsire muhtaçtır ve Müslim'in rivayeti bu konuda bir alternatif oluşturmaktadır.

Rivayete Buhârî ve Nesâî de 'Tefsir' bölümünde yer vermiştir.¹²

Müs.2) 4/Nisâ Sûresi 128. Ayette Eşlerin Anlaşması

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

Hz. Aîşe (56/676) (r.a) 'Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından, yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır.'¹³ ayetinin şöyle bir kadını tasvir ettiğini bildirmiştir. 'Bir erkekle birlikte. Kadının onunla beraberliği sürmekteyken ve çocukları da varken erkek onu istemez. Kadın da erkeğin kendisinden ayrılmasını istemez. Ona 'sen bana karşı (cinsel sorumluluğundan) serbestsin' der.¹⁴

Yukarıdaki ayette kadın, kocasının kendisinden yüz çevirmesinden veya kötü davranmasından korkmakta, kocasıyla anlaşmak istemektedir. Bu anlaşma nasıl olacaktır? Anlaşmalarında günah yok dendiğine göre, günah şüphesi barındıran bir anlaşma söz konusudur. Öyleyse bu nasıl bir anlaşmadır? Âîşe rivayeti bu hu-

¹¹ <http://www.darulkitab.com/hadis/muslim/muhtelif/indexana.htm> Ahmet Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 1977, Tefsir, 30 (3030) Davutoğlu bu rivayetin kaynağından bahsetmemiştir. Rivayet Kütüb-i Sitte içinde tesbit edilememiştir.

¹² Ebû Abdurrahman en-Nesâî, *Sunenu'n-Nesâîyyu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991, Tefsir, İsrâ, 11287-89; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, el-Yemâme-Beyrut 1407/1987, Tefsir, İsrâ, 4437-38.

¹³ 4. Nisâ, 128.

¹⁴ M, Tefsir, 3021.

susa ışık tutar. Böylece ayette eşlerin, anlaştıkları takdirde cinsel beraberlikleri sürmezken evliliklerini sürdürebileceklerinden bahsedildiği anlaşılır. Rivayette geçen ‘sen bana karşı serbestsin’ ifadesinin mihir ve gece nöbetini içerdiği söylenmiştir.¹⁵

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Nesâî sadece ‘Tefsir’ bölümünde vermiştir.¹⁶

Müs.3) 4/Nisâ Sûresi 3 ve 127. Ayette Yetim Kız

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ﴿النساء/3﴾
وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَىٰ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿النساء/127﴾

Urve b. Zubeyr’in (94/713) (r.a) ‘Eğer yetim kızlar hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız hoşunuza giden (diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikah edin.’¹⁷ ayeti hakkındaki sorusunu Hz. Âişe (56/676) şöyle cevaplandırmıştır: Ey kızkardeşimin oğlu! Yetim kız velisinin baskısı altında bulunan kızdır. Ona malında ortak olur. Malı ve güzelliği hoşuna gider. Velisi mehrinde adalet göstermeksizin ve başkasının verdiğini de vermeksizin onunla evlenmek ister. Onların adaleti yerine getirmedikçe ve mehirlerini âdet olan en yüksek miktara yükseltmedikçe yetim kızları nikahlamaları yasaklandı. Bunların dışında hoşlarına giden kadınlardan nikahlamaları emredildi.’ Aynı rivayette Hz. Aişe (r.a) ‘Yazılmış haklarını kendilerine vermediğimiz ve nikahlamayı da istemediğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklar hakkında kitapta okunup duran ayet-

¹⁵ D, Tefsir, 14 (3019).

¹⁶ B, Tefsir, Nisâ, 4325/Mezâlim, 12, 2318/Sulh, 4, 2548/Nikah, 94, 4910; N, Tefsir, Nisâ, 11125.

¹⁷ 4. Nisâ, 3; İkişer, üçer, dörderden kasıt, hepsinin toplamı olan dokuz değil, dörtten fazla eşin olamayacağını belirtmektir. Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1392 h, XVIII, 154.

ler...¹⁸ ayetinin yukarıda belirtilen ayet sebebiyle indiğini belirtmiş, rivayetin başka bir isnadla naklinde bu ayet hakkında şunları söylemiştir: ‘ Bu ayet şu yetim kız için indirildi. Bir adamın yanında bulunur ve adam onun malına ortak olur. Onunla evlenmek istemez ve başkasıyla evlendirmek de istemez. Malına ortak olur ve evlenmesine mâni olur. Ne onunla evlenir ne başkasıyla evlendirir.’¹⁹

Burada Hz. Aişe ‘yetim kızı’ iki farklı ayet içinde tanımlamaktadır. Birincisinde velisi kendisini beğenmekte, fakat az bir mehirle nikahlamayı ve malına da sahip olmayı arzulamaktadır. Allah Teâlâ mehri en yükseğe çıkarmadıkça böyle bir evliliği yasaklamaktadır. İkincisinde velisi kıza talip değildir. Fakat velayet dolayısıyla elinde bulunan malı da kaybetmek istemediğinden, evlenmesine engel olur. Allah Teâlâ bundan da nehyeder. Her iki durumda da adaletli davranmayı emreder. Böylece 4/Nisâ/3’te yetime adaletli davranmak, mehrini hakkıyla vermek; 4/Nisâ/127’de yetimin yazılmış hakları, evlenmesine engel olarak malını gasbetmemek şeklinde tefsir edilmiştir.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Ebû Dâvud diğer bölümde vermiştir.²⁰

Müs.4) 4/NisâSûresi 6. Ayette ‘Yetim Kızın Velisi’

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا
وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ
فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا

Hz. Aişe (56/676) ‘..Fakir olan meşru sûretle yesin..’ ayeti için şöyle söylemiştir: ‘Bu ayet yetimin malına nezaret edip onu ıslah eden kişi hakkında indi. Şayet muhtaç ise ondan yer.’²¹

¹⁸ 4. Nisâ, 127.

¹⁹ M, Tefsir, 3018.

²⁰ B, Tefsir, Nisâ, 4297-4324/Ortaklık, 7, 2362/Nikah, 1, 4777-4838; N, Nikah, 5514/Tefsir, Nisâ, 11090-11124; E, Nikah, 13, 2068.

²¹ M, Tefsir, 3019.

Yukarıdakinden farklı olarak bu rivayette söz konusu olan yetim kız değil velisidir. Velî ihtiyaç sahibidir. Yetim kızı görüp gözetmesinden ötürü yetim kızın malından uygun miktar yemesine izin verildiği söylenmiştir.²² Hz. Âişe'nin gerek 'yetim kız' gerek 'velisi' hakkındaki açıklamaları, ilgili ayetlerin daha açık anlaşılmasına vesile olmuştur.

Buhârî bu rivayete 'Tefsir' ve diğer bölümlerde yer vermiştir. Buhârî'nin verdiği metinde, 'yetimin malını gözetmesinin karşılığı olarak, örfe uygun bir miktar yer' ifadesi metnin aslında vardır.²³

Müs.5) 5/Mâide Sûresi 90. Ayette 'Hamr'

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ

تُفْلِحُونَ

İbn Ömer (74/694) (r.a), Ömer b. Hattab'ın (24/645) Rasulullah'ın (s.a.v) minberi üzerinde şöyle söylediğini rivayet etmiştir: 'Nitekim, ey insanlar! Haberiniz olsun ki, haramlığı bildirildiğinde²⁴ 'hamr' beş şeyden yapılıyordu. Üzüm, hurma, bal, arpa, buğday. Hamr (içki) aklı örten bir şeydir. Ey insanlar! Üç şey hakkında Rasulullah'ın kendisiyle sonuca gidebileceğimiz birer hüküm bırakmasını isterdim; Dedenin mirası, Kelâle'nin mirası, ribânın bölümlerinden bazıları.'²⁵

Başka bir isnadla yine İbn Ömer'den (74/694) aynı içerikle bir rivayet daha vardır. Orada üzüm yerine, kuru üzüm geçmektedir.²⁶ Aynı içerikle farklı râvilerden iki rivayet daha gelmiş, birinde kuru üzüm, diğerinde üzüm denmiştir.

Hz. Ömer (24/645) öngörleriyle ünlü bir sahabîdir. Burada onun bu özelliğinin bir tezahürünü daha görmekteyiz. Hz. Ömer 'hamr' kelimesinin içeriğinde sonraki dönemlerde sıkıntı yaşanacağını öngörmüş, hem 'hamrı' tarif etmiş, hem de içeriğini açıklamıştır. Onun bu açıklamasıyla aklı örten her içki hamrdır. Hz. Peygamber döneminde beş şeyden yapılmaktadır. Sonraki dönemlerde gerçekten

²² Bu konuda ayrıntılar için bkz. Nev, XVIII, 158; D, Tefsir, 3019.

²³ B, Tefsir, Nisâ, 4299/Buyu', 95, 2098/Vesâya, 23, 2014.

²⁴ 5. Mâide, 90 'Ey inananlar! Hamr (içki), kumar, dikili taşlar (putlar), şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.'

²⁵ M, Tefsir, 6, 3032.

²⁶ M, Tefsir, 6, 3032.

de hamrın içeriği sorun olmuştur.²⁷ Müslim'in rivayeti bu bölümde zikretmesi de tefsir açısından isabetli olmuştur.

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer, Nesâî ve Ebû Dâvud diğer bölümde vermiştir.²⁸

Buhârî ve Tirmizî'nin bu başlıkta değerlendireceğimiz rivayetlerine geçmeden önce şu bilgileri aktarmak doğru olacaktır. Buhârî'nin Tefsir bölümünde 365 ayet içerikli bab başlığı bulunurken, bazı başlıklar birkaç ayeti birden içerdiği için 416 ayet tefsire konu olmuştur. Bunlardan 78'i, barındırdığı kelime ve kavramları açıklanarak netlik kazanmıştır. (Bütün ayetlerin % 18'i) Tefsire konu olan ayet sayısı Tirmizî'de 378 olup, 98'i kelime veya kavramları itibariyle açıklanmıştır. (Bütün ayetlerin % 26'sı) Buhârî'nin ayeti açıklayıcı rivayetleri Tirmizî'den hem aded hem de oran itibariyle azdır. Fakat bunu ayetler için yaptığı ek açıklamaları da göz önüne alarak değerlendirmek gerekir. Buhârî, Tefsir bölümünde, daha önce de belirtildiği gibi Kur'an'da bulunan her sûre için başlık açmış, bu başlıkların altında, henüz ilgili rivayetleri vermeden anlaşılması zor kelimeleri, ifadeleri açıklamıştır. Bu açıklamalar bazen rivayet aralarına da taşmaktadır. Buhârî belki de tefsir açısından yetersiz bulduğu rivayetlerin oluşturduğu boşluğu böyle doldurmayı uygun görmüştür. Onun için tefsir, ilgili rivayetlerin serdedilmesinden öte bir şeydir. Gerçekte Buhârî bu tür filolojik izahı Sahih'inin bütün bölümlerinde kullanmıştır. Buhârî'nin kaynakları üzerine müstakil çalışması bulunan Fuat Sezgin, bu yönüyle Buhârî'nin eserinin hem kedisinden öncekilerden, hem de sonrakilerden farklı olduğunu belirtmektedir. Sezgin, çalışmasında Buhârî'in Tefsir bölümünde kendinden önceki Tefsir Kitaplarından çok yararlandığını, hatta bunlardan naklettiği sahabe, tabiûn, tebe-i tabiûna ait görüşleri rivayet zincirini hazfederek ta'lik tarzda kullandığını tesbit etmiştir. Buhârî bununla da kalmayıp zamanının meşhur filologlarından gerek Kur'an'a, gerek hadislere ait garip kelimelerin izahı için nakillerde bulunmuştur.²⁹ Bazen bir sûre için açılan başlık hiç rivayet nakli olmaksızın bu tür izahla son bulur. Bunun sebebi, muhtemelen Buhârî'nin,

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Nev, XIII, 148.

²⁸ B, Tefsir, Mâide, 4343/Eşribe, 5267; N, Eşribe, 5088-90; Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvud es-Sicistânî el-Ezdî, *Sunenu Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l Hamîd, Dâru'l-Fikr, yrs, trs, Eşribe, 3669.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Sezgin, *a.g.e*, 117-155.

bahsedilen sûre hakkında şartlarına uygun rivayete rastlamamış olmasıdır. Tefsir içeren rivayetlerin azlığı böyle bir durum oluşturmuş olabilir. Nitekim, ilk üç asrın tefsir rivayetlerini toplayan hacimli iki eserden biri olan İbn Ebî Hâtim tefsirinde Hz. Peygamber'e dayalı rivayetlerin oranı % 4 olarak tesbit edilmiştir. İkinci hacimli eser Taberî tefsirinde bu oran % 7,8'dir.³⁰ Buhârî tefsir için kullanılabileceği rivayet sayısının az olduğunun farkındadır. Ama o, tefsir için nakil temelli bir anlayışla kayıtlı olmadığı için, hakkında nakil bulunmayan sûreler için dahi başlık açmaktan çekinmemiştir. Bu başlıklar altında daha önce de belirttiğimiz gibi filolojik açıklamalara yer verir. Fakat biz tezimizde esas aldığımız üç tefsir bölümünü, ihtiva ettiği rivayetler açısından karşılaştırdığımız için örneklememizi de rivayetler üzerinden yapacağız.

Buh.1) 62/Cum'a Sûresi 3. Ayetin Açıklaması

وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Ebû Hureyre (57/676) (r.a) 'Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında otururken Cum'a sûresinin indirildiğini belirtmiş, 'Onlardan henüz kendilerine katılmamış başkaları da vardır.' ayeti okununca 'Onlar kimlerdir ya Rasulallah?' diye sordüğünü anlatmıştır. Hz. Peygamber üç kez soruncaya kadar ona cevap vermez. Selman-ı Farisî (35/656) de aralarında. Sonra elini Selman'ın üzerine koyar. Selman'ı kasdederek 'şunlardan biri (yahut birileri) Süreyya Yıldızında olsa onu bulur.'³¹

Bu rivayet doğrudan Hz. Peygamber'in bir ayet için açıklamada bulunduğu nadir örneklerden biridir. Ayetin kimlerden bahsettiği sûrenin inişi sırasında, sıcağı sıcağına Hz. Peygamber'e sorulmuş, o da cevap vermiştir. Hz. Peygamber'in ayetleri açıklayıcı ifadelerinin azlığından, gelen ayetlerin soru sormayı gerektirmeyecek ölçüde açıklıkla anlaşıldığını fark ettiğimiz bir dönemde böyle bir olayın yaşanması, bazen ezber bozan durumların da yaşandığını göstermektedir. Selmân-

³⁰ M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyât, Ankara, 2003, 107.

³¹ B, Tefsir ,Cum'a, 4615.

1 Fârisî isminden de anlaşıldığı üzere Fars kökenlidir. Hz. Peygamber'in cevabından Arabların dışında başka milletlerden dine katılımların olacağı anlaşılmaktadır.

Rivayet Tirmizî'nin 'Tefsir' ve 'Menakıb' bölümlerinde, Müslim'in 'Sahabenin Faziletleri' bölümünde yer almıştır.³² Tirmizî rivayeti 'Acemin Üstünlüğü', Müslim ise 'Farslının Fazileti' başlığı altında vermiştir. Davutoğlu Acem kelimesinin her ne kadar Arab dışı unsurlar mânası olsa da burada 'Farslı' anlamında kullanıldığı düşüncesinde olup, rivayetin Ebû Hanife'ye (150/767) işaret ettiğini iddia etmektedir. Davutoğlu'nun Ebû Hanife üzerindeki ısrarı şaşırtıcıdır. Üstelik bu hususun fark edilmemiş olmasından üzüntü duymaktadır.³³ İslam dinine katılımların her millettten olduğu ve böylelikle imanı yakalayan çeşitli milletlerden pek çok kişi bulunduğuna göre Acem kelimesini Arap dışı unsurların hepsi olarak anlamak daha isabetli olabilir.

Buh.2) 108/Kevser Sûresi 1. Ayette 'Kevser'

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

Ebû Ubeyde (18/639) (r.a), Hz. Aişe'ye 'Biz sana 'kevseri' verdik.' ayetini sordu. O da 'kevser' Allah'ın Peygamber'ine verdiği bir nehirdir. Onun iki tarafı içi boş incidir. Onun kablari (bardakları) yıldızlar sayısındadır.' diye cevap verdi.³⁴

Tirmizî, Nesâî ve Ebû Dâvud 'kevser' hakkında bu rivayetle tam örtüşmese de çeşitli rivayetler nakletmişlerdir.³⁵

Kelime anlamı olarak 'çokluk' mânasına gelen 'kevser' sözcüğünü Hz. Âişe (58/678) 'nehir' olarak açıklamıştır. Âhirette Hz. Peygamber'e verilecek özel bir nehirdir. Bazı rivayetlerde havuz olarak geçmektedir. Sayısız su kabının buluna-

³² Ebû İsmâ et-Tirmizî es- Sulemî, *el-Câmiu's Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, thk. Anmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyâi't-Turâsî'l Arabî, Beyrut, trs, Tefsir, 3310/Menâkıb, 3933; M, Fedâilu's-Sahabe, 59, 2546.

³³ D, Fedâilu's-Sahabe, 59, 231 (2546).

³⁴ B, Tefsir, Kevser, 4681.

³⁵ T, Tefsir, Kevser, 3359-60/Cennet, 2542; E, Sünnet, 26, 4748; N, Necm 11533/Kevser, 11704-706.

cağı ve Hz. Peygamber'in kendi eliyle su ikram edeceği tasvir edilmiştir. 'Kevser sözcüğüne geydirilen bu yeni anlam bu konudaki rivayetlerle şekillenmiştir.³⁶

Daha önce de belirttiğimiz gibi Tirmizî'nin Tefsir bölümünde çeşitli şekillerde tefsir kapsamına alınmış 378 ayetten 98'i (% 28) doğrudan veya kelimeleri açıklanarak tefsir edilmiştir. Yani rivayetlerin ¼'ü ayeti doğrudan açıklar niteliktedir. Bu oran yine daha önce de geçtiği gibi Müslim'inki ile aynıdır. Tirmizî'nin Tefsir bölümü Müslim'inki gibi sadece rivayetlerden oluşmakta olduğundan rivayetlerin mahiyeti üzerinden değerlendirme yapmak kaçınılmazdır. Fakat tek başına bu rakam Tirmizî'nin Tefsir ilminde önemseydiği anlayışı belirtmek için yeterli değildir. Buna, ayetlerin nüzul yerini, zamanını ve sebeplerini açıklayan rivayetleri de eklemeliyiz. Çünkü bütün bunlar ayetin anlamını doğrudan etkilemektedir. Ancak o zaman sağlıklı bir neticeye ulaşabiliriz.

Tir.1. 5/Mâide Sûresi 105. Ayette 'Kendi Nefsinden Sorumlu Olma'

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Ebû Umeyye eş-Şa'banî (?)³⁷, Ebû Sa'lebe el-Husenî'ye (75/694) (r.a) 'Ey iman edenler! Siz kendi nefsinizden sorumlusunuz. Şayet doğru yolda iseniz saparlar size zarar vermez.' ayeti hakkında sorar. Ebû Sa'lebe (75/694) 'Dikkat et bu ayeti iyi bilen bir kimseye sormuş durumdasın.' diyerek bu ayeti bizzat Hz. Peygamber'e sorduğunu belirtir. Hz. Peygamber 'Birbirinize iyilikleri emredin kötülüklerden sakındırın.' tavsiyesinde bulunduktan sonra Ebû Sa'lebe'ye 'Fakat hırsla kapılıp, arzu ve hevesler peşinde koşulduğunu gördüğünde ve dünyanın tercih edilip herkesin kendi kafasına göre davrandığı dönemlerde başının çaresine bak, sıradan insanları bırak! Ondan sonra öyle günler gelecek ki o günlerde (dinin emirlerine uyma konusunda) sabır, ateş közünü elde tutmak gibidir. O günlerde

³⁶ Ayrıntılar için bkz. Ahmed b. Ali b. Hacer Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l Buhârî*, Dâru'l- Ma'rife, Beyrut, 1379h, VIII, 732; [http://www.darulkitab.com/oku/hadis/hadis-kitaplari/Ebudavud/\(Necati_Yeniel,_Hüseyin_Karapınar,_Sünen-i_Ebû_Dâvud\),_Sünnet,_22-23,_4745-48.](http://www.darulkitab.com/oku/hadis/hadis-kitaplari/Ebudavud/(Necati_Yeniel,_Hüseyin_Karapınar,_Sünen-i_Ebû_Dâvud),_Sünnet,_22-23,_4745-48.)

³⁷ Tabîînin büyüklerinden, ölüm tarihi bilinmiyor.

dinin emirlerini yerine getirenlere, sizden elli kişinin ameli kadar sevap verilecektir.’ öğüdünü vermiştir.

Abdullah b. el-Mübarek (240/854?) ‘Utbe’den (250/864?) başka biri bana şu ilaveyi yaptı: ‘Ey Allah’ın Elçisi, elli kişinin sevabı bizden mi, yoksa onlardan mı?’ diye soruldu? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: ‘Onlardan değil sizden elli kişinin sevabı.’³⁸

Gerek Ebû Umeyye eş-Şa’banî, gerekse Ebû Sa’lebe el-Husenî iyi bir noktaya dikkat çekmişlerdir. Marufu emir ve münkerden nehyi emreden ayetten sonra, herkesin kendinden sorumlu olduğunu bildiren bu ayet, ashâb için de anlama güçlüğü doğurmuştu. Hz. Peygamber’in bunun iyiliği emredip, kötülükten sakındırdıktan sonra, artık yapılacak hiçbir şeyin kalmadığı bir nokta olduğunu açıklaması tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Diğer insanlarla ilgili yapacak hiçbir şey kalmadığında kişi kendine dönecek, tek başına da olsa dinin emirlerini nefsinde yaşamaya önem verecektir.³⁹ Bu açıklamayla ayet, ilk bakışta görüldüğünün aksine, bireyselliğe yöneltici değil, tek başına bile olsa belirli esaslara bağlı kalma-ya, gevşeklikten kaçınmaya teşvik edicidir.

Rivayeti Nesâî ‘Tefsir’, Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde vermiştir.⁴⁰

Tir.2) 9/Tevbe Sûresi 31. Ayetin Açıklaması

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

Adiy b. Hâtim (68/687?) (r.a) Boynunda altından bir haç olduğu halde Hz. Peygamber’e gelir. Hz. Peygamber ondan boynundaki putu atmasını ister. Sonra Tövbe Sûresinden ‘Onlar din bilginlerini ve rahiplerini Allah’tan başka Rab edindiler.’ ayetini okur ve şu açıklamayı yapar: ‘Gerçi onlar bunlara ibadet etmi-

³⁸ Ebû Îsâ et-Tirmizî es-Sulemî, *el-Câmiu’s-Sahîh Sunenu’t Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyau’t-Turâsî’l Arabî, Beyrut, Tefsir, Mâide, 3058. Geniş bilgi için bkz. Yeniei-Karapınar, a.g.e, Melâhim, 17, 4338, 4341. E, Melâhim, 17, 4338,4341; Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Fiten, 21,4005,4014; N, Tefsir, Mâide, 11157.

yorlardı. Fakat bu bilginler, herhangi bir şeyi onlara helal kıldıkları vakit, onu helal kabul ediyorlar ve yine herhangi bir şeyi onlara haram kıldıkları vakit, onu haram kabul ediyorlardı.⁴¹

Bu örnekte Hz. Peygamber ayette belirtilen Rab edinmenin mahiyetini açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in açıklamasına göre bir kimseye tapınmak sadece ona ibadet etmekle olmaz. Bir kimsenin helal ve haramı belirlemesine izin vermek ve ona uymak o kimseyi Rab edinmek anlamına gelmektedir.

Tirmizî bu rivayetinde Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

b) Sebeb-i Nüzul Yoluyla Ayeti Açıklayan Rivayetler

Ayetlerin iniş sebeplerini bilmek ayete doğru anlam vermede önemli rol oynamaktadır.⁴² Kur'an'ın parça parça inişinin ana gayesi daha iyi anlaşılacak olduğundan, ayetler olayların içinde yeri geldiğinde indirilmiştir. Bu nedenle ayetin hangi şartlarda, hangi olay üzerine indiği önem arzeder. Bu süreci yaşayamayan sonraki nesiller için ayetlerin iniş serüvenleri, Kur'an'ı doğru anlamada en büyük sermayedir. Nüzul sebeplerinin etkinliği bu bölümde örnekler üzerinde incelenecektir. Bu başlık altında Müslim'in Tefsir bölümünden sekiz rivayet aktarılacaktır. Müslim'in tefsir ettiği toplam 21 ayetin 8'i (Bütün ayetlerin % 38'i) burada yer almaktadır. Ayrıca iki sûrenin nüzul sebebi bildirilmiş, daha önce zikredilmiş bir rivayet, râvilerin farklı anlatımlarına örnek olarak bölüme alınmıştır.

Müs.1) 25/Furkân Sûresi 70. Ayetin Nüzul Sebebi

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿68﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿69﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿70﴾

İbn Abbâs (68/687) (r.a) 'Onlar Allah'tan başka bir ilaha yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina yapmazlar. Kim bunları

⁴¹ T, Tefsir, Tevbe, 3095.

⁴² Nüzul sebepleri hakkında geniş bilgi içeren kaynaklar için bkz. 64 nolu dipnot.

yaparsa günahlarının karşılığını görür. Kıyamet günü azabı kat kat artırılacak ve orada alçaltılmış olarak ebedi kalacaktır.’⁴³ ayetlerinin Mekke’de indiğini ve müşriklerin ‘Müslüman olmamız bize bir fayda vermez. Biz Allah’a eş tuttuk, Allah’ın haram kıldığı cana kıydık ve kötülükler işledik.’ dediklerini belirtir. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Ancak tövbe eden, inanan ve salih amel işleyenler başka. İşte Allah onların kötülüklerini iyiliğe çevirir. Allah Gafur ve Rahim’dir.’⁴⁴ ayetini indirmiştir. İbn Abbâs ‘Fakat İslam dinine girip onu idrak ettikten sonra adam öldüren için artık tövbe yoktur.’ diye de ilave eder.⁴⁵

Anlaşıldığına göre 25/Furkân/68-69’un inişi müşriklerden bir kısmını ümitsizliğe düşürmüş, ardından Allah Teâlâ 25/Furkân/70’i indirerek bu ümitsizliği sona erdirmiştir. İbn Abbâs’ın (68/687) bu ayetlerin Mekke’de indiğini belirtmesi boşuna değildir. Daha sonra ‘nesh’ bahsinde de göreceğimiz gibi, Medine’de inen bir ayetle bu ayetin hükmünün kalktığını iddia edecektir. Amacı ayetin indiği yeri değil zamanı vurgulamaktır. Böylece nâsîh (hükmü kaldıran) ve mensûh (hükmü kaldırılan) apaçık belli olacaktır. Bu rivayette geçen son cümle de Medine’de inen ayete atfen söylenmiştir.

Rivayeti Buhârî’ ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümde vermiştir.⁴⁶

Müs.2) 2/Bakara Sûresi 189. Ayetin Nüzul Sebebi

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Berâ b. Âzîb’den (72/691) (r.a) rivayet edildiğine göre Ensâr haccedip döndüklerinde evlerine arkadan girerlerdi. Ensârdan bir adam geldi ve evine kapısının

⁴³ 25. Furkân, 68,69.

⁴⁴ 25. Furkân, 70.

⁴⁵ M, Tefsir, 3023 (19).

⁴⁶ B, Tefsir , Furkân, 4484-85,87-88/Nisâ, 4314/Fedâilu’s-Sahabe, 58, 3642; E, Fiten, 6, 4273; İ, Diyât, 2, 2621; N, Tefsir , Furkân, 11370/Nisâ, 11114/Tahrîmu’d-Dem, 3462-70.

dan girdi. Bu yaptığından dolayı hakkında konuşuldu. Bunun üzerine ‘İyilik evlere arkadan girmeniz değildir...’ ayeti indi.⁴⁷

Davutoğlu bu rivayet için şöyle bir açıklamada bulunur: ‘Rivayete göre Ensârdan bazı kimseler umreye niyet ettiler mi, gökyüzü ile aralarında bir şey bulundurmazlarmış. Böyle bir kimse bir hacetten dolayı evine girmek istese gökyüzüyle arasına tavan gireceği için içeriye kapıdan girmezmiş. Bu âdet câhiliyyet devrinden kalma imiş. İçeriye girecek olan kimse ya duvardan tırmanarak girer yahut merdiven vasıtasıyla duvardan içeriye iner yahut eve arka taraftan girermiş. Onlar bunu ibâdet sayarlarmış. Bilâhare ayet-i kerîme inerek bunun doğru olmadığını bildirmiştir. İçeriye kapıdan giren ensârî bir rivayete göre Kutbe b. Âmir (?)⁴⁸, diğer rivayete göre Rıfâa b. Tâbût 'tur (5/627).’⁴⁹

Berâ'nın rivayeti ayetin anlaşılmasında önem arzeder. Çünkü evlere arkadan girmek gibi bir iyilik günümüzde anlamını yitirmiştir. Hatta evlere arkadan girmek bir kötülüğü temsil etmektedir. Bu durumda ayete nasıl anlam verilecektir.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde vermişlerdir.⁵⁰

Müs.3) 7/A'râf Sûresi 31 Ayetin Nüzul Sebebi

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

İbn Abbâs (68/687) (r.a) cahiliyede kadının Kâbe'yi çıplak olduğu halde tavaf ettiğini rivayet etmiştir. Tavaf bezini cinsel organının üzerine koyup ‘Beni tavaf bezimden dolayı kim ayıplayacak?’ diyerek şu beyti söylerdi: ‘Bugün onun bir kısmı veya tamamı açılıyor. Ondan açılan kısmı helal etmem.’ İbn Abbâs ‘Mescide girdiğinizde ziynetlerinizi alın...’⁵¹ ayetinin bu durum üzerine indiğini belirtmiştir.⁵²

⁴⁷ M, Tefsir, 3026.

⁴⁸ Hz. Osman döneminde vefat etmiştir. (22-34/644-656).

⁴⁹ D, Tefsir, 23 (3026) Başka ayrıntılar için bkz: İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, III, 620.

⁵⁰ B, Tefsir ,Bakara, 4242/Umre, 18, 1709; N, Hac, 4251/ Tefsir ,Bakara, 11024.

⁵¹ 7. Araf, 33.

⁵² M, Tefsir, 3028.

Cahiliyyede Araplar Kâbe'yi tavaf ederken elbiselerini çıkarıp yere atıyorlar, bu elbiseler ayaklar altında parçalanıncaya kadar da yerden almıyorlardı.⁵³ Bu kötü âdet üzere gelen ayet, giyinik tavafı emretmektedir. Oysaki bu arka planı bilmeden, çıplak gözle bakıldığında ayet, mescidlere süslenilerek gelinmesini emretmektedir. İlk bakışta kimsenin aklına zinetten kasdın giyinmek olduğu gelmeyecektir. Bu örnek rivayetlerle açığa çıkan döneme ait bilgilerin Kur'an'ı anlamada önemini göstermektedir. Rivayet ayetin iniş sebebini bildirdiği gibi, ziynetten kastedilenin ne olduğunu da ortaya koymuştur.

Rivayeti Nesâî 'Tefsir' ve diğer bölümde vermiştir.⁵⁴

Müs. 4) 24/Nur Sûresi 33. Ayetin Nüzul Sebebi

وَلَيْسَتَعْفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُعْطِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِيَبْتِغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Câbir'den (77/697) (r.a) rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ubeyy b. Selul (9/631) cariyesinden fuhuş yaparak para kazanmasını isterdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ '...Dünya hayatının geçici menfaatlerini isteyerek iffetli kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın! Kim onları zorlarsa bilsin ki zorlanmalarından dolayı Allah onlara karşı çok bağışlayıcı ve merhametlidir.' ayetini indirdi.⁵⁵

Ayetin iffetli olsun ya da olmasın fuhşa zorlanan tüm kadınları içerdiği bildirilmiştir.⁵⁶

Bu rivayet, zaten açık olan ayetin anlaşılmasında etkin bir role sahip olmasa da, nüzul sebebini açıkladığından ötürü anlam zenginliği kazandırmıştır. Nesâî 'Tefsir', Ebû Dâvud diğer bölümde benzer bir rivayet vermiştir.⁵⁷

Müs.5) 17/İsra Sûresi 57. Ayetin Nüzul Sebebi

⁵³ Nev, XVIII, 162.

⁵⁴ N, Tefsir, Araf, 11182/ Hac, 3947.

⁵⁵ M, Tefsir, 3029.

⁵⁶ Nev, XVIII, 163.

⁵⁷ E, Talâk, 50, 2311; N, Tefsir, Nûr, 11365.

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

Abdullah b. Mesud (32/653) (r.a) ‘İşte yalvardıkları (o varlıklar) Rablerine yakınlık için vesile arayıp duruyorlar.’ ayetinin Arablardan bir topluluk hakkında indiğini belirtmiştir. O topluluk, cinlerden bir taifeye ibadet ediyordu. Cinler İslam’a girdiler. Onlara ibadet etmekte olan insanlar ise bunu hissetmediler. Bunun üzerine ‘İşte o çağırdıkları, Allah’a yakınlık için yol arayıp duruyorlar.’ ayeti indi.⁵⁸

Bu rivayet daha önce bahsedilen ‘Ayeti Açıklayıcı Rivayetler’ ile ‘Nuzûl Sebebi Bildiren Rivayetler’ arasındaki ilişkiyi göstermek üzere buraya alınmıştır. Bir râvinin anlatımına göre ‘Ayeti Açıklayıcı Rivayetler’⁵⁹ grubu içinde verilen metin, daha sonra başka bir râvinin ifadesiyle ‘Nuzûl Sebebi Bildiren Rivayetler’ grubuna dâhil olabilmektedir. Bu bize iki grup arasındaki yakın ilişkiyi gösterir. Nüzul sebebinin ayeti anlamlandırmadaki önemli rolü, bazı râvileri sebebi zikretmeğe gerek duymadan, bu sebebin getirdiği anlamı ayete direkt giydirmeye yönelmiştir.

Müs.6) 8/Enfâl ve 59/Haşr Sûrelerinin Nüzul Sebebi

Said b. Cübeyr (94/713) (r.a) ‘İbn Abbâs’a (68/687) (r.a) Tevbe Sûresi hakkında sorar. ‘Tevbe mi?’ Bilakis o fâdiha (karalayıcı) dır. Onun inişi ‘minhum’ ‘minhum’ diyerek sürüyordu. Öyle ki bizlerden bahsedilmeyen kimse kalmayacağını zannettiler.’ cevabını alır. Enfâl Sûresi hakkında sorar. ‘Bedr Sûresidir.’ cevabını alır. Haşr Sûresi hakkında sorar. ‘O, Beni Nadîr hakkında idi.’ cevabını alır.⁶⁰

Rivayetten anlaşıldığına göre, Tevbe sûresi grup grup insanlar hakkında eleştiriler yapmıştır. Bu nedenle de ‘fâdiha’ ismini almıştır. Enfâl sûresinin Bedr sûresi olarak bilinmesi, bu sûrede bahsi geçen ganimet ve savaş ayetlerinin Bedir

⁵⁸ M, Tefsir, 3030 (30).

⁵⁹ Bkz. Tezimiz, 29.

⁶⁰ M, Tefsir, 5, 3031.

savaşı dolayısıyla indiğini göstermektedir. Bu, Enfâl sûresinin ayetlerini değerlendirmede önemli bir bilgidir. Haşr sûresinin ise Benî Nadîr Yahudileri hakkında inmiş olduğunu anlıyoruz.

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ bölümünde vermiştir.⁶¹

7. Müs.1) 22/Hac Sûresi 19. Ayetin Nüzul Sebebi

هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ

الْحَمِيمُ

Ebû Zerr (31/652) (r.a) ‘Şu ikisi, Rableri hakkında çekişen iki hasımdırlar. İnkâr edenler için ateşten bir gömlek biçilmiştir. Başlarından aşağı kaynar su dökülecektir.’ ayetinin Bedir günü birbirleriyle savaşan kimseler hakkında indiğini yeminle söylemiştir. Bunlar Hamza (3/626), Ali (40/661), Ubeyde b. Hâris (2/625), Utbe (3/626), Şeybe b. Rabia (3/626), Velid b. Utbe’dir (3/626).⁶²

Rivayette üç müşrik ve üç mü’min adı geçtiğine göre, savaş başlangıcındaki karşılıklı mübarezeden bahsedilmektedir. Üçerli iki grup vardır. ‘Şu ikisi’ derken mü’min-müşrik karşılıklı iki grup söz konusu olabileceği gibi, ikişerli savaşanlar da kastedilmiş olabilir. Zaten ‘şu ikisi’nin hemen ardından gelen ifade çoğul karakter taşımaktadır. Ayet-i kerîme mü’minlerin karşısında savaşan bu kafirlere ahirette verilecek azabı bildirmektedir. Davutoğlu bu rivayet için düştüğü notta şunları söyler: ‘Ayet-i kerîmedeki iki hasımdan murad; iki fırkadır. Hadîs-i şerifte iki tarafın mübârizleri sayılmıştır. Bunlar müslümanlar tarafından Hamza (3/626), Ali (40/661) ve Ubeyde b. Hâris (2/625); küffar tarafından Utbe (2/625) , Şeybe (2/625) ve Velîd’dir (2/625). Hz. Hamza, Şeybe ‘nin karşısına çıkararak onu tepelemiş, Hz. Ali de Velîd’le mübâreze ederek onun işini bitirmiştir. Yalnız, Hz. Ubeyde, Utbe ile mübareze ederken yaralanmış, harbden dönerken bu yaradan vefat etmiştir. Hz. Hamza ile Ali (r.a) onun mübârizini de tepelemişlerdir.’⁶³

Dârakutnî’nin (385/996) rivayetin muztarib olduğu yönündeki iddiasını

⁶¹ B, Tefsir, Haşr, 4600.

⁶² M, Tefsir, 7, 3033,.

⁶³ D, Tefsir, 34 (3033).

Nevevî (676/1277) reddetmiştir.⁶⁴

Bu örnekte de ayet nüzul sebebinin ışığında açıklığa kavuşmuştur.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce diğer bölümde vermiştir.⁶⁵

Müs.8) 4/Nisâ Sûresi 94. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا
تَبْتَغُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ
بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

İbn Abbâs’dan (68/687) (r.a) rivayet edildiğine göre bir seriyyede Müslümanlar küçük bir davar sürüsünün başında bir adamla karşılaşırlar. Adam onlara ‘Esselâmu aleykum’ diye selâm verir. Bu selâma rağmen onlar bu adamı öldürüp sürüsünü alırlar. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘.....Dünyâ hayatının geçici men-fâatini arayarak, size selâm veren kimseye ‘Sen mü’min değilsin’ demeyin....’ ayetini indirir.⁶⁶

Bu örnekte muğlak bir ifadenin yaşanmış bir olayla örneklenip, daha anlaşılır olması söz konusudur. Davutoğlu bu ayetin nüzul sebebi olarak muhtelif rivayetlerin varlığından bahsetmiş, fakat örneklendirmemiştir.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî Nisâ sûresinin tefsirinde, Ebû Dâvud diğer bölümde aynen buradaki gibi vermiştir.⁶⁷

Buhârî’nin Tefsir bölümünde yer alan 416 ayetten 89’unun nüzul sebebi bildirilmiştir. (Bütün ayetlerin % 21’i) Tirmizî’de yer alan 378 ayetin ise 138’inin nüzul sebebi bildirilmiştir. (Bütün ayetlerin % 36’sı). Nüzul sebebi bildirilen rivayetlerin, ayeti tefsir etmede ne kadar önemli olduğunu yukarıda örnekleriyle gördük. Buhârî’nin bu tür rivayetlere yeteri kadar yer vermemesi, oluşan boşluğu

⁶⁴ Nev, XVIII, 166.

⁶⁵ B, Tefsir , Hac, 4466-67/Megâzî, 7, 3747-51; N, Tefsir , Hac, 11341-42/Menâkıb, 8154,8172, 8203/Siyer, 8648-50; İ, Cihâd, 29, 2835.

⁶⁶ M, Tefsir, 3025.

⁶⁷ B, Tefsir, Nisâ, 4315 ; T, Tefsir, Nisâ,3030; N, Tefsir, Nisâ, 11116; E, Hurûf ve Kırâat, 1, 3974.

filolojik açıklamalarla dolduruşundan olabilir. Tirmizî'nin Tefsir bölümünde nüzul sebebi bildiren rivayetler bütünün yaklaşık üçte birini oluşturacak yoğunluktadır. Bu oran Müslim'in aynı konuda verdiği rivayetlerin bütüne oranıyla aynıdır. Sadece tahrir ettikleri rivayetlerle tefsir yapan Müslim ve Tirmizî'nin, öneminden dolayı bu tür rivayetleri önceledikleri düşünülebilir. Aşağıya Buhârî ve Tirmizî'nin nüzul sebebi bildiren rivayetlerinden ikişer örnek alınmıştır.

Buh.1) 4/Nisâ Sûresi 88. Ayetin Nüzul Sebebi

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فُتْنَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا

Zeyd b. Sabit'ten (45/666) (r.a) rivayet edildiğine göre Uhud'da savaşa katılmayıp geri dönenler hakkında ashap iki fırkaya ayrılmıştı. Bir grup dönenlerin öldürülmesi gerektiğini, diğerleri de gerekmediğini düşünüyordu. Bunun üzerine 'Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski durumlarına döndürmüştür. Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın.' ayeti indi. Hz. Peygamber de 'Medine temizdir. Ateşin gümüşün pisliğini gidermesi gibi pislikleri giderir.' buyurdu.⁶⁸

Uhud'da savaşa katılmayıp dönenler için ashabın iki muhalif grup halinde tartışmasından Allah Teâlâ hoşlanmamış, dönenlerden münafık olarak bahsetmiş, onları bu yaptıklarından dolayı baş aşağı çevirdiğini, yani eski küfür günlerine geri döndürdüğünü bildirmiştir. İbn Hacer (852?/1449) bunların Abdullah b. Ubeyy (9/631) ve arkadaşları olduğu bildirmektedir.⁶⁹

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir', Müslim diğer bölümde vermiştir.⁷⁰

Buh.2) 28/Furkân Sûresi 68-70.ve Zümer Sûresi 53. Ayetlerin Nüzul Sebebi

⁶⁸ Buhârî, Tefsir, Nisâ, 4313.

⁶⁹ İbn Hacer, a.g.e, VIII, 257.

⁷⁰ M, Munâfikûn, 2776 (50) ; Tirmizî, Tefsir, Nisâ, 3028; N, Tefsir, Nisâ, 11113.

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ
 ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا
 صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا 70
 قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ
 الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿الزمر/53﴾

İbn Abbâs'tan (68/687) gelen bir rivayete göre müşriklerden bazıları çok adam öldürüp, çok zina etmişti. Hz. Peygamber'e geldiler: 'Şüphesiz söyleyip çağırdığın şey çok güzeldir. Bizim yaptıklarımızın keffaretini bize bildirsen!' dediler. Şu ayetler nazil oldu: *'O kimseler ki Allah ile birlikte başka bir Tanrıya dua etmezler, Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Her kim de bunları yaparsa ağır bir cezaya uğrar. Kıyamet günü ona iki kat azap edilir ve muhakkak azapta ebedi zelil olarak kalır. Ancak tövbe eden, inanan ve iyi işler yapanlar müstesnadır. Allah bunların kötülüklerini iyiliğe çevirir. Çünkü Allah Gafur ve Rahimdir.'*⁷¹ Bir de 'De ki: *'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'*⁷² ayeti indi.⁷³

Bu rivayet -hatırlanacağı üzere- Müslim'in Tefsir bölümünde de geçmektedir. Fakat orada 28/Furkân/68-69'un, 28/Furkân/70'in inmesine sebep olduğu bildirilmiştir. Burada ise 28/Furkân/68-69-70'in, yani sûrenin her üç ayetinin 39/Zümer/53'le birlikte indiği belirtilmektedir. Rivayeti bu haliyle Nesâî 'Tefsir' ve diğer bölümünde vermektedir.⁷⁴

Ayrıca Buhârî ve Müslim'de Mekke'de inen bu ayetlerin Medine'de inen 4/Nisâ/93'le neshedildiğine dair bir rivayet daha yer almaktadır. Bahsedilen rivayet nesihle ilgili bölümde verilecektir.

⁷¹ 25. Furkân, 68, 69, 70.

⁷² 39. Zümer, 53.

⁷³ B, Tefsir, Zümer, 1, 4532.

⁷⁴ N, Kanın Haramlığı, 3466-67/Tefsir, Sâffât (Zümer), 11449.

Tir.1) 2/Bakara Sûresi 115. Ayetin Nüzul Sebebi

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Âmir b. Rabîa'dan (34/656) (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: 'Karanlık bir gecede Hz. Peygamber ile birlikteydik. Kiblenin ne taraf olduğunu bilemedik. Her birimiz namazını kendi hizasına göre kıldı. Sabahladığımız zaman durumu Hz. Peygamber'e anlattık. Bunun üzerine 'Ne yana yönelirseniz Allah'ın vechi oradadır' ayeti indi.'⁷⁵

Bu ayetin iniş sebebiyle alakalı olarak Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye gelirken devesi üzerinde nafil namaz kılışından da bahsedilmektedir.⁷⁶ İbn Ömer'den nakledilen bu rivayette, işin içine iki farklı unsur daha girmiştir. Birincisi kılınan namazın nafil oluşu, ikincisi binek üzerinde kılınışı. Her iki durum da İslam fıkında ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bizim için önemli olan iki rivayetin birleştiği nokta, yani yön tayin edilemeyecek bir durumun varlığıdır. Böyle bir durumda yönelinecek her noktanın kibleyi temsil ettiğini inen ayetten anlıyoruz. Nüzul sebebi bilinmemiş olsaydı, bu ayet kible olarak Kâbe'ye yönelmemizi emreden ayetlerle çelişirdi.

Birinci rivayeti Kütüb-i Sitte içinde başka tahrir eden olmamıştır. İkinci rivayeti Nesâî Tefsir dışı bölümde zikretmiştir. Bu rivayette Hz. Peygamberin farz namazı deve üzerinde kılmadığı not düşülmüştür.⁷⁷

Tir.2) 2/Bakara Sûresi 125. Ayetin Nüzul Sebebi

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ

طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

⁷⁵ T, Tefsir, Bakara, 2957.

⁷⁶ T, Tefsir, Bakara, 2958.

⁷⁷ N, Kible, 947/Vitr, 1395.

Enes'den (90/709) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: Ömer b. Hattab 'Ya Rasulallah! Keşke Makam-ı İbrahim'in arkasında namaz kılabilsek!' dedi. Bunun üzerine 'Makam-ı İbrahim'den namazgâh edinin.' ayeti indi.⁷⁸

Ömer'in (23/644) muvafakati olarak bilinen hususlardan biri de yukarıdaki rivayettir. Allah Teâlâ ilgili ayetin inişini Hz. Ömer'in dileğiyle buluşturmuştur. Tefsir açısından bakıldığında bu rivayetin ayetin anlaşılabilirliğine doğrudan bir etkisinin olmadığı fark edilir. Nüzul sebepleri bazen ayetin anlaşılmasında önemli bir rol üstlenirken, bazen de sadece detay bilgi içermektedir. Tirmizî'den verilen bu son iki rivayet her iki durumu bir arada gösteren güzel birer örnek olmuştur.

Rivayet Ömer'in muvafakati olarak Buhârî'nin 'Tefsir' ve diğer, Müslim'in diğer bölümünde yer almıştır.⁷⁹

1.2.1.2.Sosyal ve Hukuksal Katkı

a) Ayetteki Hükmün Uygulanmasına Dair Rivayetler

Bazı rivayetler Hz. Peygamber'in Kur'an'da bildirilen bir hükmü nasıl uyguladığına dair örnekler içermektedir. Kur'an'ı hayata geçirirken bu örneklerin rehberliğine ihtiyaç hissederiz. Bu örnekler aynı zamanda ilgili ayetin doğru algılanmasında önem arz eder. Bu nedenle Kur'an'ın anlaşılmasına dolaylı da olsa katkıda bulunan rivayetler arasında yer alırlar. Bu başlık altında Müslim'in Tefsir bölümünden bir rivayet aktaracağız. Buhârî'nin Tefsir bölümünde 32, Tirmizî'de ise 18 ayet bu yolla tefsir edilmiştir.

Müs.1) Ashaba Dua Emri ve Yanlış Uygulamaya Hz. Âişe'nin İtirazı

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا

غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

Yeğeni Urve (94/713) (r.a), Hz. Aişe'nin (58/678) (r.a) şöyle söylediğini rivayet etmiştir. 'Ey kız kardeşimin oğlu! Onlar Peygamber'in ashabı için Allah'tan mağfiret dilemekle emrolunmuşlardı. Fakat onlara sövdüler.'⁸⁰

⁷⁸ T, Tefsir, Bakara, 2959.

⁷⁹ M, Fedâilu's-Sahabe, 2, 2399; B, Ebvâbü'l Kible, 5, 393/Tefsir, Bakara, 4213.

Hız. Aîşe'nin bahsettiği emir Haşır sûresinde geçmektedir. 'Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: 'Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin.'⁸¹ Nevevî, Hz. Aîşe'nin bu ifadesiyle, Mısır halkının Hz. Osman (36/656), Şam halkının Hz. Ali (40/661), Haruriye fırkasının bütün ashap hakkındaki sözlerini kasedettiğini belirtmiştir.⁸² Bu rivayette Hz. Âişe ayette bildirilenin uygulanmayışına tepkilidir. Bizim için önemli olan Hz.Aişe'nin yukarıda saydığımız grupların sözlerini 59/Haşır Sûresinin 10. ayetine muhalefet olarak değerlendirmesidir. Hz. Âişe ayette geçen 'bizden öncekiler' ifadesini sahabeye hamletmiş, sahabeye karşı ileri-geri konuşmayı bu ayet kapsamında görmüştür.

Müslim bu rivayette Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

Buh.1) Kitap Ehlini Ne Tekzib Ne De Tasdik

قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

Ebû Hureyre (57/576) (r.a) Kitap Ehlinin Tevrat'ı İbranice okuyup, Arap diliyle de Müslümanlara tercüme ettiklerini bunun üzerine Hz. Peygamber'in 'Kitap Ehlini ne tasdik ne de tekzib ediniz. Ancak 'Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a) iman ettik....'⁸³ deyiniz.' buyurmuştur.⁸⁴

Bu rivayette Hz. Peygamber 2/Bakara/136'dan yola çıkarak 'Kitap Ehlini ne tasdik ne de tekzib ediniz' emrini vermiştir. Çünkü tasdik uydurma olanı doğrulama tehlikesini, tekzib ise doğru olanı yalanlama tehlikesini içinde barındırmak-

⁸⁰ M, Tefsir, 3022.

⁸¹ 59.Haşır, 106.

⁸² Nev, XVIII, 158.

⁸³ 2.Bakara, 136. Ayetin tam metni şöyledir: 'Deyin ki: 'Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz.'.

⁸⁴ B, Tefsir, Bakara, 4215.

tadır.⁸⁵ Rivayetin tefsir açısından değeri, ayetin nasıl uygulamaya geçirildiğini göstermesi bakımındandır.

Rivayeti Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde tahrir etmiştir.⁸⁶

Buh.2) Yaralamalarda Kisas

وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Enes b. Mâlik’in (90/709) (r.a) halası er-Rubey‘ (?) Ensârdan bir cariyenin ön dişini kırmıştır. Cariyenin kavmi er-Rubey‘den kisas ister. Aralarında hüküm vermesi için Hz. Peygamber’e gelirler. Hz. Peygamber de kisas ile emreder. Bunun üzerine Enes’in amcası olan Enes b. en-Nadr (4/625) ‘Hayır! Vallâhi yâ Rasûlallah, er-Rubey‘in ön dişi kırılmaz.’ diyerek itiraz eder. Hz. Peygamber ‘Yâ Enes! Allah’ın Kitabı kısastır.’ mukabelesinde bulunur. Sonrasında davacı olan topluluk kisastan vazgeçip, diyeti kabul ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Allah’ın kullarından öyle kimse vardır ki, Allah’a yemin etse, Allah onun yemini ni muhakkak yerine getirir.’ buyurur.⁸⁷

Yukarıdaki rivayette Hz. Peygamber’in ‘.....Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını tasadduk ederse, kendisi için keffaret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.’⁸⁸ ayetinin hükmünü uygulamasına tanık oluyoruz. Bu, Hz. Peygamber’in her statüdeki suçluya aynı muameleyi yaptığına güzel bir örnektir. Ayrıca bu örnek cariyeye-hür arasında eşit şartlarda kisas hükmünün verilmesi yönüyle de önem arz etmektedir.

Rivayeti Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde tahrir etmiştir.⁸⁹

Tir.1) İftira Cezasının Tatbiki

⁸⁵ İbn Hacer, a.g.e, VIII, 170.

⁸⁶ N, Tefsir; Ankebût, 11382.

⁸⁷ B, Tefsir, Mâide, 4335.

⁸⁸ 5.Mâide, 45.

⁸⁹ E, Diyetler, 32, 4595; İ, Diyetler, 16, 2649; N, Kasâme, 6958/Tefsir, Mâide, 11145.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

Hız. Âişe'den (58/678) (r.a) rivayet edildiğine göre suçsuzluğunu ilan eden ayetler indirildiği zaman Hız. Peygamber, minbere çıkıp durumu anlatır. İnlen ayetleri okur. Minberden inince de iftira işinde baş rolü oynayan iki erkekle bir kadına iftira cezasının tatbik edilmesi için emir verir ve ceza uygulanır.⁹⁰

24/Nur/4'de 'Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.' buyurulmaktadır. Hız. Peygamber Hız. Âişe'ye iftira atanlara bu cezayı uygulamıştır. Erkekler Hassan b. Sâbit (62?/682), Mistah b. Usâse (34/654); kadın Hamne binti Cahş (?) olarak söylenmiştir.⁹¹

Rivayeti Nesâî, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde zikretmişlerdir.⁹²

Tir.2) Hız. Peygamber'in Ailesi

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan (55/675) (r.a.) rivayet edildiğine göre 'Gelin! oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, biz, siz, hepimizi çağıralım'⁹³ ayeti inince Hız. Peygamber, Ali (40/661), Fatıma (11/632), Hasan (50/670) ve Hüseyin'i (61/680) çağırmış ve 'Ey Allah'ım bunlar benim ailemdir.' buyurmuştur.⁹⁴

Hız. Peygamber Hıristiyan Necran Heyeti ile lanetleşmekle emredilince, bu emri yerine getirirken kızını, damadını ve torunlarını da ailesi içinde olaya dâhil

⁹⁰ T, Tefsir, Nur, 3181.

⁹¹ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ehvezî bi Şerhi't-Tirmizî*, Dâru'l Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, trs, IX, 27.

⁹² E, Hudûd, 35, 4474; İ, Hudûd, 15, 2567; N, Recm, 7351.

⁹³ 3. Âli İmrân, 61.

⁹⁴ T, Tefsir, Âli İmrân, 2999.

etmiştir. Oysaki ayette sadece ‘oğulların’ ve ‘kadınların (eşler)’ çağrılması istenmiştir. Hz Peygamber’in bu uygulaması çeşitli şekilde değerlendirilmiştir.⁹⁵

Tirmizî, bu rivayette Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

b) Ayetteki Hükmün Neshini Bildiren Rivayetler

Ayetlere doğru anlam verebilmekte nesh konusu da önem arzeder. Nesh en kısa tarifle bir ayetin hükmünün yürürlükten kalkmasıdır. Tefsir ilminde nesh tartışmalı bir konudur. Neshi kabul edip çok geniş çapta düşünenler olduğu gibi, hiç kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Bazıları orta yolu tutup, az sayıyla sınırlı bir nesh anlayışı benimsemektedirler.⁹⁶ Şurası bir gerçektir ki ister kademeli yasaklama diyelim, ister nesh diyelim, toplumun ihtiyaçlarına göre bazı uygulamalar zaman içinde değişiklik göstermiştir. Tefsir ilmi de, bu değişimin yönünü ortaya koymak zorundadır.

Müslim’in Tefsir bölümünde neshle ilgili iki rivayete rastlıyoruz. Biri zaman ve yer bildirenler arasında vereceğimiz, Said b. Cubeyr rivayetidir. 4/Nisâ/93’ün konusunda indirilen son ayet olduğu, bunu nesheden bir ayetin inmediği bildirilmiştir. Dolayısıyla kendinden önce aynı konuda gelen ayetlerin hükmünü neshetmiştir. Yine aynı konuda bir rivayet daha vardır ki örnek olarak incelenecektir.

Tirmizî’nin Tefsir bölümünde ayetin neshini gösteren sadece bir rivayet vardır. Bu da Müslim’in İbn Abbâs’tan naklettiği, örnek olarak incelenecek olan 4/Nisâ/93 ile ilgili rivayetin benzeridir.

⁹⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Kurtubî Ebû Abdullah, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an (Tefsîru’l-Kurtubî)*, yrs, trs, IV, 104; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzi Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr*, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Tahran, trs, VIII, 77-83; H. Karaman-M. Çağırıcı-İ. K. Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, I, 590.

⁹⁶ Nesh ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, yrs, 1428/2007; Gazzâlî, *Mustasfa*, trc. Yunus Apaydın, Klasik Yayınları, İstanbul, 2006, 183-219; Muhammed Ebû Zehrâ, *İslam Hukuku Metodolojisi*, trc. Abdülkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara, 1986, 159-169; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1971, 118-124; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1987, 145-147; Yunuscan Olimov, *Taberî’nin Câmiu’l-Beyan’ında Nesh*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Muhammed Accâc el-Hatîb, *Usûlü’l-Hadis*, Dâru’l-Fikir, yrs, 1401/1981, 287-290; Hayrettin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, İstanbul, 1971, 140-142; Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Istılahları*, Gaye Matbaacılık, yrs, 1988, 91-92.

Buhârî'den ise neshle ilgili 12 bâb tesbit edilmiştir. Bu bâblarda toplam altı ayrı konuyla ilgili rivayetler yer alır. Bunlardan birincisi temettü haccı, ikincisi ise taksimde hazır bulunanların mirastan faydalandırılmasıdır. Bu konularda ilgili ayetlerin (2/Bakara/196, 4/Nisâ/8) neshedilmediği belirtilmiştir. Diğer konular kasden öldürenin tövbesi, gücü yetmeyenin orucu, dul hanımın iddeti, içimizde gizlediklerimiz hesabı olarak özetlenebilir. Bâb sayısının konuların iki misli oluşu, birden fazla ayetin tefsirinde aynı konulu rivayetlerin tekrarlanması dolaydır. Hatırlanacağı üzere Buhârî'nin Tefsir bölümünde 365 bâb bulunmakta ve her bâb bir veya birkaç ayete işaret etmektedir. Rivayetlerle tefsir edilen ayet sayısı 416'dır.

Neshle ilgili en fazla haberin yer aldığı Buhârî'de sadece birkaç konuya ait rivayetin bulunması, rivayetler bazında neshin fazla gündeme gelmediğini göstermektedir. Varlığı İslam âlimleri arasında tartışmalı olan nesh konusunda, ilgilendiğimiz üç Tefsir bölümünde bulunan, zaten fazla bir yekun da tutmayan tüm örnekler, bütünü bir arada göstermek üzere aşağıya alınmıştır.

Konu 1: Temettü Haccı

2/Bakara Sûresi 196. Ayetin Neshedilmediği

وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

İmrân b. Husayn'den (51?/672) (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir:

‘Allah'ın Kitâbı'nda mut'a ayeti, yânî hacda temettü' yapma ayeti (2/Bakara/196) inmiştir. Akabinde biz de Rasûlullah'ın beraberinde temettü' haccı

yaptık. Temettü' yapmayı haram kılan Kur'an indirilmedi; ölünceye kadar Peygamber de bundan nehyetmedi...⁹⁷

Konu 2: Miras Taksimi

4/Nisâ Sûresi 8. Ayetin Neshedilmediği

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

İbn Abbâs (68/687) (r.a.) ‘Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.’ ayeti için ‘Muhkemdir, neshedilmiş değildir.’ demiştir.⁹⁸

Konu 3: Kasden Öldürenin Tövbesi

4/NisâSûresi 93. Ayetin , 25/Furkân Sûresi 70. Ayeti Neshetmesi

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿68﴾ يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿69﴾ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿70﴾
وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا
﴿النساء/93﴾

Said b. Cübeyr (94/713) (r.a.) İbn Abbâs 'a (68/687) (r.a.) ‘Kasden bir mü’mini öldüren için tövbe var mı?’ diye sorar. İbn Abbas ‘Hayır’ der. Said b. Cübeyr ona Furkân sûresindeki şu ayeti okur: ‘Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimse-lerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.’⁹⁹ İbn Abbâs ise ‘Bu Mekke’de nazil

⁹⁷ B, Tefsir, Bakara, 35, 4246.

⁹⁸ B, Tefsir, Nisâ, 4300.

⁹⁹ 25. Furkân, 68.

olmuş bir ayardır. Onu Medine’de inmiş bulunan ‘Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.’¹⁰⁰ ayeti neshetmiştir’ der.

Abdullah b. Hişam’ın rivayetinde İbn Cübeyr ‘Ben Furkân sûresindeki şu ‘Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’¹⁰¹ ayetini tilavet ettim.’ demiştir.¹⁰²

Daha önce buna benzer bir rivayeti 25/Furkân/70’in nüzul sebebi olarak vermiştik. Orada 25/Furkân/68-69 gelince müşrikler adam öldürdüklerini ve zîna ettiklerini belirterek kendileri için af yolunun olup olmadığını sormuşlardı. Bunun üzerine affı müjdeleyen 25/Furkân/70 gelmişti. Buhârî’de verilen rivayette bu üç ayetin 25/Furkân/68-70- birlikte indiği belirtilmektedir. Burada verdiğimiz rivayette de Said b. Cübeyr ya ayetlerin bütünü okumuş olmalı, veya Müslim’in de diğer rivayetle not düştüğü gibi 25/Furkân/70’i okumuş olmalıdır. Çünkü 25/Furkân/68-69 ile 3/Nisâ/93 arasında bir uyumsuzluk yoktur ki nesh söz konusu olsun. Aslında önceki ayetlerin Mekke müşrikleri için indiği yine İbn Abbâs tarafından bildirilmiştir. Bir tarafta Müslüman olmadan önce işlenmiş bir suç, diğerinde ise Müslüman olduktan sonra bilerek işlenmiş suç vardır.

Davutoğlu kasden bir mümini öldüren kimsenin tövbesi hususunda ulema-
dan gelen görüşleri şöyle özetlemiştir:

‘1- Kasden öldürene tövbe yoktur. Bu görüş İbn Abbâs (68/687), Zeyd b. Sâbit (45/665), Abdullah b. Ömer (74/694), Ebû Hureyre (57/676), Ebû Seleme b. Abdurrahman (94/713) ile Hasan Basrî (110/728) ve Dahhâk ‘den (105/723) rivayet olunmuştur. Onlara göre ayet muhkemdir.

2- Kasden bir mümini öldüren kimsenin tövbesi kabul olunur. Bu görüş İbn Ömer (74/694), İbn Abbâs (68/687) ve Zeyd b. Sâbit’ten (45/666) rivayet olunmuştur.

3- Kasden bir mümini öldüren katilin işi Allah’a kalmıştır. Dilerse affeder. Dilerse tövbesini kabul etmez. Hanefîlerle Şâfiîlerin ve bütün ehl-i sünnetin

¹⁰⁰ 4. Nisâ, 93.

¹⁰¹ 25.Furkân, 70.

¹⁰² M, Tefsir, 3023 (20.).

mezhebi budur.

4- İlgili ayet «Şayet ceza verirse cezası cehennemdir.» anlamındadır. Ebû Mic1ez (?) bu görüştedir. İbn Abbâs 'dan bu görüş de rivayet olunmuştur. Ayet-i kerîmenin mensuh olup olmadığı ulemâ arasında ihtilaflıdır.¹⁰³

Bu konuda İbn Abbâs'tan üç ayrı görüş ileri sürüldüğüne dikkat çekmek isteriz.

Ayrıca İbn Abbâs'ın Nisâ sûresindeki ayetin Medine'de inişini, (sonra olması hasebiyle) nâsih oluşunun kanıtı olarak sunması da dikkate değer. Ayetlerden hüküm çıkarırken nüzul yeri ve zamanı burada açıkça görüldüğü üzere önem arzetmektedir. Bu konuda Tirmizî'nin tahrir ettiği rivayet şöyledir:

İbn Abbâs (68/687) Hz.Peygamber'den şöyle rivayet eder: 'Maktul, katiliyle birlikte kıyamet günü gelecektir. Katilin başından ve saçından eliyle tutmuştur, kendi boyun damarlarından da kan fışkırmaktadır. Arşa yaklaştırılana kadar şöyle söyler: 'Ya Rabbi, beni bu öldürdü.' Bunun üzerine İbn Abbâs'a katilin tövbe etmesi hakkında sorulur. O da 4/Nisâ/ 93'ü okur ve 'Bu ayetin hükmü kaldırılmamıştır ve değiştirilmemiştir. Nerede ona tövbe imkanı?' diye cevap verir.¹⁰⁴

Buhârî, Müslim'in tahrir ettiği rivayeti vermiştir.¹⁰⁵

Konu 4: Gücü Yetmeyenin Orucu

2/Bakara Sûresi 185. Ayetin , 2/Bakara Sûresi 184. Ayeti Neshetmesi

خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

Seleme b. el-Ekvâ'dan (r.a) (74/693?) rivayet edildiğine göre '....Oruca güç yetiremeyenler üzerine de bir yoksul doyumu fîdye lâzımdır...' ayeti indiği zaman,

¹⁰³ D, Tefsir, 20 (3023).

¹⁰⁴ T, Tefsir, Nisâ, 3029.

¹⁰⁵ B,Tefsir, Nisâ, 96, 4314.

oruç tutmamak ve fide vermek isteyenler olmuş, ardından ‘İçinizden kim o aya erişirse, onda oruç tutsun’ ayeti inmiş ve onu neshetmiştir.¹⁰⁶

Rivayeti Nesâî, Tirmizî, Müslim, Ebû Dâvud ‘Oruç’ bahsinde tahrir etmişlerdir. Nesâî ayrıca ‘Tefsir’ bölümünde de zikretmiştir.¹⁰⁷

İbn Abbâs (68/687) ise tam aksine olarak bu ayetin nesh edilmediğini, ayette belirtilen kişilerin oruç tutmaya muktedir olamayan yaşlı erkek ve kadınlar olduğunu, bunların her bir gün yerine bir fakiri doyuracaklarını belirtmiştir.¹⁰⁸ Buhârî İbn Ömer’den (74/694) de oruçla ilgili neshi bildiren bir rivayet nakletmiştir.¹⁰⁹ Bu durum sahabenin bu konudaki neshte hemfikir olmadığını göstermektedir. Ayrıca kıraatle ilgili ayetin anlamına etki eden farklar da söz konusudur.¹¹⁰

Konu 5: Dul Kadının İddeti

2/Bakara Sûresi 234. Ayetin , 2/Bakara Sûresi 240. Ayeti Neshetmesi

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿234﴾
وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿240﴾

İbn Zübeyr (72,73/692) (r.a) Osmân b. Affân'a (r.a) (34/656) ‘Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşler, dört ay on gün iddet beklerler. ..’¹¹¹ ayetinin ‘Sizden eşler bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin bir yıla kadar evlerinden çıkarılmamasını vasiyet etsinler...’¹¹² ayeti tarafından neshedildiğini bildiğin halde niçin mushafta bırakıyorsun’ diye sorar. Hz. Osman’ın cevabı şöyle olur: ‘Ey kardeşimin oğlu! Ben Mushaftan hiçbir şeyi bulunduğu yerinden değiştirmem.’

¹⁰⁶ B, Tefsir, Bakara, 4237.

¹⁰⁷ M, Savm, 25, 1145; E, Savm, 2, 2315; T, Savm, 798; N, Savm, 2625/Tefsir, Bakara, 11017.

¹⁰⁸ B, Tefsir, Bakara, 4235.

¹⁰⁹ B, Tefsir, Bakara, 4236.

¹¹⁰ Bu konuda ayrıntılar için bkz. Davutoğlu, Savm, 25, 150(1145).

¹¹¹ 2.Bakara, 234.

¹¹² 2.Bakara, 240.

İbn Zübeyr'in sorusuna karşılık Hz. Osman neshe itiraz etmemiştir. Demek ki o da bu konuda neshi kabul etmektedir. Hz. Osman mushaftan bir şey çıkarmaya itiraz etmektedir. Buhârî bu rivayetin akabinde İbn Abbâs'tan, İbn Mesud'dan alıntılar naklederek, bilhassa İbn Abbâs'tan alıntılar üzerinde Atâ b. Ebî Rabah'ın (115/733) ve Mücahid'in (103/721) açıklamalarını zikreder. Bu açıklamalar aslında neshi hiç söz konusu etmeden meseleyi çözmektedir. Tabiûn döneminin ileri gelen müfessirlerinden Mücahid 'Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşler, dört ay on gün iddet beklerler. İşte bu müddeti bitirdikleri zaman...' ayetinde belirtilen dört ay on günlük iddetin, kadının, kocasının akrabaları yanında bekleyeceği iddet olup, farz olduğunu söylemiştir. 'Sizden eşler bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin bir yıla kadar evlerinden çıkarılmamasını vasiyet etsinler. Şayet onlar kendiliklerinden çıkarlarsa, artık onların bizzat yaptıkları seçimden dolayı size sorumluluk yoktur...' ayetinde ise Allah Teâlâ'nın süreyi bir yıl olarak tavsiye ettiğini, dilerse bu süre içinde kocasının evinde kalabileceğini, dilemezse kalmayacağını söyler. Seçimi ne olursa olsun iddet (4 ay+10 gün) üzerine farzdır.¹¹³ Yani kadın iddet süresini dilediği yerde geçirmek üzere muhayyer bırakılmıştır. Dilerse kocasının evinde bir yıla kadar uzatabileceği bir süre, dilerse başka bir yerde kalır.

Rivayeti Nesâî ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermiştir.¹¹⁴

Konu 6: İçimizde Gizlediklerimizden Hesap

2/Bakara Sûresi 285. Ayetin , 2/Bakara Sûresi 284. Ayeti Neshetmesi

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿284﴾ آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿285﴾ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَاْنَا

¹¹³ B, Tefsir, Bakara, 4257.

¹¹⁴ E, Talâk, 45, 2301; N, Talâk, 5725.

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ
لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

Buhârî İbn Ömer'den (74/694) (r.a) yukarıdaki ayetlerle ilgili iki rivayet nakletmiştir: Birincisinde 'Eğer siz içinizdekini açıklar yâhud gizlerseniz.... ayetinin neshedildiği bildirilmiş, nesheden ayet belirtilmemiş; ikincisinde ise 2/Bakara/284'ü ondan sonraki ayet (veya ayetler) neshetti.' ifadesi kullanılmıştır.¹¹⁵

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir', Müslim ise 2/Bakara/284'ü, 2/Bakara/285-86'nın nüzul sebebi olarak diğer bölümde tahrir etmiştir.¹¹⁶ (Müslim'in bu rivayeti 2. bölümde nakledilecektir.) Bu rivayetlerin bazısında neshten bahsedilmiş, bazısında nesh sözkonusu edilmeden 2/Bakara/284'ün sonraki ayetlerin gelişine sebep olduğu bildirilmiştir. Burada iki hususa dikkat çekmek isteriz. Birincisi aynı rivayet râvinin yorumuna göre farklı ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. Burada olduğu gibi râvi şayet nesh anlayışına yatkınsa, ayetler arası tenakuz gibi görünen ufak meseleleri bile nesh ile izah etmeye çalışmaktadır. İkincisi, Buhârî'den bu konuda verdiğimiz diğer ayetlerde de gördüğümüz gibi, burada da nesh ile izah edilmesi zorunlu bir durum bulunmamaktadır. Allah Teâlâ 2/Bakara/284'te içimizde gizlediklerimizi ve açıkladıklarımızı bildiğini, bundan hesaba çekeceğini, dilediğini bağışlayıp, dilediğini cezalandıracağını bildirmiştir. Sonraki ayetler de bu ağır imtihandan geçebilmenin yolunu ve önemli bir duayı öğretmiştir.

Neshle ilgili ilgilendiğimiz üç tefsir kitabında zikredilenler bunlardan ibarettir. Bu konudaki rivayetlerin azlığı, aynı konudaki nesh hususunda sahabeden gelen farklı yorumlar düşündürücüdür. Herhangi bir ayetin neshi konusunda kesin bilgiler sözkonusu olsaydı, o konuda gelen sahabe beyanları mutabık olurdu.

1.2.1.3.Tarihsel ve Bilgisel Katkı

a) Ayetin İniş Zamanını Veya Yerini Bildiren Rivayetler

İndiği yer ve zaman ayetlere doğru anlam vermede iki açıdan önemlidir.

¹¹⁵ B, Tefsir, Bakara, 4271-72.

¹¹⁶ M, İman, 125-26; T, Tefsir, Bakara, 2990-92; N, Tefsir, Bakara, 11059.

1- Nesh bahsinde de yer verildiği gibi ayetin nasih ve mensuhunu veya aynı konuda vermiş iki hükümden hangisinin daha sonra indiğini tayin etmede önemlidir.

2- Hz. Peygamber'in peygamberlik hayatı, Mekke ve Medine olmak üzere iki ana dönemde değerlendirilmektedir. Her dönemin kendine has özellikleri vardır. Örneğin Mekke döneminde vahyedilen infak ile ilgili ayetlere zekatla ilgili bir mâna verilemez. Çünkü zekat Medine döneminde farz kılınmış ve kurumsallaşmıştır. Bu nedenle Mekkî yahut Medenî oluşunu bilmek ayete verilen anlamı doğrudan etkilemektedir.¹¹⁷

Kaba çizgilerle belirtmeye çalıştığımız bu önem, örnekler üzerinde daha iyi anlaşılacaktır. Müslim'in Tefsir bölümünden beş ayeti bu bölümde değerlendirebiliriz. Nüzul sebebiyle ilgili bölümdeki iki rivayet aynı zamanda yer de bildirmekteydi.¹¹⁸ Bu rivayetleri de eklersek sayı yedi olmaktadır. Küçük hacimli kitabından bu sayıda rivayeti örnek olarak verebiliyorsak, Müslim, yer ve zaman bilgisinin ayetlerin tefsiri için önemini iyi biliyordu diyebiliriz. Çünkü tefsir konusunda çok daha kapsamlı iki kitabın sahibi Buhârî ve Tirmizî'den bu başlık altında değerlendirebileceğimiz sadece 6'şar ayet tesbit edebiliyoruz. Önce Müslim'inkiler olmak üzere örnekler aşağıdadır.

Müs.1) 5 /Mâide Sûresi 10. Ayetin Nüzul Yeri ve Zamanı

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

Tarık b. Şihâb'dan (82,83/701?,702?) (r.a) rivayet edildiğine göre Yahudiler Hz. Ömer'e (22/644) 'Siz Kur'an'dan bir ayet okuyorsunuz. Şüphesiz o, şayet bizde indirilseydi o günü bayram ederdik.' derler. Hz. Ömer, o ayetin indirildiği yeri ve hangi günde indirildiğini, o indirildiğinde Hz. Peygamber'in nerede bulunduğunu gayet iyi bildiğini söyler. O ayet Arafat'ta, Hz. Peygamber Arafat vakfesini yaparken indirilmiştir. Rivayetin sonuna râvinin, o günün Cuma olup olmadığına şüphe

¹¹⁷ Mekkî ve medenî ayetler için bkz. Cerrahoğlu, a.g.e, 59-60; Sofuoğlu, a.g.e, 79-84.

¹¹⁸ Bkz. Tezimiz, 39, 43. (1 ve 7 numaralı rivayet).

ettiği ilavesi düşülmüş, yani ‘Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Ve size olan nimetimi tamamladım.’ ayetinin indiği gün açıklaması yapılmıştır.¹¹⁹

Nevevî (676/1277) gelen zâtın Kâ'bu'l-Ahbâr (32/652) olduğunu, rivayetin diğer isnadlarında açıkça zikredilen Cuma ve Arefe günleriyle de Müslümanların iki bayramının kasdedildiğini belirtmiştir.¹²⁰

Bu ayetin Veda haccında, Arafat vakfesi esnasında indirildiği açıktır. Fakat en son ayet olup olmadığı kesinlik arzetmez. Son olduğu iddia edilen başka ayetler de bulunmaktadır.¹²¹ Ayrıca son ayet olabilmesi için Hz. Peygamber’in veda haccının hemen ardından dünyadan ayrılmış olması gerekir. Oysaki Hz. Peygamber’in Veda haccından sonra ne kadar hayatta kaldığı ile ilgili rivayetler birbiriyle çelişkilidir.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde vermiş, Buhârî yeri geldikçe diğer bölümlerde de zikretmiştir. Değişik isnadlı rivayetlerde belirtilen günün Cuma olduğu kesin olarak bildirilmiştir.¹²²

Müs.2) 33/Ahzâb Sûresi 10. Ayetin Nüzul Zamanı

إِذْ جَاءُوكُم مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ

الظُّنُونَا

Hz. Aîşe (58/678) (r.a) ‘O vakit onlar hem üstünüzden, hem altınızdan size gelmişlerdi. O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı.’ ayetinde bahsedilen durumun Hendek savaşında gerçekleştiğini belirtmiştir.¹²³

Hz. Âîşe’nin açıklaması ayetin indiği zamanı belirlerken, olayı da bütün açıklığı ile ortaya koymuştur. Bu dehşetli tablo Hendek savaşına aittir. Şehir sadece hendek yönünde değil, üstten (doğudan) ve alttan (batıdan) da kuşatma altına

¹¹⁹ M, Tefsir, 3017.

¹²⁰ Nev, XVIII, 153.

¹²¹ Bunlardan ikisi bölüm içinde işlenen rivayetler arasında geçmiştir. Bkz. 4. Nisâ, 93; 4. Nisâ, 176.

¹²² B, Tefsir, Mâide, 4330/İman, 32, 45/Megâzî, 73, 4145; T, Tefsir, Mâide, 3043; N, Tefsir, Mâide, 11137.

¹²³ M, Tefsir, 12 (3020).

alınmıştı. Münafıkların ve Yahudîlerin içten yıkım çabaları da eklenince yürekler gırtlaklara dayanmıştı¹²⁴.

Buhârî rivayeti ‘Meğazî’ bölümünde verir. ‘Tefsir’ bölümünde tekrar etmemesi şaşırtıcıdır. Buhârî’nin genel eğilimi rivayeti gerek gördüğü her bölümde tekrarlamaktan kaçınmamasıdır.¹²⁵

Müs.3) 4/NisâSûresi 93. Ayetin Nüzul Zamanı

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فِجْرًاؤُهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا

Said b. Cübeyr (94/713) (r.a) Kûfe âlimleri ‘Kim bir mü’mini kasten öldürürse cezası ebedî cehennemdir.’ ayeti hakkında ihtilaf ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine İbn Abbâs’a (68/687?) giderek ayeti ondan sorduğunu anlatır. İbn Abbâs (68/687?) bu ayet için ‘İndirilen ayetlerin sonuncusudur. Onu hiçbir şey neshetmemiştir.’ demiştir.¹²⁶

Ayetin iniş zamanının, nesh tartışmalarında çok önemli olduğunu daha önce belirtmiştik. Burada bunun açık bir örneğini görüyoruz. İbn Abbâs ayetin iniş zamanını belirttikten sonra, bu konudaki son hüküm olduğunu kanıtlamak üzere bu ayeti nesheden başka bir ayetin daha gelmediğini belirtmiştir. Aynı konuda rivayetin başka bir versiyonu ‘nesh’ konusunda değerlendirilmişti.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Ebû Dâvud diğer bölümde tahrir etmiştir.¹²⁷

Müs.4) 57/Hadid Sûresi 16. Ayetin Nüzul Zamanı

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

¹²⁴ Ayrıntılar için bkz. İbn Hacer, a.g.e, VII, 900.

¹²⁵ B, Megâzî, 27, 3877.

¹²⁶ M, Tefsir, 3023.

¹²⁷ B, Tefsir, Nisâ, 4314, Furkân, 4484-88/Fedâilu’s-Sahabe, 58, 3642; N, Nisâ, 11114, Furkân, 11370/Tahrîm, 3462-70; E, Fiten, 6, 4272-73.

İbn Mesud (r.a) (32/652?) (r.a) şöyle demiştir: Bizim müslüman oluşumuzla Allah'ın şu ayetle bizleri ayıplaması arasında ancak 4 yıl vardı.¹²⁸ *‘İman edenlerin Allah'ı anma ve kalplerinin huşu ile dolma zamanı gelmedi mi?..’*

Bu rivayet de dolaylı yoldan ayetin iniş zamanı ve yeri hakkında bir fikir vermektedir. İbn Mesud'un Müslüman oluşundan yola çıkarak ayetin iniş tarihi tahmin edilebilir. Ayrıca İbn Mesud yukarıdaki sözüyle, ayetin kendilerini itap üzere indiğini de belirtmiştir. Bu itabın nedeni, çok şakalaşma veya çalışmada gevşeklik olarak belirtilmiştir.¹²⁹

Rivayeti Nesâî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmiştir.¹³⁰

Müs.5) Vahyin En Çok Geldiği Zaman

Enes b. Mâlik'ten (90/709) rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ vahyi Hz. Peygamber'e vefatından önce birbiri ardına indirmiştir. Vefat ettiği gün ise vahyin en çok indirildiği gün olmuştur.¹³¹

Hiz. Peygamber'in vefatından önce namazı dahi kıldıramayacak derecede ağır hasta olduğu bilinmektedir. Bu durumda vefat ettiği günün vahyin en çok indirildiği gün olması mümkün değildir. Fakat Müslim şârihlerinden Nevevî (676/1277) ve Suyûtî (878/1473) bu konuda bir açıklama yapmazlar. (Nevevî ve Suyûtî'nin bu tutumu sorunlu diğer rivayetler de böyledir.) Müslim'in Sahih'inin Türkçeye çevirisini ve şerhini gerçekleştiren Davutoğlu ise son dönemde heyetlerin çok gelişinden ve dolayısıyla çok soru sorulduğundan bahsederek durumu izah etmeğe çalışmış, Hiz. Peygamber'in vefat ettiği gün, en çok ayetin gelmesi üzerinde ise hiç durmamıştır. Rivayeti Buhârî de vermiştir. Buhârî şârihi İbn Hacer sorunu Hiz. Peygamber'in hayatını hicretten önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırarak çözmüş, uzun sûrelerin büyük çoğunluğunun hicretten sonraki son bölümde indiğini vurgulamıştır.¹³²

¹²⁸ M, Tefsir, 3027.

¹²⁹ Davutoğlu, a.g.e, Tefsir, 24 (3027).

¹³⁰ N, Tefsir, Rahmân, 11568.

¹³¹ M, Tefsir, 3016.

¹³² Davutoğlu, a.g.e, Tefsir, 3016; İbn Hacer, a.g.e, IX, 8.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî diğer bölümde vermişlerdir.¹³³

Buh.1) 54/Kamer Sûresi 46. Ayetin İndiği Yer ve Zaman

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ

Hiz. Aişe'den (58/678) şöyle rivayet edilmiştir: 'Kıyamet, onların azab ile vadedildikleri gündür...' ayeti Mekke'de nazil oldu. O sırada ben oyun oynayan bir kızdım.¹³⁴

Bu rivayetle ayetin Mekkî olduğu belirlenmiştir. Hiz. Aişe'nin yaşından yola çıkarak ayetin iniş tarihi de yaklaşık olarak belirlenebilecektir.

Kütüb-i Sitte içinde rivayeti başka tahrir eden yoktur.

Tir.1) 4/NisâSûresi 176. Ayetin Nüzul Zamanı

سَتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنَّ أَمْرًا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

el-Berâ'dan (r.a) (72/691) rivayet edildiğine göre indirilen son ayet veya inen son şey 'Senden fetva istiyorlar. De ki Allah Kelâle hakkında size fetva veriyor....' ayetidir.¹³⁵

Görüldüğü üzere rivayette Kelâle ayetinin indirilen son ayet olduğu belirtilmektedir. Daha önce de 5/Mâide/3 ve 4/Nisâ/93'ün son ayet olduğu iddia edilmişti. Hangisinin en son olduğu anlaşılamasa da hepsinin risaletin son döneminde indiği açıktır.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Ebû Dâvud ve Müslim diğer bölümlerde vermiştir.¹³⁶

¹³³ B, Fedâilu'l-Kur'an, 1, 4697; N, Fedâilu'l-Kur'an, 7983.

¹³⁴ B, Tefsir, Kamer, 4595.

¹³⁵ T, Tefsir, 3041.

¹³⁶ B, Tefsir, Nisâ, 4329, Tevbe, 4377/Ferâiz, 13, 6326/Megâzi, 63, 4106; M, Ferâiz, 3, 1618; E, Ferâiz, 3, 2888-89; N, Ferâiz, 6326/ Tefsir, Nisâ, 11133, Tevbe, 11212.

b) Ayetteki Bilgiyi Destekleyen ve Detaylandıran Rivayetler

Bazı rivayetler ayete anlam olarak bir yenilik getirmezken, çeşitli ayrıntılarla ayetteki bilgiyi detaylandırmaktadır. Bu türü de ayetin anlamına dolaylı katkı sunan rivayetler olarak değerlendirmek istiyoruz. Çünkü bilginin detaylanması anlam ufkunu genişletmektedir. Fakat bu detaylandırma içine israiliyyatın karışmış olması her zaman mümkün olup, bu hususun göz önünde tutulması gerekmektedir. Müslim'in Tefsir bölümünde diğer gruplamalardan artakalan son rivayeti bu başlık altında değerlendireceğiz. Böylece Müslim'in Tefsir bölümüne aldığı tüm rivayetleri 'Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Sunan Rivayetler' ana başlığı altında tüketmiş oluyoruz.

Buhârî ve Tirmizî'nin söz konusu eserlerinde bu başlıkta birçok rivayet bulunmaktadır.

Müs.1) Yahûdîlerin Kendilerine Emredileni Nasıl Değiştirdikleri

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿58﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿59﴾

Ebû Hureyre'den (857/676) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: 'İsrailoğullarına 'Kapıdan secde ederek girin ve 'hitta' (mağfiret et) deyin ki günahlarınız affolsun'¹³⁷ dendi. Ama onlar değiştirdiler. Kapıdan kışları üzere sürünerek girdiler ve 'Habbetün fi şa'ratın' (kılın içinde bir tane) dediler.¹³⁸

Yahûdîler her zaman yaptıkları gibi bu örnekte de kendilerine emredileni yapmamış, birde üstüne, ses benzerliğinden yararlanarak mânasız sözler uydurup alay etmişlerdir. Ayette bu itatsizliklerinden bahsedilmiş, fakat ayrıntı verilmemiştir. Ebû Hureyre'nin rivayeti bu ayrıntıları bildirmektedir. Böylece, anlam olarak yeni bir şey katmasa da, verilen detay bilgilerle ayette anlatılanlar daha anlaşılır hale gelmiştir.

¹³⁷ 2. Bakara, 58.

¹³⁸ M, Tefsir, 3015.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, Ebû Dâvud diğer bölümde tahrir etmiştir.¹³⁹

Buh. 1) Âhirette Rabbin Huzurunda Dururken Çok Ter Dökülecek

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

Abdullah b. Ömer (r.a) (74/694) Hz. Peygamber’den şöyle rivayet etmiştir: ‘O gün insanlar Âlemlerin Rabbi huzurunda dururlar.’¹⁴⁰ Hatta onlardan biri kulaklarının yarısı hizasında ter içinde kaybolur.¹⁴¹

Ayette sadece Rableri huzurunda dururlar denmiş, başka ayrıntı verilmemiştir. Oysaki bu duruş çok dehşetli bir duruştur. Endişe ve korkudan insanlar ter içinde boğulacak hale geleceklerdir. Hz. Peygamber bekleyişin dehşetini anlatmıştır.

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, İbn Mâce ve Müslim diğer bölümlerde tahrir etmiştir.¹⁴²

Buh. 2) Uhud Gazasında Ashaba İndirilen Uyku

ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنٌ نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ

‘Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi.....’¹⁴³

Ebû Talha’dan (33?/654?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘Uhud Günü savaş yerlerimizde bulunurken bizleri bir uyku kapladı. Kılıcım elimden düşmeye başladı. Ben onu alıyordum, elimden tekrar düşüyordu; onu yine alıyordum.’¹⁴⁴

¹³⁹ B, Tefsir, Bakara, 4209, A’râf, 4365/Enbiyâ, 29, 3222; E, el-Hurûf, 1, 4006; T, Tefsir, Bakara, 2956; N, Tefsir, Bakara, 10990.

¹⁴⁰ 83. Mutaaffîn, 6.

¹⁴¹ B, Tefsir, Mutaaffîn, 4654.

¹⁴² M, Cennet, 15, 2862; T, Tefsir, Mutaaffîn, 3335-36/Kıyamet, 2422; İ, Zühd, 33, 4278; N, Tefsir, Mutaaffîn, 11656-57.

¹⁴³ 3. Âli İmrân, 154.

¹⁴⁴ B, Tefsir, Âl-i İmrân, 4286.

Uhud Harbinde mü'minlere bir uyku verildiği ayette bildirilmiştir. Ebû Talha'nın canlı tanık olarak başından geçeni anlatması, olayı dinleyenin gözünde adeta canlandırmıştır.

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde vermiştir.¹⁴⁵

Tir. 1) İyiliği Gönlünden Geçirene de, Kötülükten Vazgeçene de Sevap

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَثْمَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Ebû Hureyre'nin (57/676) (r.a) Hz. Peygamber'den rivayetine göre Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır ve onun sözü haktır: 'Kulum bir iyilik işlemeyi gönlünden geçirirse ona bir iyilik sevabı yazın. Şayet onu yaparsa on misli sevab yazın. Şayet bir kötülüğe niyet ederse onu yazmayın. Eğer kötülüğü işlerse onu misliyle yazın. Şayet ondan vazgeçerse veya onu yapmazsa bu kötülüğü kendisine bir hasene olarak yazın.' Sonra Rasûl-ü Ekrem 'Kim bir iyilik yaparsa, kendisine o iyiliğin on misli vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.'¹⁴⁶ ayetini okudu.¹⁴⁷

Ayette iyilik yapana on misli sevap, kötülük yapana misli kadar ceza bildirilmiş, iyiliği gönlünden geçiren ve kötülükten vazgeçenden bahsedilmemiştir. Hz. Peygamber bunlara da birer hasene verileceğini müjdelemiş, ayrıca kötülüğü niyet edip yapmayana, o kötü niyetten dolayı bir ceza olmayacağını bildirmiştir.

Rivayeti Nesâî 'Tefsir', Buhârî ve Müslim diğer bölümde zikretmişlerdir.¹⁴⁸

Tir.) Mü'minlerin İstiğfarı

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

Ebû Mûsa'dan (42,44/662?, 664?) (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Allah Teâlâ'nın ümmeti için kendisine iki emniyet indirdiğini bildirmiştir. Birincisi 'Oysa ey peygamber! Sen onların arasında iken, Allah onlara azâb ede-

¹⁴⁵ T, Tefsir, Âl-i İmrân 3008; N, Tefsir, Âl-i İmrân, 11080, Enfâl, 11199.

¹⁴⁶ 6. En'âm, 160.

¹⁴⁷ T, Tefsir, Enâm, 3073.

¹⁴⁸ B, Tevhid, 35, 7062; M, İman, 59, 128-129; N, Tefsir, En'âm, 11181.

*cek değildir....*¹⁴⁹ ayetinde buyrulduğu gibi kendisinin aralarında bulunması, ikincisi ise ‘...Onların arasında bulunan mü’minler, Allah’tan bağışlanmalarını isterlerken yine Allah onlara azâb edici değildir.’ ayetinde buyurulduğu üzere mağfiret dileyen mü’minlerin aralarında bulunması. Hz. Peygamber bu sözünün devamında ‘Ben ahirete göçüp gittiğimde ikinci emniyet olan istiğfarı kıyamete kadar ümmetime bırakacağım.’ buyurmuştur.¹⁵⁰

Bahsedilen azap, insanlara toptan helak şeklinde gelen azaptır.¹⁵¹ Bu örnekte Hz. Peygamber, kendisi bulunmasa da ‘mağfiret dileyenler’ bulundukça kıyamete kadar Allah’ın bu dehşetli gazabından emin olunacağını bildirmektedir.

Bu rivayette Tirmizî Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

1.2.2. Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkı Sunmayan Rivayetler

Müslim’in Tefsir bölümündeki tüm rivayetleri bir önceki bölümde tükettik. Bu bölümdeki örneklemeler Buhârî ve Tirmizî’den yapılacaktır. Buhârî’nin rivayetlerinin dörtte biri bu bölümde değerlendirilebilir. Tirmizî’de ise bu oran yedide bir olarak verilebilir.

1.2.2.1. Ayette Bildirileni Destekleyen Fakat Anlam Olarak Bir şey Eklemeyen Rivayetler

Bazen ayette söylenenin aynısını bir de Peygamber’in ağzından dinleriz. Bu gruba bu tür rivayetler toplanmıştır. Daha çok Buhârî’nin verdiği bu tür rivayetlerden Tirmizî de az sayıda olmakla birlikte vermiştir. Aşağıya hem Buhârî ve hem de Tirmizî’nin ortak olarak zikrettiği örnekler alınmıştır.

¹⁴⁹ 8.Enfâl, 33.

¹⁵⁰ T, Tefsir, Enfâl, 3082.

¹⁵¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, IV, 227.

1. Yüzüstü Cehenneme Sürülme

الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ سَبِيلًا

'O yüzleri üstü cehenneme sürülüp toplanacaklar, onların yeri çok kötü, yolu çok sapıktır.'¹⁵²

Enes b. Mâlik'ten (90/709) (r.a.) rivayet edildiğine göre bir adam 'Ey Allah'ın Peygamberi! Kâfir, kıyamet gününde yüzüstü nasıl haşrolunur?' diye sorar. Hz. Peygamber de 'Dünyada onu iki ayağı üzerinde yürüten Allah, kıyamet gününde yüzüstü yürütmeye kadir değil midir?' sorusuyla cevap verir.¹⁵³

Elbetteki Allah kullarını dilediği şekilde hareket ettirmeğe kadirdir. Hz. Peygamber ayrıntıyı düşünmenin gereksizliğine işaret etmiştir. Tefsir açısından baktığımızda rivayetin ayete ne anlam, ne de bilgi açısından bir katkısının olmadığını görürüz.

Rivayeti Nesâî ve Tirmizî 'Tefsir', Müslim ve İbn Mâce diğer bölümde vermiştir.¹⁵⁴

2. Her Ümmete Bir Şahit

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا

H. Peygamber Abdullah b. Mesud'dan (32/652) (r.a.) kendisine Kur'an okumasını ister. İbn Mes'ûd 'Sana indirilmişken ben mi okuyayım?' diyerek itiraz ederse de Hz. Peygamber başkasından dinlemeyi sevdiğini söyleyince Nisâ Sûresini okumaya başlar. 'Her ümmete bir şahit seni de onlara şahit getirdiğimizde halleri nice olur?'¹⁵⁵ ayetine gelince Hz. Peygamber 'Sus' buyurur. İbn Mes'ûd bakar ki gözlerinden yaş boşanmaktadır.'¹⁵⁶

H. Peygamber'le ilgili duygu yüklü bu rivayetin ayetin anlamına eklediği bir şey yoktur.

¹⁵² 19. Furkân, 34.

¹⁵³ B, Tefsir, Furkân, 4482.

¹⁵⁴ T, Tefsir, İsrâ, 3142-43; N, Tefsir, Nûr, 11367; M, Munâfikûn, 11, 2806, İ, Zühd, 33, 4276.

¹⁵⁵ 4. Nisâ, 41.

¹⁵⁶ B, Tefsir, Nisâ, 4306 /Fedâilu'l-Kur'an,33,35, 4763, 4768-69.

Rivayeti Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî ‘Tefsir’, Müslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmiştir.¹⁵⁷

3. Çeşitli Azab Türleri

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انْظُرْ كَيْفَ نَصَرَفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

Câbir b. Abdillâh’dan (r.a) (77/696,697) rivayet edildiğine göre ‘De ki: *Onun size üstünüzden bir azâb göndermeye gücü yeter...*’¹⁵⁸ ayeti indiği zaman Hz. Peygamber ‘Rabbim sana sığınırım’ der. ‘...Yâhud ayaklarınızın altından bir azâb göndermeye de gücü yeter’ cümlesinin ardından yine ‘Rabbim sana sığınırım’ der. ‘...Yâhud sizi grup grup birbirinize düşürüp, kiminizin şiddetini kiminize tattırmaya kaadirdir’ cümlesinden sonra da ‘Bu daha hafiftir yâhud daha kolaydır’ buyurur.’¹⁵⁹

Bu rivayet de diğerleri gibi Hz. Peygamber’den nakledilen bir anekdot olması yönüyle çok değerlidir. Fakat ayetin anlaşılmasına katkı sağlamadığı açıktır.

Rivayeti Tirmizî de ‘Tefsir’ bölümünde nakletmiştir.¹⁶⁰

1.2.2.2. Herhangi bir Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme

Bu tür rivayetlerde genellikle bir olay veya bir durum anlatılmış, ardından da ilgili görülen ayet zikredilmiştir. İlgiyi kuran nadiren Hz. Peygamber, çoğunlukla da rivayeti nakledendir. Ayete anlamsal bir katkısı olmasa da Hz. Peygamber’in kurduğu bağlantı hüküm ifade edebilir. Sahabe ve tabiûna ait olanların ise vahye en yakın kaynakların yorumu olarak değeri vardır. Ama bu tür rivayetler çoğunlukla ayete anlam bakımından bir katkı sağlamaz. Nitekim örnekler üzerinde görülecektir.

¹⁵⁷ N, Tefsir, Nisâ, 11105/ Fedâilu’l-Kur’an, 8078-79; T, Tefsir, Nisâ. 3024; E, İlim,13, 3668; İ, Zühd, 19, 4194; M, Salâtü’l-Musâfirîn, 40, 800.

¹⁵⁸ 6. En’âm, 65.

¹⁵⁹ B, Tefsir, En’âm, 4352.

¹⁶⁰ T, Tefsir, En’âm, 3065; N, Tefsir, En’âm, 11164-65/Ta’bîr, 7731.

Buh.1) 5/Mâide Sûresi, 87. Ayetin Örnekliği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

Abdullah b. Mes'ud'dan (32/652) (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: 'Biz Hz. Peygamber ile birlikte gazaya çıkardık. Yanımızda kadın bulunmazdı. 'Erkekliğiimizi yok edelim mi?' diye sorduk. Bizi bundan nehyetti. Bize elbise karşılığı kadın nikahlamamız için izin verdi. Abdullah b. Mes'ud sonra 'Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.' ayetini okudu.'¹⁶¹

Burada Abdullah b. Mes'ud Hz. Peygamber'le yaşadığı bir olayı anlatmaktadır. Ardından durumla ilgili gördüğü ayeti okur. İlgili gördüğü diyoruz, çünkü Hz. Peygamber'in kararını bu ayete dayandırdığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Şayet öyle olsaydı olay Hz. Peygamber'in ayetteki hükmü uygulayışına örnek olabilirdi. Olayı ayetle bağlama İbn Mes'ud'un inisiyatifidir. Bir sahabî olarak Abdullah b. Mes'ud'un yorumu elbetteki önem arzeder. Fakat bu yorumu nasıl anlamalıyız. İbn Mesud ayeti, başlangıçta yapmak istedikleri, fakat Hz. Peygamber'in izin vermediği erkekliği yok etme durumu için okuduysa, Hz. Peygamber'in bununla ilgili yasaklamasını Kur'an'la te'yid etmiştir. Bu yorumun tefsir açısından ayetin anlamına bir katkısı yoksa da zararı da yoktur. Fakat şayet Mut'a nikahının helalliği için delil olarak okuyorsa o zaman Allah'ın helal kıldığı mut'ayı kendinize haram kılmayın anlamı çıkar ki kabulü mümkün değildir.

Rivayeti Nesâî 'Tefsir', Müslim diğer bölümde vermiştir.¹⁶²

Buh. 2.) 18/Kehf Sûresi, 105. Ayetin Örnekliği

أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا

Ebû Hureyre (57/676) (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Kıyamet günü iri yapılı, semiz bir kişi hesap yerine getirilir. Oysaki Allah

¹⁶¹ B, Tefsir, Mâide, 4339.

¹⁶² N, Tefsir, Mâide, 11150; M, Nikah, 1, 1404.

katında sivrisineğin kanadı kadar ağırlık çekmez.’ Ebû Hureyre bu rivayetinin ardından ‘Eğer dilerseniz ‘Onlar, Rab’lerinin ayetlerini ve O’na kavuşacaklarını inkar eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.’ ayetini okuyunuz.’ demiştir.¹⁶³

Yukarıdaki rivayette Ebû Hureyre ayeti, Hz. Peygamber’in bahsettiği cüssesi büyük adamın, ameli boş kişi olduğunu vurgulamak üzere okumuştur. Nasıl cüssesi büyük adam, Allah katında sineğin kanadı kadar bile bir ağırlık taşımıyorsa, ameli boş insan da amel yönünden o kadar boştur ki, onun için amelleri ölçen terazi dahi kurulmaz. Hadis ve ayetin buradaki durumları birbirlerini desteklemekten öte değildir. Ne ayetin hadise, ne hadisin ayete bir anlam ilavesi vardır.

Rivayeti Müslim diğer bölümde vermiştir.¹⁶⁴

Tir.1) 39/Zümer Sûresi, 67. Ayetin Örnekliği

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Abdullah b. Mes’ud’dan (32/652) (r.a.) rivayet edildiğine göre bir Yahudî Hz. Peygamber’e gelip şöyle der: ‘Ya Muhammed! Allah gökleri bir parmağının üzerinde, dağları bir parmağının üzerinde, yerleri bir parmağının üzerinde ve bütün canlıları da bir parmağının üzerinde tutmakta, sonra da ‘Ben Melikim’ demektedir.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber azı dişleri görününceye kadar güler. Sonra ‘Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.’ ayetini okur.’¹⁶⁵

Yukarıdaki rivayette Yahûdînin basit algısı Hz. Peygamber’i güldürmüş, hemen ardından ayeti okuyarak bu durumun ayette bildirilene ne kadar uygun olduğunu göstermek istemiştir. Bu rivayetin ayete anlam olarak bir şey katmadığı açıktır. Elbetteki Hz. Peygamber’e ait anıları dinlemek her mü’mini mutlu eder.

¹⁶³ B, Tefsir , Kehf, 4452.

¹⁶⁴ M, Munâfikûn, 50, 2785.

¹⁶⁵ T, Tefsir, Zümer, 3238.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Müslim, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümde muhtelif râvilerden vermiştir.¹⁶⁶

Tir.2) 46/Ahkâf Sûresi, 24. Ayetin Örneği

فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمְطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ

الْيَمِّ

Hiz. Aîşe (58/678) (r.a.) Hiz. Peygamber’in bir yağmur bulutu gördüğünde ileri-geri gidip geldiğini, ancak o yağmur bulutu indiği zaman rahatladığını anlatmıştır. Bunun sebebini sorduğunda Hiz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: ‘Bilemem belki Yüce Allah’ın ‘*O azabı vâdilerine doğru yayılan bir bulut olarak gör-düklerinde, ‘Bu bize yağmur getiren bir buluttur’ dediler. Hûd, ‘Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgâr-dır’ dedi.*’ ayetine benzer.¹⁶⁷

Hiz. Peygamber’in bulutlu havada endişesine şahit oluyoruz. Hûd kavmine azab getiren bulutlara benzemesinden kokmaktadır. Diğerlerinde de olduğu gibi Hiz. Peygamber’e ait bir anıyı dinlemekten hoşnut oluruz. Fakat rivayetin tefsir açısından ayete katkısı yoktur.

Rivayeti Buhârî, Nesâî ve İbn Mâce diğer bölümlerde vermiştir.¹⁶⁸

1.2.2.3. Kur’an’a Ait Çeşitli Konularda Rivayetler

Bunlar içinde sorular barındıran rivayetlerdir. İlgili ayetten destek almazlar. Anlatılanların doğruluğunu kanıtlamak mümkün değildir. Bu tür rivayetleri genellikle Tirmizî tercih etmiştir.

¹⁶⁶ B, Tefsir, Zümer, 4533-34/Tevhid, 6978-79; M, Munâfikûn, 19, 2786; N, Tefsir, Saffât, 11450-55/Ta’bîr, 7689-92; E, Sünne, 21, 4732; İ, İftitâh, 13, 192.

¹⁶⁷ T, Tefsir, Ahkâf, 3257.

¹⁶⁸ B, Bed’u’l-Halk, 5, 3034; İ, Dua, 3891, N, İstiskâ, 1831-32.

Tir. 1) Havva'nın Çocuklarının Düşmesi ve Şeytanın Önerisi

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

Semure b. Cundeb'in (70/689'dan sonra) (r.a.) Hz. Peygamber'den rivayetine göre Havva'nın çocukları yaşamıyordu . Hamile kalınca şeytan onun çevresinde dolaştı ve doğacak çocuğa Abdulhâris adını vermesini söyledi. Havva da çocuğuna Abdulhâris adını verdi ve böylece çocukları yaşadı. Bu şeytanın vahyi ve işidir.¹⁶⁹

Bu, A'râf sûresi başlığı altında ayet belirtilmeden verilmiş bir rivayettir. A'râf sûresi 189 ve 190. ayetlerin tefsiri olarak verildiğini tahmin ediyoruz. İlgili ayetler mealen şöyledir: 'Allah sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir. (İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir (gebe kalır) ve (bir müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, 'Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız' diye dua ederler. Fakat Allah onlara iyi ve sağlıklı bir çocuk verince de, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk konusunda ona ortaklar koşarlar. Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir.' Burada genel anlamda insandan bahsedilmektedir. Şayet rivayetteki gibi Âdem ve Havva söz konusu olsa dahi şeytanın tavsiyesine uyarak çocuk sahibi olmaları muhaldir. Ayette 'Rablerinden' sağlıklı çocuk istedikleri özellikle vurgulanmıştır. Yüce Rab nasıl şeytanın öğüdü uyarınca çocuk verir?!

Tirmizî bu rivayette Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

Tir. 2) Cibril'in Parmağıyla Kayayı Delerek Burak'ı Bağlaması

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

¹⁶⁹ T, Tefsir, A'râf , 3077.

Büreyde (r.a.)’den (63/682?) rivayete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Beyt-i Makdis’e (Kudüs) vardığımızda Cibril parmağıyla kayayı delerek Burak’ı oraya bağladı.¹⁷⁰

İsrâ sûresiyle ilgili verilen bu rivayetin de hangi ayetle irtibatlandırıldığı belli değildir. İsrâ Sûresinde miraçla ilgili şu ayet bulunmaktadır. *‘Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, çok iyi işitendir, çok iyi görendir.’*¹⁷¹ Hz. Peygamber’in Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya yaptığı gece yolculuğuna ‘isra’ adı verilmektedir. Sûre de ismini buradan almıştır. Kur’an’ın bu konuda bize verdiği bilgi sadece bu yolculuğun yapıldığıdır. Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerde bu yolculuğun Burak adlı bir binitle yapıldığı bildirilmektedir. Burak mahiyetini bilmediğimiz bir binitir. Oysaki burada kabulde zorlandığımız farklı ayrıntılar söz konusudur. Allah Teâlâ böylesine özel bir olayda kaçması muhtemel bir hayvanı mı görevlendirmişti? Cebrail’in parmağıyla kayayı delip, Burak’ı buraya bağlamasına gerek var mıdır? Bu olayın doğruluğunu kontrol etmemiz mümkün değildir. Gerekli de değildir. Bu nedenle haberin, ayetin tefsirine ek bilgi katkısı olmuştur dememiz mümkün değildir.

Tirmizî bu rivayette de Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

1.2.2.4. Ayetin Bağlamından Kopuk Rivayetler

Bazen de zikredilen rivayetin ilgili olduğu varsayılan ayetle irtibat kurmakta zorluk yaşarız. Genellikle Buhârî bu tür rivayetler vermektedir. Örnekleri aşağıdadır.

Buh. 1) 4/Nisâ Sûresi, 40. Ayetin Tefsiri Olarak Verilen Rivayet

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

¹⁷⁰ T, Tefsir, 18, 3132.

¹⁷¹ 17. İsrâ, 1.

Ebû Saîd el-Hudrî 'den (47/667?) (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın görülüp görülmeyeceği sorulur. Hz. Peygamber öğle vakti önünde hiçbir bulut yokken güneş ışığı ve ondördüncü gece önünde hiç bulut yok iken ay ışığı nasıl görülüyorsa Allah Teâlâ'nın da öyle görüleceğini söyler. Kıyamet günü her ümmet taptığı şeyin arkasında toplanır. Putlara, heykellere, dikili taşlara tapagelen ne kadar müşrik varsa hepsi cehenneme dökülür. Geriye yalnız Allah 'a ibâdet edenlerle kitap ehli kalır. Kitap ehlinin Yahûdilere kime ibadet ettikleri sorulur. Onlar Allah'ın oğlu Uzeyr'e taptıklarını söylerler. Onlara 'Yalan söylüyorsunuz. Allah hiçbir eş ve oğul edinmedi' denir. Sonra onlara ne istedikleri sorulur? Susadıklarını söylerler. Su başına davet edilirler. Su zannederek içine koştukları cehennemdir. Serap görmüşlerdir. Aynı şey bu kez Hristiyanlar için tekrarlanır. Geriye sadece muvahhidler kalır. Onlara niçin bekledikleri sorulur. Onlar da kendilerine çok ihtiyaçları olmalarına rağmen insanlardan uzak yaşayıp onlarla arkadaşlık etmediklerini, şimdi de kendisine kulluk ettikleri Rablerini beklediklerini söylerler. O zaman Allah Teâlâ ben sizin Rabbinizim der ve bunu üç kez tekrarlar. Onlar da her seferinde 'Rabbimize hiçbir şeyi ortak koşmayız' diye karşılık verirler.¹⁷² Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu uzun rivayet '*Şübhesiz ki, Allah zerre kadar haksızlık etmez. Bir iyilik olursa onu kat kat artırır. Katından büyük bir mükâfat verir.*' ayetinin tefsiri olarak verilmiştir. Ayette vurgu Allah Teâlâ'nın zulmetmeyeceği ve iyiliğin mükâfatını kat kat artıracığı üzerinedir. Allah'ın görülebilirliği üzerine başlayan bu rivayette anlatılanlar ayetin vurguladığı noktaları örneklememiştir. Rivayette ne kat kat verilen mükâfatdan bahsedilmiş, ne de Allah Teâlâ'nın zulmetmemesinin sebebi sunulmuştur.

Allah Teâlâ'yı görmekle ilgili çeşitli rivayetler Kütüb-i Sitte'nin bütününde yer alırken, yukarıdaki rivayet aynıyla sadece Müslim'de bulunmaktadır.¹⁷³ Müslim rivayetin başka bir versiyonunu da vermiştir.¹⁷⁴ Ebû Hureyre'den nakledilen bu rivayette Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili kısım yer almazken, mü'minlerden bazılarının cehenneme girecekleri sonra Allah Teâlâ tarafından kurtarılıp çok ni-

¹⁷² B, Tefsir, Nisâ, 4305.

¹⁷³ M, İman, 81, 183.

¹⁷⁴ M, İman, 182.

metler verileceği anlatılmıştır. Müslim'in İman bahsinde verdiği Ebû Hureyre rivayeti Buhârî'de yer alsaydı ayetle örtüşmesi mümkün olurdu.

Buh. 2) 17/İsra Sûresi, 3. Ayetin Tefsiri Olarak Verilen Rivayet

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا

Ey kendilerini Nûh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin çocukları! Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu.

Bu ayetin tefsirinde Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a.) uzun bir rivayet yer almaktadır. Konuşma sofrası başında geçer. Hz. Peygamber'e et ikram edilmiştir. Etten bir parça ısırır. Sonra söze şöyle girer: 'Kıyamet günü ben insanların efendisiyim. Bu niye böyle biliyor musunuz?' Anlatmaya başlar.... Çok uzun bir rivayet olup özeti şudur:

Bütün insanlar, öncekiler ve sonrakiler bir arada düz geniş bir sahada toplanmışlardır. Herkes birbirini görebilmekte ve işitmektedir. Güneş öyle yaklaşmıştır ki eziyeti artık çekilemez olmuştur. İnsanlar Allah Teâlâ'ya durumu arzedecek bir şefaatçi ararlar. Hz. Âdem'e giderler. O yasak meyveyi yemiş olmanın üzüntüsünü yaşamaktadır. Kabul etmez. Hz. Nuh'a giderler. O da kavminin helaki için ettiği duanın pişmanlığını yaşamaktadır. Kabul etmez. Hz. Mûsa'ya giderler. O ise yanlışlıkla öldürdüğü adamın üzüntüsünü yaşamaktadır. Kabul etmez. Hz. İsa'ya giderler. O hiçbir mazeret söylemez. Fakat kabul de etmez. Hz. Muhammed'e gelirler. O görevi üstlenir. Rabbinin katında secdeye kapanır ve duası kabul olur.¹⁷⁵

Bu rivayetin yukarıdaki ayetle tek ortak noktası Hz. Nuh'un isminin geçmiş olmasıdır. Bu rivayetin ayeti açıklayıcı hiçbir yönü yoktur.

Rivayeti Nesâî 'Tefsir', Müslim, Tirmizî, İbn Mâce diğer bölümlerde vermiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁵ B, Tefsir, İsrâ, 4435.

¹⁷⁶ M, İman, 84, 194; T, Şefâat, 2434; İ, Et'ime, 28, 3307; N, Tefsir, İsrâ, 11286.

Buh. 3) 18/Kehf Sûresi, 54. Ayetin Tefsiri Olarak Verilen Rivayet

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا

...Fakat insan tartışmaya ne de çok düşkündür.

Alî b. Ebî Tâlib (40/661) (r.a.) Hz. Peygamber'in kendisi ve Fâtıma'nın (11/632) kapısını çalıp 'Siz ikiniz namaz kılmayacak mısınız?' dediğini rivayet etmiştir.¹⁷⁷

Bu rivayetle yukarıda verilen ayetin nasıl bir irtibatı vardır. Buhârî'nin rivayetleri bölerek konuyla ilgili kısmını verdiğini biliyoruz. Fakat burada bölünen kısmın konuyla hiçbir bağlantısı yoktur. Buhârî rivayetin bütünü başka bölümlerde zikretmiştir. Mesela teheccüt namazının anlatıldığı bölümde rivayet şöyle geçmektedir:

Alî b. Ebî Tâlib Hz. Peygamber'in bir gece kendisine ve kızı Fâtıma'ya geleerek 'siz ikiniz namaz kılmayacak mısınız?' dediğini, kendisinin de 'Yâ Rasûlallah, nefislerimiz Allah'ın elindedir. Bizi uyandırmak dilerse uyandırır.' diye karşılık verdiğini anlatmıştır. Devam ederek 'Biz böyle söyleyince, cevap vermeden hemen geri döndü. Sonra kendi uyluğuna vurarak '....İnsan tartışmaya ne de çok düşkündür.' buyurduğunu işittim.' demiştir.¹⁷⁸ Şayet rivayet bütün olarak verilse ayetle irtibatı açıkça görülürdü. Ayetle hiç ilgisiz bir bölüm verilmiş okuyucudan tamamlaması (?) istenmiştir. Rivayetleri bütün olarak bilemeyen için Buhârî'nin eseri bu türden güçlükler barındırır.

Rivayeti Nesâî 'Tefsir', Müslim diğer bölümde vermiştir.¹⁷⁹

Buhârî belki de rivayetin başını vererek gerisinin kendiliğinden anlaşılmasını istemiştir.

1.2.2.5. Hangi Ayetin Tefsiri Olarak Verildiği Anlaşılamayan Rivayetler

Bu tür rivayetleri Tirmizî'nin Tefsir bölümünde buluyoruz. Hangi ayetle irtibatlandırıldığı tesbit edilemediğinden bir katkısı da söz konusu değildir.

¹⁷⁷ B, Tefsir, Kehf, 4447.

¹⁷⁸ B, Teheccüt, 5, 1075; İ'tisam, 18, 6915; Tevhid, 31, 7027.

¹⁷⁹ N, Tefsir, Kehf, 11305/Kıyâmu'l-Leyl, 1311; M, Salâtü'l-Musâfirîn, 28, 775.

Tir. 3) 38/Sâd Sûresi x? Ayetinin Tefsiri Olarak Verilen Rivayet

Muâz b. Cebel'den (r.a.) (18/639) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir sabah namazına o kadar geç kalkar ki neredeyse güneş doğacaktır. Çabucak çıkar, namazı biraz hafifçe kıldırır. Selam verince cemaatin bulundukları şekilde yerlerinde kalmalarını ister şöyle söyler 'Beni bu sabah namazına geciktiren sebebin ne olduğunu söyleyeceğim, geceleyin kalkıp abdest alıp gereği kadar namaz kıldım, derken namazda uyuklamaya başladım sonra uykum ağırlaştı ve ben bu sırada Rabbimi en güzel surette gördüm. 'Ya Muhammed!' buyurdu. Ben de 'Ey Rabbim buyur emrine amadeyim' dedim. Şöyle buyurdu: Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?' Ben de: 'Bilmiyorum Ya Rabbi' dedim. Bunu üç kere tekrarladı. Sonra el ayasını iki küreğimin arasına koydu ben iki elin serinliğini iki memem arasında hissettim. Her şey bana göründü ve her şeyi bildim. Ya Muhammed! Buyurdu. Ben de 'Buyur Rabbim emrine amadeyim' dedim, şöyle buyurdu: 'Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?' Ben de: 'Keffaretler konusunda' dedim. 'Nedir onlar?' buyurdu. Ben de dedim ki: 'İyiliklere adımları çoğaltmak, namazlardan sonra mescidlerde oturmak, her türlü zorluklar karşısında abdest organlarını kapsamlı yıkamak.' 'Sonra hangi konularda' buyurdu. 'Yemek yedirmek yumuşak söz söylemek, insanlar uyurken geceleyin namaz kılmak. Bunun üzerine: 'Dile benden ne dilersem' buyurdu. Ben de şöyle duâ ettim: 'Allah'ım iyilikler yapmayı kötülüklerden el çekmeyi, yoksulları sevmeyi beni bağışlayıp esirgemeni senden dilerim. Bir topluma bir fitne göndereceksen beni o fitneye düşürmeksizin vefat ettir. Bana seni sevmeyi seni sevenleri sevmeyi ve senin sevgine yaklaştıran her ameli sevmeyi nasib eyle.' Sözlerinin sonunda Hz. Peygamber 'Bu söylenenler haktır ve gerçektir bunları kendinize ders edininiz ve öğreniniz' buyurur.¹⁸⁰

Sad sûresinin tefsiri içinde hangi ayeti açıkladığı belli olmayan bu rivayeti, belki, Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili olan şu mealli ayet ile bağlantılı görebiliriz: *'Aralarında tartıştıkları sırada, yüce topluluğa (ileri gelen melekler topluluğuna)*

¹⁸⁰ T, Tefsir, Sâd, 3235.

*dair benim hiçbir bilgim yoktu.*¹⁸¹ Şayet böyleyse ayet ve rivayet arasında ‘meleklerin tartışması’ dışında ortak bir nokta bulunmamaktadır.

1.2.2.6. Tekrarlanan Rivayetler

Bu tür rivayetlere Buhârî’nin Sahih’inde rastlarız. Sadece iki örnekle yetineceğimiz tekrarlar bununla sınırlı değildir. Çünkü ‘tekrar’ Buhârî’nin sık sık başvurduğu bir metoddur. Okuyucu Sahih’in her bölümünde olduğu gibi ‘Tefsir’ bölümünde de bol örnekle karşılaşacaktır. Rivayetler bazan bölünerek tekrarlandığı için sayı vermek kolay değildir.

Buh. 1) Kiblenin Değiştirilmesi Konusundaki Rivayet

Abdullah b. Ömer'den (74/694) (r.a.) rivayet edildiğine göre insanlar Kubâ Mescidi'nde sabah namazı kılarlarken birisi gelip ‘Allah, Peygamber üzerine Ka’be’ye yönelmesi için Kur'an indirdi; sizde Ka’be’ye yöneliniz!’ der, onlar da namaz içinde Ka’be’ye yönelirler .¹⁸²

Bu rivayet aşağıda vereceğimiz ayetlerin her biri için, 7 kez tefsir edici olarak tekrarlanmıştır. Oysaki rivayetin, sadece 2/Bakara /149,150 ile direkt irtibatı vardır. Diğer ayetlerle kible ortak paydası dışında bir ilgisi yoktur. Hepsi Bakara sûresinden olmak üzere ilgi kurulan ayetlerin mealleri şöyledir:

143) Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl’e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.

145) Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilim-

¹⁸¹ 38. Sâd, 69.

¹⁸² B, Tefsir, Bakara, 4218.

den sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.

146) Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamber'i) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.

147) Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!

148) Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.

149) (Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön. Bu elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir.

150) (Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.

Rivayeti Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi vermiştir.¹⁸³

Buh. 2) Kader Konusundaki Rivayet

Hiz. Alî'den (40/661) (r.a.) rivayet edildiğine göre Bâki mezarlığında bir cenazede iken Hiz. Peygamber gelip yanlarına oturur. Oradakiler hemen etrafını çevrelerler. Hiz. Peygamber'in elinde bir değnek vardır. Başını eğmiş, düşünceli bir halde elindeki değnekle yeri çizmektedir. Sonra 'Sizden hiçbir kimse ve hiçbir canlı müstesna olmamak üzere, cennetteki ve cehennemdeki yeri, bedbaht veya bahtiyar olduğu muhakkak yazılmıştır' buyurur. Bunun üzerine sahâbilerden biri 'Ameli terk edip yazımıza mı dayanmalıyız' diye sorar. Hiz. Peygamber de 'İyilik ehlinin işlerine, kötülük ehlinin işlerine, kötülük ehlinin işlerine ulaşacak, iyilik ehline iyilik ehlinin işleri, kötülük ehline kötülük ehlinin işleri

¹⁸³ M, Mesâcid, 2, 525-27; E, Salât, 28, 507; T, Salât, 340/Tefsir, Bakara, 2962-64; İ, Salât, 56, 1010; N, Kible, 945, 948/Tefsir, Bakara, 11000, 11002-3.

kolaylaştırılacaktır' buyurur. Sonra '*Kim verir ve sakınırsa ve o en güzeli de tasdik ederse...*' ayetlerini okur.¹⁸⁴

Yukarıya aldığımız Hz Ali rivayeti, bazen aynı, bazen biraz kısaltılmış olarak 92/Leyl sûresinin altı ayeti için tekrarlanmıştır. Rivayetlerin ikisinde Hz. Peygamber'in 92/Leyl sûresinin 5. ayetinden 10. ayetine kadar okuduğu belirtilmiştir. Bu ayetler ardı ardına getirildiğinde bir anlam ifade ederler. Tamamlanmamış cümlelerin her bir parçası için rivayeti tekrardan ne maksat güdüldüğü anlaşılamamıştır. Leyl sûresinin bahsi geçen ayetlerinin mealleri şöyledir:

5) *Onun için kim (elinde bulunandan) verir,*

6) *Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse,*

7) *Biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.*

8) *Fakat, kim cimrilik eder,*

9) *Kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa,*

10) *Biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.*

Rivayeti Nesâî 'Tefsir', İbn Mâce diğer bölümde vermiştir.¹⁸⁵

Değerlendirme

Kütüb-i Sitte'de bulunan üç Tefsir bölümü Kur'an'ı anlamaya katkı sunan ve sunmayan rivayetler açısından incelenmiştir. Direkt ayeti veya ayet içinde bir söz ya da kavramı açıklayan rivayetler ile ayetin nüzul sebebini, yerini ve zamanını bildirenler, ayetin anlamına doğrudan katkı sunan rivayetler olarak değerlendirilmiştir. Çıkan sonuçlar genel çizgileriyle şöyledir:

Buhârî Tefsir bölümünde 416 ayet ve 5'i bir rivayette olmak üzere 10 sûreye¹⁸⁶ atıf yapmıştır. Bazen ayetle ilgisi sadece ortak bir kelimedenden ibaret de olsa her rivayetin irtibatlandırıldığı ayet bellidir. Bu ayetlerin 173'ü ayete doğrudan katkı sunan rivayetlerle tefsir edilmiştir. Bu sayı bütün rivayetlerin % 41'ini oluşturmaktadır.

¹⁸⁴ B, Tefsir, Leyl, 4661.

¹⁸⁵ İ, İftitâh, 10, 78; N, Tefsir, Leyl, 11679.

¹⁸⁶ Atıf yapılan sûreler için bkz. Tezimiz, 27, 3 nolu dipnot.

Tirmizî Tefsir bölümünde 378 ayet ve 18 sûreye¹⁸⁷ atıf yapmış, Kur'anî birçok konuda¹⁸⁸ rivayetler tahrir etmiştir. Bu rivayetler çeşitli sûreler içinde herhangi bir ayetle açıktan bağlantı kurulmadan verilmiştir. Tirmizî'nin Tefsir bölümünde yer bulan 378 ayetten 242'si ayetin anlamına doğrudan katkı sunan rivayetlerle tefsir edilmiştir. Oranlandığında bütün rivayetlerin % 64'ine tekabül etmektedir.

Müslim'in 21 ayet ve üç sûreye atfı içeren Tefsir bölümünde 13 ayet, ayetin anlamına doğrudan katkı sunan rivayetlerle tefsir edilmiştir. Bunun bütüne oranı % 85'tir. Bu oran, üç Tefsir bölümü içinde hatırı sayılır bir farklılık yaratmaktadır.

Bu çalışma Müslim'in hacmi küçük eserinde Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sağlamayan (bir kısmı doğrudan, bir kısmı dolaylı olmak üzere) hiçbir rivayetin bulunmadığını göstermiştir. Zaten çalışmanın başında da belirtildiği gibi bu özellik daha ilk okumada kendini hissettirmektedir. Bu bölümde 'Acaba Müslim, birçok Kur'an atıflı rivayeti, tefsir için anlamlı bulmadığından mı Tefsir bölümüne almadı?' sorusuna cevap aranmıştır. Şunu kesinlikle anlamış bulunuyoruz ki Müslim Tefsir bölümüne aldığı rivayetler konusunda çok seçici davranmıştır. Fakat ayetlere anlam katkısı sunan rivayetlerin sayısı Müslim'in verdiği kadarla sınırlı da değildir. Tirmizî'de 242, Buhârî'de 173 ayet anlama doğrudan katkı sunan rivayetlerle tefsir edilmiştir. Bu noktada belki bu rivayetler Müslim'in sıhhat şartlarını taşımayan rivayetlerdir denebilir. Fakat gerek Tirmizî'nin ve gerekse Buhârî'nin anlama doğrudan katkı sunan rivayetlerinden bir kısmı, Müslim'in eserinin çeşitli bölümlerinde yer almıştır. Şu halde Müslim'in tefsirini dar tutuşunun tek sebebi rivayetleri anlama katkı sunması açısından değerlendirmek değildir. Öyleyse diğer sebepler nelerdir? Bu sorunun cevabını ancak Sahih'in bütünündeki Kur'an atıflı rivayetleri inceleyerek bulabiliriz.

Baştan da belirttiğimiz gibi bu çalışmada sahihleri içinde Tefsir bölümü bulunan üç muhaddisin tefsir algısı da bizi birinci derecede ilgilendirmiştir. Bu bölüm için yaptığımız araştırma sonucunda şu tesbitleri kaydetmemiz gerekir:

Buhârî özgün bir tefsir anlayışına sahiptir. Fuat Sezgin'in tesbitlerinden tef-

¹⁸⁷ Atıf yapılan sûreler için bkz. Tezimiz, 5 nolu dipnot.

¹⁸⁸ Bahsedilen konular ve rivayet numaraları şöyledir: Yaratılış (11/Hûd, 3109; ?, 3369; 7/Araf, 3076) 2/Bakara, 2955), Cehennem (15/Hicr, 3123), Miraç (17/İsrâ, 3130), Burak (17/İsrâ, 3131, 3132), Musa-Hızır (18/Kehf, 3149, 3150, 3151), Hz. Âdem (?, 3368), Havva (7/A'raf, 3077), Melekler (38/Sâd, 3233).

sirdeki tarzının ne kenden öncekilerde ne de sonrakilerde görülmediğini öğrenmiş bulunmaktayız. O, ayetler için filolojik değerlendirmeleri incelemektedir. Koyduğu sıhat şatlarını taşıyan her rivayeti ayetle bağlantısı zayıf olsa dahi tefsirine almıştır. Tefsir bölümüne aldığı rivayetlerin büyük bölümü diğer bölümlerde uygun yerlerde tekrarlanmıştır. Belki de şöyle demeliyiz. Diğer bölümlerde yer verdiği rivayetleri Tefsir bölümünde tekrarlamaktan çekinmemiştir. Bir rivayeti, Tefsir bölümü dışında sadece bir bölümde değil birkaç bölümde birden tahrir edilebilmektedir. Rivayetlerinde ayete anlam katkısını incelememiştir.

Tirmizî'nin tefsir algısı rivayet üzerinden şekillenmiştir. Sahihlik değerlendirmeleri dışında özgün görüşleri Tefsir bölümünde yer almaz. Daha önce verdiğimiz rakamsal tesbitlerden bu bölüme aldığı rivayetlerde ayete anlam katkısını incelediğini söyleyebiliriz. Fakat sadece bununla yetinmemiştir. Ayetlere bilgi ve detay katkısının yanı sıra, geri plandaki olayları, anıları, gayba ait doğruluğu kanıtlanamayan heberleri de tefsire dâhil etmiştir.

Müslim'in Tefsir bölümünü dar tutuşunun sebebi henüz ortaya çıkmadığından tefsir anlayışı hakkında konuşmak doğru olmayacaktır. Fakat tefsiri, ayetin anlaşılması temelinde düşündüğü, ayete bir şekilde katkı sunmayan hiçbir rivayete yer vermeyişinden anlaşılmaktadır. Oysaki çağdaşı ve hocası Buhârî, bazen ayetle irtibatı sadece ortak bir kelimeden başka bir şey olmayan rivayetlere bile tefsirinde yer vermekten çekinmemiştir. Tirmizî de zaman zaman benzer tavır içindedir. Müslim'in rivayetlerinde neden bu bölüme alınmış dedirtecek tek rivayete bile rastlanmaz. Küçük hacimli eserinde, ayetin indiği zamanı ve mekanı bildiren, neredeyse diğerleri kadar rivayet vermesi enteresandır.

1.3. İSNAD İTİBARI İLE RİVAYETLER

Bu çalışmada Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetler, çeşitli tarîkleri ile birlikte, rivayetin alınış şekli,¹⁸⁹ hangi şeyhlerden alındığı, rivayetin çeşidi¹⁹⁰ açısından değerlendirilecektir. Amaç Tefsir bölümüne alınan rivayetlerde isnad açısından bir özellik gözetilip, gözetilmediğini tesbit etmektir. Karışıklığa

¹⁸⁹ Bir grupla birlikte toplu hadis alışı 'haddesena'; tek başına alışı 'haddesenî' tabiri ifade eder.

¹⁹⁰ Merfu, mevkuf, maktu.

meydan vermemesi için şeyhlerin ölüm tarihleri sadece alfabetik sıralamada verilecektir. Tefsir bölümünde verilen rivayetlerde Hadis numarasına göre Müslim'in şeyhleri şöyle tesbit edilmiştir:¹⁹¹

- (3015) Muhammed b. Râfi', F
- (3016) .Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkîd ile Hasen b. Alî el-Hulvânî ve Abd b. Humeyd, V
- (3017) .Ebû Hayseme Zuheyr b. Harb ile Muhammed b. el-Musennâ, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile Ebû Kureyb, V
.Abd b. Humeyd, V
- (3018) .Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Şerh ile Harmele b. Yahya et-Tucîbî, V
Hasen el-Hulvânî ile Abd b. Humeyd, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile Ebû Kureyb, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, V
Ebû Kureyb, V
- (3019) .Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, V
Ebû Kureyb, V
M, Ebû Kureyb, V
- (3020) .Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, V
Ebû Kureyb, V
- (3022) Yahya b. Yahya, V
M, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe
- (3023) Ubeydullah b. Muaz el-Anberî, V
Muhammed b. Musennâ ile İbn Beşşâr, H; İshâk b. İbrahim, V
Muhammed b. Musennâ ile Muhammed b. Beşşâr, V
.Harun b. Abdillâh, V
.Abdullah b. Hâşim ile Abdurrahman b. Bişr el-Abdî, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile Harun b. Abdillâh ve Abd b. Humeyd, V
- (3024) Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile Harun b. Abdillâh ve Abd b. Humeyd, V
M, İshâk b. İbrahim, V

¹⁹¹ ‘.’ işareti ‘haddesenî’ ifadesini, ‘F’ harfî ‘merfû’, ‘V’ harfî ‘mevkuf’ rivayetleri, ‘H’ harfî tahvili gösterir.

- (3026) Ebû Bekr b. Ebî Şeybe , H; Muhammed b. Musennâ ile İbn Beşşâr V
- (3027) .Yûnus b. Abd e1-A'la es-Sadeffî, V
- (3028) Muhammed b. Beşşâr, H; Ebû Bekr b. Nâfi', V
- (3029) Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile Ebû Kureyb, V
.Ebû Kâmil el-Cahderî, V
- (3030) Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, V
.Ebû Bekr b. Nâfi' el-Abdî, V
M, Bişr b. Hâlid, V
.Haccâc b. Şâir, V
- (3031) .Abdullah b. Mutî', V
- (3032) Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, V
Ebû Kureyb, V
M, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; İshâk b. İbrahim, V
- (3033) Amr b. Zurâra, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, V

Alfabetik sıralama

1. Abd b. Humeyd (5) (246/860?)
2. Abdullah b. Hâşim
3. Abdullah b. Mutî' (237/851?)
4. Abdurrahman b. Bişr el-Addî (238/852?)
5. Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkîd
6. Amr b. Zurâra,
7. Bişr b. Hâlid
8. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (25) (235/849?)
9. Ebû Bekr b. Nâfi', (2) (240/854?)
10. Ebû Hayseme Zuheyr b. Harb (232/846?)
11. Ebû Kâmil el-Cahderî (233/847?)
12. Ebû Kureyb (8)
13. Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Şerh (249/863?)
14. Haccâc b. Şâir
15. Harmele b. Yahya et-Tucîbî (244/858?)

16. Harun b. Abdillâh (3)	(243/857?)
17. Hasen b. Alî el-Hulvânî (2)	
18. İbn Beşşâr (2)	(252/866?)
19. İshâk b. İbrahim (3)	(238/852?)
20. Muhammed b. Beşşâr (2)	(252/866?)
21. Muhammed b. el-Musennâ (4)	(232/846?)
22. Muhammed b. Râfi'	(245/859?)
23. Ubeydullah b. Muaz el-Anberî,	(237/851?)
24. Yahya b. Yahya,	(225/839?)
25. Yûnus b. Abd el-A'la es-Sade	(264/877?)

Değerlendirme

Toplam 21 ayetin tefsir edildiği bu bölüm çeşitli isnadla 40 rivayetten oluşmuştur. Bu rivayetlerin 10'u 'haddesenî'¹⁹² 30'u 'haddesenâ'¹⁹³ ifadesi ile başlanmaktadır. Demek ki Müslim, rivayetlerin 3/4'ünü ders halkası içinde, sadece 1/4'ünü yalnız almıştır. Rivayetlerin 1'i merfu, 39'u mevkufur. Sadece bir rivayetin merfu, diğerlerinin mevkuf oluşu bunun özel bir tercih olabileceğini düşündürmektedir. Müslim'in tefsir algısı ile mevkuf rivayetler arasında nasıl bir ilişki söz konusudur. Bu sorunun cevabı ancak sahihin tümünde bulunan Kur'an atıflı rivayetler bu açıdan değerlendirildikten sonra verilebilir.

En çok rivayet aldığı şeyhler, rivayet sayıları ve bu sayıların bütüne oranı şöyledir:

1. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (25) % 62	(235/849?)
2. Ebû Kureyb (8) % 20	(?)
3. Abd b. Humeyd (5) % 12,5	(246/860?)
4. Muhammed b. el-Musennâ (4) % 10	(232/846?)
5. Harun b. Abdillâh (3) % 7,5	(243/857?)
6. İshâk b. İbrahim (3) % 7,5	(238/852?)

¹⁹² Râvinin tek başına aldığı rivayet.

¹⁹³ Râvinin gürp içinde aldığı rivayet.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SAHİH-İ MÜSLİM'İN TEFSİR BÖLÜMÜ DIŞINDAKİ KUR'AN ATIFLI RİVAYETLERİ

2.1. GENEL MÜLAHAZALAR

Birinci bölümde Sahih-i Müslim'in tefsire ait bölümünde bulunan rivayetlerin tümünü Tefsir ilmine katkısı açısından değerlendirerek vermiştik. Çalışmanın ana konusunu oluşturan soru bağlamındaki araştırma ikinci bölümü oluşturmuştur. Sahih-i Müslim'de Kuran atıflı rivayetler sadece 'Tefsir bölümü' ile sınırlı mıdır, yoksa eserin bütününde çeşitli başlıklar altında yine aynı türden rivayetler bulunmakta mıdır?

Araştırma sonucunda Sahih-i Müslim'in muhtelif bölümlerinde Kur'an atıflı rivayetlerin bulunduğu tesbit edilmiş ve yine tezimizin birinci bölümündeki başlıklar¹ altında pek çok rivayet derlenmiştir. Aynı başlıkların kullanılması karşılaştırılabilirlik yapabilmek içindir. Şu bulgular elde edilmiştir: Bütün olarak ayeti veya ayet içinde bir sözü açıklayan 12, nüzul sebebi bildiren 59, ayetteki bilgiyi destekleyen veya detaylandıran 13, örnekleme yoluyla Kur'an'a atıf yapan 45, Hz. Peygamber'in hüküm bildiren ayetleri uygulaması ile ilgili 16, nesh bildiren 2 rivayet,

¹ Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunan rivayetler bölümünde bulunan başlıkların tümü ve 'Herhangi bir Olayı veya Durumu Ayetle Delillendirme' başlığı kullanılmıştır. Farklı olarak 'Fedâilu'l-Kur'an' ve 'Yedi Harf Üzere Olması ve Kıraati' başlıkları vardır. Fakat diğer külliyatlarda bu başlıklar tefsir dışı özel bir bölüm olarak yer almıştır. Müslim de bu rivayetleri 'Salâtü'l-Musâfirîn' bölümünde Kur'an'la ilgili çeşitli bablarda ardı ardına vermiştir. Tefsir bölümü dışında görülen bu rivayetleri Tefsir açısından değerlendiremeyiz.

ayetin indiği zamanı ve yeri belirleyen 2, Kur'an'ın faziletlerine dair 15, Kur'an'ın yedi harf üzerine olması ve kıraatine dair 5 rivayet².

Bu tesbitler bizi Tefsir bölümüne alınmayan fakat mahiyet itibarı ile Tefsir bölümüne alınmış rivayetlerin benzerlerini oluşturan bu rivayetlerin ilgili kısımda verilmeyişinin sebebi nedir?' sorusuna taşımaktadır. Günümüzde artık tefsirin çok erken dönemde ortaya çıkmış bir ilim olduğunu biliyoruz. Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin Tefsir bölümleri üzerinde yaptığımız incelemeler, bunların deneme mahiyetli çalışmalardan ziyade, sistematik tefsir anlayışı ile yapılmış çalışmalar olduğu izlenimi bırakmaktadır. Müslim'in küçük hacimli Tefsir bölümü için seçtiği rivayetlerin tefsir açısından ne kadar isabetli olduğunu görmüştük. Bu durumda Müslim'in, eserin muhtelif bölümlerinde zikrettiği Kur'an atıflı rivayetleri neden Tefsir bölümünde toparlamadığı daha da merak uyandırmaktadır. Müslim Tefsir bölümüne aldığı rivayetleri hangi kriterlerle diğerlerinden ayırmıştır? Rivayetlerin tek tek incelenmesi soruya cevap yönünde bize mesafe kazandıracaktır.

Çalışma iki yönlü yürüyecektir. Metin açısından yapılan çalışmada, rivayetin çeşitli versiyonları içinden maksadı en iyi anlatan biri seçilecektir. Verilen her rivayetin Kütüb-i Sitte içinde karşılıkları belirtilecektir. Rivayetin diğer eserlerin bilhassa Tefsir bölümlerinde yer alıp almadığı kaydedilecektir. Rivayetlerin isnadının sahliliği ile ilgili tartışmalara bu çalışmada gerek bulunmadığı için girilmeyecek, fakat metnin anlaşılmasına ışık tutan açıklamalara kısaca yer verilecektir.

İsnad açısından yapılan incelemede her rivayet için Müslim'in şeyhleri belirlenecek, rivayet çeşidi bildirilecektir. Ayrıca rivayetin alındığı tabir, rivayette tahvilin³ varlığı da not edilecektir. Çalışmanın sonunda elde edilen veriler, tezminin birinci bölümündekilerle karşılaştırılarak değerlendirilecektir. İsnad çalışmasında rivayetin Kur'an atıflı tüm versiyonları değerlendirileceğinden rivayet sayıları metin bölümünde verilenlerden daima farklı olacaktır.

² Bu sayılarda rivayetlerin diğer tarîkleri dikkate alınmamıştır.

³ Tahvil Hadis ilminde aynı rivayetin farklı isnadlarını bir arada göstermek üzere kullanılır. Simgesi 'ح' harfidir. Müslim çok kullanmıştır. Bkz. es-Sahavî, *Fethu'l-Muğîs*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1968, II. 90-92; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, 387; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, 133.

2.2. METİN İTİBARI İLE RİVAYETLER

2.2.1. Anlamsal Boyut

a) Bütün Olarak Ayeti veya Ayet İçinde Bir Sözü ya da Kavramı Açıklayan Rivayetler

1. 14/İbrahim Sûresi 27. Ayette Geçen ‘Sabit Söz’ün ‘Kabir Sorgusu’ Olarak Açıklanması:

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا

يَشَاءُ

Berâ b. Âzib (73/692) (r.a) Hz. Peygamber’den nakille ‘Allah iman edenleri sabit sözle yerlerinde tutar’ ayetinin kabir azabı hakkında indiğini bildirmiş ve yine Hz. Peygamber’den nakille şunu ilave etmiştir:

‘Ölen kula ‘Rabbim kim?’ diye sorulacak. O da: Rabbim Allah, Peygamberim de Muhammed!’ cevabını verecektir.’⁴

Buhârî, Tirmizî ve Nesâî rivayeti ‘Tefsir’, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümde vermişlerdir.⁵ Tirmizî ve Ebû Dâvud’un verdiği metinde kabir azabından bahsedilmemiştir. Bu rivayetlerde sabit söz, kabirde sorulan söz, yani şehadet sözüdür.

2. 84/İnşikak Sûresi 8. Ayette Geçen ‘Kolay Hesab’ın ‘Arz’ Olarak Açıklanması

فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

H. Peygamber’in ‘Kıyamet gününde her kim hesaba çekilirse azab olunacaktır’ sözü üzerine H. Aişe (58/678), ‘Allah Teâla ‘Sonra kolaycacık hesaba çekilecek.’⁶ buyurmamış mıdır?’ diyerek müdahale etmiş, bunun üzerine H. Peygamber şöyle buyurmuştur:

⁴ M, Cennet, 17, 2871.

⁵ B, Tefsir, İbrahim, 4442/Cenâiz, 1303; Ebû Dâvud, Sünnet, 27, 4750; T, Tefsir, İbrahim, 3120; N, Tefsir, İbrahim, 11264; İbn Mâce, Zühed, 32,4269.

⁶ 84. İnşikâk, 8.

‘O, hesap değil arzıdır. Kıyamet günü hesaba çekilirken kendisiyle münakaşa edilen kişiye azab olunur.’⁷

Burada iki azap sözkonusudur. Biri günahların arzedilmesinin kula verdiği azab, ikincisi cehennem azabı. Nevevî burada kastedilenin ikincisi olduğunu düşünmektedir. Nitekim Müslim’in bu konuda verdiği ikinci rivayette ‘azab olunma’ yerine ‘helak olma’ ifadesi geçmektedir. Kul hesaba çekilir. Şayet bu hesabı veremezse cehenneme atılır. Fakat Allah Teâlâ dilediğinin şirk dışındaki günahlarını affeder.⁸

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde zikretmiştir.⁹

3.3/Âl-i İmrân Sûresi 169. Ayet Hakkında Hz. Peygamber’in Açıklamaları:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

‘Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın...’¹⁰ ayeti Abdullah b. Mesud (32/653) (r.a)’den sorulmuş, o da Hz.Peygamber’den şöyle rivayet etmiştir:

‘Onların ruhları yeşil bir kuşun karnındadır. Arşa asılı kandilleri vardır. Cennette istedikleri yerde dolaşır; sonra bu kandillere inerler. Rableri onlardan haberdar olmuştur . Kendilerine ‘ Bir şey ister misiniz?’ diye sorar. Onlar ‘Ne isteyelim, işte cennette dilediğimiz yerde dolaşıyoruz!’ derler. Bunu kendilerine üç defa tekrarlar. Bir şey istemeden bırakılmayacaklarını anlayınca ‘Yâ Rab! Ruhlarımızı bedenlerimize geri döndür ki senin yolunda bir defa daha öldürülelim.’ derler. Rableri o zaman bir istekleri olmadığını görür, bırakılırlar.’¹¹

Rivayeti Tirmizî ‘Tefsir’, İbn Mâce diğer bölümde zikretmiştir.¹² Tirmizî’nin verdiği rivayette ‘onların ruhu yeşil bir kuşun içindedir’, İbn Mâce’ninkinde ‘onların ruhu sanki yeşil bir kuştur’ ifadelerine rastlanmıştır. Bu rivayet cennetin yaratılmış olması, ruhun mahiyeti ve tenâsühü gibi bazı kelâmî konuları ihtiva ettiğinden dolayı tartışılmıştır. Kadı İyaz’a (544/1149) göre ruhun

⁷ M, Cennet, 18, 2876.

⁸ Nev, XVII, 208-209.

⁹ B, Tefsir, İnşikâk, 4655/İlim, 36, 103/Rikâk, 49, 6171-2; T, Tefsir, İnşikâk , 3337; N, Tefsir, İnşikâk, 11618.

¹⁰ 3. Âl-i İmrân, 169.

¹¹ M, İmâra, 33, 1887.

¹² T, Tefsir, Âli İmrân, 3011; İ, Cihat, 16, 2801.

kuş sûretinde veya kuşun kursağında olması arasında bir fark yoktur. O, bu rivayeti bazılarının kabul etmediğine de işaret ederek, burada kıyasa ve akla müracatın yersiz olduğunu, mü'minden yahut şehitten çıktuktan sonra Allah'ın ruh üzerinde dilediği tasarrufu yapabileceğini belirtir.¹³

4. Hz. Peygamber'in Oruca Başlama Vakti ile İlgili Açıklamaları

أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَطِيطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَطِيطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

‘...Sizin için fecrin beyaz ipliği siyah iplikten ayrılınca kadar yeyin, için...’¹⁴ ayeti gelince Adiyy b. Hâtim (68/687) (r.a) Hz. Peygamber’e ‘Ya Rasulallah! Ben yastığımın altına biri beyaz biri siyah iki ip koydum. Gece ve gündüzü böyle anlıyorum.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Senin yastığın da pek genişmiş. Bu beyaz iplikle siyah iplik gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığından ibarettir.’ buyurdu.¹⁵

Bu rivayet Buhâri, Ebû Dâvud ve Tirmizî’den de nakledilmiştir.¹⁶ Buhârî ‘Oruç’ ve ‘Tefsir’ bölümlerinde, Ebû Dâvud ‘Oruç’ bölümünde, Tirmizî ‘Tefsir’ bölümünde muhtelif râvilerden tahrir etmişlerdir. Bu rivayette orucun hicretin ilk yıllarında farz kılınmış olup, Adiyy b. Hâtim’in (68/687) ise hicretin 9 veya 10. yılında Müslüman olması bir müşkil oluşturmaktadır. Davutoğlu bu konuya ulemanın cevaplarını dört maddede özetlemiştir. Bunlardan biri de Adiyy’in sözünü ‘Ben Müslüman olduğum zaman bu ayet bana okununca beyaz ve siyah iplerle

¹³ Nev, XIII, 30-32, Bu konudaki çeşitli rivayetler ve yorumlar için bkz. Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Ed-Dibâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, yrs, trs, IV, 484.

¹⁴ 2. Bakara, 187.

¹⁵ M, Savm, 8, 1090.

¹⁶ Buhârî, Tefsir, Bakara, 4239-41/Savm, 16, 1817; T, Tefsir, Bakara, 2971; Ebû Dâvud, Savm, 17, 2349.

tecrübeye giriştim.’ şeklinde te’vil etmektir.¹⁷ Ayrıca Hz. Peygamber’in ‘Yastığın pek de genişmiş!’ sözü üzerinde de de çok yorum yapılmıştır.¹⁸

Müslim’in bu konuda yer verdiği diğer rivayetlerden birinde, ‘Bazı adamlar gece ve gündüzü beyaz ve siyah iplikle seçmeye çalıştı. Bunun üzerine (ayette daha önce mevcut olmayan) ‘fecrden’ ifadesi indi denmektedir.¹⁹ Bu rivayetler nüzul sebeplerinin bildirildiği başlıkta geçecektir.

5. 53/Necm sûresi 13. Ayet İçin Farklı Ashaptan İki Farklı Yorum

وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى

Ebû Hureyre (57/676) (r.a) Necm Sûresi 19’da geçen ‘*Yemin olsun ki Onu başka bir inişte de gördü.*’ ayeti için ‘O Cibrîl’i gördü.’ demiştir.²⁰ Bu ayet hakkında İbn Mes’ud (32/672) da aynı görüştedir.²¹ Fakat İbn Abbâs (68/687) gerek bu ayet, gerekse aynı sûrede geçen ‘*Kalp gördüğünü yalanlamadı.*’²² ayeti hakkında Allah Teâlâ’yı kasdederek ‘Onu iki kez kalbi ile gördü’ demektedir.²³ Hz. Âişe’den (68/678) gelen aşağıya da aldığımız rivayet ise onun birinci görüşe katılanlardan olduğunu göstermiştir.

Mesruk (63/682) Hz. Âişe’nin (68/678) kendisine ‘Üç şey vardır ki her kim onlardan birini söylerse Allah’ın Rasulüne büyük iftira atmış olur.’ dediğini ve bu üç şeyi şöyle açıkladığını rivayet etmiştir:

1- ‘Her kim Muhammed’in Rabbini gördüğünü söylerse Allah’ın Rasulüne büyük iftira atmış olur’ dedi. Ben dayanmış vaziyette idim. Hemen oturarak, ‘Ey mü’minlerin annesi! Bana mücadele buyur, acele etme! Allah Teâlâ: ‘*Yemin olsun ki, Peygamber onu apaçık ufukta gördü.*’²⁴ ‘*Yemin olsun ki, onu başka bir inişte de gördü.*’²⁵ buyurmadı mı? dedim. Âişe (r.a) ‘ Bu ümmetten bu meseleyi Hz. Peygamber’e

¹⁷ D, Savm, 8, 33(1090).

¹⁸ Nev, VII, 200-203.

¹⁹ M, Savm, 8, 1091.

²⁰ M, İman, 77, 175.

²¹ M, İman, 76, 174.

²² 53. Necm, 11.

M, İman, 77, 176.

²⁴ 81. Tekvîr, 23.

²⁵ 53. Necm, 13.

ilk soran benim. Hz. Peygamber ‘O ancak Cibrîl’dir. Ben onu şu iki defadan başka yaratıldığı şekilde görmedim. Onu gökten inerken vücudunun büyüklüğü yer ile gök arasını kaplamış olarak gördüm.’ demiştir. Aişe devamla ‘Hem sen Allah’ın (kendisi hakkında) ‘Onu gözler idrak edemez ama o gözleri idrak eder. O en gizli şeyleri bilendir, her şeyden haberdar olandır.’²⁶ buyurduğunu işitmedin mi? Yine Allah Teâlâ Hazretlerinin: ‘Allah bir insanla ancak vahiy yolu ile veya perde arkasından konuşur. Yahut kendisine bir elçi göndererek izniyle dilediğini vahyeder. O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.’²⁷ buyurduğunu duymadın mı?’ dedi.

2- ‘Her kim Hz. Peygamber Allah’ın kitabından bir şey gizledi derse Allah’ın elçisine büyük iftira atmış olur. Zira Allah: ‘Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.’²⁸ buyurmaktadır.’

3- ‘Her kim kendisinin yarın olacak şeyleri haber verdiğini söylerse muhakkak Allah Teâlâ’ya en büyük iftirada bulunmuştur. Çünkü Allah Teâlâ ‘De ki, göklerde ve yerlerde olanlar gaybı bilmezler. Ancak Allah bilir.’²⁹ buyuruyor.’³⁰

Mesruk’tan (63/682) rivayet edilen Âişe (68/678) rivayetini Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde tahrir etmişlerdir.³¹ Sahabenin çoğunluğunda olduğu gibi âlimlerin çoğunluğu da ‘Yemin olsun ki, onu diğer bir inişte de gördü.’ ayetini Hz. Peygamber’in Cibri’l’i gördüğü şeklinde tefsir etmektedir.

6. İbn Mes’ûd’un 53/Necm Sûresi 14-16. Ayetleriyle ilgili Yorumu

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنتَهَى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى ﴿١٥﴾ إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى ﴿١٦﴾

İbn Mes’ûd (32/672) (r.a) Necm sûresinin 14 ve 16. ayetlerinde geçen ‘Sidre’ için şu açıklamaları yapmaktadır:

‘Hz. Peygamber’in gece yürüyüşü Sidretü’l-Müntehâ’da sonlandırıldı. Sidre altıncı göktedir. Yeryüzünden göğe çıkarılan onda son bulur ve sonra ondan alınır.

²⁶ 6. En’âm, 103.

²⁷ 42. Şûrâ, 51.

²⁸ 5. Mâide, 67.

²⁹ 27. Neml, 65.

³⁰ M, İman, 77, 177.

³¹ B, Tefsir, Mâide, 4336; T, Tefsir, Necm, 3279/En’âm, 3068; N, Tefsir, Mâide, 11147/Ahzâb, 11408/Necm, 11532.

Yukarısından inen şeyler de onda son bulur ve sonra ondan alınır. İbn Mes'ud burada 'O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.' ayetini okudu ve sidreyi 'altın pervaneler' olarak açıkladı. Sonra Hz. Peygamber'e orada üç şey verildiğini söyledi:

1-Beş vakit namaz,

2- Bakara sûresinin son ayetleri,

3-Ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların büyük günahlarının mağfireti.³²

Sidrenin yedinci gökte olduğuna dair Enes'den gelen bir rivayet de bulunmaktadır. İki rivayetin arası kökü altıncı, dalları yedinci semaya uzanan bir ağaç tasviriyle birleştirilmiştir. Kadı İyaz yedinci semanın Sidretü'I-Müntehâ ismine daha uygun olduğunu belirtmektedir.³³

Rivayeti Tirmizî 'Tefsir' bölümünde nakletmiştir.³⁴

7. 53/Necm sûresi 9, 11, 18. Ayetler hakkında İbn. Mes'ud'un yorumu

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ﴿٩﴾

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى ﴿١١﴾

لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى ﴿١٨﴾

İbn Mes'ud'a (32/672) (r.a);

'İki yay arası kadar veya daha yakın oldu.'³⁵

'Kalp gördüğünü yalanlamadı.'³⁶

'Yemin olsun ki o, Rabbinin en büyük alâmetlerinden bir kısmını görmüştür.'³⁷ ayetlerinin ne anlama geldiği tek tek farklı rivayetlerde sorulmuş, hepsi aynı ifadeyle cevap bulmuştur: 'Cibrîl'i gördü. 600 kanadı vardı.'³⁸

Verilen cevapta 'gördü' fiilinin kullanılması 'Neyi gördü?' sorusunun cevabıdır. Bu soruyu belki 'Kalp gördüğünü yalanlamadı.' ayeti için, 'Kalp neyi gördü de yalanlamadı?' şeklinde sorabiliriz. Verilen cevap diğer ayetlerle uyum

³² M, İman, 76, 173.

³³ Nev, III, 2-3.

³⁴ T, Tefsir, Necm, 3276.

³⁵ 53. Necm, 9.

³⁶ 53. Necm, 11.

³⁷ 53. Necm, 18.

³⁸ M, İman, 76, 174.

arzetmemektedir. Buna rağmen her ayet için aynı cevabın verilmesi, muhtemelen ayetlerde kastedilen şeyin aynı olmasından dolayıdır. Bu ayetler için farklı açıklamalar da yapılmıştır. Bazıları Hz. Peygamber'in bizzat Allah Teâlâ'yı gözüyle gördüğünü [Enes (90/709), İkrime (105/723)] iddia ederken, bazıları kalp gözüyle gördüğünü [İbn Abbâs (68/687), Ebû Zer (31/652)], bazıları da Sidretü'l Müntehâyı gördüğünü [İbn Abbâs, Mukatil b. Hayyan (150/767?), Dahhâk (105/723)] belirtmişlerdir.³⁹

Rivayeti Buhârî 53/Necm-9-10, Tirmizî 53/Necm-9 ile alakalı olarak 'Tefsir' bölümünde vermiştir.⁴⁰

8.10/Yunus Sûresindeki 'Daha İyisi, Bir de Fazlası' İfadesinin Tefsiri

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا

خَالِدُونَ -يونس/26

Suheyb (38/658) (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir:

'Cennetlikler cennete girdiği zaman Yüce Allah: 'Artırmamı istediğiniz bir şey var mı?' diyecek; onlar da; 'Sen bizim yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi cennete koyarak ateşten kurtarmadın mı?' diyecekler. Bunun üzerine Allah Teâlâ örtüyü kaldıracak. Artık onlara çok güçlü ve yüce olan Rablerine bakmaktan daha sevimli bir şey verilmemiştir. Hz. Peygamber sonra şu ayeti okudu: '....Güzel amelde bulunanlara daha güzeli (husnâ), bir de fazlası (ziyade) vardır....'⁴¹

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber ayette geçen 'husna'yı cennet nimetleri, 'ziyade'yi de Allah Teâlâ'yı görmek olarak açıklamıştır.

Bu rivayeti Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî çeşitli bölümlerde tahrir etmiş, Tirmizî ve Nesâî ayrıca 'Tefsir' bölümünde de zikretmiştir.⁴²

³⁹ Nev, III, 6-7.

⁴⁰ B, Tefsir, Necm, 4576 ; T, Tefsir, Necm, 3277.

⁴¹ M, İman, 80, 181.

⁴² T, Tefsir, Yunus, 3105/Cennet, 2552; İbn. Mâce, İftitâh, 13, 187; N, Ta'bîr, 7766/Tefsir, Yunus, 11234.

9. Hz. Peygamber'in 4/Nisâ Sûresi 123. Ayete Getirdiği Açıklık

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) gelen rivayete göre '...Kim bir kötülük işlerse onunla cezalanır....'⁴³ meâlindeki ayet inince Müslümanlar çok sıkıntıya girmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

'Orta yolu tutun ve doğruyu arayın! Müslümanın başına gelen her musibette bir keffâret vardır. Hatta vücudundan sıyrılan her sıyrıktay veya batan her dikende bile!'⁴⁴

Anlaşılan bu ayet ilk indiği zaman 'her kötülüğe karşılık olarak ahirette bir ceza vardır' şeklinde anlaşılmış, bu nedenle de mü'minler endişeye kapılmıştı. Hz. Peygamber dünyada çektikleri sıkıntıların da onlar için keffâret olduğunu bildirince, ayetin neyi ifade ettiği ortaya çıkmıştır.

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir', Ebû Dâvud diğer bölümde muhtelif râvilerden tahric etmiştir.⁴⁵

10. Hz. Peygamber'in 'Kevser' Hakkında Açıklamaları

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

Enes'in (90/709) (r.a) bildirdiğine göre, Hz. Peygamber ashabının arasında uykuda iken gülümseyerek uyanmış, ashap bu gülümsemenin sebebini sorduğunda, Kevser Sûresinin indirildiğini belirterek sûreyi onlara okumuştur. Daha sonra 'Kevser nedir bilir misiniz?' diyerek şu açıklamayı yapmıştır:

'O çok güçlü ve yüce olan Rabbimin bana vadettiği bir nehirdir. Üzerinde pek çok hayır vardır. O bir havuzdur; kıyamet gününde ümmetim ona gelecektir. Kâseleri yıldızların sayısındadır. Sonra oradakilerin içinden, bir kul dışarı çıkarı-

⁴³ 4. Nisâ, 123.

⁴⁴ M, Birr, 14, 2574.

⁴⁵ T, Tefsir, Nisâ, 3038; N, Tefsir, Nisâ, 11123; E, Cenâiz, 3089.

lacak. Ben ‘Yarabbi! O benim ümmetimdendir.’ diyeceğim. Allah Tealâ da ‘Ümmetinin senden sonra neler uydurduğunu sen bilmezsin!’ diyecek.’⁴⁶

Bu örnekte Kevser hem havuz hem de nehir olarak geçmektedir. Birinci bölümde Buhârî’den alınmış bir örnekte sadece nehir olarak geçmişti.⁴⁷

Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, Ebû Dâvud diğer bölümde Kevser hakkında muhtelif râvilerden çeşitli rivayetler tahrir etmiştir.⁴⁸

11. Orta Namazın İkinci Namazı Olduğuna Dair Açıklama

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ -البقرة/238

Bakara sûresi 238. ayette ‘namazlara ve orta namaza devam’ emredilmektedir. Orta namaz hangi namazdır. Müslim’in Hz. Âişe’nin âzatlısı Ebû Yunus’tan (?) naklettiği rivayet bu soruyu cevaplamaktadır.

‘Âişe, kendisine bir Mushaf yazmamı bana emretti. Şu ayete; ‘*Namazlara ve orta namaza devam edin.*’ vardığında, bana haber ver dedi. Ben o ayete varınca kendisine haber verdim. Onu bana şöyle yazdırdı: ‘*Namazlara, orta namaza ve İkinci namazına devam edin!* Allah için gönülden saygı ve bağlılıkla namaz kılın!’

Hiz.Âişe rivayetin sonunda bunu Hiz. Peygamber’den duyduğunu ilave etmiştir.⁴⁹

Rivayet orta namazı belirlemede önem arzetmektedir. İlk bakışta orta namazın ikinci namazı olduğu anlaşılrsa da ‘orta namaza ve İkinci namazına’ ifadesinde kullanılan atf harfinin iki ayrı şey gerektirdiği söylenerek itiraz edilmiştir. Nevevî bu görüşü reddeder.⁵⁰ Müslim orta namazın İkinci namazı olduğuna dair başka rivayetler de vermiştir.⁵¹

⁴⁶ M, Salât, 14, 400.

⁴⁷ Bkz. Tezimiz, 36.

⁴⁸ Ebû Dâvud, Sünnet, 26, 4747/Salât, 124, 784; Nesâî, Tefsir, Necm, 11533/Kevser, 11703-6; T, Tefsir, Kevser; 3359-60/Cennet, 2542; B, Tefsir, Kevser, 4680-82.

⁴⁹ M, Mesâcid, 36, 629.

Nev, V, 130-131.

⁵¹ M, Mesâcid, 36 (‘Orta Namaz İkinci Namazıdır’ Diyenlerin Delili Babı).

Bu rivayete Tirmizî, ve Nesaî ‘Tefsir’ Ebû Dâvud diğer bölümde yer vermiştir.⁵²

12. 6/En’âm Sûresi 82. Ayetteki Zulmün Şirk Olarak Açıklanması

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

Abdullah b. Mes’ud’dan (32/653) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

‘En’âm sûresinin ‘*İnanıp imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya..*’ ayeti indiğinde Müslümanlara zor gelmişti. ‘Kim nefesine zulmetmez ki’ diyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Zannettiğiniz gibi değil! Bu Lokman’ın oğluna söylediği gibidir.⁵³ *‘Ey oğulcuğum! Allah’a şirk koşma! Çünkü şirk büyük bir zulümdür.*’⁵⁴

6/En’âm/82 indiğinde ashab zulmü ‘insanların haklarından eksiltme’ mutlak mânasında anlamışlar, Hz. Peygamber ise burada mukayyed mânada, ‘şirk’ olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁵ Bu rivayet Hz. Peygamber’in Kur’an’ı Kur’an’la tefsirine güzel bir örnektir. En’âm sûresindeki bir kelime Lokman sûresindeki ayet ile açıklanmıştır. Fakat bu tür tefsirin dirayet içerdiği, Hz. Peygamber’inki dışında bağlayıcı olmadığı unutulmamalıdır.⁵⁶

Rivayete Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde, Tirmizî ‘Tefsir’ bölümünde yer vermiştir.⁵⁷

Değerlendirme

Bu başlıkta 12 maddede toparlanan rivayetlerde toplam 16 ayete atıf yapılmıştır. Bu rivayetlerin her biri tefsirde kabul görmüştür. Necm sûresi ile ilgili olanlar dışında⁵⁸ hepsi merfudur ve Peygamber’in Kur’an tefsirine örnek olabilecek nitelik taşırlar. Müslim bu bölümdeki rivayetlerin hiçbirinde Kütüb-i Sitte

⁵² Ebû Dâvud, Salât, 5,410; T, Tefsir, Bakara, 2982; Nesaî, Tefsir, Bakara, 11046/Salât, 366.

⁵³ M, İman, 56, 124.

⁵⁴ 31.Lokman, 13.

⁵⁵ Nev, II, 143-144.

⁵⁶ Bu konu için bkz. Koç, *Erken Dönem Tefsir*, 103-105.

⁵⁷ B, Tefsir, En’âm, 4353, Rûm, 4498/İman, 22, 32/Enbiyâ, 11,3181/42, 3245-46; T, Tefsir, En’âm, 3067.

⁵⁸ Necm Sûresi ile ilgili Hz.Âişe rivayeti de merfudur.

içinde yalnız değildir. Bu başlıkta topladığımız rivayetlerin tamamını Tirmizî, 7'sini Buhârî, 8'ini Nesâî, 5'ini Ebû Dâvud, 3'ünü İbn Mâce de tahrir etmiştir. Buhârî rivayetlerin tamamını, Tirmizî biri hariç, Nesâî ikisi hariç 'Tefsir' bölümünde değerlendirmişlerdir. Buhârî aynı rivayeti bazan bölerek, bazan da bölmeden ilgili gördüğü her yerde tekrarlayabilmektedir. Tirmizî ve Nesâî de çok olmamakla birlikte rivayeti tekrarlamaktan çekinmezler. Bunların aksine Müslim eserinin giriş kısmında açıkladığı tekrar konusundaki hassasiyetini, bu tür rivayetlerde de uygulamıştır. Yukarıda metinlerini verdiğimiz rivayetler, sadece not ettiğimiz bölümlerde bulunmaktadır.

Bu başlıktaki rivayetler metin açısından, Müslim'in Tefsir bölümünden aynı başlık altında zikrettiklerimizle farklılık arzetmezler. Bu nedenle neden Tefsir bölümüne alınmadıkları konusuna verilebilecek bir cevap yoktur. Belki Müslim'in tekrar konusundaki hassasiyetini göz önüne almak gerekebilir. Fakat önce isnad açısından duruma bakmalıyız.

Bu başlıkta 12 maddede verdiğimiz rivayetlerin farklı isnadlarla sayısı 28 olarak belirlenmiştir. Bu rivayetlerin 5'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadeyle başlamıştır. 13 rivayet mevkuf, gerisi merfudur. Birinci bölümde Müslim'in Tefsir bölümünden aktarılan rivayetlerin tamamına yakınının mevkuf olduğunu hatırlarsak, bu başlıkta da sadece Necm sûresi ile ilgili olan rivayetlerin mevkuf olduğunu dikkate alınca, Tefsir bölümüne genellikle mevkuf rivayetler alınmıştır çıkarımını yapabilir miyiz? Muhakkak ki bütünü görmeden karar verilemez. Fakat sonuca götürecek soruları yeri geldikçe sormalıyız.

Bu başlıkta Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhleri şunlardır:

1. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (14)	(235/849?)
2. İbn Numeyr (3)	(234/848?)
3. Muhammed b. el-Musennâ (2)	(232/846?)
4. Abdurrahman b. Bişr b. Hakem el-Addî (2)	(238/852?)
5. Yahya b. Yahya (2)	(225/839?)
6. İshâk b. İbrahim (2)	(238/852?)
7. Ali b. Hucur (2)	(244/858?)

b) Ayeti Sebeb-i Nüzul Yoluyla Açıklayıcı Rivayetler

1. 59/Haşr Sûresi 5. Ayetin İniş Sebebi

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْتَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِیَ الْفَاسِقِينَ

Olay hicretten 37 ay sonra gerçekleşmiştir. Benî Nadîr, Medine Yahudîlerinden bir kabiledir. Hz. Peygamber ile barış antlaşması yapmışlardır. Hz. Peygamber bir diyet meselesinde kendilerine müracaat ederek, anlaşma gereğince hisselerine düşen payı ödemelerini ister. Onlar önce buna razı olur görünürler, fakat kendi aralarında gizlice anlaşarak ona suikast tertip ederler. Durum Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla bildirilir. Hz. Peygamber bunun üzerine on gün içinde Medine'yi terk etmelerini ister. Bunu kabul etmeyen Benî Nadîr Yahudîleri kalelerine sığınarak, savunma savaşına karar verirler. Hz. Peygamber de Benî Nadîr Yahudilerine ait hurmalıkları kesip yakmaya başlar. Bu uygulama müslümanlar arasında tedirginlik yaratır.⁵⁹ Bunun üzerine Haşr Sûresi'nin 5. ayeti iner. Sahih-i Müslim'de bu konuda üç ayrı isnadla zikredilen İbn Ömer (74/694) rivayetlerinden biri şöyledir:

'Hz. Peygamber Benî Nadîr'in hurmalarını yaktırmış ve kestirmişti. O yer Büveyre'dir. Allah Teâlâ bunun üzerine *'Onların hurma ağaçlarından her ne kestiniz, yahut kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hepsi Allah'ın izniyledir. Bu izin fasıkları cezalandırmak içindir.*'⁶⁰ ayetini indirdi.'⁶¹

Tirmizî'nin bu konuda İbn Abbâs'dan (68/687) naklettiği rivayet biraz daha detaylıdır. İbn Abbâs rivayette geçen 'lîne' kelimesinin 'hurma ağacı' anlamında olduğunu belirtmiş, *'Bu izin Allah'ın fasıkları rezil etmesi içindir.'* ayeti için şunları söylemiştir: 'Hz. Peygamber onları kalelerinden çıkarmak istedi ve Müslümanlar hurma ağaçlarını kesmekle emredildi. Fakat keserken yüreklerine bir kuşku düştü. Dediler ki: 'Bir kısmını kestik bir kısmını bıraktık. Allah'ın Elçisine mutlaka soracağız. Kestiklerimizden dolayı sevap bıraktıklarımızdan dolayı günahımız var mı?' Bunun üzerine Allah, Haşr Sûresi'nin 5. ayetini indirdi.'⁶²

⁵⁹ D, Cihâd, 10, 31(1746).

⁶⁰ 59. Haşr, 5.

⁶¹ M, Cihâd, 10, 1746.

⁶² T, Tefsir, Haşr, 3303.

⁶² T, Tefsir, Haşr, 3303.

Nevevî bu rivayetin savaşta küffâra ait ağaçların kesilip yakılabileceğine delâlet ettiğini belirtir. Dört mezhebin imamları ile Abdurrahman b. Kâsım'ın (191/806) görüşü budur. Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir (12/634), Leys b. Sa'd (175/791), Ebû Sevr (240/854) ve Evzâî (157/774) buna cevaz vermemişlerdir.⁶³

Rivayeti Buhârî, Nesâî ve Tirmizî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermiştir.⁶⁴

2. 8/Enfâl Sûresi 1. Ayetin İnış Sebebi

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Mus'ab b. Sa'd (103/721?) (r.a) babasının savaş sonu ele geçirdiği bir kılıcı Hz. Peygamber'den ısrarla isteyişini rivayet etmiştir. Sa'dın babası⁶⁵ kılıcın ganimet olarak kendisine verilmesini istemekte, fakat Hz. Peygamber onu reddetmektedir. Sa'd isteğini üç kez yineler. Hz. Peygamber üç kez reddeder. Sonunda 'Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: 'Ganimetler Allah'a ve Rasûlüne aittir...'⁶⁶ ayeti iner.⁶⁷

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir', Ebû Dâvud diğer bölümde nakletmiştir.⁶⁸ Bu rivayetlerde geçen savaşın Bedir Harbi olduğu, Hz. Peygamber'in bu isteği 'benden sahip olmadığım şeyi istiyorsun' diyerek reddettiği kayıtlıdır. Nevevî olayın ganimetler helal kılınmadan önce geçtiği hakkında Kadı İyaz'ın görüşünü onaylar. İbn Abbâs ile bir cemaattan nakledildiğine göre enfâl ayetiyle ganimetlerin hepsi Hz. Peygamber'e mahsus olmuş, daha sonra Allah Teâlâ diğer ayetle⁶⁹ beşte dördünü ganimeti düşmandan alan gazilere tahsis etmiştir.⁷⁰

⁶³ Nev, XII, 50.

⁶⁴ B,Tefsir, Haşr, 4602/Meğâzi, 3807-8/Cihâd, 151, 2858; T, Siyer,1552; N, Siyer, 8608-9-10/Tefsir, Haşr, 11573; İ,Cihâd, 83, 2844-45; E, Cihâd, 83, 2615.

⁶⁵ Sa'd b. Ebî Vakkas (55/675).

⁶⁶ 8. Enfâl, 1.

⁶⁷ M, Cihâd, 12, 1748.

⁶⁸ T, Tefsir, Enfâl,3079/Ankebût, 3189; Ebû Dâvud, Cihâd, 156, 2740; N, Tefsir, Enfâl, 11196.

⁶⁹ 8. Enfâl, 41.

⁷⁰ Nev, XII, 51-52.

3. 8/Enfâl Sûresi 9, 67-69. Ayetlerin İniş Sebebi

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِآلِفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّفِينَ -الأنفال/9
مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿67﴾ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿68﴾ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ
حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿69﴾

Abdullah b. Abbâs (68/687), Ömer b. Hattâb'dan (20/642) şöyle rivayet etmiştir:

‘Bedir günündeydi. Hz. Peygamber müşriklere baktı. Onlar bin kişi, ashâbı ise üç yüz ondokuz kişi idi. Bunun üzerine Allah’ın Peygamber’i kibleye döndü. Sonra ellerini uzatarak Rabbine yalvarmaya başladı: ‘Allahım, bana va’dettiğini yerine getir! Allahım, bana va’dettiğini ver! Allahım, eğer Müslümanlardan şu topluluğu helak edersen yeryüzünde sana ibâdet eden kalmaz.’ Sonra ellerini uzatarak kibleye karşı Rabbine o kadar yalvardı ki, omuzlarından cübbesi düştü. Ebû Bekir yanına gelerek cübbesini aldı ve omuzlarına koydu. Sonra arkasından ona sarılarak: ‘Yâ Nebiyyallah! Rabbine yakarışın yeter! Şüphesiz o sana va’dettiğini yerine getirecektir!’ dedi. Az sonra Allah Teâlâ ‘*Hani Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ‘Ben size ard arda gelen bin meleklerle yardım edeceğim’ diye cevap vermişti.*’⁷¹ ayetini indirdi.⁷²

Yine bu rivayetin devamında 8/Enfâl/67-69’un inişi ile ilgili şunlar anlatılmıştır: Hz. Peygamber Bedir esîrleri hakkında Hz. Ebû Bekir’e ve Hz. Ömer’e fikirlerini sorar. Ebû Bekir (12/634) onlarla olan akrabalıklarından dolayı fidye almanın uygun olacağını, bunun kendilerini kuvvetlendirdiği gibi belki onların hidayetine vesile olacağını söyler. Hz. Ömer’in cevabı kendi ağzından şöyledir:

‘Ben ‘Hayır! Vallâhi yâ Rasûlallah! Ben Ebû Bekir’in fikrinde değilim! Aksine ben, bize şunların boyunlarını vurma izni vermen gerektiği düşüncesindeyim. Akıl’e karşı Alî’ye izin vermelisin ki, onun boynunu vursun! Bana da filana - Ömer’in bir yakını- karşı müsaade buyurmalısın ki, ben de onun boynunu vura-

⁷¹ 8. Enfâl, 9.

⁷² M, Cihâd, 18, 1763.

yım! Çünkü bunlar küfrün başları ve önde gelenleridir!’ dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber benim söylediğime değil, Ebû Bekr’in söylediğine meyletti. Ertesi gün geldim. Bir de ne göreyim! Hz. Peygamber’le Ebû Bekir oturmuş ağlıyorlar!..Yâ Rasûlallah! Bana haber ver; sen ve arkadaşın neden ağlıyorsunuz? Ağlayacak bir şey bulursam ben de ağlarım, ağlayacak bir şey bulmazsam siz ağladığınız için ben de ağlar görünürüm!’ dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Bana arkadaşlarının teklif ettiği fidiye alma meselesine ağlıyorum. Gerçekten onların azapları bana şu ağaçtan - Hz. Peygamber’in yakınında bir ağaç- daha yakın olarak gösterildi’ buyurdu. İşte o zaman Allah Teâlâ ‘*Yeryüzünde üstünlüğü sağlamadıkça hiç bir Peygamber’e esir almak yaraşmaz*’ ayetini ‘*Artık aldığınız ganimetten helâl hoş olarak yeyin!*’⁷³ ayetine kadar indirdi. Böylelikle Allah Müslümanlara ganimeti helâl kıldı.⁷⁴

Rivayetin bir kısmını Tirmizî ‘Tefsir’, Ebû Dâvud diğer bölümde nakletmiştir.⁷⁵ Sadece ayetlerle ilgili kısmını aldığımız bu uzun rivayet başlangıçtan sona Bedir gazvesini anlatmaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber’in, Allah Teala kendisine iki taifeden birini vaat etmişken, neden böyle coşkulu bir duada bulunduğu sorgulanmıştır.⁷⁶ Davutoğlu rivayetin, dua ederken kıbleye dönmenin ve el kaldırmanın müstehab olduğuna, duayı sesli okumanın cevazına delâlet ettiğini belirtmiştir.⁷⁷

4. 3/Âl-i İmrân Sûresi 128. Ayetin İniş Sebebi

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

Enes’den (r.a) (90/109) gelen rivayete göre Uhud harbinde Hz. Peygamber’in yan dişi kırılmış, başı da yarılmıştı. Yaradan kanı silerken bir taraftan da ‘Kendilerini Allah’a çağırırken, Peygamber’lerinin başını yarıp, dişini kıran bir

⁷³ 8. Enfâl, 67-69.

⁷⁴ M, Cihâd, 18, 1763.

⁷⁵ T, Tefsir, Enfâl, 3081, 3084; E, Cihâd, 131, 2690.

⁷⁶ Nev, XII, 85.

⁷⁷ D, Cihâd, 18, 58 (1763).

kavim nasıl felah bulur!’ diyordu. Allah Teâlâ ‘*Sana bu işten bir şey yoktur....*’ ayetini bu durum üzerine indirdi.⁷⁸

Rivayeti Nesâî ve Tirmizî ‘Tefsir’, İbn Mâce diğer bölümde zikretmiştir. Buhârî olayı ‘Cihad’ bölümünde başka bir râviden, ayetle irtibatlamadan verir.⁷⁹ Buhârî ‘Tefsir’ bölümünde ayetin iniş sebebi olarak farklı rivayetler vermiştir. Biri şöyledir: Hz. Peygamber sabah namazının son rekatında rükûdan başını kaldırıp *Semiallâhu limen hamideh. Rabbena leke'l-hamd* dedikten sonra ‘Allahım! Filana, filana, filana lanet et!’ derdi. Neticede Allah Teâlâ ‘*Sana bu işten bir şey yoktur Allah ya onların tövbesini kabul eder, yâhud onları kendileri zâlim kimse-ler oldukları için azâblandırır*’ ayetini indirdi.’⁸⁰

Ayetin iniş sebebi olarak başka olaylar da zikredilmiştir.⁸¹ Müslim’in bir sonraki rivayetinde Hz. Peygamber’in aynı olayda yüzünden kanı silerken ‘Yâ Rabbi! Kavmimi affet! Çünkü onlar bilmiyorlar!’ dediği kayıtlıdır.⁸² Nevevî (676/1277) ve Suyûtî (878/1473) ilk verdiğimiz rivayet hakkında susmayı tercih etmişler, ikinci rivayet için açıklamalarda bulunmakla birlikte iki rivayet arası zıtlığı dile getirmekten kaçınmışlardır.

5. 93/Duhâ Sûresi 1-3. Ayetlerin Nüzul Sebebi

وَالضُّحَى ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى ﴿٣﴾

Bu konuda Müslim’in, Esved b. Kays’tan (75/694) iki rivayeti bulunmaktadır. Birincisinde ayetlerin inişine, vahyin bir süre kesilmesi ve müşriklerin eleştirisi sebep olmuştur:

‘Cibrîl, Hz. Peygamber’e gelmekte gecikti. Bunun üzerine müşrikler ‘Muhammed terk edildi’ dediler. Allah Teâlâ da ‘*Kuşluk zamanına ve sakinleştiği zaman geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi ve sana küsmedi!*’ ayetlerini indirdi.’⁸³

⁷⁸ M, Cihâd, 37, 1791.

⁷⁹ N, Tefsir, Âl-i İmrân, 11077şml; T, Tefsir, Âl-i İmrân, 3002; İ, Fiten, 23, 4027.

⁸⁰ B, Tefsir, Âl-i İmrân, 4283.

⁸¹ Bkz. D, Cihâd, 39, 104 (1791).

⁸² M, Cihâd, 39, 1792.

⁸³ M, Cihâd, 39, 1797 (114).

İkincisinde ayetlerin geliş sebebi Hz. Peygamber'in hastalanarak gece namazına kalkamamasıdır:

‘Hz. Peygamber rahatsızlandı da iki veya üç gece kalkamadı. Derken ona bir kadın gelerek : ‘Yâ Muhammed! Gerçekten ben şeytanının seni terk etmiş olmasını umarım! Onun iki veya üç gecedir sana yaklaştığını görmedim! dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ 93/Duhâ/1-3 ayetlerini indirdi.’⁸⁴

Müslim aynı rivayetin farklı isnadlarını aynı numarayla vermektedir. Bu rivayetlerde bir tenakuz görülse de aynı rivayetin farklı versiyonları olarak karşımıza çıkmıştır. Daha öncekinde olduğu gibi, ne Nevevî (676/1277) ve Suyûtî (878/1473) ne de Davutoğlu bu tenakuza değinmez. Davutoğlu hem ikinci rivayetteki kadının kimliği hakkında, hem de vahyin gecikme sebepleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁵

Duhâ sûresinin tefsirinde Buhârî ve Nesâî birinci, Tirmizî ikinci rivayeti tercih etmişlerdir. Buhârî rivayeti yeri geldikçe başka bölümlerde de zikretmiştir.⁸⁶

6. 49/Hucurat Sûresi 9. Ayetin Nüzul Sebebi

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

Enes b. Mâlik'den (90/709) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘Hz. Peygamber’e ‘Keşke Abdullah b. Ubeyy'e (9/630?) gitsen!’ dendi. O da bir eşeğe binerek gitti. Müslümanlar da beraberinde gittiler. Çorak bir yerd. Hz Peygamber yanına geldiğinde Abdullah ‘Yanımdan çekil! Vallahi eşeğinin pis kokusu beni rahatsız etti!’ dedi. Bunun üzerine Ensârdan bir zât ‘Vallahi Hz. Peygamber’in eşeğinin kokusu senin kokundan daha güzeldir!’ cevabını verdi. Bunun üzerine kavminden biri Abdullah adına öfkeleni. Ardından her iki taraf arkadaşları adına öfkelerini belli ettiler. Aralarında hurma dalı ile, eller ve ayakkabılarla kavga oldu. Bize

⁸⁴ M, Cihâd, 39, 1797 (115).

⁸⁵ D, Cihâd, 39, 114-115 (1797).

⁸⁶ B, Tefsir, Duhâ, 4667/Teheccüd, 4, 1072; T, Tefsir, Duhâ , 3345; N, Tefsir, Duhâ, 11681.

ulaştığına göre ‘Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırsa.....’ ayeti onlar hakkında inmiştir.’⁸⁷

Sahih-i Müslim’de Usâme b. Zeyd’den (54,58/673,677?) aynı olayı anlatan, daha detaylı bir rivayet daha bulunmaktadır. Fakat orada olay ayetin iniş sebebi olarak zikredilmemiştir. O rivayette Hz. Peygamber eşek sırtında, terkisinde Usâme b. Zeyd olduğu halde Sa’d b. Ubade’nin (14/635) beldesine giderken, yolda Abdullah b. Ubeyy’in ve Abdullah b. Ravâha’nın (8/629?) da içlerinde bulunduğu Yahûdi, müşrik, Müslümanlardan müteşekkil karma bir topluluğa rastlar. Arazi çorak olduğu için Hz. Peygamber’in hayvanı toz bulutu içine gömülmüştür. Abdullah b. Ubeyy bundan rahatsız olur. Hz. Peygamber hayvanından inerek selam verir, onları İslâma davet eder, Kur’an okur. Abdullah b. Ubeyy Kur’an’ın mükemmelliğini tasdik eder, fakat Hz. Peygamber’den bir daha oraya gelmemesini ister. Bunun üzerine karşılıklı atışmalar olur. Her ne kadar açıkça anlaşılıyor olsa da rivayetin sonunda râvilerden birinin ‘Bu mesele Abdullah Müslüman olmazdan önce idi.’ ilavesi vardır.

Enes rivayetinde Müslümanlarla henüz İslâma girmemiş olanların kavgası söz konusudur. Oysaki ayette inananlardan iki grubun kavgasından söz edilmektedir. Nevevî, Suyûtî ve Davutoğlu bunun üzerinde durmazlar. Davutoğlu ‘Bu mesele Abdullah müslüman olmazdan önce idi’ sözüne takılmıştır. Bu sözü ‘yani Müslüman görünmeye başlamazdan önce’ diye düzeltir.

Hucurat sûresinin tefsirinde ne Buhârî ne Tirmizî ne de Nesâî rivayete yer vermemiştir. Buhârî rivayeti ‘Sulh’ bölümünün ilk bâbında vermiştir.⁸⁸

7. 48/Fetih Sûresi 24. Ayetin Nüzul Sebebi

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَّنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا

تَعْمَلُونَ بَصِيرًا

⁸⁷ M, Cihâd, 40, 1799.

⁸⁸ B, Sulh, 1, 2545.

İyâs b. Seleme (119/737) (r.a) babasından naklen Hudeybiye musalehası ve Zû Kared gazasını ayrıntılarıyla anlattığı uzun rivayette yukarıdaki ayetin nüzulüyle ilgili şunları söylemiştir:

‘Bundan sonra müşrikler sulh hakkında bizimle haberleşmeye başladılar. Hattâ birbirimize gidip-geldik ve barıştık. Ben Talha b. Ubeydullah'ın hizmetçisi idim. Onun atını suluyor, kaşağılıyor, kendisine hizmet ediyor, yiyeceğinden yiyordum. Allah ve Rasûlüne hicret ederek ailemi ve malımı terk etmiştim. Mekkelilerle biz, barış yapıp birbirimize karışınca, ben bir ağacın yanına geldim ve dikenlerini sıyrarak kütüğe yaslandım. Az sonra bana Mekke müşriklerinden dört kişi geldi ve Hz. Peygamber hakkında atıp tutmaya başladılar. Bunlara kızdım, başka bir ağaca geçtim. Onlar da silâhlarını astılar ve yaslandılar. Böyleyken birden vadinin aşağısından birisi ‘Yetişin muhacirlere!.. Zuneym oğlu öldürüldü!’ diye seslendi. Hemen kılıcımı kuşandım. Sonra bu dört kişiye uyurlarken hücum ettim. Silâhlarını alıp elimde deste yaptım. Sonra şöyle dedim: ‘Muhammed'in yüzünü şereflendiren Allah'a yemin olsun ki, sizden biriniz başını kaldırırsa üzerinde iki gözü bulunan uzvu keserim! Sonra onları sürerek Hz. Peygamber'e getirdim. Amcam Âmir de Abelâtan Mikrez (?) ⁸⁹ denilen adamı müşriklerden yetmiş kişinin içinde üstünde koruyucu kılıf bulunan bir at üzerinde getirdi. Hz. Peygamber onlara baktı ‘Bırakın onları! Bozgunculuğun başı, sonu onların olsun!’ buyurdu. Kendilerini afvetti. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘O, Mekke'nin ortasında, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir..’ ayetinin tamamını indirdi. ⁹⁰

Hudeybiye barış anlaşmasından sonra, bu barışın getirilerini vurgulamak üzere indiğini anladığımız ayet ‘Allah yaptıklarınızı tam anlamıyla bilendir.’ ifadesiyle sonlanmış. Kısa bir bölümünü tercüme ettiğimiz bu uzun rivayet, Kütüb-i Sitte'nin diğer eserlerinde yer almaz.

Müslim aynı konuda Enes b. Mâlik'den (90/709) de bir rivayet nakletmiştir. Bu rivayette Enes tarafından, Mekkelilerden 80 kişinin Ten'im dağından inerek Hz. Peygamber'i gafil avlamak istedikleri, fakat muvaffak olamayıp esir düştükle-

⁸⁹ Abelât, Kureyş'den Ümeyye, Nevfel ve Abdullah b. Abdi Şems isimlerinde üç kardeş olup, anneleri Able binti Ubeyd'e nisbet edilmişlerdir. Bkz. Nev, XII, 177.

⁹⁰ M, Cihâd, 45, 1807.

ri, Hz. Peygamber'in de onları affettiği ve ardından Fetih 24'ün indiği anlatılmıştır.⁹¹ Enes rivayetini Tirmizî ve Nesâî, Fetih sûresinin tefsirinde vermişlerdir. Nesâî aynı rivayeti, bunun haricinde bir bölümde daha vermektedir.⁹²

8. 62/Cum 'a Sûresi 11. Ayetin Nüzul Sebebi

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

Câbir b. Abdillâh'dan (77/697) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber cuma günü ayakta hutbe okurken Şam'dan bir kervan gelmiş, cemâat dağılıp kervana doğru gitmiş, geriye on iki kişiden başka kimse kalmamıştı. Bunun üzerine Cum'a sûresindeki 'Onlar bir ticâret veya eğlence gördükleri vakit ona doğru dağılıp giderler de, seni ayakta bırakırlar...' ayeti nazil oldu.⁹³

Müslim bu konuda yine Câbir'den ufak ayrıntılar ilave edilmiş üç rivayet daha zikretmiştir. Müslim'in rivayetlerinde hutbe esnasında gerçekleştiği zikredilen olay Buhârî'nin rivayetinde namaz kılarken vukua gelmiştir. Bu iki durum Cuma hutbesinin namazdan sayılacağı görüşüyle birleştirilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'i yalnız bırakan grubun, hutbede ayrılmanın caiz olduğunu zannederek böyle yaptıkları da belirtilmektedir.⁹⁴

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî 'Tefsir' bölümünde vermiştir.⁹⁵

9. 9/Tevbe Sûresi 19. Ayetin Nüzul Sebebi

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

⁹¹ M, Cihâd, 46, 1808.

⁹² T, Tefsir, Feth, 3264; N, Tefsir, Feth, 11510/Siyer, 8667.

⁹³ M, Cum'a, 11, 863.

⁹⁴ Bkz. Nev, VI, 150-153.

⁹⁵ B, Tefsir, Cum'a, 4616/(Salâtü'l-)Cum'a, 894/Buyû', 1953; T, Tefsir, Cum'a, 3311; N, Tefsir, Cum'a, 11593.

Nu'mân b. Beşîr'den (64/683?) rivayet edilmiştir:

'Hz. Peygamber'in minberinin yanındaydım. Bir adam 'Müslüman olduktan sonra hacıları sulamam hariç, hiç bir amel işlememiş olmama aldırış etmem.' dedi. Bir başkası 'Ben Müslüman olduktan sonra Mescid-i Haram'ı tamir etmem dışında, hiç bir amel işlememiş olmama aldırış etmem.' dedi. Başka biri de 'Allah yolunda cihâd etmek sizin söylediklerinizden üstündür.' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (22/644) 'Allah Elçisinin minberinin yanında seslerinizi yükseltmeyin! Bu gün cumadır.' uyarısında bulundu. Şunu da ilave etti: 'Ben cumayı kıldığım zaman içeriye girer, ihtilâf ettiğiniz konuyu ona sorarım!' Bu olayın hemen ardından Allah Teâlâ '*Siz hacıları sulamakla Mescid-i Haram'ı tâmîr etmeyi, Allah'a ve son güne îmân edip Allah yolunda cihâd eden kimse ile bir mi tutuyorsunuz?*' ayetini sonuna kadar indirdi.'⁹⁶

Müslim'in bu rivayetini Kütüb-i Sitte muhaddislerinden tahrir eden yoktur. Hacıları sulamak ve Mescid-i Haram'ı ta'mîr gibi üstün değerli amellerin bile 'Allah yolunda cihad' ile boy ölçüşmeyeceği bildirilmektedir. Önemli bir karşılaştırmamız yapıldığı bu rivayetten sadece mescidlerde yüksek sesle konuşmanın keraheti sonucu çıkarılmış olması enteresandır.⁹⁷

10. 4/Nîsa Sûresi 95. Ayete 'غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ' (özürsüz olarak) İfadesinin Eklenmesi

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

Berâ'dan (72/691) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

'Mü'minlerden (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mücâhede edenler bir değildir...' ayeti indiğinde Hz. Peygamber Zeyd'e (45/665) emretti, o da ayeti yazmak için bir kürek kemiği getirdi. O sırada İbn Ümmi Mektûm (15/636) ona

⁹⁶ M, İmâra, 29, 1879.

⁹⁷ Nev, XIII, 55.

mazeretinden şikayet etti. Bunun üzerine ayet ‘Mü'minlerden özürsüz olarak (evlerinde) oturanlarla.....’ şeklinde değişti.’⁹⁸

Abdullah b. Ümmi Mektûm (15/636) kördü. 4/Nîsa/95’i duyunca bu mazeretini dile getirmiş ayet, mazereti olanları hariç tutarak yeniden şekillenmiştir. Bazı rivayetlerde İbn Ümmi Mektûm’un ‘Nasıl olur! Ben âmâyım!’ sözleri nakledilmiştir. Bu rivayetten kesilen hayvanın kemiklerinin temiz olup, kemik üzerine Kur’an yazmanın caiz olduğu sonucu da çıkarılmıştır.⁹⁹

Rivayeti Buhâri, Tirmizî, Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde muhtelif râvilerden vermişlerdir.¹⁰⁰

11.33/Ahzâb Sûresi 23. Ayetin Nüzul Sebebi

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا

تَبْدِيلًا

Enes b. Mâlik’ten (90/709) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

‘Enes’in ismini aldığı amcası (Enes b. Nadr, 3/625), Hz Peygamber ile Bedir harbine katılamadığı için çok üzgündür. Uhud’da bu şansı elde eder. Samimiyetle savaşır, nihayet şehid düşer. Aldığı darbelerle tanınmayacak hâle gelmiştir. Vücudunda seksen küsur yara izi vardır. Aynı zamanda Enes’in halası olan kızkardeşi onu parmak uçlarından tanır. Bu durum üzerine ‘Mü’minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah’a verdikleri söze sâdık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.’ ayeti iner.’¹⁰¹

Bu rivayette Enes b. Nadr’ın şu sözü yer alır: ‘Ah şu cennetin kokusu! Onu Uhud’un yanında buluyorum.’ Bu ifade cennetin yolu bu savaştan geçer anlamına

⁹⁸ M, İmâra, 40, 1898.

⁹⁹ Nev, XIII, 42.

¹⁰⁰ B, Tefsir, Nisâ, 4317, 4319/Cihâd; 31, 2676/Meğâzi, 3738; N, Tefsir, Nisâ, 11117-8/Cihâd, 4309; T, Cihâd, 1670/ Tefsir, Nisâ, 3031-32.

¹⁰¹ M, İmâra, 41, 1903.

gelebileceği gibi, aslî mânasına da hamledilebilir. Nevevî, Enes'in bu kokuyu gerçekten almış olabileceğini belirtmiştir.¹⁰²

Buhârî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümlerinde yer vermişlerdir.¹⁰³

12. 4/NisâSûresi 65. Ayetin Nüzul Sebebi

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ
وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Abdullah b. Zübeyr'den (692/72,73) (r.a) rivayet edilğine göre Ensâr'dan bir adam hurma suladıkları Harra su yolları hakkında Hz. Peygamber'in huzurunda Zübeyr'den davacı olur. Ensârî 'Suyu bırak da geçsin!' der, Zübeyr bundan kaçınır. Hz. Peygamber 'Ey Zübeyr! Sen sula, sonra suyu komşuna gönder!' der. Ensârî buna kızar. 'Yâ Resûlallah, bu adam halan oğlu diye mi?' der. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yüzünün rengi değişir. 'Ey Zübeyr! Sula, sonra suyu duvara geri dönünceye kadar hapset!' buyurur. Zübeyr 'Vallahi ben şu ayetin bu husûsda indiğini sanırım' demiştir. '*Hayır! Rabbine yemin olsun ki, aralarında çıkan tartışmada seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*'¹⁰⁴

Bu hadîsi Buhârî, Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde zikretmiştir.¹⁰⁵ Rivayetlerin tamamı Abdullah b. Zübeyr'dendir. Hepsinde de ayetin inişiyle ilgili 'zannediyorum' ifadesi kullanılmıştır. Ayetin nüzul sebebi olan kişi, hem Hz. Peygamber'i hakem tayin edip, hem de hükmünü beğenmeyen bir münafıktır. Nevevî'ye göre Ensârî olması mü-

¹⁰² Nev, XIII, 48.

¹⁰³ B, Tefsir, Ahzâb, 4505/Cihâd, 12, 2651/Menâkıb, 14, 3822; T, Tefsir, Ahzâb, 3200; N, Tefsir, Ahzâb, 11403/Menâkıb, 8291.

¹⁰⁴ M, Fedâil, 36, 2357.

¹⁰⁵ B, Tefsir, Nisâ, 4309/Musâkaa, 7, 2231/Sulh, 12, 2561; Ebû Dâvud, Kadâ, 3637; T, Tefsir, Nisâ, 3027/Ahkâm, 1363; Nesaî, Tefsir, Nisâ, 11110/Kadâ, 5963-4; İ, İftitâh, 2, 15/Ruhûn, 20, 2480.

nafilek olmasına engel değildir. Çünkü Müslüman olan Ensâr kabilelerinden değil de diğerlerinden olabilir.¹⁰⁶

13.5/Mâide Sûresi 101. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّ
لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

Enes b. Mâlik'den (90/709) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

‘Hakikaten Hz. Peygamber’in ashâbına o günden daha şiddetli bir gün gelmedi. Başlarını örttüler, genizden gelen sesler vardı. Derken Ömer (24/644) kalktı. ‘Biz Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Peygamber olarak Muhammed’den razı olduk.’ dedi. Sonra bir adam kalktı; ‘Benim babam kim?’ diye sordu. Hz. Peygamber ‘Senin baban filândır.’ cevâbını verdi. Bunun üzerine ‘Ey iman edenler, açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek şeyler sormayın...’ ayeti indi.’¹⁰⁷

Müslim aynı konuyla ilgili beş rivayeti ardı ardına vermiştir. Rivayetler birbirlerini tamamlar mahiyettedir. Hepsini birlikte değerlendirdiğimizde olay şöyle şekillenir: Bir gün mescitte Hz. Peygamber’e hoşlanmadığı öyle çok soru sorulur ki, sorulardan bunalır. Minbere çıkar ve ne sorulacaksa sorulsun, cevap vereceğini bildirir. Sık sık öfkeyle ‘Sorun bana’ diye tekrarlamaktadır. Ashap hatalarını anlayarak üzülr ve çok ağlar. Bu arada bir sahabî bu olumsuz ortama rağmen babasının kim olduğunu sorar. Hz. Peygamber sorusunun cevabını verir. Ardından biri daha kalkar ve aynı soruyu sorar. Hz. Peygamber ona da cevap verir. Bunun üzerine yukarıdaki ayet iner.

Bir rivayette Hz. Ömer (24/644) Hz. Peygamber’in yüzündeki öfkeyi görünce ‘Ya Rasûlallah! Biz Allah’a tövbe ediyoruz’ demiştir. Bir diğerinde Hz. Peygamber ‘Sorun bana’ sözünü çok tekrarladığında, Hz. Ömer’in kalkıp yukarıdaki metinde geçen sözleri söylediği kayıtlıdır. Hz. Ömer bunu söyleyince artık Hz. Peygamber susmuş sonra şunu söylemiştir: ‘Yazıklar ola! Muhammed’in nefsi kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, bana şimdi şu duvarın ardında cennet-

¹⁰⁶ Nev, XIV, 108.

¹⁰⁷ M, Fedâil, 37, 2359.

le cehennem gösterildi. Fakat hayır ve şerde bugün gibisini görmedim.’ Bazı rivayetlerde buna ‘Benim bildiğimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız’ sözünü de ilave ettiği zikredilmiştir. Nevevî (676/1277) bu sözleri şöyle anlar: ‘Bugün cennette gördüğüm hayırdan daha çoğunu ve cehennemde gördüğüm şerden daha çoğunu hiçbir zaman görmedim. Benim gördüklerimi şayet siz de görseniz, gülmeniz azalır, ağlamanız çoğalırdı.’¹⁰⁸

Bu konuda Müslim’de bulunan rivayetlerin çoğunluğu Enes’e (90/709) aittir. Bir de Ebû Mûsa’ya ait olanı vardır. Enes rivayetini Buhârî, Tirmizî, Nesâî ‘Tefsir’; İbn Mâce diğer bölümde muhtelif râvilerden zikretmiştir. Buhârî gerek Enes gerek Ebû Mûsa rivayetini yeri geldikçe diğer bölümlerde de zikretmiştir.¹⁰⁹

14.33/Ahzâb Sûresi 69. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِندَ اللَّهِ وَجِيهًا

Ebû Hureyre’den (56/676) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Mûsa utangaç bir kimsedir; çıplak görünmez. Bundan dolayı İsrailoğulları onun cinsel organı hakkında ileri-geri konuşurlar. Günün birinde Hz. Mûsa su başında yıkanırken elbisesini de bir taşın üzerine koyar. Birden taş yuvarlanmaya başlar. Mûsa sopasıyla onu takip etmekte ‘Taş, elbisemi ver!’ diyerek vurmaktadır. Nihayet taş İsrâiloğullarından bir topluluğun yanında durur da herkes kusuru olmadığını görür. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Ey iman edenler! Mûsa’ya eziyet edenler gibi olmayın ki, Allah onu onların söylediklerinden temize çıkardı. O Allah katında itibarlı idi.’ ayetini indirir.¹¹⁰

Hz. Peygamber’den çok önce yaşamış bir Peygamber’in başından geçen olay Hz. Peygamber döneminde ayetin iniş sebebi olamaz. Sanırsanız burada ‘ayet indi’ denirken ayetin bu olaydan bahsettiği vurgulanmak istenmiştir. Buhârî ve Tirmizî’nin verdiği metinde ‘bu ayet bunun içindir’ ifadesi geçmektedir. Müslim’in Ebû Hureyre’den farklı isnadla verdiği diğer rivayette olay ayete atfedil-

¹⁰⁸ Nev, XV, 111-112.

¹⁰⁹ B,Tefsir, Mâide, 4345/İlim, 27, 92, 93/İ’tisâm, 2, 6858; T, Tefsir, Mâide, 3056; Nesâî, Tefsir, Mâide,11154; İ,İftitâ , 2, 2/Zühd, 19, 4191.

¹¹⁰ M, Hayz, 18, 339 (75)/Fedâil, 42, 339 (155-156).

memiştir. Burada enterasan bir durum sözkonusudur. Ayete atıflı olmayan rivayet ‘Hayz’ bölümünde ‘Tenhada Çıplak Yıkanmanın Cevazı Bâbı’nda tekrarlanmıştır. Oysaki Müslim tekrar konusunda çok titiz olup rivayeti bütün değişik isnadları ile birlikte genellikle sadece tek bir bölümde uygun olan yerde vermektedir. Müslim, Hz Mûsa ile ilgili rivayetleri kendisi ile ilgili bölüme yerleştirmiş, fakat tenhada çıplak yıkanma ile ilgili başka rivayet bulamayınca, söz konusu rivayetlerden birini mecburen diğer bölümde de tekrarlamış olabilir.

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde vermiştir.¹¹¹

15.2/Bakara Sûresi 158. Ayetin Nüzul Sebebi

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

Hiz. Âişe’ye (58/678) (r.a) Safa ile Merve arasında sa'y edilmezse günah olmaz. Çünkü Allah Teâlâ ‘Şüphesiz ki Safa ve Merve Allah'ın şeâirindendir.....’ buyuruyor denir. Bunun üzerine Âişe şöyle söyler:

‘Allah Safa ve Merve arasında sa'y yapmayan bir kimsenin hakkını da umresini de tamam kabul etmez. Şayet senin dediğin gibi olsaydı ayette ‘Onları tavaf etmemekte bir günah yoktur.’ denirdi. Bu ayetin ne hususta nazil olduğunu biliyor musun? Ayet-i kerîme şu hususta nazil olmuştur: Câhiliyet devrinde Ensâr deniz kenarında bulunan iki put için telbiye getirirlerdi. Bunlara İsâf ve Nâile denilirdi. Sonra (Mekke'ye) gelerek Safa ile Merve arasında sa'y yaparlardı, sonra traş olurlardı. İslâmiyet gelince câhiliye devrine bakarak Safa ve Merve arasında sa'y yapmaktan çekindiler. Bu sebeple Allah Azze ve Celle ‘Şüphesiz Safa ve Merve, Allah'ın şeâirindendir.....’ ayetini indirdi. Onlar da tavaf ettiler.’¹¹²

Bu rivayet ayetin iniş sebebini bilmenin önemini gösteren güzel bir örnektir. Ayetten ilk bakışta anlaşılan Safa ile Merve arasında sa'y edilmezse günah olma-

¹¹¹ B, Tefsir, Ahzâb, 4521/Enbiyâ, 29, 3223; T, Tefsir, Ahzâb, 3221/Enbiyâ, 3167; N, Tefsir, Ahzâb, 11424.

¹¹² M, Hac, 43, 1277.

yacağıdır. Müslim rivayetin birkaç versiyonunu daha vermiştir. Bunlardan birinde Hz. Âişe ‘Müslüman olmadan önce Ensâr ile Gassân, Menât için telbiye getirirler, Safa ile Merve arasında sa'y yapmaktan çekinirlerdi. Bu, onların babalarından kalma bir âdetiydi. Menât için ihrama giren, Safa ile Merve arasında sa'y yapmazdı. İslâmiyeti kabul ettikleri zaman bunu Hz. Peygamber’e sordular. Allah Teâlâ da bu ayeti indirdi’ demektedir. Önceki rivayette putların ismi ‘İsâf ve Nâile’ olarak verilirken burada ‘Menât’ denmiştir. Nevevî (646/1277) rivayetin sa'yin hükmü konusunda delil alınamayacağını belirtirken¹¹³, Davutoğlu bu rivayete dayalı hükümler konusunda açıklamalarda bulunmuştur.¹¹⁴

Bu rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümde tahrîc etmiştir.¹¹⁵

16. 2/Bakara Sûresi 222. Ayetin Nüzul Sebebi

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

Enes'den (90/709) (r.a) rivayet edildiğine göre Yahudiler, aralarında bir kadının hayz gördüğü zaman onunla beraber yemek yemezler ve evlerde onunla bir araya gelmezlerdi. Ashâbı bunu Hz. Peygamber’e sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Sana hayz meselesini soruyorlar. De ki : O bir ezadır. Hayz halinde kadınlardan uzak durun.....’ ayetini sonuna kadar indirdi. Hz. Peygamber ‘Her şeyi yapın, yalnız cinsel birleşme müstesna.’ buyurdu. Bu, Yahudilere ulaştı. ‘Bu adam bizim işlerimizden bize muhalefet etmedik hiç bir şey bırakmak istemiyor.’ dediler. Az sonra Useyd b. Hudayr (20/640,?) (r.a) ile Abbâd b. Bîşr (10/632) (r.a) gelerek ‘Ey Allah’ın Elçisi! Yahudiler böyle böyle diyor. Şu halde hayzlı kadınlarla düşüp kalkmayalım mı?’ dediler. Hz. Peygamber’in yüzü değişti. Öyle ki kendilerine darıldığını zannettiler. Useyd ile Abbâd dışarıya çıktı. Sonra Hz. Peygamber’e hediye olarak süt götüren biriyle karşılaştılar. Hz. Peygamber o

¹¹³ Bkz. Nev. IX, 21-23.

¹¹⁴ D, Hac, 43, 263(1277).

¹¹⁵ B,Tefsir, Bakara, 4225/Hac, 78, 1561/Umre, 10, 1698; T, Tefsir, Bakara,2965; N, Tefsir, Bakara, 11094/Necm,11548/Hac, 3960; İ, Menâsik, 43, 2986; E, Menâsik, 56, 190.

sütü arkalarından göndererek onlara içirdi. Böylelikle Hz. Peygamber'in kendilerine darılmadığını anladılar.¹¹⁶

2/Bakara/222 mü'minlerin hayızlı kadınla ilişkilerini düzenlemektedir. Yahudilerin hayızlı kadına karşı aşırılıkları Müslüman toplumda yer bulmayacaktır. Hüküm inmeyen konuda eski şeriatlara bağlı olduğunu bilen ashab, henüz hüküm inmemiş bir konuda Yahudiler gibi davranıp davranmayacağını sormakta son derece haklıydı. Ayetin 'hayızlı kadınlara yaklaşmayın' ifadesi Hz. Peygamber'in açıklamasıyla anlamını bulmuştur.

Useyd b. Hudayr (20/640,?) ile Abbâd b. Bîşr (10/632)'in 'düşüp kalkmak' olarak çevirilen ifadelerini bazıları 'cinsel münasebet' bazıları da kadınlarla beraber yaşamak olarak anlamışlardır. Hz. Peygamber'in kızgınlığı düşünülünce birinci anlam daha isabetli olabilir.¹¹⁷

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir', Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmişlerdir. Nesâî ayrıca diğer bölümlerde de tahrir etmiştir.¹¹⁸

17. 5/Mâide Sûresi 6. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيَنبِذَ عَنْكُمْ رِجْسَهُمْ عَلَيْهِمْ نِعْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Hız. Âişe'den (58/678) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir:

'Seferlerinin birinde Hız. Peygamber ile birlikte yola çıktık. Beydâ' yahut Zatü'l-Ceyş¹¹⁹ denilen yere vardığımızda gerdanlığım koptu. Onu aramak için Hız. Peygamber orada durdu, insanlar da onunla beraber durdular. Halbuki su başında olmadıkları gibi, yanlarında su da yoktu. Bunun üzerine halk Ebû Bekir'e (12/634)

¹¹⁶ M, Hayz, 3, 302.

¹¹⁷ D, Hayz, 3, 16(302).

¹¹⁸ Ebû Dâvud, Tahâret, 103, 258/Nikah, 47,2165; T,Tefsir, Bakara, 2977; İ, Tahâret, 125, 644; N, Tefsir, Bakara, 11037/İşretü'n-Nisâ, 9097/Tahâret, 281.

¹¹⁹ Medine ve Mekke arasında iki yer.

gelerek ‘Âişe'nin yaptığını görüyor musun? Hem Hz. Peygamber’i, hem de yanındaki insanları yollarından alıkoydu. Bunlar su başında değiller, yanlarında su da yok!’ dediler. Bunun üzerine Ebû Bekr yanıma geldi. Hz. Peygamber başını dizime koymuş, uyumuştur. Ebû Bekir ‘Sen hem Allah Elçisini, hem de yanındaki insanları yollarından alıkoydun. Bunlar su başında değiller, yanlarında su da yok!’ dedi. Beni azarladı ve Allah’ın dilediği kadar söylendi. Eliyle de böğrüne vurmaya başladı. Kıpırdamama ancak Hz. Peygamber’in dizimde bulunması mâni oluyordu. Böylece uyudu ve susuz olarak sabahladı. Bunun üzerine Allah Teâla teyemmüm ayetini indirdi ve ashâb teyemmüm ettiler. Nakîblerden biri olan Useyd b. Hudayr (20/640) ‘Bu sizin ilk bereketiniz değildir, Ey Ebû Bekr hanedanı!’ dedi. Âişe ‘Sonra üzerinde bulunduğum deveyi kaldırdık, gerdanlığı da altında bulduk.’ demiştir.¹²⁰

Olayın hangi gazada, ne zaman vukua geldiği tartışılmıştır. Hz. Âişe’den gelen Taberânî’nin (360/970) verdiği bir rivayete göre olay İfk hadisesinden sonra olmuştur.

Ayrıca gelen ayetin 4/Nisâ/43 mü yoksa 5/Mâide/6 mı olduğu, şayet 5/Mâide/6 ise bütün inip inmediği tartışılmıştır. Çünkü 5/Mâide/6 aynı zamanda abdestin farzlarını açıklamaktadır. İfk hadisesi Hicretin beşinci yılında gerçekleşmiştir. Namazın Miraç gecesinde farz kılındığını kabul edenlere göre, abdest ayetinin ifk hadisesinden daha sonraki bir zamanda geldiği düşünülemez.¹²¹

Bu rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde vermişlerdir.¹²²

18. 5/Mâide Sûresi 41, 44-45, 47. Ayetlerin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزَنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ
وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ

¹²⁰ M, Hayz, 28, 367.

¹²¹ D, Hayz, 28, 109 (367).

¹²² B, Tefsir, Mâide, 4301/Teyemmüm, 327/Libâs, 56; N, Tefsir, Nisâ, 11107; Ebû Dâvud, Tahâret, 123, 317; İ, Tahâret, 90, 568.

إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ -المائدة/41

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاحْشَوْنَ اللَّهَ لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿44﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ -المائدة/44، 45

وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿46﴾ وَلِيَحْكُمَ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ -المائدة/46، 47

Berâ' b. Âzib'den (72/691) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in yanına yüzü kömürle karartılmış, dayak vurulmuş bir Yahudi getirirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber yahudileri çağırarak 'Siz zina eden kimsenin cezasını kitabınızda böyle mi buluyorsunuz?' diye sorar. 'Evet!' derler. Sonra onların âlimlerinden birini çağırır ve 'Sana, Tevrat'ı Mûsa'ya İndiren Allah aşkına soruyorum! Zina edenin haddini kitabınızda böyle mi buluyorsunuz?' der. O 'Hayır! Eğer bana bu sözle sormasa idin sana haber vermezdim! Biz onu recm buluyoruz, fakat bu iş eşrafımız arasında çoğaldı. Artık o hale geldik ki, şerefli birini yakalarsak onu bırakıyoruz; zayıfı yakalarsak ona haddi vuruyoruz. Dedik ki: Geliniz soyluya da, soysuza da tatbik edeceğimiz bir şey üzerine ittifak edelim! Ve kömüre boyamakla dayak atmayı recmin yerine koyduk.' Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Allahım! Onların öldürdükleri emri ilk diriltlen benim!' buyurur. Sonra emir verir; Yahûdî recmolunur. Allah Teâlâ 'Ey peygamber, ağızlarıyla 'inandık' deyip, kalbleriyle inanmamış olanlardan ve yahudilerden küfürde yarış edenler seni üzmesin'ayetini, 'eğer

size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının' derler'¹²³ kısmına kadar indirir. Yani 'Muhammed'e gidin! Şayet size kömürlemekle dayağı emrederse onu alın! Ama recmle fetva verirse sakının!' Ardından da '...Her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.'¹²⁴ '...Her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.'¹²⁵ '...Her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların ta kendileridir.'¹²⁶ ayetlerini indirir. Bunların hepsi kâfirler hakkındadır.¹²⁷

Müslim'in bu konuda, muhtelif râvilerden metnini verdiği rivayetler arasında, ayetlerin inişini söz konusu eden yukarıya aldığımızdır. Diğer rivayetler recm olayını konu edinmiştir. Burada dört ayetin inişinden bahsedilmektedir. Ayetlerden bazı bölümler zikredilmiştir. Sadece bahsi edilen kısımların mı, yoksa ayetlerin bütününün mü indiği açık değildir. Olay farklı, konu recm olunca, rivayetlerden birinde bu olayın zina ile ilgili hükümlerin bulunduğu Nur sûresinin inişinden önce olup olmadığı râviye sorulmuş, o da bilmediğini söylemiştir.

Rivayeti aynı râviden İbn Mâce ve Ebû Dâvud zikretmiştir. Buhârî İbn Ömer'in sadece olayı anlatan rivayetini Âl-i İmrân sûresinin tefsirinde ve diğer bölümlerde vermektedir.¹²⁸

19. 5/Mâide Sûresi 93. Ayetin Nüzul Sebebi

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Enes (72/691) (r.a) şöyle rivayet etmiştir:

'Şarabın haram kılındığı gün ben Ebû Talha'nın (33?/654) evinde topluluğun içki sunucusu idim. İçkileri yalnız koruk ve kuru hurma şarabı idi. Bir de baktım bir haberci sesleniyor. Ebû Talha bana 'Çık da bak!' dedi. Ben de çıktım. Ne gö-

¹²³ 5.Mâide, 41.

¹²⁴ 5.Mâide, 44.

¹²⁵ 5.Mâide, 45.

¹²⁶ 5.Mâide, 47.

¹²⁷ M, Hudûd, 6, 1700.

¹²⁸ İ, Hudûd, 10, 2558; E, Hudûd, 26, 4448; B, Tefsir, Âli İmrân, 4420/Menâkıb, 23, 6433/Muhâribîn, 9, 6433/Tevhîd, 51, 7104.

reyim! Bir tellal bağıyor ‘Dikkat! Şarap haram kılınmıştır.’ Ardından Medine'nin sokaklarında şarap aktı. Ebû Talha bana ‘Çık da onu dök!’ dedi. Ben de döktüm. Bunun üzerine ‘Şarap karınlarında olduğu halde filan öldürüldü, filan öldürüldü.’ dediler. Yahut bunu bâzısı dedi. (Râvi ‘Bu cümle Enes'in rivayetinden midir bilmiyorum.’ demiştir.) Onun üzerine Allah Teâlâ ‘*İman edip salih ameller işleyenlere; Allah’a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri takdirde daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur.*’ ayetini indirdi.¹²⁹

Şarabın haram kılınışını anlatan bu rivayet, şarab yasağına uymadan ölenlerin hesaba çekilmeyeceğini bildirmiştir. Rivayet en çok nelerin haram kılınan şaraba dâhil edilmesi gerektiği yönüyle tartışılmıştır.¹³⁰

Bu rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Ebû Dâvud ve Nesâî diğer bölümlerde zikretmiştir.¹³¹

20. 59/Haşr Sûresi 9. Ayetin Nüzul Sebebi

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحْجَبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا فَلَوْلَا هُمْ الْمُفْلِحُونَ

Ebû Hureyre’nin (57/676) (r.a) rivayetine göre Ensârdan bir adam, misafir ile geceler. Evinde kendi yiyeceği ile çocuklarının yiyeceğinden başka bir şey yoktur. Karısına ‘Çocukları uyut, lambayı söndür ve neyin varsa misafire sun!’ der. Bunun üzerine şu ayet iner: ‘...Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile başkalarını kendilerine tercih ederler...’¹³²

Bu konuda verilen diğer rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber’e misafir olmak üzere bir adam gelmiştir. Hz. Peygamber’in ona ikram edecek bir şeyi yoktur. Bu nedenle misafir edecek birini arar. Bir Ensârî¹³³ talip olur. Fakat onun da evinde kendi ailesinin yiyeceği dışında bir şeyi yoktur. Çocuklarını aç

¹²⁹ M, Eşribe, 1, 1980.

¹³⁰ Nev, Eşribe, XIII, 148-149.

¹³¹ B, Tefsir, Mâide, 4341/Eşribe, 2, 5620/Temennî, 10, 6826; Ebû Dâvud, Eşribe, 1, 3673; N, Eşribe, 5550-52.

¹³² M, Eşribe, 32, 2054.

¹³³ Bu zatın kim olduğu ihtilaflıdır. Bkz. D, İçecekler, 32, 173 (2054).

yatırır, yemediği anlaşılmazın diye ışıkları söndürür ve misafiri doyurur. Sabahlayınca Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın eşinden ve kendisinden hoşnutluğunu bildirir.

Aynı rivayeti Buhâri 'Tefsir' ve diğer bahislerinde; Tirmizî ile Nesâî de 'Tefsir' bahsinde muhtelif râvilerden tahrîc etmişlerdir.¹³⁴

21-9/Tevbe Sûresi 113 ve 28/Kasas Sûresi 56. Ayetin Nüzul Sebebi

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ

أَصْحَابُ الْجَحِيمِ -التوبة/113

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ -القصص/56

Saîd b. el-Müseyyeb'in (96?/715) (r.a) babasından rivayetine göre; Ebû Tâlib'in (619) ölümü yaklaşınca Hz. Peygamber' ona gelir. Ebû Tâlib'in yanında Ebû Cehil (2/624) ile Abdullah b. Ebî Umeyye b. Muğirâ'yı (?) bulur. Hz. Peygamber' 'Ey amca! Allah'dan başka ilâh yoktur de. Bu kelimeyi söyle ki, onun sebebiyle Allah katında sana şahitlik edeyim.' der. Bunun üzerine Ebû Cehil (2/624) ile Abdullah b. Ebî Umeyye (?) 'Yâ Ebâ Tâlib, Abdulmuttalib'in dîninden dönmek mi istiyorsun?' derler. Hz. Peygamber amcasına teklifini ve o söze yönlerdirmesini sürdürür. Nihayet Ebû Tâlib onlara son söz olarak kendisinin Abdulmuttalib'in dini üzere bulunduğunu söyler ve 'Allah'dan başka ilâh yoktur' demekten kaçınır. Hz. Peygamber de 'İyi bil, vallahi nehyolunmadığım müddetçe senin için mutlaka mağ-firet istemeye devam edeceğim' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirir. 'Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e ne de mü'minlere yakışır.'¹³⁵ Allah Teâlâ Ebû Tâlib hakkında da ayet indirerek elçisine 'Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erİştirir. O doğru yola gelecekleri daha iyi bilir.'¹³⁶ buyurur.¹³⁷

¹³⁴ B,Tefsir, Haşr, 4607/Fedâilu's-Sahabe, 3587; T, Tefsir, Haşr, 3304; N, Tefsir, Haşr, 11582.

¹³⁵ 9. Tevbe, 113.

¹³⁶ 28. Kasas, 56.

¹³⁷ M, İman, 9, 24.

Bu rivayette farklı sûrelerden iki ayetin inişine tanık oluyoruz. Birincide hem Peygamber hem de mü'minler yakınları da olsa müşrikler için af dilemekten nehyediliyorlar. İkincide ise yine hem Peygamber hem de mü'minler hidayete erıştirenin ancak Allah olduğu kanusunda ihtar ediliyorlar. Davutoğlu, her iki ayetin de Ebû Talib için indiğinde müfessirlerin müttefik olduğunu bildirmiştir.¹³⁸

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî 'Tefsir' bölümünde zikretmiştir.¹³⁹

22. 56/Vâkıa Sûresi 75-82. Ayetlerin Nüzul Sebebi

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

İbn Abbâs'tan (68/687) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber zamanında bir gece yağmur yağar. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber 'İnsanlardan bazıları şükrederek, bazıları da küfrederek sabahladı. Bazıları bu, Allah'ın rahmetidir, bazıları da gerçekten şu ve şu yıldızın ortaya çıkışı doğru çıktı dediler.' der. Bunun üzerine 'Yıldızların yerlerine yemin ederim...' ayetinden 'rızkınızı mı yalanlıyorsunuz' ayetine kadar olan kısım iner.¹⁴⁰

Yağmurun yağışını birtakım yıldızların batışına (bazılarına göre doğuşuna) hamletmek Araplar arasında yaygın bir inanış idi. Hz. Peygamber bir gece yağmur yağışıyla sabahlamış ve yukarıya aldığımız sözleri söylemişti. Ayette en genel anlamıyla yıldızların yerleri üzerine yemin edilmiştir. İbn Abbâs'a (68/687) göre 82. ayetteki rızıktan kasıt şükürdür. Yani ayet 'Şükredeceğiniz yere, (yağmuru yıldızla atfederek) inkar mı ediyorsunuz?' anlamına gelmektedir.¹⁴¹

Bu rivayetin gerek Müslim'de gerekse diğer külliyatlarda bulunan benzerlerinde ayetin inişinden bahsedilmez. Zeyd b. Hâlid el-Cüheyri'nin (58/678) rivaye-

¹³⁸ D, İman, 9, 39 (24).

¹³⁹ B, Tefsir, Tevbe, 4398/Kasas, 3188/İman, 9, 39/Fedâilu's-Sahabe, 69, 3671; N, Tefsir, Tevbe 11230/ Kasas 11383/Cenâiz, 2162; T, Tefsir, Kasas, 3188.

¹⁴⁰ M, İman, 32, 73.

¹⁴¹ Nev, II, 62; D, İman, 32, 125-127(71-73).

tinde Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de gece yağan yağmurdan sonra sabah namazını kıldırıldığı, sonra yağmurla alakalı olarak yukarıda bildirilen tarzda değerlendirme yaptığı bildirilmektedir.

Zeyd rivayetini Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî tahrir etmişlerdir.¹⁴² Yukarıda verdiğimiz İbn Abbâs rivayetinde Müslim yalnızdır.

23. 25/Furkân Sûresi 68 ve 39/Zümer Sûresi 53. Ayetin Nüzul Sebebi

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا - الفرقان/68

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ - الزمر/53

Saîd b. Cübeyr (94/713) (r.a) İbn-i Abbas'tan (68/687) (r.a) şöyle rivayet etmiştir:

Müşriklerden bir takım kimseler insan öldürmüşler; bunda çok ileri gitmişler, zina etmişler; bunda da çok ileri gitmişlerdi. Sonra Hz. Muhammed'e gelerek; hakikaten senin söylediğin ve kendisine davet ettiğin din pek güzel! Keşke bize yaptıklarımıza keffaret olacak bir şey haber versen!.. dediler. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu : *'Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.'*¹⁴³ Bir de; *'De ki: 'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'*¹⁴⁴ ayeti nazil oldu.¹⁴⁵

Bu rivayeti Buhârî aynı râviden Zümer sûresinin tefsirinde vermiştir.¹⁴⁶ Onun verdiği metinde 39/Zümer/53'le beraber sadece 25/Furkân/68'in değil, 69-

¹⁴² B, Salat, 72, 810/İstiskâ, 27, 991; E, Tıb, 22, 3906; N, İstiska, 1833-36.

¹⁴³ 25. Furkân, 68.

¹⁴⁴ 39. Zümer, 53.

¹⁴⁵ M, İman, 54, 122.

¹⁴⁶ B, Tefsir, Zümer, 4532.

70'in de (üçü birlikte) indiği belirtilmiştir. Nesâî rivayeti tefsirinde Müslim gibi vermiştir. Ebû Dâvud da Müslim gibi vermiştir.¹⁴⁷ Bu ayetlerin inişi ile kişi ne kadar günahkar olursa olsun Müslüman olunca kendisi için yeni bir sayfa açılacağı ortaya çıkmıştır. Fakat 4/Nisâ/93 ile bu ayetlerin neshedildiğini bildiren yine İbn Abbâs'tan gelen başka rivayetler bulunmaktadır.¹⁴⁸

24. 2/Bakara Sûresi 286. Ayetin Nüzul Sebebi

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

Ebû Hureyre'den (57/676?) (r.a) rivayet edildiğine göre 'Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla sorguya çeker de; dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.'¹⁴⁹ ayeti nazil olduğu zaman ashâba ağır gelir. Hemen Hz. Peygamber'e gelirler ve diz çöküp oturarak 'Ey Allah'ın Elçisi! Biz namaz, oruç, cihâd ve sadaka gibi gücümüzün yeteceği amellerle sorumlu olmuştuk .Fakat şimdi sana bu ayet indirildi. Biz buna güç yetiremeyiz.' derler. Hz. Peygamber sizden önceki iki kitab ehli gibi 'İşittik ve isyan ettik mi diyorsunuz?' Aksine 'Dinledik ve itaat ettik!. Mağfiretini isteriz Ya Rabb! Dönüş ancak sanadır.' deyiniz!' buyurur. Topluluk bunu söyleyince dilleri ona yatıştır. Arkasından Allah şu ayeti indirir: 'Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de . Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler 'Peygamber'leri arasında ayırım yapmayız. İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.' dediler.'¹⁵⁰ Onlar ne zamanki böyle davranırlar, Allah Teâlâ da o (sıkıntı çıkaran) ayeti neshederek 'Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yara-

¹⁴⁷ N, Tefsir, Sâffât (Zümer), 11449; Ebû Dâvud, Fiten, 6, 4273-74.

¹⁴⁸ Bkz. Tezimiz, 54-56.

¹⁴⁹ 2. Bakara, 284.

¹⁵⁰ 2. Bakara, 285.

rına, kötülük de kendi zararınadır. ‘Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!’ ayetini indirir. (Hz. Peygamber bu duayı okuyunca) Allah Teâlâ ‘Evet, (yaptım.)’ der. ‘Ey Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme!’ Allah Teâlâ ‘Evet, (yaptım.)’ der. ‘Bizi Affet! Bize mağfiret et! Bize merhamet et! Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!’ Allah Teâlâ yine ‘Evet, (yaptım.)’ der.’ [Hz. Peygamber duaları okudukça Allah Teâlâ ‘Evet, (yaptım.)’ demiştir.]¹⁵¹

Müslim, İbn Abbâs’tan (68/687?) benzer bir rivayet daha tahrir etmiştir. Bu rivayete Tirmizî de ‘Tefsir’ bölümünde yer vermiştir. İbn Abbâs’ın rivayetinde dualar arasında Allah Teâlâ’nın ‘evet’ yerine ‘yaptım’ ifadesi yer almaktadır. Yukarıdaki çeviride bunu parantez içi ifade olarak verdik. Ayrıca Tirmizî Hz. Ali ve Hz. Aişe’den benzer rivayetler vermiştir. Nesâî ve Buhârî¹⁵² İbn Abbâs kaynaklı rivayeti vermiştir.¹⁵³ Bu olayı anlatan sahabeden bazılarının durumu nesh ile izah edip bazılarının farklı değerlendirmesi daha önce söz konusu edilmişti. (İbn Abbâs’tan hem nesh ifadesi barındıran, hem de barındırmayan rivayet vardır.) Davutoğlu bu rivayetin şerhinde, nesh konusunda geniş malumata yer vermiştir.¹⁵⁴

25. 74/Müddessir Sûresi 1-5 Ayetlerin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ﴿١﴾ قُمْ فَأَنذِرْ ﴿٢﴾ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ ﴿٣﴾ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ ﴿٤﴾ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ﴿٥﴾

‘Ebû Seleme’ye (94/712?) (r.a) ‘Kur’an’ın en evvel hangi ayeti nazil olmuştur?’ diye sorulur. ‘Ey elbisesine bürünen!’ ayetidir.’ der. Râvi ‘Yoksa ‘Ikra’ mı?’ der. Bunun üzerine Ebû Seleme ‘Ben Câbir b. Abdillâh’a (77/696?) Kur’an’ın en evvel nazil olan ayeti hangisidir?’ diye sordum. ‘Ey örtünüp bürünen!’ ayetidir.’ dedi. Ben de yoksa ‘Ikra’ mı?’ dedim. Câbir şunları söyledi: Ben size Hz. Peygamber ne anlattı ise onu söylüyorum. Efendimiz şöyle buyurdular: ‘Hira dağında bir ay kaldım. Vaktimi tamamlayınca oradan vadiye indim. Derken bir ses duydum. Hemen önüme, arkama, sağıma ve soluma bakındım. Fakat hiç bir kimseyi

¹⁵¹ M, İman, 57, 125.

¹⁵² Buhârî’nin verdiği rivayetin metni daha önce 1. Bölümde verilmişti. Bkz. Tezimiz, 59.

¹⁵³ T, Tefsir, Bakara, 2992; B, Tefsir, Bakara, 4271-72; N, Tefsir, Bakara, 11059.

¹⁵⁴ Bu konudaki tartışmalar için bkz. D, İman, 57, 200 (126).

göremedim. Sonra yine bir ses duydum. Yine bakındımsa da kimseyi göremedim. Sonra tekrar bir ses duydum bunun üzerine başımı kaldırdım. Bir de ne göreyim, O...! (yani Cebrail Aleyhisselâm) Havada, tahtın üzerinde!. Beni şiddetli bir titreme aldı. Hemen Hatice'ye gelerek 'beni örtün!' dedim. Derhal örttüler ve üzerime su serptiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ: '*Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar. Rabbini de büyükle.Nefsini temizle.....*' ayetlerini indirdi. ' ¹⁵⁵

Bu rivayeti buraya alışımızın nedeni 'Müddessir' sûresinin ilk döt ayetinin ilk inen ayetler olup-olmayışı değil, Hz. Peygamber'in 'beni örtün' sözünün bu ayetlerin inişine sebep olmasıdır. Aynı rivayeti Buhârî Müddessir sûresinin tefsirinde vermiştir. Yine Ebû Seleme'nin Câbir b. Abdullah'dan naklettiği bir rivayette vahyin fetret devri hakkında konuşulurken benzer bir olay nakledilmektedir. Bu rivayeti Müslim 'İman', Buhârî 'Yaratılışın Başlangıcı', Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümlerinde nakletmişlerdir. ¹⁵⁶ Metni şöyledir:

Hz. Peygamber vahyin bir ara kesildiğini anlatırken söz arasında şöyle buyurdu: 'Bir defasında yürümekte iken gökyüzünden bir ses işittim. Başımı kaldırıncı ne göreyim! Hira'da bana gelen melek!.. Yerle gök arasında bir taht üzerinde oturup duruyor. Ondan pek korktum. Hemen (evime) dönerek 'Beni örtün, beni örtün!' dedim. Derhal beni sarıp örttüler. Ardından Allah Teâlâ şu ayetleri indirdi: '*Ey örtünüp bürünen! Kalk da uyar. Rabbini büyükle. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur.*'

Rivayette geçen 'Hira'da bana gelen melek!' ifadesi, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i daha önce Hira'da görüp, ilk ayetleri (96/Alak/1-5) o zaman aldığının kanıtı olarak görülmektedir. ¹⁵⁷

26. 111/Leheb Sûresi'nin Nüzul Sebebi

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾
وَأَمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ﴿٥﴾

¹⁵⁵ M, İman, 73, 161.

¹⁵⁶ B, Tefsir, Müddessir, 4641-42/Alak, 4671/Vahiy, 1, 4/Bed'ul-Halk,7, 366; T, Tefsir, Müddessir, 3325; N, Tefsir, Müddessir, 11631.

¹⁵⁷ Nev, II, 205-210.

İbn Abbas'tan (68/687) (r.a) rivayet edildiğine göre ‘En yakın akrabayı uyar!’¹⁵⁸ ayeti inince Hz. Peygamber Safa dağı üzerine çıkarak ‘Ya sabahah! (Dikkat, dikkat!)’ diye seslenir. Duyanlar ‘Bu haykıran da kim?!’ derler. Anlayanlar ‘Muhammed’ diye cevap verirler. Bunun üzerine onun yanına toplanırlar. Hz. Peygamber ‘Ey filân oğulları! Ey filân oğulları! Ey filân oğulları! Ey Abdi Menaf oğulları! Ey Abdulmuttalip oğulları!’ diye hitapta bulunur. Hemen yanına yaklaşır. Hz. Peygamber onlara ‘Ne dersiniz? Size şu dağın eteğinden bir takım atlıların çıkıp geldiğini haber versem beni tasdik eder misiniz?’ der. ‘Biz senin hiç bir yalanını yakalamış değiliz.’ derler. Hz. Peygamber ‘O halde ben sizi gelecek olan şiddetli azab ile uyarıyorum’ buyurur. Bunun üzerine Ebû Leheb (2/624) ‘Yazıklar olsun sana! Bizi bunun için mi topladın.’ der ve kalkıp gider. Arkasından ‘*Ebû Leheb'in elleri kurusun ve hem de hakikaten kurumuştur...*’ sûresi nazil olur.¹⁵⁹

Bu rivayeti, olayın olduğu sırada İbn Abbâs’ın yaşının küçüklüğü sebebi ile sahabenin mürsellerinden kabul edenler olduğu gibi, olayı Hz. Peygamber’den dinlemiş olabileceği itibarıyla buna itiraz edenler de olmuştur.¹⁶⁰

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Leheb’ ve başka sûrelerin tefsirinde Hz. Âişe, İbn Ömer, Ebû Hureyre gibi muhtelif sahabeden nakletmişlerdir. Rivayetin diğer bölümlerde de zikri geçmiştir.¹⁶¹

27. 54/Kamer Sûresi 48-49. Ayetlerin Nüzul Sebebi

يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿48﴾ إِنْ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿49﴾

Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber ile kader hakkında münakaşaya girerler. Bunun üzerine ‘Yüzüstü cehenneme sürüklendikleri gün ‘*Cehennem'in dokunuşunu tadın! Biz her şeyi bir kaderle yaratmışızdır*’ denilecek.’ ayetleri iner.¹⁶²

¹⁵⁸ 26.Şuarâ, 214.

¹⁵⁹ M, İman, 89, 208.

¹⁶⁰ D, İman, 89, 356(203).

¹⁶¹ B, Tefsir, Leheb, 4687-88/Sebe’, 4523/Şuarâ, 4492/Menâkıb, 12, 3335; T, , Tefsir, Leheb, 3363/Şuarâ, 3184-85/Zühd, 2310; N, , Tefsir, Leheb, 11714/Ahzâb, 11426/Furkân, 11376-79/Amel, 10815-19/Vesâyâ, 6472-74.

¹⁶² M, Kader, 4, 2656.

Nevevî burada bahsedilen kaderin, her şeyin ezelde takdir edilmesi cihetiyle bilinen kader olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶³

Rivayeti Tirmizî ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce diğer bölümde tahrir etmiştir.¹⁶⁴

28. 24/Nûr Sûresi 6-9. Ayetlerin Nüzul Sebebi

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَذَرُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٩﴾

Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den (71,88/690?, 706?) (r.a) rivayet edildiğine göre Uveymir Aclânî (?) Âsım b. Adiy el-Ensârî'ye (?) gelerek ‘Ey Âsım ne dersin, bir adam karısının yanında birini bulur da öldürürse, siz de kendisini öldürür müsünüz; yoksa ne yaparsınız?’ Şunu benim için Peygamber’e soruver! der. Âsım da sorar. Hz. Peygamber bu sorudan hoşlanmayıp, ayıplayıcı konuşur. Hz. Peygamber’den işittiği sözler Âsım'a ağır gelir. Âsım evine dönünce Uveymir gelip ve ‘Ey Âsım! Hz. Peygamber sana ne dedi?’ diye sorar. Âsım ‘Sen bana hayır getir-medin. O kendisine sorduğum sorudan hoşlanmadı.’ der. Uveymir ‘Vallahi ben bu meseleyi ona sormaktan vazgeçmeyeceğim.’ diye karşılık verir. Ardından Uveymir kalkarak halk arasında bulunan Hz. Peygamber’in yanına gelir ve ‘Ey Allah’ın Elçisi, ne buyurursun, bir adam karısının yanında birini bulursa onu öldürür; siz de kendisini öldürür müsünüz; yoksa ne yaparsınız?’ der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Seninle zevcen hakkında ayet¹⁶⁵ indi. Haydi git de onu getir.’ buyurur. Sehl (71,88/690?, 706?) ‘Müteakiben liân yaptılar. Ben de halkla beraber Hz. Peygamber’in yanında idim.’ demiştir. Liânı bitirdikleri vakit Uveymir ‘Karımı nikâhım altında tutsam hakkında yalan söylemiş olurum yâ Rasûlallah!’ der ve Hz. Peygamber kendisine emretmeden karısını üç defa boşar. İbn Şihâb (124/746)

¹⁶³ Nev, XVI, 25.

¹⁶⁴ T, Tefsir, Kamer, 3290/Kader, 2157; İ, İftitâh, 10, 83.

¹⁶⁵ 24. Nûr, 6-9.

-rivayeti Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den nakleden şahıs- 'Artık bu, liân yapanların âdeti olmuştur.' demiştir.¹⁶⁶

Bu rivayet Müslim'in liân bahsinin ilk hadîsidir. Çeşitli râvilerden benzerleri de verilmiştir. Buhârî aynı rivayeti tam metniyle Nur sûresinin tefsirinde vermiştir. Aynı sûrenin tefsirinde Tirmizî ve Nesâî isim vermeden olayı anlatan Said b. Cübeyr rivayetini vermişlerdir. Rivayeti benzerleriyle birlikte Kütüb-i Sitte'nin tüm muhaddisleri tahric etmişlerdir.¹⁶⁷

Lian hususunda Davutoğlu Nevevî'nin şerhini de içeren geniş açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶⁸

29. 4/Nîsa Sûresi 176. Veya 11. Ayetin Nüzul Sebebi

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿176﴾

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ آبَاؤُهُ فَلِلْأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِلْأُمِّهِ الشُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ الْإِلَهِ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿11﴾

Câbir b. Abdillâh'dan (77/696?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hastalandım da Hz. Peygamber Ebû Bekir'le (12/634) birlikte yaya olarak beni ziyarete geldi. Bayılmışım. O da abdest alıp, abdest suyundan üzerime dökmüş. Ayılınca 'Ey Allah'ın Elçisi, malım hususunda nasıl hüküm vereyim?' dedim. Fakat bana cevap

¹⁶⁶ M, Liân, 1, 1492.

¹⁶⁷ B, Tefsir, Nûr, 4468-69-71/Talâk, 4959,5002; E, Talâk, 27,2245; N, Tefsir, Nûr, 11357/İman, 3473/Talâk 5595/Recm, 7335; İ, Talâk, 27, 2066; T, Tefsir, Nûr, 3178.

¹⁶⁸ D, Liân, 1(1492).

vermedi. Nihayet mirâs ayeti; ‘Senden fetva istiyorlar. De ki: Kelâle¹⁶⁹ hakkında size Allah fetvâ veriyor.....’ indi¹⁷⁰

Müslim, Câbir b. Abdullah (77/696?) rivayetinin 5 farklı isnadını metinleriyle birlikte ardarda vermiştir. Bunlardan bazısında olay ‘4/Nîsa/176’ için, bazısında 4/Nîsa/11 için nüzul sebebi olarak anlatılmıştır. Müslim’de bâb başlığının ‘Kelâlenin Mirası’ olarak düzenlenmesi bu yönde bir kanaati vurgular. Oysaki Buhârî, Tirmizî ve Nesâî rivayeti 4/Nîsa/11’in tefsirinde vermişlerdir. Rivayeti Buhârî, Tirmizî, Nesâî, ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümde tahrir etmiştir.¹⁷¹

30. 9/Tevbe Sûresi 84. Ayetin Nüzul Sebebi

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

İbn Ömer’den (74/693?) (r.a) rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ubeyy b. Selûl (9/631) vefat ettiği vakit oğlu Abdullah b. Abdillâh (12/633), Hz. Peygamber’e gelerek babasını kefenlemek için gömleğini vermesini ister. O da verir. Sonra cenaze namazını kılmamasını ister. Hz. Peygamber de namazını kılmak için ayağa kalkar. Hemen ardından Ömer kalkar ve Hz. Peygamber’in elbisesinden tutup ‘Yâ Rasûlallah! Allah onun namazını kılmayı sana yasak ettiği halde namazını mı kılacaksın?’ der. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Beni Allah sadece serbest bıraktı. ‘Onlar için ister mağfiret dile, ister dileme; onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de Allah onları affetmeyecektir...’¹⁷² buyurdu. Ben yetmişten fazla yapacağım, der. Ömer (24/644) ‘Hiç şüphe yok ki, o münafıktır, diye tekrarlar. Yine de Hz. Peygamber onun namazını kılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Onlardan ölen herhangi biri için asla namaz kılma, kabrinin başında da durma!...’¹⁷³ ayetini indirir.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Kelâle üzerine açıklamalar için bkz. D, Miras, 2, 8(1616).

¹⁷⁰ M, Ferâiz, 2, 1616.

¹⁷¹ B, Tefsir, Nisâ, 4301/Ferâiz, 6344-6362-6379/Merdâ, 5327-5352; T, Tefsir, Nisâ, 3015/Feraiz, 2097; N, Tefsir, Nisâ, 11134/Tahâret, 71/Ferâiz, 6322; İ, Ferâiz, 5, 2728; Ebû Dâvud, Ferâiz, 2, 2886.

¹⁷² 9.Tevbe, 80.

¹⁷³ 9.Tevbe, 84.

¹⁷⁴ M, Munâfikûn, 2774.

Buhârî, Tirmizî ve Nesâî olayı, ilgili ayetin tefsirinde nakletmiş, Buhârî ve Nesâî diğer bölümlerde de yeri geldikçe muhtelif râvilerden zikretmiştir. Rivayeti İbn Mâce de tahrir etmiştir.¹⁷⁵ Rivayet metnlerinin tahlili, metinler arasında uzlaşdırılması zor farklılıkların bulunduğunu göstermiştir.¹⁷⁶

31. 3/Âli İmrân Sûresi 188. Ayetin Nüzul Sebebi

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Ebû Saîd el-Hudrî'den (74/693?) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber zamanında münafıklardan bir takım adamlar, Hz. Peygamber gazaya çıkınca ondan ayrılırlar ve ona muhalefet ederek evlerinde oturduklarına sevinirlerdi. Hz. Peygamber geldiği vakit ondan özür dilerler, yemin ederler ve yapmadıkları şeyle övülmek isterlerdi. Bunun üzerine 'Sakın yaptıklarına sevinip yapmadıklarıyla övülmek isteyenleri azabdan kurtulacak zannetme!..' ayeti indi.¹⁷⁷

Bu rivayette Âli İmrân sûresi 188. ayetin münafıklar hakkında inmesi söz konusu iken bir sonraki rivayette Kitap Ehli hakkında indiği bildirilmiştir. Her iki rivayeti Buhârî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmiştir.¹⁷⁸

İbn Abbâs'a (68/687) 'Eğer bizden yaptığına sevinen ve yapmadığıyla övünmek isteyen herkes azab olunacaksa, hepimiz azab olunacağız, demektir.' denildi. İbn Abbâs bu ayetin Kitap Ehli hakkında indirildiğini belirterek şu ayeti okudu: 'Hani Allah kendilerine kitab verilenlerden onu insanlara mutlaka açıklayacaklarına ve gizlemeyeceklerine dâir söz almıştı.'¹⁷⁹ İbn Abbâs 'Sakın yaptıklarına sevinenleri ve yapmadıklarıyla övülmek isteyenleri azabdan kurtulurlar sanma'¹⁸⁰ ayetini de okudu. Sonra şöyle dedi: 'Hz. Peygamber onlara bir şey sor-du. Fakat gizlediler, farklı bir şey söylediler. Çıktıklarında kendilerini sorulan

¹⁷⁵ B, Tefsir, Tevbe, 4393-95/Cenâiz, 76, 1285/Libâs, 5459-60; N, Tefsir, Tevbe, 11224-25/Cenâiz, 1966, 2093/Mürted, 16619; İ, Cenâiz, 31, 1524.

¹⁷⁶ Hadis metinleri ile ilgili sorunlar için bkz. Bünyamin Erul, 'Hadis Yorumunun Sınırları', *Klasik Dönem Hadis Şerhçiliği*, Gerede Yorum Bildirisi (Basılmamış tebliğ), 2007.

¹⁷⁷ M, Munâfikûn, 2777.

¹⁷⁸ B, Tefsir, Âli İmrân, 4291.

¹⁷⁹ 3. Âli İmrân, 187.

¹⁸⁰ 3. Âli İmrân, 188.

şeye cevap vermiş görüyorlar ve bununla övülmek istiyorlardı. Ayrıca da sorulan şeyi gizlediklerine seviniyorlardı.¹⁸¹

Bu rivayet aslında Âli İmrân Sûresi 187-188. ayetlerin ikisinin birden iniş sebebini Kitap Ehli olarak bildirmektedir. Yukarıda yalnızca 3/Âli İmrân/188'in münafıklar hakkında indiği belirtilmişti. Davutoğlu bu rivayetler için şöyle söyler: 'Ayet-i kerîmenin ne sebeple indirildiği ihtilaflıdır. Bu hadîse göre münafıklar hakkında nazil olmuştur. İbn Abbâs Hazretlerinden rivayet edilen bir hadîsde Ehl-i Kitab hakkında indiği bildirilmiş; Kurtubî (671/1273) her iki fırka hakkında nazil olduğunu söylemiş, Ferra' (207/822) ise, 'Yahudiler hakkında nazil olmuştur' demiştir. Ayetin lâfzı umûmîdir. Yaptığına sevinen, yapmadığıyla övülmek isteyen herkese şâmindir.'¹⁸²

Münafıklar hakkında olanı sadece Buhârî vermişken, Kitap Ehli hakkındaki bu rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmişlerdir.¹⁸³

32. 17/İsrâ Sûresi 85. Ayetin Nüzul Sebebi

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

Abdullah b. Mesud (32/653) (r.a) bir defasında Hz. Peygamber'le birlikte bir ekinlikte yürüyorken Yahudilerden bir toplulukla karşılaştıklarını, bu grubun biraz tereddütten sonra ona 'ruh' hakkında sorduklarını anlatmıştır. Bu soru üzerine Hz. Peygamber susar. İbn Mesud vahy geldiğini farkeder. Sonra Hz. Peygamber 'Sana ruhu soruyorlar. Dedi ki 'Ruh Rabbimin işidir. Size ancak pek az bir ilimden başkası verilmemiştir.' ayetini okur.¹⁸⁴

Ruh hakkında çok az şey bilinmesine rağmen üzerinde çok konuşulmuştur.¹⁸⁵

Rivayeti Buhârî Tirmizî ve Nesâî muhtelif isnadla İsrâ sûresinin tefsirinde vermişler, Buhârî yeri geldikçe başka bölümlerde de zikretmiştir.¹⁸⁶

¹⁸¹ M, Munâfikûn, 2778.

¹⁸² D, Munâfikûn, 8(2777).

¹⁸³ T, Tefsir, Âli İmrân, 3014; B, Tefsir, Âli İmrân, 4068; N, Tefsir, Âli İmrân, 11086.

¹⁸⁴ M, Munâfikûn, 4, 2794.

¹⁸⁵ Nev, XIIIV, 137-138.

33. 8/Enfâl Sûresi 33-34. Ayetlerin Nüzul Sebebi

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿33﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يُصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أُولِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّفِقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ - الأنفال/34

Enes b. Mâlik'ten (90/709) (r.a) rivayet edildiğine göre Ebû Cehil 'Allahım!? Eğer bu Kur'an senin katından gelen bir gerçek ise, bize gökten taş yağdır yahut acıklı bir azab getir.' der. Bunun üzerine şu ayet iner: 'Sen aralarından iken Allah onlara azab edecek değildir. Bağışlanma dilerlerken de Allah kendilerine azab edecek değildir. Onlar Mescid-i Haram'dan men edip dururken, neden Allah kendilerine azab etmiyecekmiş..!'¹⁸⁷

Bu rivayeti Buhârî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmiştir.¹⁸⁸ Ebû Cehl'in, inanan biri gibi 'Allahım!' diyerek söze başlaması enteresandır. Fakat inanmış olsa azab istemekte bu kadar futursuz olmazdı. Demek ki ifade istihza içermektedir. Davutoğlu aynı sözlerin Nadr b. Hâris'ten (2/624) de nakledildiğini, her iki şahsın da aynı istekte bulunmasının abes olmadığını söylemiştir.¹⁸⁹ Nesâî 70/Meâric/1'in tefsirinde Nadr b. Hâris'le ilgili rivayeti vermiştir.¹⁹⁰

34. 96/Alak Sûresi 6-19. Ayetlerin Nüzul Sebebi

كَأَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَبِطْلَى ﴿6﴾ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى ﴿7﴾ إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَى ﴿8﴾ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ﴿9﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّى ﴿10﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى ﴿11﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى ﴿12﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿13﴾ أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى ﴿14﴾ كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعَنَ بِالنَّاصِيَةِ ﴿15﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿16﴾ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴿17﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ﴿18﴾ كَلَّا لَا تُطِغُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿19﴾

¹⁸⁶ Buhârî, Tefsir, İsrâ, 4444/İlim, 47, 125/İ'tisâm, 3, 6867 ; T, Tefsir, İsrâ,3141; N, Tefsir, İsrâ, 11314.

¹⁸⁷ M, Munâfikûn, 5, 2796.

¹⁸⁸ B, Tefsir, Enfâl, 4371, 4372.

¹⁸⁹ D, Munâfikûn, 5, 37(2796).

¹⁹⁰ N, Tefsir, Meâric, 11620.

Ebû Hureyre'den (57/677) (r.a) rivayet edildiğine göre Ebû Cehil (2/624)'Muhammed sizin aranızda halâ yüzünü toprağa sürüyor mu?' diye sorar. Kendisine 'Evet!' cevabı verilir. Bunun üzerine 'Lât ve Uzza'ya yemin ederim ki onu, bunu yaparken görürsem mutlaka boynuna basarım yahut mutlaka yüzünü toprağa gömerim.' der. Az sonra Hz. Peygamber namaz kılarken onun yanına varır. Boynuna basmak niyetindedir fakat, birdenbire onu bırakıp geri döndüğünü ve elleriyle korunduğunu görürler. 'Sana ne oldu?' denilir. 'Gerçekten onunla benim aramda ateşten bir hendek, korkunç bir şey ve bir takım kanatlar var.' der. Hz. Peygamber de 'Bana yaklaşmış olsaydı melekler onu uzuv uzuv parçalarlardı.' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ -Râvî 'Bu kısım Ebû Hureyre'nin hadîsinde mi yoksa ona ulaşan bir şey mi, bilmiyoruz.' demiştir. - şu ayetleri indirir:¹⁹¹

*'Hayır! Gerçekten insan kendini yeterli görünce azar. Şüphesiz dönüş ancak Rabbinedir. Namaz kılarken kulu engelleyeni gördün mü? Ya o kul doğru yol üzere ise veya Allah'a karşı sorumlu davranmayı emrediyorsa ne dersin! Ya öbürü (gerçeği) yalanladı ve (hakka) yüz dönüp gitti ise ne dersin? Bilmez mi ki, Allah görüyor! Hayır! Eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız. O , taraftarlarını çağırsın. Biz zebanileri çağıracağız! Hayır! Sakın sen ona uyma! Secde et ve Rabbine yaklaş.'*¹⁹²

Nevevî Hz. Peygamber'i benzer şekillerde Allah'ın koruduğuna dair hadislerin çok olduğunu bildirir, ayrıntıya girmez.¹⁹³

Tirmizî ve Buhârî Alak sûresinin tefsirinde oldukça kısa aynı olayı anlatan İbn Abbâs rivayetini kullanmışlardır. Nesâî, Ebû Hureyre hadisini Alak 6-19'la bağlamadan verir.¹⁹⁴

35. 44/Duhân Sûresi 10-16. Ayetlerin Nüzul Sebebi

¹⁹¹ M, Munâfikûn, 6, 2797.

¹⁹² 96. Alak, 6-19.

¹⁹³ Nev, XVII, 137-138.

¹⁹⁴ T, Tefsir, Alak, 3348-3349; Buhârî, Tefsir, Alak, 4675 ; N, Tefsir, Alak, 11683.

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

Abdullah b. Mes'ûd'a (32/652) (r.a) bir adam gelerek mescitte kendi görüşüne göre Kur'an'ı tefsir eden bir adamdan bahseder. Bu adam 'Göğün açık bir duman getireceği gün...' ¹⁹⁵ ayetini tefsir etmekte ve insanlara kıyamet gününde bir duman gelip canlarını alacağını, hattâ ondan nezleye tutulmuş gibi olacaklarını anlatmaktadır. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd şöyle söyler: 'Her kim bir ilim biliyorsa, onu söylesin. Bilmeyen de 'Allah bilir' desin. Çünkü bir adamın bilmediği bir şey için 'Allah bilir' demesi güçlü idrakinden dolayıdır. Bu mes'ele şöyle olmuştur: Kureyş kendisine isyankar olunca Hz. Peygamber onlara, Yûsuf'un seneleri gibi seneler gelmesi için dua etti. Bunun üzerine onlara kıtlık ve şiddetli meşakkat isabet etti. Öyle ki adam göğ'e bakıyor da, açlıktan kendisi ile gök arasında duman gibi bir şey görüyordu. Kemikleri bile yediler. Nihayet Hz. Peygamber'e bir adam gelerek 'Yâ Rasûlallah! Mudar kabilesi için Allah'tan mağfiret iste! Çünkü onlar helak oldular.' dedi. Hz. Peygamber 'Mudar için mi? Sen hakikaten çok cüretkârsın!' buyurdu. Yine de onlar için duâ etti. Allah Teâlâ da 'Biz azabı biraz açacağız, siz gerçekten (yine) döneceksiniz.' ¹⁹⁶ ayetini indirdi. Ardından kendilerine yağmur verildi. Onlar refaha kavuşunca yine eski hallerine döndüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ 'Göğün insanları saracak apaçık bir duman getireceği günü bekle! Bu acıklı bir azabdır.' ¹⁹⁷ O gün biz büyük bir kuvvetle yakalarız. Şüphesiz biz intikam alıcıyız.' ¹⁹⁸ ayetlerini indirdi. Abdullah b. Mes'ûd 'Bundan Bedir gününü kastediyor.' diye eklemiştir. ¹⁹⁹

Müslim aynı rivayetin değişik isnadlarını belirtmiş ikisini tam metin vermiştir. Buhârî, Tirmizî ve Nesâî rivayeti Duhân sûresinin tefsirinde vermişler, Buhârî

¹⁹⁵ 44. Duhân, 10.

¹⁹⁶ 44. Duhân, 15.

¹⁹⁷ 44. Duhân, 10-11.

¹⁹⁸ 44. Duhân, 16.

¹⁹⁹ M, Munâfikûn, 7, 2798.

başka dört sûrenin tefsirinde ve diğer bölümlerde de vermiştir.²⁰⁰ Müslim bunun hemen ardından Ubey b. Kâb'dan dumanı kıyamet alametlerinden sayan bir rivayet daha vermiştir. Davutoğlu 'İbn Abbâs, İbn Ömer ve Zeyd b. Alî hazeratından rivayet olunduğuna göre kıyamete yakın böyle bir duman zuhur edecektir. Hattâ bu duman kıyametin on büyük alâmetinden biridir.' açıklamasını not düşmüştür.²⁰¹

36-17/İsrâ Sûresi 110. Ayetin Nüzul Sebebi

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا
وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

a) İbn Abbâs'dan (68/687) (r.a) '...*Namazında sesini çok yükseltme, pek de alçaltma...*'²⁰² ayeti hakkında şöyle rivayet edilmiştir:

'Bu ayet Hz. Peygamber Mekke'de gizli bulunduğu sırada indi. Hz. Peygamber ashâbına namaz kıldırırken Kur'anı yüksek sesle okuyordu. Müşrikler bunu işitince hem Kur'an'a, hem onu indirene, hem de getirene sövüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ '*namazda sesini çok yükseltme!*'ki müşrikler okuduğunu duymasın. Onu ashâbın işitmiyecek derecede '*alçak sesle de okuma!*' Kur'an'ı onlara duyur, fakat çok yüksek sesle okuma; '*ikisinin arasında bir yol tut!*', bu yurdu.'²⁰³

b) Müslim bunun hemen arkasından Hz. Âişe'den (58/678) (r.a) bu ayetin dua için indirildiğini açıklayan farklı bir rivayet vermiştir.²⁰⁴

Davutoğlu başka nüzul sebeplerinden ve değişik yorumlardan bahsetmiştir.²⁰⁵

²⁰⁰ B, Tefsir, Duhân, 4545/Rûm, 4496/Sâd, 4531/Yusuf, 4416/Furkân, 4489/İstiskâ, 962; T, Tefsir, Duhân, 3254; N, Tefsir, Duhân, 11481.

²⁰¹ D, Munâfikûn, 7, 42(2799).

²⁰² 17. İsrâ, 110.

²⁰³ M, Salât, 31, 446.

²⁰⁴ M, Salât, 31, 447.

²⁰⁵ D, Namaz, 31, 146(447).

İbn Abbâs rivayeti Buhârî, Nesâî ve Tirmizî'nin 'Tefsir' bölümlerinde yer almıştır. Buhârî ve Nesâî, İbn Abbâs ve Hz.Âişe rivayetlerini birlikte vermişlerdir.²⁰⁶

37. 75/Kıyâme Sûresi 16-19. Ayetlerin Nüzul Sebebi

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ۝ ١٩

İbn Abbâs'tan (68/687) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber kendisine Cibrîl vahy indirdiği zaman dilini, dudaklarını oynatırdı da bu kendisine çok zor gelirdi. Vahyin gelişi onun bu halinden bilinirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayetleri indirdi 'Ona acele edeyim diye dilini onunla oynatma!' Yani vahyi acele alayım diye dilini oynatma! Çünkü onu toplamak da, okumak da, ancak bize aittir. Şüphesiz onu senin göğsünde toplamak ve okutmak ancak bize düşer; onu okursun. 'Öyleyse biz okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy.' Biz onu indirdik, sen dinle! 'Onu açıklamak da ancak bize aittir.' Yani senin lisanınla açıklarız. Bundan böyle artık Cibrîl ona gelince susar, Cibrîl gittiği zaman vahyi Allah Teâlâ'nın kendisine emanet ettiği şekilde okurdu.'²⁰⁷

Bu rivayet sahabenin mürsellerindendir. Çünkü İbn Abbâs'ın Mekke'de inen bu ayette Hz. Peygamber'in dudaklarının kımıldamasını görmesi mümkün değildir.

Buhârî, Tirmizî ve Nesâî rivayeti Kıyâme sûresinin tefsirinde vermişler, Buhârî ve Nesâî yeri geldikçe başka bölümlerde de zikretmişlerdir.²⁰⁸

38. 72/Cin Sûresi 1. Ayetin Nüzul Sebebi

قُلْ أُوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ﴿١﴾ يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا ﴿٢﴾

²⁰⁶ B, Tefsir, İsrâ, 4445/Deavât, 16, 5968/Tevhid, 34, 7052; T, Tefsir, İsrâ, 3145, 3146; N, Tefsir, İsrâ, 11300-30/Salât, 1084.

²⁰⁷ M, Salât, 32, 448.

²⁰⁸ B, Tefsir, Kıyâme, 4643-45/Kur'an, 4757/Salât, 32, 448; T, Tefsir, Kıyâme, 3329; N, Tefsir, Kıyâme, 11634-35/Kur'an, 7978.

İbn Abbâs'tan (68/687) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber ne cinlere Kur'an okudu, ne de onları gördü. Ashâbından bir grupla birlikte Ukâz panayırına gitmeye niyetlenerek yola çıkmıştı. O tarihte şeytanlara gökten haber almak yasaklandı. Üzerlerine gök taşları atıldı. Bunun üzerine şeytanlar kavimlerinin yanına döndüler. Kavimleri onlara 'Size ne oldu?' diye sordu. Şeytanlar 'Gökten haber almakdan menedildik. Üzerimize gök taşları gönderildi.' diye cevap verdiler. Kavimleri 'Bu yeni ortaya çıkmış bir şeyden başkası değildir. Derhal yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşın da bakın. Gökten haber almanıza engel olan şey nedir?' dedi. Şeytanlar da yerin doğusunu ve batısını dolaşmaya gittiler. Tihâme taraflarını araştırmayı üstlenen grup, Ukaz panayırına gitmekte olan Hz. Peygamber'le, Nahle denilen yerde ashâbına sabah namazını kıldırırken karşılaştı. Cinler Kur'an'ı işitince onu dinlediler. Birbirlerine 'Gökten haber almamıza engel olan işte budur.' dediler. Sonra kavimlerine dönerek 'Ey kavmimiz! *Biz doğru yola ileten, hayranlık verici bir Kur'an dinledik ve ona îman ettik. Bundan sonra Rabbimize asla hiç bir şeyi şerik koşmayacağız.*' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ Peygamber'ine '*Deki! Cinlerden bir topluluğun Kur'an dinledikleri bana vahy olundu.*'²⁰⁹ ayetini indirdi.²¹⁰

Bu rivayette cinlerle ilgili olay üzerine sadece ilk ayetin inişi anlatılmaktadır. Oysaki sûrenin tümü anlatılan olayı teyid eden muhtevada cinlerle ilgilidir. Tirmizî'nin İbn Abbâs kaynaklı verdiği metinde olayın akabinde Cin sûresinin indiği, Hz. Peygamber'e cinlerin (görünmeyip) sadece sözlerinin bildirildiği belirtilmiştir.

Her ne kadar İbn Abbâs (68/687) 'Hz. Peygamber ne cinlere Kur'an okudu, ne de onları gördü' dese de bundan sonraki İbn Mesud'dan (32/652) gelen bir rivayet, Hz. Peygamber'in cinlerin davetine icabetini ve onlara Kur'an okuduğunu anlatır. Bu tenakuz biri risaletin ilk dönemlerinde, diğeri sonraları olmak üzere iki ayrı olayın gerçekleşmiş olabileceğiyle izah edilmiştir.²¹¹

²⁰⁹ 72.Cin, 1.

²¹⁰ M, Salât, 33, 449.

²¹¹ Suyûtî, a.g.e, II, 160-161 ; D, Namaz, 33, 149(449).

Bu rivayeti Buhârî, Tirmizî ile Nesâî Tefsîr bölümlerinde tahrîc etmişlerdir.²¹²

39. 2/Bakara Sûresi 115. Ayetin Nüzul Sebebi

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

İbn Ömer'den (74/694) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber devesinin üzerinde Mekke'den, Medine'ye gelirken yüzünün olduğu tarafa doğru namaz kılardı. 'Her nereye dönseniz Allah'ın yüzü oradadır.' ayeti bunun hakkında nazil oldu.²¹³

Müslim, İbn Ömer rivayetinin dokuz farklı isnadını metinleriyle birlikte vermiştir. Bunlardan sadece ikisinde Mekke'den, Medine'ye gelirken ifadesi bulunmakta ve ayete atf yapılmaktadır. Diğerlerinde yer belirtmeden Hz. Peygamber'in deve üzerinde, devesi nereye dönerse dönsün nafile namaz kıldığı, birinde de vitir namazı kıldığı bildirilmiştir. Şerhlerde bunlarla ilgili hükümler anlatılmıştır.²¹⁴ Rivayette Mekkenen Medine'ye gelirken kaydının düşülmesi Hz. Peygamber'in Kâbe'ye arkası dönük pozisyonunu vurgulamak için olabilir.

Bu rivayeti Tirmizî 2/Bakara/115'in tefsirinde yine aynı ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen başka bir rivayetle birlikte vermiştir.²¹⁵

40. 2/Bakara Sûresi 238. Ayetin Nüzul Sebebi

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

Zeyd b. Erkam'dan (66,68/685?,687?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir. 'Öncele-ri namazda konuşurduk. Kişi yanı başında namaza duran arkadaşı ile laflardı. Ni-

²¹² T, Tefsir, Cin, 3323; N, Tefsir, Cin, 11624-25; B, Tefsir, Cin, 4637/Salât, 739.

²¹³ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 4, 700.

²¹⁴ Nev, V, 209-211; D, Yolcu Namazı, 4, 31(700).

²¹⁵ T, Tefsir, Bakara, 2958 Diğer rivayet Âmir b. Rabia'dan rivayet edilmiştir. 'Bir yolculukta, kapkaranlık bir gecede Hz. Peygamber ile beraberdik. Kiblenin ne taraf olduğunu bilemedik. Herkes kendi tahminine doğru namaz kıldı. Sabahlayınca durumu Hz. Peygambere aktardık. Bunun üzerine Bakara sûresi 115. Ayet 'Nereye dönerseniz dönün Allah'ın yüzü oradadır.' ayeti nazil oldu.'

hayet ‘Allah’a gönülden saygı ve bağlılıkla namaz kılın.’ ayeti indi. Sessiz olmakla emredildik, konuşmaktan nehy edildik.²¹⁶

Bu rivayette ayette geçen ve gönülden bağlılık anlamına gelen ‘kunut’, sükut mânasında anlaşılmıştır. Davutoğlu vahyin ilk muhataplarının mânaya daha hakim olduklarını düşünerek ayeti böyle anlamlandırmanın daha doğru olduğunu düşünmektedir.²¹⁷

Rivayeti Buhârî Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Ebû Dâvûd diğer bölümde vermiştir.²¹⁸

41. 33/Ahzâb Sûresi 53. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَظِيرٍ إِنَّهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا

Enes’den (90/709) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘Ben Zeyneb’in düğün davetinde bulundum. Hz. Peygamber insanları ekmek ve etle doyurdu. Beni cemâati çağırarak için gönderiyordu. Bu iş bitince kalktı. Ben de kendisini takib ettim. Davetlilerden iki kişi muhabbete dalmış dışarı çıkmamışlardı. Hz. Peygamber kadınlarının yanına uğruyor, her birine selâm vererek ‘Selâm size! Nasılsınız ey ev halkı?’ diyor, onlar da ‘İyiyiz yâ Rasûlallah! Aileni nasıl buldun?’ diye soruyorlardı. O da ‘İyi buldum!’ diyordu. Bu işi bitirdikten sonra ben de onunla beraber geri döndüm. Kapıya varınca baktı ki, o iki adam hâlâ muhabbet ediyorlar. Onun geri döndüğünü görünce kalkıp çıktılar. Vallahi bu adamların çıktıklarını ona ben mi haber verdim yoksa bu hususta vahiy mi indi bilmiyorum. Sonunda Hz. Peygamber döndü. Ben de onunla beraber döndüm. Ayağını kapının eşiğine koyunca

²¹⁶ M, Mesâcid, 7, 539.

²¹⁷ D, Mescidler, 7, 35(539).

²¹⁸ B, Tefsir, Bakara, 4260/Fedâilu’s-Sahabe, 66, 3662/Namazda Amel, 1142, 1158; T, Tefsir, Bakara, 2986; N, Tefsir, Bakara 11047, 557/Sehiv, 557; E, Salât, 949.

benimle kendisi arasına perde çekti. Allah Teâlâ da şu ayeti indirdi ‘...Peygamber’in evlerine izin verilmedikçe girmeyin...’²¹⁹

Bu ta’lik rivayetin, isnad zinciri belli daha tafsilatlı bir başka versiyonunda olayın sonunda tesettür (hicap) ayetinin indiği ve bu konuda halka alabildiğine vazedildiği bildirilmiştir.

Nevevî’nin bu rivayeten çıkardığı derslerden biri de Hz. Peygamber’in eşlerine yaptığı gibi, muhatap bir kişi bile olsa, çoğul siga ile selam vermektir. Böylece o kişinin civarında bulunan meleklerle de selam verilmiş olur.²²⁰

Bu rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî ‘Tefsir’ bölümünde tahrir etmiştir.²²¹

42. 2/Bakara Sûresi 223. Ayetin Nüzul Sebebi

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ

الْمُؤْمِنِينَ

Câbir'den (77/697) (r.a) rivayet edildiğine göre Yahudiler ‘Bir adam karısının cinsel organına arkasından ilâşirse çocuk şaşş gözlü olur’ derlerdi. Bunun üzerine ‘Kadınlarınız sizin (nesil) tarlanızdır. O halde tarlanıza istediğiniz yerden gelin.’ ayeti indi.²²²

Rivayeti Buhârî, Nesâî ve Tirmizî ‘Tefsir’; Ebû Dâvûd ve İbn Mâce ‘Nikah’ bölümünde vermiştir.²²³

²¹⁹ M, Nikah, 14, 1428.

²²⁰ Nev, IX, 225.

²²¹ B, Tefsir, Ahzâb, 4513, 4516/Nikah, 55, 4859/İsti’zân, 33, 5916; T, Tefsir, Ahzâb,3218; N, Tefsir, Ahzâb,11420, 10102, 8918, 6908, 6635.

²²² M, Nikah, 19, 1435.

²²³ B, Tefsir, Bakara, 4254; T, Tefsir, Bakara, 2978-79; N, Tefsir, Bakara,11038-39/Nikah, 8978; Ebû Dâvûd, Nikah , 2163; İ, Nikah,1925.

43. 2/Bakara Sûresi 187. Ayete 'Fecirden' İfadesinin Yerleştirilmesi

....وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى

اللَّيْلِ

Sehl b. Sa'd'den (71/690?) (r.a) rivayet edilmiştir: '...Ak iplik kara iplikten seçilinceye kadar yiye için....' ayeti nazil olunca bazı adamlar, bir beyaz bir de siyah iplik alarak bunları birbirinden seçinceye kadar yemeği sürdürmeğe başladı. Nihayet Allah Teâlâ 'fecirden' ifadesini indirdi de bundan maksadın ne olduğu anlaşıldı. Rivayetin diğer versiyonunda ise bazı adamların fecri anlamak üzere ayaklarına bağladıkları beyaz ve siyah ipliklerden bahsedilerek ayette bulunan 'fecirden' ifadesinin bu nedenle indiği belirtilmiştir.²²⁴

Bakara 187 ile ilgili Adiyy b. Hâtim (68/687) rivayeti yaygın olarak zikredilirken,²²⁵ Sehl b. Sa'd rivayetine sadece Buhârî ve Nesâî, ilgili ayetin tefsîrinde ve Oruç bölümünde yer vermiştir.²²⁶ Adiyy rivayeti ile bu rivayetlerin müşterek olması ihtimal dâhilinde olsa da, daha çok bu rivayette bahsedilenlerin birtakım bedeviler olduğu üzerinde durulmuştur. Ayetin aslı ile bu kısmı arasında hayli zamandan bahsedilmiş, fakat kesin bir zaman belirtilememiştir.²²⁷

44. 31/Lokman Sûresi 15, 29/Ankebût Sûresi 8 ve 5/Mâide Sûresi 90. Ayetlerin Nüzul Sebepleri:

وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ

سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ -لقمان/15

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ

فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ -العنكبوت/8

²²⁴ M, Savm, 8, 1091.

²²⁵ Bkz. Tezimiz, 92

²²⁶ B, Tefsir, Bakara, 4241; N, Tefsir, Bakara, 11022.

²²⁷ D, Savm, 8, 34-35(1091).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ

تُفْلِحُونَ -المائدة/90

Mus'ab b. Sa'd (103/721?) (r.a) Kur'an'dan bazı ayetlerin babası hakkında indiğini belirterek ondan nakille şöyle rivayet etmiştir:

1-Annesi, Sa'd²²⁸ (55/675) dininden dönmedikçe ebediyyen konuşmayacağına ve yiyip içmeyeceğine yemin etmiştir. 'Sen Allah'ın sana annenle babana (itaati) emrettiğini söylüyorsun. Ben senin annenim ve sana bunu emrediyorum.' demektedir. Annesi üç gün durumunu sürdürür. Nihayet açlıktan bayılır. Umare isimli oğlu ona su verir. Annesi Sa'd'a beddua etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ Kur'an'dan '*Biz İnsana annesiyle babasına güzel davranmasını emrettik....*'²²⁹ ve içinde '*Ama onlarla dünyada iyi geçin..*' ifadesi bulunan '*Şayet bana şirk koşman için seni zorlarsa.....*'²³⁰ ayetlerini indirir.

Diğerleri Sâ'd'ın kendi ifadesiyle şöyledir:

2- 'Hz. Peygamber'e büyük bir ganimet isabet etmişti. Bir de baktım ganimetin içinde bir kılıç var! Hemen onu alarak getirdim ve 'Bu kılıcı bana ver! Ben hâlini bildiğin bir kimseyim.' dedim. 'Onu aldığın yere iade et!' dedi. Ben de gittim tam onu ganimet yerine koymak istediğim sırada nefsim beni ayıpladı ve tekrar ona dönerek 'Bunu bana ver!' dedim. Bana sesini yükselterek 'Onu aldığın yere iade et!' dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ '*Sana ganimetleri soruyorlar..*'²³¹ ayetini indirdi.²³²

3- Sa'd devam etti: 'Hastalandım. Hz.Peygamber'e haber gönderdim. Hemen geldi. 'Bana izin ver, malımı istediğim gibi paylaştırayım.' dedim. Bundan kaçındı. 'Yarısını..!' dedim. Yine kaçındı. 'Öyle ise üçte birini..!' dedim. Ses çıkarmadı. Artık ondan sonra 'üçte bir' caiz oldu.'

4- Sa'd devam etti: 'Ensâr ve muhacirlerden oluşan bir topluluğun yanına uğradım. 'Gel seni doyuralım ve sana şarab sunalım.' dediler. Bu, şarab haram

²²⁸ Sa'd b. Ebî Vakkas.

²²⁹ 29.Ankebût, 8.

²³⁰ 31.Lokman, 15.

²³¹ 8.Enfâl, 1.

²³² Daha önce bahsedilmişti; Bkz. Tezimiz, 102.

kılınmazdan önce idi. Onlar bir haş²³³ içinde iken yanlarına girdim. Bir de baktım yanlarında kızartılmış bir deve kellesi, bir testi de şarab var! Onlarla beraber yedim, içtim. Onların yanında Ensâr ve muhacirlerden söz açıp ‘Muhacirler Ensârdan daha hayırlıdır.’ dedim. Bunun üzerine bir adam kellenin iki çenesinden birini yakaladı ve onunla bana vurarak burnumu yaraladı. Hemen Hz. Peygamber’e gelerek ona haber verdim. Ardından Allah Teâlâ benim hakkımda şarabın hükmünü indirdi.²³⁴ ‘Şarab, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi pisliklerdir...’²³⁵

Kütüb-i Sitte içinde Sa’d rivayetini böyle kapsamlı olarak sadece Müslim tahrir etmiştir. Madde madde incelendiğinde şöyle bir durum ortaya çıkar:

1- Bu rivayeti değerlendirebilmek için ilgili ayetleri göz önünde bulundurmalıyız.

29/Ankebût/8: *Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim.*

31/Lokman/14: *İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: ‘Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.’*

31/Lokman/15: *Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.’*

Görüldüğü üzere gerek Lokman sûresi 14. ayet, gerekse Ankebût sûresi 8. ayet aynı ifadeyle başlar. Aralarında Türkçe çeviride fark edemeyeceğimiz ufak bir fark vardır. 31/Lokman/14: ‘وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ...’ 29/Ankebût/8:

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَسَنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي.... İki ayet arasında başlangıçtaki tek fark

²³³ Bahçe.

²³⁴ M, Fedâilu’s-Sahabe, 5, 1748.

²³⁵ 5. Mâide, 90.

29/Ankebût/8'deki حُسْنًا kelimesidir. Alıntıladığımız rivayette ilk verilen ayet حُسْنًا kelimesini içermektedir. Dolayısı ile Ankebût sûresine aittir. Fakat adından gelen kısım için bir uyarıda bulunulmuş, içinde 'Ama onlarla dünyada iyi geçin..' ifadesi bulunan ayet diyerek not düşülmüştür. Bu ifade sadece Lokman Sûresinde bulunmaktadır. Rivayet iki sûrenin ilgili ayetlerini bir araya toplamıştır. Burada üç şey düşünebiliriz. 1- حُسْنًا kelimesi sehven söylenmiştir. O zaman ayetler Lokman sûresine ait olur. 2- Lokman sûresine âidiyeti ifade eden ek sonradan eklenmiştir. O zaman ayet Ankebût sûresine ait olur. 3- İlgili ayetlerin tümü bir arada inmiştir.

Buhârî ve Nesâî Sa'd'ın anlattıklarına ne 31/Lokman/15'in, ne de 29/Ankebût/8'in tefsirinde yer vermişlerdir. Tirmizî rivayeti Ankebût Sûresinin tefsirinde vermiştir. Bu rivayette Lokman sûresi ile bağlantı kurmamızı gerektiren ifade yer almamıştır.²³⁶

2- Bu olayı 8/Enfâl/1'in nüzul sebebi olarak daha önce incelemiştik.²³⁷

3-Bu konuda açık bir ayet yoktur. Hz. Peygamber'in uygulaması söz konusudur.

4- Buhârî, Nesâî ve Tirmizî 5/Mâide/90'nın tefsirinde Sa'd rivayetine yer vermezler. İçkinin yasaklanması ile ilgili Hz. Ali'den²³⁸ ve İbn Abbâs'tan²³⁹ başka rivayetler de zikredilmiştir.

45) 33/Ahzâb Sûresi 5. Ayetin Nüzul Sebebi

ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

Salim b. Abdillâh (106/725) (r.a), babasından şöyle rivayet etmiştir:

²³⁶ T, Tefsir, Ankebût, 3189.

²³⁷ 8/Enfâl Sûresi 1. ayetin nüzul sebebi için bkz:Tezimiz, 102.

²³⁸ M, Eşribe, 1, 1979.

²³⁹ N, Tefsir, Mâide, 11151.

Biz Zeyd b. Hârîse'yi (7/629), Zeyd b. Muhammed'den başka bir isimle çağırılmıyorduk. Nihayet Kur'an'dan 'Onları babalarının adları ile çağırın. Allah indinde bu daha âdildir.' ayeti indi.²⁴⁰

Bilindiği üzere Zeyd b. Hârîse Hz. Peygamber'in evlatlığı idi ve onun ismiyle isimlenmişti. Evlatlıkların kendi babalarının ismi ile isimlenmesini bildiren ayetin inişi bu duruma bağlanmıştır.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî Tefsir bölümlerinde zikretmişlerdir.²⁴¹ Tirmizî diğer bölümde de vermiştir.

46. 60/Mümtehhine Sûresi 1. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

Hiz. Ali'den (40/661) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber beni, Zubeyr'i (73/692) ve Mikdâd'ı (33/653?) gönderdi ve 'Hâh²⁴² bahçesine gidin! Orada yanında bir mektup bulunan bir mahfe içinde yolcu kadın var. O mektubu ondan alın!' buyurdu. Hemen atlarımızı koşturarak yola koyulduk. Çok geçmeden kadınla karşılaştık. 'Mektubu çıkar!' dedik. 'Bende mektup yok!' dedi. 'Ya bu mektubu çıkarırsın yahut elbiseleri!' dedik. Bunun üzerine örülü saçlarının arasından mektubu çıkardı. Biz de onu Hz. Peygamber'e getirdik. Bir de ne görelim! Mektup Hâtib b. Ebî Beltea'dan (68/687?) Mekkeli müşriklerden birilerine yazılmış!. Onlara Hz. Peygamber'in birtakım işlerini haber veriyor. Hz. Peygamber 'Yâ Hâtib! Bu ne?' dedi. Hâtib 'Üzerime varmakta acele etme ey Allah'ın Elçisi ! Ben Kureyşe sonradan katılan bir kimse idim. (Süfyân²⁴³ 'Onların -Kureyş'in-müttefikiydi ama kendilerinden değildi.' demiştir.) Oysaki seninle beraber bulunan muhacirlerin onlarla akrabalığı vardı ve bu yakınlık sebebiyle ailelerini hima-

²⁴⁰ M, Fedâilu's-Sahabe, 10, 2425.

²⁴¹ B, Tefsir, Ahzâb, 4504; T, Tefsir, Ahzâb, 3209, 3813; N, Tefsir, Ahzâb, 11396-7.

²⁴² Mekke ve Medine arasında, Medine'ye 12 mil mesafede bir yer.

²⁴³ Süfyân b. Uyeyne (198/813).

ye ediyorlardı. Benim neseb olarak onların arasında yakınım olmadığı için onlara bir iyilikte bulunmak istedim ki bu yüzden benim yakınlarımı korusunlar. Bu işi kâfir olduğum için veya dinimden döndüğüm için veya küfre razı olduğumdan dolayı yapmış değilim. Bunun üzerine, Hz. Peygamber ‘Doğru söyledi.’ dedi. Ömer ise ‘Ey Allah’ın Elçisi! Beni bırak ta şu münafığın başını uçurayım.’ dedi. Hz. Peygamber ‘O, Bedir gazasına katılmıştır. Ne biliyorsun, belki de Allah Bedir’e katılanların hallerine vâkıf olmuş ve onlara ‘Dilediğinizi yapın. Ben sizi bağışladım.’ buyurmuştur.’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘*Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin...*’ ayetini indirdi.²⁴⁴

Rivayetin bitiminde ‘Ebû Bekir’le (235/850?) Zuheyr’in (232/847?) hadîslerinde ayet zikredilmemiştir. İshâk (242/857) kendi rivayetinde onu Süfyân’ın (?) tilâveti olarak nakletmiştir.’ notu vardır. Müsim’in bu açıklaması, olayla ayetin inişi arasında irtibatın sağlam olmadığını düşündürür. Oysaki Buhârî, Tirmizî ve Nesâî’nin yine Hz. Ali’den aktardıkları metinlerin hepsinde olay ayetle bağlantılı verilmiştir.

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, Ebû Dâvud diğer bölümde zikretmiştir.²⁴⁵

47. 2/Âl-i İmrân Sûresi 122. Ayetin Nüzul Sebebi

إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

Câbir b. Abdillâh’dan (77/697) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘*Hani Allah yardımcıları olduğu halde sizden iki taife yılgınlıkla çekilmeye meyletmişti.*’ ayeti biz Benî Seleme ile Benî Hârise²⁴⁶ hakkında nazil olmuştur. Onun inmemiş olmasını dilemeyiz, çünkü Allah Teâlâ ‘*Allah onların yardımcıları.....*’ buyuruyor.²⁴⁷

Bu rivayette 2/Âl-i İmrân/122’nin Benî Seleme ile Benî Hârise kabilelerinin Uhud savaşında gösterdikleri yılgınlık sebebiyle indiği belirtilmiştir. Ancak bu iki

²⁴⁴ M, Fedâilu’s-Sahabe, 36, 2494.

²⁴⁵ T, Tefsir, Mümtehhine, 3305; B, Tefsir, Mümtehhine, 4608/Cihâd, 139, 2845/Meğâzi, 8, 3762; Ebû Dâvud, Cihâd, 108, 2650; N, Tefsir, Mümtehhine, 11585.

²⁴⁶ Ensârdan iki kabile.

²⁴⁷ M, Fedâilu’s-Sahabe, 43, 2505.

kabile, ayette geçen ‘Allah yardımcıları olduğu halde’ ifadesinden duydukları memnuniyet sebebi ile bu ayetin inişinden rahatsız olmadıklarını açıklamışlardır.

Bu rivayeti Buhârî Meğâzî ve Tefsir bölümlerinde tahrir etmiştir.²⁴⁸

48. 58/Mücadele Sûresi 8. Ayetin Nüzul Sebebi

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَنفِ وَالْغُدُونِ وَمَعْصِيَةِ
الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ
جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبُئْسَ الْمَصِيرُ

Hiz. Âişe'den (58/678) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘Hz.Peygamber’e yahudilerden bir grup gelip ‘Essâmu aleyke yâ Ebâ'l-Kâsım! (Ölüm üzerine olsun Ey Kâsım’ın babası!)’ dediler. O da ‘Ve aleyküm. (Size de olsun.)’ buyurdu. Âişe şöyle demiştir: Ben ‘Bilâkis sâim (ölüm) ve zâm (kınama) sizin üzerinize olsun!’ dedim. Bunun üzerine Hiz. Peygamber ‘Ya Âişe! Kötü konuşma!’ buyurdu. Âişe ‘Ne söylediklerini işitmedin mi?’ dedi. O da ‘Ben onların söylediklerine karşılık vermedim mi ? ‘Ve aleyküm’ dedim ya.’ buyurdu.’

Rivayetin diğcr versiyonunda Hiz. Âişe’nin hemen maksatlarını anlayıp onlara karşılık verdiği, bunun üzerine Hiz. Peygamber’in ‘Sus ya Âişe! Çünkü Allah çirkin sözü ve çirkin söz söylemeyi sevmez.’ buyurduğu zikredilmiştir. Ayrıca bu olay üzerine Allah Teâlâ’nın ‘....Sana gelirlirse, sana Allah'ın vermediği selâmı verirler...’ ayeti kerîmesini indirdiği belirtilmiştir.²⁴⁹

Benzer olay Enes b. Mâlik (90/709) ve İbn Ömer’den (74/694) de aktarılmıştır. Müslim’in Selâm bölümünde verdiği Enes, İbn Ömer ve Hiz. Âişe rivayetlerini Buhârî ‘İsti’zan’ bahsinde tahrîc etmiştir. 58/Mücâdele/8’in inişi ile bağlantılı Âişe rivayeti Nesâî ve Müslim’den nakledilmiştir. Buhârî rivayetlerin hiçbirine ‘Tefsir’ bölümünde yer vermezken, Tirmizî tefsirinde Enes rivayetini tahrir etmiştir. Nesâî Âişe rivayetini 58/Mücâdele/8’in tefsirinde vermiştir. Fakat o rivayette

²⁴⁸ B, Tefsir, Âli İmrân, 4282/Meğâzî, 15, 3825.

²⁴⁹ M, Selâm, 4, 2165.

ayetin ikinci kısmının (*İçlerinden de, 'Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya! derler*) indiği belirtilmektedir.²⁵⁰

49. 33/Ahzâb Sûresi 59. Ayetin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ
فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿59﴾

Hız.Âişe'den (58/678) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Sevde (19/640), perde ayeti indikten sonra ihtiyacını gidermek için dışarı çıkmıştı. İri yapılı bir kadındı. Bu sebeple kendisini tanıyanlara gizli kalmazdı. Ömer b. Hattâb (onu gördü de 'Ey Sevde! İyi bil ki, vallâhî sen bize karşı gizli olamıyorsun. Bak, düşün! Sen nasıl evinin dışına çıkıyorsun?' dedi.

Âişe şöyle devam etti: 'Bunun üzerine Sevde evine dönüp geldi. O sırada Hız. Peygamber benim odamda akşam yemeği yemektedir. Elinde de etli bir kemik vardı. Bu durumda iken Sevde içeri girip 'Yâ Rasûlallah! Ben evimden dışarı çıkmıştım. Ömer bana şöyle şöyle söyledi.' diyerek şikayette bulundu.

Âişe anlatmaya devam etti: 'Bunun üzerine Allah, Peygamber'ine vahy gönderdi. Sonra kendisinden vahy hâlî kaldırıldı. Kemik hâlâ elindeydi. Onu yere koymadan Sevde'ye 'Siz kadınlara ihtiyâçlarınız için evlerinizden dışarı çıkma izni verilmiştir.' buyurdu.²⁵¹

Bu rivayette Hız. Peygamber'e hangi ayetin indiği belli değildir. Rivayetin diğer isnadlarının birinde hicâb ayeti indi denmiştir. Fakat hicâb ayeti olarak hangi ayetin kastedildiği belirtilmemiştir. Buhârî rivayeti 33/Ahzâb/53 için açtığı başlıkta vermiştir. Bu ayet perde (hicab) ayeti olarak bilinmektedir. Oysa rivayetin başında olayın perde ayeti indikten sonra olduğu belirtilmiştir. Hız. Ömer'in itirazının Hız. Sevde'nin kendini gizleyemeyip tanınmasından dolayı olduğu düşünüldüğünde, inen ayet 33/Ahzâb/59 olmalıdır. Çünkü bu ayette hanımlara örtünerek tanınmaları emredilmektedir. Hız. Ömer'in itirazının tersine tanınmak kadınlar için

²⁵⁰ Hız. Âişe rivayeti; B, Cihâd, 97, 2777/Edep, 38, 5683/Deavât, 62, 6638; T, İsti'zân, 2701; İ, Edep, 13, 3698; N, Tefsir, Mücadele, 11571/Amel, 10213-15.

²⁵¹ M, Selâm, 7, 2170.

yerilmemiş, tanınarak ezadan kurtulacakları bildirilmiştir. Zaten Hz. Peygamber de ayeti hanımlara ihtiyaçları için evden çıkma izni olarak değerlendirmiştir.²⁵²

Müslim şârihlerinden Nevevî (676/1277) ve Suyûtî (878/1473) inen ayetin hangisi olduğu konusunda hiçbir açıklamada bulunmazlar. Bunun sebebi inen ayetin zaten herkes tarafından bilinmekte olduğunu düşünmeleri olabilir. Davutoğlu hicab ayetinin iki kez indiğini ve her inişinde muhtevasının farklı olduğunu belirten Kirmanî'ye (786/1384) ait görüşe katılmaktadır.²⁵³ Farklı muhtevalı bu ayetler nelerdir? Arada nesh mi söz konusu olmuştur belli değildir.

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer bölümlerde vermiştir²⁵⁴

50. 4/Nisâ Sûresi 24. Ayetin Nüzul Sebebi

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

Ebû Saîd el-Hudrî'den (74/693?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber Huneyn günü Evtâs'a²⁵⁵ bir ordu gönderdi. Bunlar düşmanla karşılaşp savaştılar ve galip geldiler. Esirleri oldu. Sanki Hz. Peygamber'in ashâbından bazıları müşrik kocalarının varlığı sebebiyle esir kadınlarla yakınlık kurmaktan çekiniyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirdi : 'Savaş esiri olarak sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar size haram kılındı. ...' Yâni esir kadınlar size îddetleri geçtikten sonra helâldir.'²⁵⁶

Ayette bahsi geçen kadınlar 'muhsane' olarak isimlendirilmiş olup mahiyeti İslam ulemasınca tartışılmıştır.²⁵⁷

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir', Ebû Dâvud diğer bölümde çeşitli râvilerden tahrir etmiştir.²⁵⁸

²⁵² Bedriye Yılmaz yüksek lisans çalışmasında bu konuya değinmiştir. Bkz. *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2008, 66-68.

²⁵³ D, Selâm, 7, 17(2170).

²⁵⁴ B, Tefsir, Ahzâb, 4517/Vudû', 13, 146/Nikah, 114, 4939.

²⁵⁵ Tâîf'de bir yerin ismidir.

²⁵⁶ M, Radâa, 9, 1456.

²⁵⁷ Bkz. Nev, X, 35-36.

51. 11/Hûd Sûresi 114. Ayetin Nüzul Sebebi

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

Abdullah b. Mes'ûd'dan (32/653) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir.

‘Hz. Peygamber’e bir adam gelerek ‘Şehrin uzak bir köşesinde bir kadınla oynadım. Kendisiyle cinsel temas haricinde her şeyi yaptım. İşte buradayım! Hakkımda dilediğin hükmü ver.’ dedi. Bunun üzerine Ömer ‘Kendini örtmüş olseydin Allah’ta seni örterdi’ diye mukabelede bulundu. Hz. Peygamber hiçbir karşılık vermedi. Adam gitti. Hemen sonrasında peşinden birisini göndererek onu geri çağırdı ve şu ayeti okudu:

‘Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.’

Bunun üzerine orada bulunan topluluktan bir adam ‘Ey Allah’ın Peygamber’i! Bu sadece ona mı mahsus?’ diye sordu. Hz. Peygamber ‘Bilakis bütün insanlara.’ diye karşılık verdi.²⁵⁹

Ayette geçen hasenattan (iyilikler) neyin kastedildiği tartışılmıştır. Sa’lebî (427/1035) beş vakit namaz olduğunu söylemiş, İbn Cerir et-Taberî (310/922) ona katılmıştır. Tabiûnun büyük müfessirlerinden Mücâhid’e göre hasenatdan kastedilen ‘Allah’ı tenzih ederim, hamd Allah’a mahsustur. Allah’tan başka ilâh yoktur. Allah her şeyden büyüktür.’ tesbihini yapmaktır. Hasenattan mutlak sûrette işlenen her hayrın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Gündüzün iki tarafındaki namazlar sabah, öğle, ikindi; gece saatlerindeki namazlar da akşam ve yatsı namazlarıdır.²⁶⁰

Bu rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, Buhârî ayrıca ‘Namaz Vakitleri’, İbn Mâce ‘Namaz’, Ebû Dâvud ‘Hudud’ bahislerinde muhtelif râvilerden tahrir etmişlerdir²⁶¹.

52. 9/Tevbe Sûresi 117-119. Ayetlerin Nüzul Sebebi

²⁵⁸ T, Tefsir, Nisâ, 3016; N, Tefsir, Nisâ, 11097; E, Nikah, 45, 2155.

²⁵⁹ M, Tevbe, 7, 2763.

²⁶⁰ Nev, XVII, 79.

²⁶¹ B, Tefsir, Hûd, 4410/N.Vakitleri, 503; T, Tefsir, Hûd, 3113; N, Tefsir, Hûd, 11247/Recm, 7317, 7324/Salât, 306; İbn Mâce, Zühd, 30, 4254/Salât, 193, 1398; E, Hudûd, 32, 4467.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾

Ka'b b. Mâlik 'den (50/670?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: Tebük gazvesi hariç Hz. Peygamber'in yaptığı hiçbir gazadan geri kalmamıştım. Bedir'e katılamamam farklıdır. Hz. Peygaber Bedir savaşından geri kalan hiç kimseyi kınamadı. Çünkü o savaşa kervanı kastederek çıkmıştı. Sonra Kureys, kervanlarına yardım için çıkıp geldiler. Allah onları ve düşmanlarını sözleşmeksizin Bedir'de buluşturmuş oldu. Akabe gecesinde İslam üzere sözleşirken Hz. Peygamber ile beraberdim. İnsanlar arasında Bedir daha çok zikredilir olmasına rağmen Akabe yerine Bedir'e şahit olmuş olmayı istemem. Benim hikâyem Tebük'te Hz. Peygamber'den geri kaldığım zamandır. Ben hiç bir vakit bu gazada ondan ayrıldığım zamankinden daha kuvvetli ve daha zengin bulunmamışımdır. Vallahi ondan önce iki yük devesini hiç bir zaman bir araya getirememişimdir. Nihayet bu gazada iki deveyi bir araya getirdim. Hz. Peygamber bu gazayı şiddetli bir sıcakta yaptı. Uzak bir sefere ve çöle gitti. Kalabalık düşman karşısına çıktı ve gazalarının hazırlıklarını yapabilmeleri için yapacakları işi müslümanlara açık bildirdi. Nereye götürmek istediğini onlara haber verdi....'

Ka'b hikâyesini uzun uzun anlatır. Gecikmiş, Tebük gazasına katılamamıştır. Döndüğünde Hz. Peygamber'e hiçbir mazereti olmadığını açıkça söyler. Çok üzgündür. Hz. Peygamber ve ashab kendisine dargındır. Allah'tan bir işaret gelinceye kadar kimse onunla konuşmaz. Ka'b hayatının en zor günlerini yaşamaktadır. Böylece 50 gün geçer. 50. gün tövbesinin kabul edildiği kendisine müjdelenir. Çok sevinir. Üzerindeki elbisesini müjdeyi verene hediye eder. Emanet bir elbiseyle Hz. Peygamber'in yanına koşar. Tövbesini göstermek üzere bütün malını – Hz. Peygamber'in tavsiyesi ile Hayber'deki hissesi hariç- sadaka olarak bağışlar.

155

تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿19﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿20﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿21﴾ وَلَا يَأْتِلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

﴿22﴾

Hiz. Âişe'den (58/678) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber bir sefere çıkmak istediği vakit kadınlarının arasında kur'a çeker, kur'a kime çıkarsa onunla birlikte sefere çıkardı. Yapacağı bir gaza için aramızda kura çekti. Kura bana isabet etti. Ben de Hz. Peygamber'le birlikte yola çıktım. Bu iş hicab ayeti indirildikten sonra oldu. Ben mahfelimin içinde taşınıyor, konakladığımız yere yine onun içinde indiriliyordum. Nihayet Hz. Peygamber gazasını bitirip geri döndüğü ve Medine'ye yaklaştığımız zaman bir gece yürüyüşü ilanı verdi. Yürüyüşü bildirdikleri vakit ben hemen kalkıp yürüdüm, hattâ orduyu geçtim. İhtiyacımı giderince eşyanın yanına geldim. Göğsüme dokundum. Bir de baktım ki, zafâr boncuğundan yapılan gerdanlığım kopmuş. Derhal dönerek gerdanlığımı aradım. Onu aramak beni alıkoymuştu. Bu arada beni taşıyan grup gelmiş, mahfelimi almış, içinde olduğumu zannederek üstünde seyahat ettiğim deveme yüklemiş. O zaman kadınlar hafif idiler. Şişmanlamamışlar, kendilerini et kaplamamıştı. Yiyecek olarak ancak bir parça bir şey yiyorlardı. Grup mahfeli deveye yükleyip kaldırırken, ağırlığını yadırgamamışlar. Ben körpe yaşta bir hanım idim. Deveyi sürerek yürümüşler. Gerdanlığımı ordu gittikten sonra buldum. Bir de bulundukları yere geldim ki, orada ne çağıran var, ne cevap veren. Eski bulunduğum yere gittim. Beni taşıyan grubun beni arayacaklarını ve yanıma döneceklerini zannediyordum. Yerimde otururken göz kapaklarım ağırlaştı. Uyuyakalmışım. Safvan b. Muattal es-Sülemî (19/640), -sonraları Zekvânî olmuştur²⁶⁴- ordunun arkasında mola vermişti. Gecenin sonunda yola çıkmış. Benim bulunduğum yerde sabahlamış. Uyuyan bir insan karaltısı görmüş. Hemen ya-

²⁶⁴ Safvan b. Muattal'ın yaşadığı yeri değiştirmesine işaret ediyor.

nıma gelmiş. Beni görünce tanımış. Gerçekte tesettür farz kılınmazdan önce beni görüyordu. Onun ‘Allahtan geldik, yine ona döneceğiz.’ sözleriyle uyandım. Ve hemen çarşafımla yüzümü örttüm. Vallahi benimle bir kelime konuşmadı. Bu sözlerden başka ondan bir kelime işitmedim. Devesini çöktürdü, ön ayağına bastı, ben de deveye bindim. Ve deveyi önünden çekerek yola koyuldu. Nihayet orduya, konakladıktan sonra, öğlen zamanı sıcak bastığında yetiştik. Artık benim hakkımda helak olan helak olmuştu. Bu işin büyük kısmını Abdullah b. Ubeyy b. Selul (9/631) üzerine almıştı. Müteakiben Medine'ye geldik. Medine'ye geldiğimiz zaman ben bir ay hasta oldum. İnsanlar iftiracıların sözlerini dile doluyorlarmış. Ben bundan bir şey hissetmiyordum. Ama hastalığım esnasında Hz. Peygamber'den eskiden rahatsızlandığımda gördüğüm ilgi ve şefkati görememek beni şüphelendiriyordu. Hz. Peygamber sadece içeriye giriyor, selâm veriyor, sonra ‘Nasılsın?’ diyordu. Bu da beni şüphelendiriyordu. Ama bir kötülük hissetmiyordum. Nihayet iyileştikten sonra dışarı çıktım. Benimle beraber Ümmü Mistah (?) da Menasî tarafına doğru çıktı. Bu yer bizim ihtiyaç giderdiğimiz yerdi. Yalnız geceden geceye çıkardık. Bu hâdiseler helaları evlerimize yakın yapmamızdan önce idi. Tuvalet hususunda âdetimiz ilk Arabların âdeti idi. Tuvaletleri evlerimizin yanına yapmaktan sıkıntı duyardık. Ben ve Ümmü Mistah yürüdük. Bu kadın Ebû Ruhm b. Muttalib b. Abdi Menaf'ın kızıdır. Annesi de Sahr b. Âmir'in kızı, Ebû Bekir Sıddık'ın teyzesidir, Ümmü Mistah'ın oğlu Mistah b. Üsâse b. Abbâd b. Muttalib'dir (34/654). Sonra ben ve Binti Ebû Ruhm ihtiyacımızı gördükten sonra, benim evime doğru yöneldik. Derken Ümmü Mistah elbisesine bastı ve tökezledi. Bunun üzerine ‘Mistah yok olsun!’ dedi. Ben kendisine ‘Ne fena söyledin! Bedir’de bulunmuş bir adama sövüyor musun?’ dedim. O da ‘Be kadın, sen onun ne söylediğini işitmedin mi?’ dedi. ‘Ne söylemiş?’ dedim. Bunun üzerine bana dedikoduları haber verdi. Ve hastalığım kat kat arttı....’

Rivayet böylece sürüp gitmektedir. Hz. Âişe olayı ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Uğradığı bu iftira Hz. Âişe'ye zor günler yaşatır. Hz. Peygamber'den babasına kadar en yakınlarına bile suçsuzluğunu anlatamaz. Nihayet Nur sûresinin ilgili ayetleri gelir:

11. (Peygamber'in eşine) bu iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir topluluktur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyilik-

tir. Onlardan (iftiracılardan) her birine, g nahtan kazandığı vardır. Onlardan günahın büyüğünü yüklenene ise çok büyük bir azap vardır. 12. Bu iftirayı i ittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile h sn zanda bulunup da: ‘Bu, apaçık bir iftiradır’ demeleri gerekmez miydi? 13. Onların (iftiracıların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki  ahitler getiremediler, öyle ise onlar Allah katında yalancıların ta kendisidirler. 14. Eğer dünyada ve ahirette Allah’ın lütuf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap isabet ederdi. 15. Çünkü siz bu iftirayı dillerinizde dola tırıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızdan ağza söylüyorsunuz.. Bunun  onemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük (bir suç) tur. 16. Onu duyduğunuzda ‘Bunu konu up yaymamız bize yakı maz. Ha a! Bu, çok büyük bir iftiradır’ demeli değil miydiniz? 17. Eğer inanmı sanız Allah, sizi, bir daha aynı duruma düşmekten sakındırıp uyarır. 18. Allah ayetleri size açıklıyor. Allah çok iyi bilen, hüküm ve hikmet sahibidir. 19. Inananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de  etin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. 20. Ya sizin  st n ze Allah’ın lütuf ve merhameti olmasaydı, Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı (haliniz nice olurdu)! 21. Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim  eytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği ve kötülüğü emreder. Eğer  st n zde Allah’ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah i itir ve bilir.

Hz.    e (58/678) inen ayetler karşısında  a ırarak ‘Halbuki ben vallahi o anda suçsuz olduğumu ve Allah’ın beni beraat ettireceğini biliyordum. Fakat vallahi hakkımda okunan bir vahy indirileceğini zannetmiyordum. Kendimi Allah Te  l ’nın hakkımda namazda okunan bir şey vahyedeceği kadar değerli bulmuyordum. Hz. Peygamber’in uykuda rüya göreceğini, o rüya ile Allah’ın beni beraat ettireceğini umuyordum.’ demiştir.

Hz.    e’ye bu iftirayı atan Mıstah (34/654) isimli sahabî,    e’nin babası Eb  Bekr’in sürekli yardım ettiği bir kişidir. Bu olay  zerine Ebû Bekir ona artık yardım etmeyeceğine yemin eder. Bunun  zerine de ‘  inizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, d    nlere ve Allah yolunda hicret edenlere bir şey vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onları affetsinler, vazgeçip iyi muamelede

bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayanıdır, çok merhamet edendir²⁶⁵ ayeti iner.²⁶⁶

Bu rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' bahsinde ve kimi uzun, kimi kısa olmak üzere diğer bahislerde tahrir etmişlerdir. Tirmizî 'Tefsir' bahsinde bir kısmını zikretmiştir.²⁶⁷

54. 66/Tahrîm Sûresi 1-4. Ayetlerin Nüzul Sebebi

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَيَّنَا لَكَ تَبَيَّنَا مَرْصَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١﴾ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢﴾ وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٣﴾ إِنَّ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

Hiz. Âişe'den (58/678) (r.a) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber Zeyneb binti Cahş'ın (20?/641) yanında biraz durup, bal şerbeti içmektedir. Bunun üzerine Âişe, Hafsa (45/665?) ile anlaşıp. Hiz. Peygamber hangisinin yanına girerse 'Ben sende megâfir kokusu duyuyorum; megâfir mi yedin?' diyecektir. Nihayet Hiz. Peygamber ikisinden birinin yanına girer. O da bu sözü kendisine söyler. Hiz. Peygamber 'Hayır! Ben Zeyneb binti Cahş'ın yanında bal şerbeti içtim. Fakat bir daha yapmam.' der. Bunun üzerine Tahrîm Sûresinin 'Allah'ın sana helâl kıldığı bir şeyi niçin kendine haram ediyorsun?...²⁶⁸ kısmından 'Eğer ikiniz de tövbe ederseniz..²⁶⁹ kısmına kadar olan bölüm iner. 'Hani Peygamber eşlerinden bâzısına gizli bîr söz söylemişti..²⁷⁰ ayeti de Hiz. Peygamber'in 'Hayır! Bal şerbeti içtim.' sözü için nazil olmuştur.²⁷¹

²⁶⁵ 33. Nur, 22.

²⁶⁶ M, Tevbe, 10, 2770.

²⁶⁷ B,Tefsir, Nur, 4473/Şehâdât, 15, 2518/İ'tisâm, 28, 6935; T, Tefsir, Nur, 3180-81; N, Tefsir, Nur, 11360/Kadâ, 6033.

²⁶⁸ 66. Tahrîm, 1.

²⁶⁹ 66. Tahrîm, 4.

²⁷⁰ 66. Tahrîm, 3.

²⁷¹ M, Talâk, 3, 1474.

Müslim'in bu konuda yine Hz. Âişe'den (58/678) naklettiği bir sonraki rivayette bal şerbetini sunan Hafsa, aralarında anlaşılanlar Âişe, Safiye (50/670), Sevde'dir (19/640). O rivayette olay üzerine ayetlerin indiğine dâir bir kayıt da yoktur.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Ebû Dâvud diğer bölümde zikretmiştir.²⁷²

55) 66/Tahrîm Sûresi 4-5. ve 4/Nisâ Sûresi 83. Ayetlerin Nüzul Sebebi

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا -التحریم/4، 5

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا -النساء/83

İbn Abbâs'tan (68/687) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'in eşlerini boşadığı söylentisi yayılmıştır. Söylenti Hz. Ömer'in (22/644) kulağına ulaşınca hemen durumu öğrenmek üzere Hz. Peygamber'in eşlerine koşar. Kızının da içlerinde olduğu birkaçıyla görüşür. Aralarında birtakım konuşmalar geçer. Onlardan Hz. Peygamber'in bulunduğu yeri öğrenen Hz. Ömer bu kez onunla konuşmak üzere oraya gelir. Fakat Hz. Peygamber'in kölesi Rabah (20/641)²⁷³ içeriye kimseyi almamaktadır. Hz. Ömer olayı şöyle anlatmıştır:

'Yâ Rabâh! Hz. Peygamber'in huzuruna girmek için bana izin iste! Zannedirim benim Hafsa (45/665?) için geldiğimi sanıyor. Vallahi Hz. Peygamber bana onun boynunu vurmamı emrederse mutlaka boynunu vururum.' dedim. Sesimi de yükselttim. Bunun üzerine Rabâh bana 'Çık!' diye işaret etti. Derhal Hz. Peygamber'in yanına girdim. Bir hasırın üzerine yaslanmıştı. Ben de oturdum. Örtüsünü araladı. Üzerinde bundan başka bir şey yoktu. Baktım, hasır yan tarafına iz bırakmış. Hz. Peygamber'in kilerini gözden geçirdim. Baktım ki, bir sâ' miktarı bir avuç

²⁷² B, Tefsir, Tahrîm (Talâk'ın içinde verilmiş), 4628/Boşanma, 7, 4966/İman, 24, 6313; N, , Tefsir, Tahrîm, 11608/ Boşanma, 5614/İman, 4737; E, İçecekler, 11, 3714.

²⁷³ Bilâl b. Rabah (Bilâl-i Habeşî).

arpa... Odanın bir köşesinde bir o kadar da karaz yaprağı var, bir de asılı deri... Bunu görünce göz yaşlarımı tutamadım. Bana ‘Niye ağlıyorsun ey Hattâb oğlu?’ diye sordu. ‘Yâ Nebiyyâllah, niçin ağlamayayım! Baksana hasır yan tarafına iz bırakmış. İşte kilerin! İçinde şu gördüklerimden başka bir şey görmüyorum! Öte yanda Kayserle Kistrâ meyveler ve ırmaklar içinde... Sen ise Allah'ın Elçisi ve gözdesi olduğun halde işte kilerin!’ dedim. Bunun üzerine ‘Ey Hattâb oğlu! Âhiret bizim, dünya onların olmasına razı değil misin?’ buyurdular. ‘Evet!’ dedim. Onun yanına girdim gireli yüzünde öfke eseri görüyordum. Nihayet ‘Yâ Resûlâllah, kadınlarının halinden gücüne giden şey nedir? Şayet onları boşadı isen hiç şüphe yok ki, Allah seninle beraberdir. Melekler de Cibrîl ile Mîkâîl de, ben, Ebû Bekir ve bütün mü'minler de seninleyiz, dedim. Allah'a hamdeylerim ki, söylediğim sözü Allah'ın tasdik buyuracağını ummadığım konuşmalarım azdır. Bunun üzerine şu ayet, ‘tahyîr’ ayeti indi :*‘O sizi boşarsa olur ki, Rabbi kendisine sizden daha hayırlı zevceler verir.....’*²⁷⁴Eğer onun aleyhine siz ikiniz birbirinize yardım ederseniz, bilin ki Allah, Cebrâîl, sâlih mü'minler ve melekler onun dostlarıdır...’²⁷⁵ Ömer Hz. Peygamber’e eşlerini boşayıp boşamadığını sorar. ‘Hayır’ cevabı alınca bunu halka ilan etmek için izin ister. Ayrıca Hz. Peygamber’i eşleriyle durumu konuşmaya ikna eder. Kilerden birlikte inerler. Mescidin kapısına çıkarak durumu halka bildirir. Bunun üzerine şu ayet iner: *‘Onlara emniyete veya korkuya dâir bir şey gelirse onu yayarlar. Halbuki onu Peygamber’e ve içlerinden yetki sahibi olanlara götürseler, hüküm çıkarmayı bilenler onu anarlardı.’*²⁷⁶ Rivayet Ömer’in (22/644) şu sözleri ile son bulur: ‘Bu işi ben çözmüştüm. Allah Teâlâ’da tahyîr ayetini indirdi.’²⁷⁷

Fıkıhta ‘îla’ olarak değerlendirilen bu ayrılıkla ilgili hükümlere şârihler değinmişlerdir.²⁷⁸

Gerçekte olayla tam örtüşen ayet Tahrîm sûresi 4. ayetin son kısmı ve 5. ayetin tamamıdır. 4.ayetin baş tarafında iki eşten bahsedilmektedir. Oysaki burada Hz. Peygamber’in tüm eşleriyle ilgili bir durum vardır. 4/Nisâ/83 ise emniyet ve korkuya dair bir olaydan bahsetmektedir. Emniyet ve korku bu olayın neresine

²⁷⁴ 66. Tahrîm, 5.

²⁷⁵ 66. Tahrîm, 4.

²⁷⁶ 4.Nisâ, 93.

²⁷⁷ M,Talâk, 5, 1479.

²⁷⁸ Nev, X, 88-90 ; D, Talâk, 5, 35(1479).

yerleşebilir? Müslim aynı olayı çeşitli yönleriyle anlatan dört rivayet daha vermiş, fakat bu rivayetlerde yukarıda bahsettiğimiz ayetlerin nüzulüne vurgu yapılmamıştır.

Rivayeti, Buhârî ve Tirmizî, Tahrîm sûresinin tefsirinde vermiştir. Yalnız Tirmizî, İbn Abbâs rivayetinin başka ayrıntıları üzerinde durmuştur. Tirmizî'nin verdiği şekilde rivayeti Nesaî de birkaç bölümde zikretmiştir. Rivayet içinde Müslim'in verdiği, yukarıya aldığımız metinde olduğu gibi 4/Nisâ/83'e atıf yapan olmamıştır.²⁷⁹

56. 9/Tevbe Sûresi 79. Ayetin Nüzul Sebebi

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ
سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

İbn Mes'ûd'dan (32/652) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘Sadakayla emredildik. Bu maksatla hamallık ediyorduk. Ebû Akil (107/632) yarım sâ' ölçüsünde sadaka verdi. Başka biri ondan daha çoğunu getirdi. Münafıklar ‘Şüphesiz ki Allah bunun sadakasına muhtaç değildir. Öteki de ancak riya için fazla verdi.’ dediler. Bunun üzerine ‘Mü'minlerden gönüllü sadaka verenlerle güçlerinin yettiğinden başka bir şey vermeyenlere dil uzatıp alaya alanlar yok mu?...’ ayeti indi.²⁸⁰

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, İbn Mâce ve Nesâî diğer bölümde tahrir etmiştir.²⁸¹

57. 41/Fussilet Sûresi 22. Ayetin Nüzul Sebebi

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ
كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

²⁷⁹ B, Tefsir, Tahrîm (Talâk'ın içinde verilmiş), 4629/İlim, 27, 89/Nikah, 83, 4895; T, Tahrîm, 3318; Nesaî, Savm, 2442/ kadınların Yaşamı, 9157.

²⁸⁰ M, Zekat, 21, 1018.

²⁸¹ B, Tefsir, Tevbe, 4391/Zekat, 9, 1349; İ, Zühd, 12, 4155, N, Zekat, 2309.

İbn Mes'ud'dan (32/652) (r.a) rivayet edildiğine göre Kâbe'nin yanında ikisi Kureyşli, birisi Sakifli yahut ikisi Sakifli, birisi Kureyşli üç kişi toplanır. Şişman²⁸² ve anlayışı kıt kimselerdir. Biri 'Allah'ın bizim konuştuğumuzu işittiğini zanneder misiniz?' diye sorar. Diğeri 'Aşıkâr konuşursak işitir. Gizli konuşursak işitmez.' cevabını verir. Üçüncü 'Aşikâre konuştuğumuz zaman işitirse, gizli konuştuğumuzda da işitir.' diye itiraz eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ '*Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz.*' ayetini indirir.²⁸³

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî ile Nesâî Tefsir bölümünde tahrir etmiştir.²⁸⁴

58. 4/Nisâ Sûresi 88. Ayetin Nüzul Sebebi

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا

Zeyd b. Sâbit'den (45/666) (r.a) rivayet edildiğine göre Uhud harbi sonrasında, Hz. Peygamber ve arkadaşlarını yarı yolda bırakıp geri dönen münafıklar hakkında ashâb iki fırkaya ayrılır. Bazıları onları öldürmek gerektiğini düşünmekte, bazıları da öldürmemenin daha uygun olacağını düşünmektedir. Bunun üzerine 'Size ne oluyor ki münafıklar hakkında iki fırkaya ayrılıyorsunuz?' ayeti nazil olur.²⁸⁵

Uhud Harbinde ordudan ayrılıp geri dönenler, münafıkların reisi Abdullah b. Ubeyy (9/631) ile ona tâbi olanlardır. Nevevî bu ayetin 'Münafıklar hakkındaki bu ihtilâfın size ne getirisi var?'²⁸⁶ anlamına geldiğini söylemektedir. Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde vermiştir.²⁸⁷

²⁸² Karınlarının yağı çok diye tasvir edilmiştir.

²⁸³ M, Munâfikûn, 2775.

²⁸⁴ B, Tefsir, Fussilet, 4538-39/Tevhid, 41, 7083; T, Tefsir, Ha-Mîm es-Secde (=Fussilet), 3248-49; N, Tefsir, Fussilet (Saffât içinde verilmiş), 11468.

²⁸⁵ M, Munâfikûn, 2776.

²⁸⁶ Nev, XVII, 122.

²⁸⁷ B, Tefsir, Nisâ, 4313/Meâne, 10, 1785/Meğâzi, 14, 3824; T, Tefsir, Nisâ, 3028; N, Tefsir, Nisâ, 1113.

Değerlendirme

Bu bölümde Müslim'in sahihinde Tefsir bölümü dışında sebab-i nüzul içeren rivayetler 58 maddede toplanmıştır. Toplam 119 ayete ve iki sûreye atıf yapılmıştır. Daha önce Tefsir bölümünde bu başlıkta verilen 7 ayeti eklediğimizde sayı 126'ya ulaşmaktadır. Nüzul sebebi bildirilen ayet sayısı Buhârî'nin tefsir bölümünde 89, Tirmizî de ise 138 olarak önceki bölümde tesbit edilmişti. Demek ki Müslim'in bu konudaki rivayetleri Tirmizî'ye yaklaşık, Buhârî'den oldukça fazladır. Müslim'in sahihinin bütününde derlediğimiz nüzul sebebi bildiren rivayetlerinin 41'ini Buhârî, 44'ünü Tirmizî, 39'unu Nesâî 'Tefsir' bölümlerinde zikretmişlerdir. O halde Müslim neden bu rivayetleri kendi Tefsir bölümüne almamıştır? Bu rivayetlerin tefsir için öneminin farkında olmamış olabilir mi? Bu soruya ancak Müslim'in hacmi küçük Tefsir bölümüne dönerek cevap verebiliriz. Daha önceki bölümde gördüğümüz gibi, rivayetleri grupladığımızda büyük gruplardan birini nüzul sebebi bildirenler oluşturmuştu. Öyleyse Müslim, sebab-i nüzulün tefsir için önemini bilmektedir. Müslim'in Tefsir bölümü dışı bölümlerde bulunan ve nüzul sebebi bildiren rivayetlerinin, Tefsir bölümüne alınmış olanlardan metinleri açısından bir farkları yoktur. Şu halde durumu, bir de isnad açısından değerlendirmek gerekir.

İsnad itibarıyla nüzul sebebi olarak 116 rivayet tesbit edilip, 58 maddede özetlenmiştir. Bu rivayetlerin 31'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Sadece 15. maddede bulunan 6 rivayet mevkuf, diğerleri merfudur. Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerin biri hariç hepsinin mevkuf olduğu düşünülürse bunun bir anlamı olabilir. Fakat bütüne bakmadan konuşmak hata olur.

Bu bölümde Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhleri şunlardır:

26.	Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (25)	(235/849?)
27.	Zuheyr b. Harb (10)	(232/846?)
28.	İshâk b. İbrahim (10)	(238/852?)
29.	Kuteybe b. Saîd (10)	(248/862?)
30.	Ebû Kureyb (10)	(?)
31.	Yahya b. Yahya (9)	(225/839?)
32.	Muhammed b. el-Musennâ (8)	(232/846?)
33.	İbn Beşşâr (6)	(252/866?)

34. Amr en-Nâkîd (6) (?)
35. Ubeydullah b. Ömer el-Kavârî (5) (234/848?)

2.2.2.Sosyal ve Hukuksal Boyut

a)Ayetteki Hükümün Uygulanması İle İlgili Rivayetler

1. 60/Mümteherine Sûresi 12. Ayetin Uygulanması

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّ فِي مَعْرُوفٍ قَبَائِعَهُنَّ وَاسْتَغْفِرَ لَهُنَّ
اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

a) Hz.Âişe (58/678) (r.a) hicret eden mü'min kadınların 'Ey Peygamber! Mü'min kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.' ayeti uyarınca imtihan edildiklerini rivayet etmiştir. Kadınlar ayette bildirilen şartları kabul ettiklerini sözle ikrar etmektedirler. Hz. Âişe şöyle demiştir: 'Vallâhi Rasûlullah kadınlardan, Allah Teâlâ'nın emrettiğinden başka hiç bir şey almamış ve avucu asla bir kadının avucuna dokunmamıştır. Onlardan biat aldığı zaman kendilerine sözle 'Biatınızı kabul ettim.' derdi.²⁸⁸

Bu rivayet Hz. Peygamber'in 60/Mümteherine/12'yi nasıl uyguladığını göstermektedir. Nevevî buradan kadın ve erkeğin biati, yabancı kadının cildine temas ve yabancı kadının sesi ile ilgili sonuçlara varmıştır. Hz. Peygamber'in gerek tebliğ maksatlı gerek dünya işleriyle ilgili olarak kadın-erkek ayırmadan herkesle konuştuğu bilinirken, bu rivayetten 'zaruret halinde' yabancı kadının sesini duy-
mak caizdir sonucunu çıkarması enteresandır.²⁸⁹

²⁸⁸ M, İmâra, 21, 1866.

²⁸⁹ Nev, XIII, 10.

Rivayeti Buhârî, Nesâî ve bir bölümüyle Tirmizî ‘Tefsir’ bölümünde, Ebû Dâvud, İbn Mâce diğer bölümlerde vermişlerdir.²⁹⁰

b) Ümmü Atiyye’den²⁹¹ (70/689?) (r.a) rivayet edildiğine göre ‘Ey Peygamber! Mü’min kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek.....’ ayeti geldiği zaman Hz. Peygamber’in kadınlardan aldığı biatta ‘niyaha’²⁹² da vardır. Ümmü Atiyye Hz. Peygamber’den filan oğulları müstesna olsun diye ricada bulunur. Çünkü onlar cahiliye devrinde onun niyahasına iştirak etmişlerdir. Bu nedenle Ümmü Atiyye’nin (70/689?) de onların niyahasına iştiraki gerekmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber filan oğullarına yapılacak niyahayı müstesna tutar.²⁹³

Bu rivayetle birlikte iki husus zihin bulandırmaktadır. 1-Hz. Âişe (58/678) rivayetinde hicret eden kadınlardan Hz. Peygamber Allah’ın emrettiğinin haricinde bir şey için söz almamıştır diye vurgulanmasına rağmen burada ayette bildirilenlere ilave olarak, Hz. Peygamber’in niyâha üzerine de söz aldığı bildirilmektedir. 2-Hz. Peygamber’in herhangi bir emir veya yasağı uygularken kimseye ayrıcalık yapmadığı bilinirken niyâha için Ümmü Atiyye’ye izin vermiştir.

Buhârî ve Nesâî rivayeti ‘Tefsir’ bölümünde vermişlerdir. Buhârî’nin verdiği metinde Ümmü Atiyye’nin bu isteği üzerine Hz. Peygamber susmuş, o da hemen gitmiş, sonra geri dönmüştür. Ümmü Atiyye’nin bu gidiş gelişi, Hz. Peygamber’e hemen biat etmeyip, borçlu olduğu şahısla konuştuktan sonra biat ettiği şeklinde açıklanmıştır. Yani Ümmü Atiyye biatını biraz geciktirmiştir. Bu makul bir durumdur. Burada kuralı ihlal de söz konusu değildir. Çünkü henüz söz verilmemiştir. Fakat niyaha konusunda ayrıcalık tanınan sadece Ümmü Atiyye değildir. Tirmizî Mümtetine sûresinin tefsirinde Ümmü Seleme el- Ensârîyye’den²⁹⁴ (?) de niyahaya izinle ilgili benzer bir rivayet vermiştir.²⁹⁵

²⁹⁰ B, Tefsir, Mümtetine, 4609, 4983; N, Tefsir, Mümtetine , 11586/Siyer, 8714; T, Tefsir, Mümtetine, 3306; Ebû Dâvud, Haraç, 2941; İ, Cihâd, 43, 2875.

²⁹¹ Asıl adı Nesibe binti Hâris Hz. Peygamber ile 7 gazada bulunmuş hanım sahabî.

²⁹² Ölünün arkasından ağıtlarla ağlayıp matem tutma.

²⁹³ M, Cenâiz, 10, 936.

²⁹⁴ Esma binti Yezid (?).

²⁹⁵ B, Tefsir, Mümtetine, 4610; E, Cenâiz, 29, 3131; T, Tefsir, Mümtetine, 3307; N, Tefsir, Mümtetine, 11587.

Nevevî ve Davutoğlu iki rivayetin zıtlığı üzerinde hiç durmazken, niyaha üzerinde çeşitli mülâhazalar vermişlerdir.²⁹⁶

2. 2/Bakara Sûresi 199. Ayetin Uygulanması

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Hiz. Âişe'den (58/678) (r.a) rivayet edildiğine göre Kureyş ve onların dininde bulunanlar Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. Kendilerine Hums deniyordu. Diğer Arap kabileleri ise Arafât'ta vakfe yapıyorlardı. İslâm gelince Hiz. Peygamber 'Sonra siz de başka insanların akın ettiği yerden akın edin...' ayeti uyarınca Arafât'ta vakfe ile emredildi.²⁹⁷

Hiz. Peygamber 2/Bakara/199'un emri uyarınca Veda Haccında Arafât'ta vakfe yaparak bu emri yerine getirmiştir. Ayrıca haccın farzlarından biri olarak tüm Müslümanlardan Arafât'ta vakfe yapmaları istenmiştir.²⁹⁸

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmiştir.²⁹⁹

3. 2/Bakara Sûresi 196. Ayetin Uygulanması

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Ebû Mûsâ (42,44/662?,664?) (r.a) Hiz. Peygamber'le birlikte haccetmektedir. Hiz. Peygamber'in niyetlendiği şeye niyetlenmiştir. Fakat kurbanı yoktur. Bu durumda Hiz. Peygamber ona Kâbe'yi tavaf edip, Safa ve Merve arasında sa'y

²⁹⁶ Bkz. Nev, VI, 37-38; D, Cenâiz, 10, 33(937).

²⁹⁷ M, Hac, 21, 1219.

²⁹⁸ Ayrıntılar için bkz. Nev, VIII, 196-197; D, Hac, 21, 152(1219).

²⁹⁹ B, Tefsir, Bakara, 4248; E, Menâsik, 58, 1910; T, Savm, 884; N, Tefsir, Bakara, 11034/Hac, 4013; İ, Menâsik, 3018.

yaptıktan sonra ihramdan çıkmasını söyler. O da bunları yaptıktan sonra, kavmin-den bir kadına saçlarını yıkatıp taratır ve ihramdan çıkar. Artık Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde soranlara Hz. Peygamber'in kendisine yaptırdığıyla fetvâ vermektedir.

Bir keresinde hacda Hz. Ömer'le (22/634) birlikte olur. Kendilerine fetvâ verdiği kimselere kendisine değil Ömer'e uymalarını tenbihledikten sonra Hz. Ömer'e hac Menâsikini sorar. O şöyle cevap verir. 'Eğer Allah'ın kitabı ile amel edersek Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: '*Haccı da, umreyi de Allah için tamamla-yın....*' Eğer Hz. Peygamber'in sünneti ile hareket edersek, o, kurban gönderme-dikçe ihramdan çıkmamıştır.'³⁰⁰

Bu rivayette Hac Menâsiki hakkında Ebû Mûsa'nın uygulamasını ve Hz. Ömer'in bu konudaki düşüncesini buluyoruz.³⁰¹

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Hac' bahsinde vermiştir.³⁰²

4. 5/Mâide Sûresi 6. Ayetin Uygulanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Abdullah b. Mes'ud (32/653) (r.a) ve Ebû Mûsa'nın (42,44/662?,664?) (r.a) teyemmümle ilgili tartışmaları şöyle nakledilmiştir. Bir gün Abdullah ve Ebû Mûsa birlikte oturmaktadır. Ebû Mûsa Abdullah'a 'Bir adam cünüp olup bir ay su bulamazsa namazları ne yapar' diye sorar. O da bir ay da olsa teyemmüm edemez diye cevap verir. Ebû Mûsa '.....Eğer su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin...' ayetini okuyarak buna ne dediğini sorar. Abdullah 'Eğer bu ayette onlara ruhsat verilmiş olsa nerdeyse suyu soğuk buldukları zaman toprakla teyemmüme

³⁰⁰ M, Hac, 22, 1221.

³⁰¹ Ayrıntılar için bkz. Nev, VIII, 198-200; D, Hac, 22, 157(1222).

³⁰² B, Hac, 31,1484/Hac, 124, 1637/Umre, 11, 1701/Meğâzi/73, 4136; N/Hac, 3718, 2741, 2742.

kalkışır. 'diyerek cevap verir. Bu kez Ebû Mûsa Ammar'ın hikayesini anlatır. Hz. Peygamber Ammar'ı bir ihtiyaç için göndermiş, o da cünüp olup su bulamamıştır. Dönüşte Ammar, bu durumundan toprakta hayvan yuvarlanır gibi yuvarlandığını Hz. Peygamber'e anlatır. O da ellerinle şöyle yapman yeterdi diyerek ellerini toprağa vurur, sol eliyle sağ eline, avuçlarının dışına ve yüzüne mesh eder. Bu anlatılana rağmen Abdullah ikna olmaz. 'Ömer'in Ammar'ın sözüne kanaat etmediğini görmedin mi?' diye karşılık verir.³⁰³

Abdullah b. Mes'ud'un teyemmüm için bu kadar katı olması şaşırtıcı olmakla birlikte örnek, teyemmümle ilgili Hz. Peygamber'in uygulamasını ve değişik anlayışları göstermesi açısından dikkat çekicidir.³⁰⁴

Rivayeti Buhârî diğer bölümde tahrir etmiştir.³⁰⁵ Bahsi geçen Ammar rivayeti daha çok kullanılmıştır.³⁰⁶

5)Evli ve Bekar Kadının Zinası

الرَّائِيَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ -النور/2

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فاسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا -النساء/15

Ubâde b. es-Sâmit'den (34/654) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber üzerine vahy indirildiği zaman bundan dolayı daralır ve yüzünün rengi atardı. Bir gün kendisine vahy indirildi de yine böyle oldu. Açıldığı vakit 'Benden öğrenin! Allah o kadınlara bir yol gösterdi. Evli ile evli, bekârla bekâr!.. Evliye yüz dayak... sonra taşlarla recm! Bekâra yüz dayak... sonra bir sene sürgün!..' buyurdu.³⁰⁷

³⁰³ M, Hayz, 28, 368.

³⁰⁴ Bu konudaki hükümler için bkz. D, Hayz, 28, 113(368).

³⁰⁵ B, Teyemmüm, 7, 340.

³⁰⁶ B, Teyemmüm, 3, 331/4, 333; E, Tahâret, 123, 322-23; T, Tahâret, Teyemmüm, 144; İ, Tahâret, 91, 570-71; N, Tahâret, 303-309.

³⁰⁷ M, Hudûd, 3,1690.

Bu rivayette Hz. Peygamber'e gelen ayet belirtilmemiştir. Durumla ilgili iki ayeti yukarıya aldık.

Nesâî rivayeti 'Tefsir' bölümünde 4/Nisâ/15'in tefsiri olarak, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmiştir.³⁰⁸

Nevevî rivayeti 4/Nisâ/15 ile ilintili olarak vermiş, üzerinde ihtilaf olduğunu belirterek çeşitli görüşleri açıklamıştır.³⁰⁹

Üzerinde yapılan tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, bu rivayetin bizi ilgilendiren yönü, 4/Nisâ/15'in uygulanması ile ilgili Hz. Peygamber'in açıklamalarını içermesidir.

6. 49/Hucurat Sûresi 2. Ayetin Uygulanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ
أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

Enes b Mâlik'ten (90/709) (r.a) rivayet edildiğine göre 'Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne çıkarmayın...' ayeti sonuna kadar nazil olduğu zaman Sabit b. Kays (11/632) evine kapanır. 'Ben cehennemliğim' demek- te ve Hz. Peygamber'le görüşmemek için kendisini evde hapis tutmaktadır. Hz. Peygamber Sa'd b. Muâz'a (5/627), Sabit'ten bir haberi olup olmadığını sorar. Bunun üzerine Sa'd Sabit'e Hz. Peygamber'in kendisini sorduğunu anlatır. Sabit ona da 49/Hucurat/2'den bahsederek 'Sizin en yüksek sesliniz benim, demek ki ben cehennemliğim.' der. Bu sözler Hz. Peygamber'e aktarıldığında 'Bilâkis, o cennetliktir.' diye mukabelede bulunur.³¹⁰

Bu rivayet 49/Hucurat/2'nin yanlış değerlendirilip uygulanmasına bir örnektir. Tabiatı itibariyle yüksek sesli kişi ayetin muhatabı değildir. Burada kasıtlı, anlamlı bir ses yükseltme söz konusudur. Bu yaşanmış olayla kesin olarak ortaya çıkmıştır. Rivayeti Kütüb-i Sitte içinde başka tahrir eden olmamıştır.

7. 26/Şuarâ Sûresi 214. Ayetin Uygulanması

³⁰⁸ E, Hudûd, 23, 4415; T, Hudûd, 1434; İ, Hudûd, 8, 2550.

³⁰⁹ Nev, XI, 188-191.

³¹⁰ M, İman, 52, 119.

Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre 'Sen en yakın hısımlarını uyar!' ayeti nazil olunca Hz. Peygamber Kureyşi davet eder. Onlar da toplanırlar. Bunun üzerine bazen genel bazen özel şöyle hitap eder: 'Ey Kâ'b b. Luey oğulları! Kendinizi ateşten kurtarın. Ey Murra b. Kâ'b oğulları! Kendinizi ateşten kurtarın. Ey Abdi Şems oğulları! Kendinizi ateşten kurtarın. Ey Abdi Menaf oğulları! Kendinizi ateşten kurtarın. Ey Haşim oğulları! Kendinizi ateşten kurtarın. Ey Abdu'l-Muttalip oğulları! Kendinizi ateşten kurtarın. Ey Fâtîme! Kendini ateşten kurtar. Çünkü ben sizin için Allah'tan hiç bir şeye malik değilim. Şu kadar var ki, sizinle akrabayım ve bunun gerektirdiğini yapacağım'.³¹¹

Bu rivayette 26/Şuara/214'ü Hz. Peygamber'in nasıl uyguladığını görüyoruz. Bu konuda Hz. Âişe'den de bir rivayet vardır. Müslim her iki rivayeti ardı ardına vermiştir. Âişe rivayetinde Hz. Peygamber 26/Şuara/214 geldiğinde Safa tepesi üzerine çıkarak 'Ey Fatime binti Muhammed! Ey Safiyye binti Abdilmuttalip! Ey Abdülmuttalip oğulları! Sizin için Allah'tan hiç bir şeye mâlik değilim. Malımdan neyi dilerseniz isteyin.'³¹² diye seslenmiştir. Ebû Hureyre rivayeti sahabenin mürsellerinden sayılmıştır. Çünkü Ebû Hureyre Medîne'de Müslüman olmuştur. Aslında Hz. Âişe'nin 9 yaşında evlendiğini kabul edenlere göre Hz. Âişe'nin de bu hadisi rivayet edemeyecek kadar küçük olması gerekir.

Ebû Hureyre rivayetini Tirmizî, Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde vermiştir.³¹³ Hz. Âişe rivayetini Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmiştir.³¹⁴

8. 24/Nûr Sûresi 6-7. Ayetlerin Uygulanması

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ

الصَّادِقِينَ ﴿٦﴾ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٧﴾

³¹¹ M, İman, 89, 204.

³¹² M, İman, 89, 205.

³¹³ T, Tefsir, Şuara, 3185; B, Tefsir, Şuara, 4493/Vesâye, 11, 2602; N, Tefsir, Şuara (Furkân sûresi içinde verimiş), 11377.

³¹⁴ T, Tefsir, Şuara, 3184; N, Tefsir, Şuara (Furkân sûresi içinde verimiş), 11376.

Said b. Cübeyr'e (94/713) (r.a) 'Lian yapanların arası ayrılır mı?' diye sorulur. O da meseleyi öğrenmek için İbn Ömer'in Mekke'deki evine gider. İbn Ömer ona 24/Nûr/6-7'nin iniş sebebinde anlattığımız Uveymir olayına atıfla³¹⁵ yapılan lianın ayrıntılarını anlatır. 'Bunun üzerine Hz. Peygamber liana erkekten başladı. Ve adam kendisinin cidden doğru söyleyenlerden olduğuna dört defa Allah'a şehâdet etti. Beşinci şehâdet eğer yalancılardansa Allah'ın laneti kendi üzerine olması idi. Sonra Hz. Peygamber bunları kadına tekrarlattı. O da adamın cidden yalancılardan olduğuna dört defa Allah'a şehâdet etti. Beşincisi de şayet kocası doğru söyleyenlerdence Allah'ın gazabının kendi üzerine olması idi. Ardından Hz. Peygamber onları birbirinden ayırdı.'³¹⁶

Böylece İbn Ömer hem Hz. Peygamber'in lian uygulamasını ayrıntıları ile anlatmış, hem de Said b. Cübeyr'in sorusunu cevaplandırmıştır. Ulemâ liânın ay-
nen bu lâfızlarla yapılacağı hususunda müttefiktir.³¹⁷

Said b. Cübeyr'e (94/713) ait bu rivayeti Tirmizî 'Tefsir', Nesâî ve Buhârî 'diğer' bölümde vermiştir.³¹⁸ Genel olarak Uveymir kıssasını anlatanlar daha önce verilmişti.³¹⁹

9. 2/Bakara Sûresi 275. Ayetin Uygulanması

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا
الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ
عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ -البقرة/275

Hiz. Âişe (58/678) (r.a) Bakara sûresinin sonunda ribâ hakkındaki ayetler indirilince Hiz. Peygamber'in mescide çıkarak şarap ticâretini haram kıldığını söylemiştir.³²⁰

³¹⁵ Bkz. Tezimiz, 129.

³¹⁶ M, Lian, 1, 4(1493).

³¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Nev, X, 124-128; D, Lian, 1, 1493.

³¹⁸ T, Tefsir, Nûr, 3178; N, Talâk, 5667; B, Talâk, 130, 5005.

³¹⁹ Bkz. Tezimiz, 129.

³²⁰ M, Musâkat, 12, 1580.

Hız. Peygamber'in uygulamaları arasına bu rivayeti de almak gerekir. Fakat ribâ ve şarap ticareti arasında nasıl bir bağ kurulduğunu anlamak kolay değildir. Şarap hicretin 5. yılında yasaklanırken, faiz en son yıl yasaklanmıştır. Bu rivayete göre ribâ ayeti gelinceye kadar şarap ticaretine izin verilmiş olmalıdır ki ribâ ayeti gelince ikisi birden yasaklansın. Fakat Müslim'in verdiği başka bir rivayette Hz. Peygamber'e bir küp şarap hediye edilmiş, o da haram kılındığını bildirerek reddetmiş, hediye getiren şahıs onu satmak isteyince satışının da haram kılındığını bildirmiştir.³²¹ Bu durumda şarabın haram kılınışı ile şarap ticaretinin yasaklanması ya eşzamanlı, ya da yakın zamanlı gerçekleşmiş olmalıdır.

Davutoğlu şarap ticaretinin, şarap yasağıyla irtibatlı olduğunu, arada uzun sürenin bulunmasının pek mümkün görünmediğini belirterek Nevevî'nin bu konudaki görüşüne müracat eder. Nevevî 'Zahire bakılırsa bu mesele (şarap satışının yasaklanması) şarabın haram kılınmasından az bir müddet sonra henüz içki yasağı şöhret bulmadan olmuştur.' düşüncesindedir. Bu sorun şarap ticaretinin faiz yasağıyla birlikte, te'kit ve mübalağa amaçlı olarak tekrar hatırlatıldığı düşünülerek çözülmüştür.³²²

Rivayeti Buhârî ve Nesaî 'Tefsir' ve diğer , Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde zikretmişlerdir.³²³

10. 2/Ahzâb Sûresi 56. Ayetin Uygulanması

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Sa'd b. Ubâde'nin (14/634) meclisinde toplanmışken, Hz. Peygamber'e orada bulunanlardan Beşir b. Sa'd (12/633) tarafından 'Allah Teâlâ sana salavât getirmemizi bize emretti. Yâ Rasûlullah! Acaba sana nasıl salavât getireceğiz?' diye sorulur. Hz. Peygamber bunun üzerine susar. Öyleki oradakiler keşke Beşir sormamış olsaydı diye hayıflanırlar. Sonra Hz. Peygamber 'Allah'ım! Muhammed'e ve âilesine, İbrahim'in ailesine salat ettiğin gibi salât eyle! Ve Muhammed'i ve

³²¹ M, Musâkat, 12, 1579.

³²² Nev, XI, 5; D, Musâkat, 12, 68(1580).

³²³ B, Mesâcid, 40, 447/Buyû', 16, 1978/105, 2113/Tefsir, Bakara, 4266-4269; Nesaî, Tefsir, Bakara, 11055/ Buyû', 6261; E, İcara, 66, 3490; İ, Eşribe, 7, 3382.

ailesini İbrahim'in ailesini mübarek kıldığı gibi mübarek kıl! Çünkü sen hamde layık ve şanı çok yüce olansın. Selâm da bildiğiniz gibidir' buyurur.³²⁴

Bu rivayette 33/Ahzâb/56'nın nasıl yerine getirileceğini öğrenmiş oluyoruz. Hanefiler namazda böyle salât etmeyi tercih etmişlerdir.³²⁵

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermiştir. Buhârî Ebû Saîd el-Hudrî (74/693) ve Kâb b. Ucre'den (52/672) benzer rivayetler vermiştir.³²⁶

11. 4/Nisâ Sûresi 101. Ayetin Uygulanması

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا
إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا

Ya'lâ b. Umeyye (37/657) Ömer b. el-Hattâb'a (22/644) 'Allah Teâlâ 'Sefere çıktığınız zaman, kâfirlerin size fenalık yapacağından endişe ederseniz, namazı kısaltmanızdan dolayı size bir günah yoktur.' buyuruyor. Oysaki şimdi insanlar emniyettedir.' der. Hz. Ömer onun şaştığı bu şeye kendisinin de şaştığını ve Hz. Peygamber'e sorduğunu belirtir. Hz. Peygamber şöyle söylemiştir: 'Bu, Allah'ın, tasadduk ettiği bir sadakadır. Size, onun sadakasını kabul düşer!'³²⁷

Bu rivayette Hz. Peygamber'in yolcu namazı ile ilgili uygulamasına dikkat çekmek istiyoruz. Bu konuda Hz. Âişe (58/678) 'Namaz hizada ve seferde ikişer rek'ât olarak farz kılındı. Sonra sefer namazı olduğu gibi bırakıldı; hizada namazına ek yapıldı.'³²⁸ demektir. Hz. Âişe ve son zamanlarında Hz. Osman (34/656) dışında sahabeden namazı seferde tam kılan olmamıştır. Hz. Âişe'in namazı kısaltmayı da uzun kılmayı da caiz gördüğü, bu nedenle tercihte bulunduğu söylenmiştir.³²⁹

³²⁴ M, Salât, 18,405.

³²⁵ Ayrıntılar için bkz. D, Salât, 18, 65(405).

³²⁶ T, Tefsir, Ahzâb, 3220; N, Tefsir, Ahzâb, 11423/Amel, 9876/Sıfetu's-Salât, 1208; E, Salât, 980-81; B, Tefsir, Ahzâb, 4519-4520.

³²⁷ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 1, 686.

³²⁸ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 1, 685.

³²⁹ Nev, V, 195-196.

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’, İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermişlerdir.³³⁰

12. 3/Âl-i İmrân Sûresi 128. Ayetin Uygulanması

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

Ebû Hureyre (57/677) Hz. Peygamber’in sabah namazının kıraatini bitirip, rukûdan kalkarken tekbîr aldığı ve başını kaldırdığı zaman ‘*Semiallahu limen hamideh. Rabbenâ ve leke'l-hamd*’ dedikten sonra ayakta iken şöyle kunut yaptığını rivayet etmiştir. ‘Allahım! Velid b. Velid’i (72/629), Seleme b. Hişâm’ı (14/636?), Ayyaş b. Ebî Rabîa’yı (?) ve mü’minlerin zayıf olanlarını kurtar! Yâ Rabbi, Mudar³³¹ kabilesine olan şiddet ve baskını arttır! Bunu onlara Yûsuf’un kıtlık yılları gibi yap! Allah’ım, Allah ve Rasûlüne isyan eden Lihyân, Ri’l, Zekvân ve Usayye³³² kabilelerine lanet eyle!’ Ebû Hureyre ‘*Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder.*’ ayeti gelince Hz. Peygamber’in bu kunutu bıraktığını duyduk.’ demiştir.³³³

Yukarıdaki rivayet Hz. Peygamber’in 3/Âl-i İmrân/128’i nasıl uyguladığını göstermektedir. Müslim’in verdiği diğer rivayetlerde Hz. Peygamber’in 30 gün süreyle böyle kunut yaptığı bildirilmiştir. Bu kunutu bırakması, Müslim’in tahrir ettiği diğer rivayetlerin bir kısmında zikredilen ayete dayandırılmamıştır. Bir rivayette Hz. Peygamber’in artık gerek kalmadığı için bu kunutu terk ettiği belirtilerek Ebû Hureyre’nin olayı 3/Âl-i İmrân/128’e bağlamasına itiraz edilmiştir. 3/Âl-i İmrân/128’in nüzul sebebi olarak daha önceki bölümde başka bir olaydan bahsedilmişti.³³⁴ Buhârî bu ayetin tefsirinde Ebû Hureyre’den benzer bir rivayet vermiştir. Orada Namaz tahsisi yapmadan Hz. Peygamberin bir kimsenin aleyhine beddua etmek yâhud bir kimsenin lehine hayır duâ etmek istediği vakit rukû’dan sonra

³³⁰ T, Tefsir, Nîsa, 3034; N, Tefsir, Nîsa, 11120; E, Salât, 1199; İ, İkâmetu’s-Salât, 73, 1065.

³³¹ Kureys; Esed, Huzeyl ve Tenim gibi birçok kabileleri içine alan büyük bir oymaktır.

³³² Küçük kabileler olup her biri Suleym’in bir dalıdır.

³³³ M, Mesâcid, 54, 675.

³³⁴ Bkz. Tezimiz, 104.

kunût yaptığı bildirilmektedir. Nesâî'nin tefsirinde başka ravîden benzer bir rivayet bulunmaktadır.³³⁵

Hız. Peygamber'in bu kunutu Bi'ru Mâûne olayının ardından, duyduğu derin üzüntüden dolayı yaptığı bildirilmiş, rivayet çeşitli cihetlerden değerlendirilmiştir.³³⁶

13. 20/Tâhâ Sûresi 14. Ayetin Uygulanması

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hız. Peygamber Hayber gazasından dönerken gece boyunca yürür. Nihayet uyku basar ve istirahat için mola verir. Bilal'i nöbetçi bırakmıştır. Bilal bir müddet nafile namaz kılar. Sabaha karşı fecrin doğuşunu izlemek üzere hayvanına yaslanır. Fakat o da uykuya yenik düşer. Güneş yüzlerine vurunca ilk uyanan Hız. Peygamber olur. Hemen Bilal'e seslenir. Fakat olan olmuş namaz geçmiştir. Hız. Peygamber 'Develeri çekin!' emri verir. Biraz ilerlerler. Sonra abdest alır. Bilal'e kamet getirmesini söyler. Ashâbına sabah namazını kıldırır. Mütakiben de 'Her kim namazını unutursa, onu hatırladığı zaman kılıversin! Çünkü Allah, '...Beni anmak için namaz kıl!' buyuruyor' der.³³⁷

Hız. Peygamber '...Beni anmak için namaz kıl!' emrini böyle değerlendirip uygulamıştır. Müslim'in yine Ebû Hureyre'den verdiği ikinci rivayette Hız. Peygamber yer değiştirmesini 'Burada şeytanla karşılaştık.' sözüyle gerekçelendirmiştir. Olayın Hayber'den mi yoksa Huneyn'den dönüşde mi gerçekleştiği tartışılmıştır.³³⁸

Rivayeti Tirmizî 'Tefsir', Nesâî 'Tefsir' ve diğer Ebû Dâvud, İbn Mâce ve Buhârî diğer bölümde vermişlerdir.³³⁹

14. 33/Ahzâb Sûresi 28-29. Ayetlerin Uygulanması

³³⁵ Buhârî, Tefsir, Âl-i İmrân, 4283.

³³⁶ Nev, V, 176-178; D, Mescidler, 54, 308(679).

³³⁷ M, Mesâcid, 55, 680.

³³⁸ Nev, V, 181-184; D, Mescitler, 55, 310(680).

³³⁹ T, Tefsir, Tâ-Hâ, 3163; N, Tefsir, Tâ-Hâ, 11448; E, Salat, 11, 435; İ, Salat, 10, 697; B, Evkâtü's-Salât, 34, 570 ; N, Salât, 919.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿28﴾ وَإِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿29﴾

Hiz. ÂiŖe (58/678), Hiz. Peygamber'e eŖlerini muhayyer bırakması emrolununca, ilk olarak kendisinden baŖlayarak, 'Bir Ŗey hatırlatacağım ama acele etmen ve ebeveynine danıŖmadan cevap vermen gerekmez' dediğini anlatmıŖtır. Hiz. ÂiŖe rivayetin burasında bir parantez aarak 'Hiz. Peygamber annemle babamın ondan ayrılmamı emretmeyeceklerini pekâlâ biliyordu' demiŖtir. Bundan sonra Hiz. Peygamber, 'Allah Teâlâ 'Ey Peygamber! Hanımlarına de ki, 'Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size onu vereyim ve sizi güzelce bırakayım. Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükafat hazırlamıŖtır.' buyuruyor' diye devam etmiŖ, Hiz. ÂiŖe hiç vakit geçirmeden 'Bunun nesi için annemle babamdan izin isteyecekmiŖim! Ben Allah ve Rasûlünü ve ahiret yurdunu dilerim' demiŖtir. Arından Hiz. Peygamber'in diğer eŖleri de onun yaptığını yapmıŖlardır.³⁴⁰

Bu rivayette Hiz. Peygamber'in 33/Ahzâb/28-29'u nasıl uyguladığını görüyoruz. İslam Fıkhdında 'boŖamada tahyir' Hiz. Peygamber'in bu uygulamasına bağlı olarak ŖekillenmiŖtir. Hiz. Peygamber'in önce Hiz. ÂiŖe'den baŖlaması Hiz. ÂiŖe'nin faziletine, anne babasına danıŖmasını istemesi yaŖının küçüklüğü nede niyle yanlıŖ karar vermesinden korkmasına bađlanmıŖtır.³⁴¹

Rivayeti Buhârî, 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî, 'Tefsir' , Nesâî diğer bölümde vermiŖtir.³⁴²

15. 33/Ahzâb Sûresi 51. Ayetin Uygulanması

تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمِنْ ابْتِغَايَتِ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا -

الأحزاب/51

³⁴⁰ M, Talâk, 4, 1475.

³⁴¹ Nev, X, 78-79; D, Talâk, 4, 22(1475).

³⁴² B, Tefsir, Ahzâb, 4507/ T, Tefsir, Ahzâb,3204; N, Nikah, 5309.

Hız. ÂiŖe (r.a) ‘Onlardan dilediğini geri bırakır; İstedildiğini de yanında barındırırŖın.’ ayeti indikten sonra Hız. Peygamber ihtiyaç gördüğünde hangimizin nöbet gününde ise ondan izin isterdi.’ demiŖtir. Muâze (83/702) Hız. ÂiŖe’ye ‘Hız. Peygamber senden izin istediği vakit ne derdin?’ diye sormuŖ, o da ‘Bu iŖ bana kaldı ise ben kimseyi kendime tercih etmem, derdim.’ cevâbını vermiŖtir.³⁴³

Burada da Hız. Peygamber’in 33/Ahzâb/51 ile ilgili uygulamasını görüyoruz. Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’, Eb Dâvud ve Nesâî diğer bölümlerde vermiŖtir.³⁴⁴

16. 3/Âl-i İmrân Sresi 92. Ayetin Uygulanması

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

Enes b. Mâlik’in (90/709) (r.a) rivayet ettiğine göre Eb Tâlha (33?/654) Medine’de mal bakımından Ensârın en zengini idi. Kendisine göre mallarının en sevgilisi Beyrahâ bahçesi, mescidin karŖısında yer alıyordu. Hız. Peygamber oraya girer ve içindeki iyi sudan içerdi. 3/Âl-i İmrân/92 inince Eb Tâlha Hız. Peygamber’e gelerek ‘Allah Teâlâ, kitabında ‘Sevdiğiniz Ŗeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla eriŖemezsiniz.’ buyuruyor. Ŗphesiz ki benim en sevgili malım Beyrahâ’dır. Beyrahâ Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayrını ve Allah Teâlâ indinde ahiret azığı olmasını dilerim. Ŗimdi onu istediğin yere sarfet yâ Rasûlullah!’ dedi. Hız. Peygamber ‘Ne güzel! İŖte kazançlı mal bu, iŖte kazançlı mal bu! Onun hakkında söylediklerini iŖittim. Ben, onu akrabana vermeni uygun görüyorum.’ buyurdu. Bunun zerine Eb Tâlha bahçeyi yakınları ve amca oğulları arasında taksim etti.³⁴⁵

Eb Tâlha’nın (33?/654) 3/Âl-i İmrân/92’yi hayata geçirme isteği, Hız. Peygamber’in bu istek karŖısındaki tutumunu bulduğumuz bu rivayeti Nesâî ‘Tefsir’, Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde vermiŖtir.³⁴⁶

Değerlendirme

³⁴³ M, Talâk, 4,1476.

³⁴⁴ Buhârî, ‘Tefsir’, Ahzâb, 5511; E, ‘Nikah’, 39, 2136; N, İŖret’n Nisâ, 8936.

³⁴⁵ M, Zekat, 14, 998.

³⁴⁶ N, Tefsir, Âl-i İmrân; B, Âl-i İmrân, 4279/Zekat, 43,1392/ Vekâlet, 15, 2193/ Vesâya, 27, 2617.

Ayetteki hükmün uygulanması ile ilgili tesbit edilen rivayetler 16 maddede sonlanmıştır. 19 ayet bu kapsamda değerlendirilmiştir. Buhârî'nin Tefsir bölümünde bu türde değerlendirilen ayet sayısı 32, Tirmizî'de 18 olarak tesbit edilmiştir. Bu bölümde verdiğimiz rivayetlerin 8'ini Buhârî, 10'unu Tirmizî, 11'ini Nesâî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmiştir. Daha önceki değerlendirmelerde görüldüğü gibi bu başlıkta da, rivayetlerin metinleri açısından Tefsir bölümüne neden alınmadıklarını izah edecek bir özelliğe rastlanmamıştır .

İsnad açısından bakıldığında şu sonuçları kaydedebiliriz: Bu başlıkta değerlendirilen rivayet sayısı 32'dir. Bunlardan 8'i 'haddesenâ' , diğerleri 'haddesenâ' ifadesiyle, gelmiştir. Rivayetlerden sadece ikisi mevkuf, kalanı merfudur. Rivayetlerin büyük bir kısmının merfu oluşu, 'Acaba Müslim genellikle mevkuf rivayetleri mi tefsirine aldı?' tezinin hâlâ canlı olduğunu gösterir. Fakat az sayıda da olsa Sahih'in diğer bölümlerinde bulunan mevkuf rivayetleri neden tefsir dışı bırakmıştır. Sonuç için tüm rivayetlerin değerlendirilmesini beklemek gereklidir.

Müslim'in bu başlıkta en çok rivayet aldığı şeyhleri şunlardır:

1- Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Serh (8)	(249/863?)
2- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (5)	(235/849?)
3- İshâk b. İbrahim (4)	(238/852?)
4- Yahya b. Yahya (4)	(225/839?)
5- Ebû Kureyb (3)	(?)
6- Muhammed b. el-Musennâ (3)	(232/846?)
7- Harmele b. Yahya (3)	(244/858?)
8- İbn Beşşâr (2)	(252/866?)
9- Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (2)	(234/848?)

b)Ayetteki Hükmün Neshini Bildiren Rivayetler

1. 'İkindi Namazı' ifadesinin 'Orta Namaz' Olarak Neshi

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ -البقرة/238

Berâ' b. Âzib'den (72/691) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Namazlara ve ikindi namazına devam edin!' ayeti indi. Biz de onu Allah'ın dilediği kadar okuduk.

Sonra Allah Teâlâ onu nesh etti. Ardından ‘*Namazlara ve orta namaza devam edîn!*’³⁴⁷ ayeti nazil oldu.³⁴⁸

Bu konudaki Hz. Âişe (58/678) rivayetinden daha önce bahsetmiştik. Orada neshten bahsedilmemiş fakat orta namazın ikindi namazı olduğu bildirilmişti.³⁴⁹ Hz. Âişe rivayetini Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî vermişken bu rivayette Müslim, Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.

2. Oruç Fidyesinin Neshi

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ
طَعَامُ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ
الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ
مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ
عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ -البقرة/184، 185

Seleme b. Ekvâ'dan (74-693?) şöyle rivayet edilmiştir: ‘...Oruca takat getiremeyenlerin bir fakir doyuracak fidye vermeleri gerekir...’ ayeti nazil olduktan sonra dileyen oruç tutmaz, fidye verirdi. Nihayet ondan sonraki ayet indi, bu neshetti.³⁵⁰

Benzer bir rivayeti birinci bölümde Buhârî’den naklederek incelemiştik.³⁵¹ Bu rivayeti, Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Buhârî ‘Tefsir’, Tirmizî ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde tahrir etmiştir.³⁵²

Değerlendirme

Daha önce neshle ilgili rivayetlerin azlığına değinmiştik. Tefsir bölümü hariç Müslim’in sahihinde nesh gerçekleştiği söylenen sadece iki ayet tesbit edilmiş-

³⁴⁷ 2. Bakara, 238.

³⁴⁸ M, Mesâcid, 36, 630.

³⁴⁹ Bkz. Tezimiz, 98.

³⁵⁰ M, Savm, 25, 1145.

³⁵¹ Bkz. sayfa: 40.

³⁵² Buhârî, ‘Tefsir’, Bakara, 4237; N, ‘Savm’, 2625/ ‘Tefsir’, 11017; T, Savm, 798 ve E, ‘Savm’, 2, 2315.

tir. Tefsir bölümündeki bir ayeti de eklersek toplam üç ayette neshden söz edilmiştir ki hepsi de neshe müracat etmeden çözülebilecek konulardır. Timizî'nin bu başlıktaki bir rivayetini, Buhârî'nin özetle 4 konuda toplanan rivayetlerini hatırlayalım.³⁵³

Bu başlıkta ikisi aynı konuda üç rivayet bulunmaktadır. Bir rivayette 'haddeseni' ifadesi kullanılmıştır. Rivayetlerin üçü de merfudur. Müslim'in şeyhleri şunlardır:

1. İshâk b. İbrahim (238/852?)
2. Amr b. Sevvâd el-Âmirî (245/859?)
3. Kuteybe b. Saîd (248/862?)

2.2.3. Tarihsel ve Bilgisel Boyut

a) Ayetin İniş Zamanını veya Yerini Bildiren Rivayetler

1. Kelâle Ayetinin İniş Zamanı

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ -النساء/176

Berâ'dan (72/691) rivayet edildiğine göre 'Senden fetva istiyorlar. De ki Kelâle hakkında size Allah fetva verecektir.....'³⁵⁴ diye başlayan Kelâle ayeti Kur'an'dan indirilen son ayet, Tevbe Sûresi de indirilen son sûredir.³⁵⁵

4/Nisâ/176'nın ve Tevbe sûresinin nüzul zamanını bildiren bu rivayeti Buhârî ve Nesâî hem Nisâ hem de Tevbe Sûresinin tefsirinde vermiş, ayrıca diğer bölümde tekrarlamıştır. Tirmizî Nisâ sûresinin tefsirinde, Ebû Dâvud diğer bölümde tahrir etmiştir.³⁵⁶

³⁵³ Bkz. Tezimiz, 53-59.

³⁵⁴ 4.Nisâ, 176.

³⁵⁵ M, Ferâiz, 1,1618.

³⁵⁶ B, 'Tefsir', Nisâ, Tevbe, 4329,4377/ Ferâiz,13,6363; N, 'Tefsir', Nisâ, Tevbe,11212,11133/ Ferâiz ,6326; T, Tefsir, Nisâ,3041; E, Ferâiz, 3, 2888,2889.

2. 48/Feth Sûresi 1-5. Ayetlerin İniş Zamanı ve Yeri

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُثَبِّتَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾

Enes b. Mâlik'ten (90/709) rivayet edildiğine göre Hudeybiye'den dönüşte 'Biz sana apaçık bir fetih verdik' ayetinden Bu, Allah indinde büyük bir kurtuluştur! ayetine kadar indiği sırada ashâb sıkıntı ve keder içindedir. Hz. Peygamber hedy kurbanını Hudeybiye'de keser. Ardından da yukarıdaki ayetleri kasederek 'Bana öyle bir ayet indirildi ki, benim için bütün dünyadan daha makbuldür!' buyurur.³⁵⁷

Bir sonraki başlıkta vereceğimiz bu rivayetten, dolaylı olarak 48/Feth 1-5'in Hudeybiye'de ve Hicretin altıncı yılında indiğini anlıyoruz. Rivayetin burada zikredilişi, bu özelliğine dikkat çekmek içindir.

Rivayeti Nesâî ve Tirmizî 'Tefsir' bölümünde vermiştir.³⁵⁸

Değerlendirme

Müslim'in Tefsir bölümü dışında Kur'an atıflı rivayetleri içinde sadece 2 ayet zaman veya yer bakımından açıklık kazanmıştır. Müslim'in mini Tefsir bölümünde bu başlıkta farklı tarîklerini dikkate almadan 5 rivayet vardı.³⁵⁹ Tirmizî ve Buhârî'nin ise bu başlıkta yine farklı tarîklerini dikkate almadan 6'şar rivayet verdiğini daha önce tesbit etmiştik.

İsnad itibariyle bu bölümde toplam 7 rivayet değerlendirilmiştir. Hepsi 'haddesenâ' ifadesiyle gelen bu rivayetlerin 5'i mevkuftur. Müslim'in buradaki şeyhleri şunlardır:

1- Ali b. Haşrem	(?)
2- Muhammed b. el-Musennâ	(232/846?)

³⁵⁷ M, Cihâd, 34, 1786.

³⁵⁸ N, Tefsir, Feth, 11502; T, Tefsir, Feth, 3263.

³⁵⁹ Bkz. Tezimiz, 60-63.

3- İbn Beşşâr	(252/866?)
4- İshâk b. İbrahim	(238/852?)
5- Ebû Kureyb	(?)
6- Amr en-Nâkîd	(?)
7- Nasr b. Aliy el-Cehdamî (2)	(250/864?)
8- Asım b. Nadr et-Temîmî	(?)
9- Abd b. Humeyd	(?)

b) Ayetteki Bilgiyi Destekleyen ve Detaylandıran Rivayetler

1. Cehennem'in Doyumsuzluğu

يَوْمَ نَقُولُ لِحَٰجَتِهِمْ هَلْ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ -ق/30

Enes b. Mâlik (90/709) (r.a), Hz. Peygamber'in 'O gün cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz. O da 'Daha var mı?' diyecektir.'³⁶⁰ ayeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir. 'Cehenneme atılmak ve onun 'Daha var mı?' diye sorması devam ederken nihayet Allah Teâlâ onun üzerine ayağını koyacak ve bir kısmı diğerine sıkışacak. Cehennem, izzetin ve keremin hakkı için yeter yeter diyecek. Bu arada cennette de lutuf sürmektedir. Sonunda Allah Teâlâ onun için yeni halk yaratır ve onları cennetin fazlasına iskân eder.'³⁶¹

Bu rivayette, ayette ifade edilen durum, daha detaylı anlatılmaktadır. Cehennem azgın bir açlık içindedir. Bu ayette de belirtilmiştir. Burada ilaveten bu açlığın ancak Allah Teâlâ'nın müdahalesi ile duracağı bildirilmektedir. Bir ilave de cennet için yapılmıştır. Allah Teâlâ'nın cennetin fazlasına iskan etmek üzere yeni bir halk yaratacağına dair bir bilgi Kur'an'da yer almaz. Bu nedenle şüpheye açık bir yönü vardır. Ayrıca Allah Teâlâ için tecsim yapılmış olması tartışılmış, selefîn çoğunluğu mânayı Allah'a havale ederken bir kısmı te'vîl yoluna gitmişlerdir.³⁶²

³⁶⁰ 50. Kaf, 30.

³⁶¹ M, Cennet, 13, 2848.

³⁶² D, Cennet, 13, 39 (2848).

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî ‘Tefsir’ , Nesâî diğer bölümde vermiştir. Cennetle ilgili kısım sadece Müslim’in rivayetinde yer alıp diğerlerinde bulunmamaktadır.³⁶³

2. Çıplak Haşrediliş

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِّ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فاعِلِينَ -

الأنبياء/104

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿117﴾ إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ -المائدة/117، 118

İbn Abbâs'dan (68/687) (r.a) rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber nasihat için hutbe vermek üzere ayağa kalkar ve şöyle hitap eder: ‘Ey insanlar! Hiç şüphe yok ki, Allah'ın huzuruna yalınayak, çıplak, sünnetsiz olarak toplanacaksınız.’ Bu sözünden sonra ‘...İlk yaratmaya nasıl başladıysak, üzerimize aldığımız bir vaad olarak onu öylece iade edeceğiz. Şüphesiz biz vaadimizi yerine getiririz.’³⁶⁴ ayetini okur. Sonra devam eder. ‘Biliniz ki kıyamet gününde mahlûkâtın ilk giydirileni İbrahim (a.s) olacaktır. Yine biliniz ki, benim ümmetimden birileri getirilecek, fakat onlar sol tarafa alınacaktır. Bunun üzerine ben ‘Yarabbi! Bunlar benim ashâbımdır.’ diyeceğim. Bana ‘Bunların senden sonra neler uydurduklarını sen bilmezsin?’ denilecek. Ben de sâlih kulun dediği gibi ‘Ben onlara aralarında bulunduğum müddetçe şâhid oldum. Canımı aldığımda sen onların üzerinde gözetici oldun. Sen her şeye şâhidsin. Onları azab edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Affedersen şüphe yok ki, çok güçlü olan ve hikmetle iş yapan ancak sensin.’³⁶⁵ diyeceğim. Bunun üzerine bana ‘Sen aralarından ayrılalı beri

³⁶³ B, Tefsir, Kaf, 4567/ İman, 11, 6284; T, Tefsir, Kaf, 3272; N, Ta’bîr, 7725, 7719.

³⁶⁴ 21. Enbiyâ, 104.

³⁶⁵ 5. Mâide, 117-118.

onlar ökçeleri üzerinde geriye dönerek dinden çıkmaya devam ettiler' denilecektir.³⁶⁶

Burada da ahiret günü ile ilgili detayları görüyoruz. Allah Teâlâ Kur'an'da ilk yaratılıştaki gibi diriltilmekten bahsetmiştir. Hz. Peygamber bunu yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak tasvir etmiştir. Hz. Peygamber kıyamet günü (hesap günü anlamında kullanılmıştır) giydirilmekten de bahsetmekte ilk giydirilenin Hz. İbrahim olacağını bildirmektedir. Kur'an'da giydirilmekle ilgili bir ifade yer almaz. Hz. İbrahim'in ilk giydirilen olması ilk sünnetle ilişkilendirildiği gibi başka sebepler de söylenmiştir. Hz. Peygamber'in sol tarafına alınanların irtidad edenler olduğu belirtilmiştir.³⁶⁷

Rivayeti Buhârî, Tirmizî, Nesâî 'Tefsir' ve diğer bölümlerde tahrir etmişlerdir.³⁶⁸

3. Mahşerde ayakta beklemenin zorluğu

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ -المطففين/6

İbn Ömer (74/694) (r.a) Hz. Peygamberin 'O gün insanlar alemlerin Rabbi için ayağa kalkacaklardır.'³⁶⁹ ayeti hakkında 'İnsanlardan her biri kulaklarının yarısına kadar tere batmış olarak kalkacaktır.' dediğini rivayet etmiştir.³⁷⁰

Tezimizin birinci bölümünde Buhârî'den aynı başlıkta örnek olarak verilen³⁷¹ rivayette de belirtildiği gibi ayette bildirilen '(mahşerde) alemlerin rabbi huzurunda ayağa kalkışın' zorlu bir kalkış olacağı anlaşılmaktadır.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî, Nesâî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mâce diğer bölümde vermiştir.³⁷²

³⁶⁶ M, Cennet, 14, 2860.

³⁶⁷ Nev, XIV, 194-195; D, Cennet, 14, 58(2860).

³⁶⁸ B 'Tefsir', Enbiyâ/Mâide, 4463, 4349, 'Rikâk', 45, 6159, Enbiyâ, 49, 3263, 3171 ; T 'Tefsir', Enbiyâ, 3167/Mâide, 3332/'Kıyamet', 2423; Nesâî, Tefsir, Abese, 11648-49/Cenâiz, 2208-11,2214.

³⁶⁹ 83.Mutaffifîn, 83.

³⁷⁰ M, Cennet, 15, 2862.

³⁷¹ Bkz. sayfa: 47.

³⁷² M, Cennet, 15, 2862; T, Tefsir, Mutaffifîn, 3335-36/Kıyamet, 2422; İ, Zühd, 33, 4278; N, Tefsir, Mutaffifîn, 11656-57.

4. Mûsa ve Hızır

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴿60﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿61﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا ﴿62﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿63﴾ قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّ عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿64﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿65﴾ قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿66﴾ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿67﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿68﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿69﴾ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿70﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿71﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿72﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿73﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴿74﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿75﴾ قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا ﴿76﴾ فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿77﴾ قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿78﴾ أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿79﴾ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَحَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿80﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿81﴾ وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا -الكهف/60-82

Ubey b. Ka'b'ın (22,30/642?, 650?) (r.a) Hz. Peygamber'den naklettiğine göre Mûsa (a.s), İsrail oğullarından bir cemâatin içinde bulunduğu bir zamanda bir adam çıkagelir ve 'Sen kendinden daha bilgili bir kimse biliyor musun?' diye sorar. Hz. Mûsa 'Hayır!' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Mûsa'ya 'Bilâkis

kulumuz Hızır senden daha bilgilidir.’ diye vahyeder. Hz. Mûsa da onunla görüşmenin yolunu sorar. Allah Teâlâ bunun için balığı bir işaret yapar. Hz. Mûsa'ya ‘Balığı kaybettiğin zaman hemen geri dön! Onunla buluşursun.’ diye bildirir. Artık Hz. Mûsa Allah'ın dilediği kadar yürür. Sonra yanındaki gence ‘*Azığımızı getir!..*’ der. O zaman genç ‘*Gördün mü, kayaya sığındığımızda ben balığı unuttum. Ama onu hatırlamayı bana unutturan ancak şeytandır...*’ diye cevap verir. Bunun üzerine Hz. Mûsa gence ‘*İstediğimiz şey buydu...*’ der. Hemen izleri üzere geri dönerler. Ve Hızır'ı bulurlar. Artık onların arkadaşlıkları Allah'ın kitabında anlatıldığı gibi sürer.³⁷³

Hikaye, Kehf Sûresinin 60-82. ayetlerinde anlatılmıştır. Kur'an'daki anlamda Mûsa-Hızır buluşmasının nedeni üzerinde durulmamış, doğrudan olay anlatılmıştır. Yukarıdaki rivayette hem buluşmanın nedeni, hem de buluşmanın nasıl gerçekleşeceğinin ayrıntıları verilmiştir. Ubey b. Ka'b'ın (22,30/642?, 650?) hikâyeyi tam metniyle anlatan başka bir rivayeti de bu bahiste verilmiştir. Uzunluğundan dolayı buraya alamadığımız rivayette buradaki gibi Kur'an'da anlatılanlara ufak ilaveler söz konusudur.

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde muhtelif râvilerden tahrir etmişlerdir.³⁷⁴

5. İlk Vahiy

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿٣﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ -العلق/5-1

Hz. Âişe'nin (58/678) (r.a) rivayetine göre Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelmeye başlaması uykuda sadık rüya ile olmuştur. Hz. Âişe ‘Hiçbir rüya görmezdi ki sabahın aydınlığı gibi apaçık zuhur etmesin.’ demiştir. Sonra kendisine tenhada kalmak sevdilir. O zamanlarda Hirâ mağarasına çekilip, orada, ailesinin

³⁷³ M, Faziletler, 46, 2380.

³⁷⁴ B, İlim, 44, 122/ Ehâdisû'l-Enbiyâ, 29, 3220/Tefsir, Kehf, 4448, 4450; T, Tefsir, Kehf, 3149; N, Tefsir, Kehf, 11306.

yanına dönmeden birkaç gün tehamnüs³⁷⁵ etmektedir. Hatta bu maksatla yanına azık da almakta, azığı bitince eşi Hatice'nin yanına dönüp, tekrar gidebilmek için azık tedarik etmektedir. Nihayet Hirâ mağarasında bulunduğu bir sırada ansızın olacak olur. Kendisine melek gelir ve 'Oku! (Davet et!)' der. Hz. Peygamber 'Ben okuyucu (davetçi) değilim.' cevabını verir. Melek onu alarak takati kesilinceye kadar sıkıştırır. Sonra bırakıp yine 'Oku!' der. O da 'Ben okuyucu değilim.' der. Melek yine alıp ikinci defa takati kesilinceye kadar sıkıştırır. Sonra bırakıp yine 'Oku!' der. O da yine 'Ben okuyucu değilim.'cevabını verir. Nihayet üçüncü kez takati kesilinceye kadar sıkıştırır. Sonra bırakıp şu ayetleri okur : *'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Senin Rabbin sonsuz ikram sahibidir. İnsana kalemle yazı yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini öğretti.'* Sonrasında Hz. Peygamber olayın etkisi ile titreyerek evine döner. Eşi Hatice' nin (619) yanına girer 'Beni örtün, beni Örtün!' der. Korkusu gidinceye kadar sarıp örterler. Sonra Hatice'ye 'Ey Hatice! Bana ne oluyor?' diyerek olup biteni anlatır. Kendinden korktuğunu söyler. Hatice şöyle mukabelede bulunur: 'Hayır, sevinmelisin! Allah'a yemin ederim ki Allah seni hiç bir zaman utandırmaz. Yine Allah'a yemin ederim. Çünkü sen akrabayı gözetirsin, sözün doğrusunu söylersin, acizin yükünü yüklenir, fakire verirsin, kimsenin kazandıramayacağını kazandırır, misafiri ağırlarsın, hakkın yerine gelmesi için çalışanlara yardım edersin.' Daha sonra Hatice Hz. Peygamber'i beraberine alarak Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdil Uzza'ya (610) götürür. Bu zat Hatice'nin amcası oğludur. Cahiliyet zamanında Hristiyanlığa girmiş bir kimse olup Arapça yazı yazmasını bilmekte, İncil'i Arapça yazmaktadır. Aynı zamanda Varaka gözleri görmeyen yaşlı bir kimsedir. Hatice kendisine 'Ey amca! dinle bak kardeşinin oğlu neler söyleyecek' der. Varaka b. Nevfel 'Ne gördün kardeşimin oğlu?' diye sorunca Hz. Peygamber gördüğünü anlatır. Bunun üzerine Varaka 'Bu gördüğün Mûsâ ya indirilen Nâmus'tur. Ah keşke senin davet günlerinde genç olaydım. Keşke kavmin seni çıkaracakları zaman hayatta bulunaydım!' der. Hz. Peygamber 'Onlar beni çıkaracaklar mı ki?' diye sorar. Varaka 'Evet! Senin getirdiğini getirmiş hiç bir kimse yoktur ki düş-

³⁷⁵ Bir nevi ibadet.

manlığa uğramasın. Şayet senin davet günlerine yetişirsem sana sınırsız yardım ederim.’ cevabını verir.³⁷⁶

Burada Vahyin başlangıcı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu tür ayrıntılar insanların düşünce ufkunu genişlettiği gibi, duygusal anlamda kişiyi olayın ortamına taşımaktadır. Hz. Âişe’nin (58/678) bu olayı Hz. Peygamber’den işitmesi mümkün olmadığından sahabenin mürsellerindendir.³⁷⁷

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde vermiştir.³⁷⁸

6. Hz. Peygamber’in İzin Verilse Gizlemek İsteddiği Ayet

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا -الأحزاب/37

Hiz. Âişe (58/678) (r.a) şöyle söylemiştir: ‘Eğer Hiz. Peygamber kendisine indirilenden bir şey gizliyecek olsaydı şu ayeti gizlerdi. ‘*Hani sen Allah’ın kendisine nimet verdiği, senin de iyilikte bulunduğun kimseye, ‘Eşini nikahında tut ve Allah’tan sakın’ diyordun. İçinde, Allah’ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekimene Allah daha layıktı...*’³⁷⁹

Hiz. Peygamber’in iç dünyasına müdahale eden ve beraberinde toplumun hiç hoş karşılamadığı bir emri getiren bu ayeti açıklamanın Hiz. Peygamber için hiç de kolay olmadığını görüyoruz. Bu da diğerleri gibi ayrıntı bir bilgidir. Ayetin mânasına bir katkı sunmaz, ama Hiz. Peygamber’in içinde bulunduğu durumu kavrayabilmek açısından önem arzeder.

Rivayeti Buhârî 5/Mâide/114’ün , Tirmizî ise 33/Ahzâb/37’nin tefsirinde vermiştir.³⁸⁰

7. Hiz. Peygamber’in Kur’an Dinlerken Gözyaşları

³⁷⁶ M, İman, 73, 160.

³⁷⁷ Nev, II, 197-205; D, İman, 73, 254(160).

³⁷⁸ B, Vahyin Başlangıcı, 1, 3; Rüya, 1, 6581; Tefsir, Alak, 4670.

³⁷⁹ M, İman, 77, 177.

³⁸⁰ B, Tefsir, Mâide, 4336; T, Tefsir, Ahzâb, 3207.

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا -النساء/41

Abdullah b. Mes'ud'dan (32/653) (r.a) rivayet edilmiştir:

Hiz. Peygamber Abdullah b. Mes'ud'dan Kur'an okumasını ister. O da 'Yâ Rasûlallah! Kur'an sana indirildiği halde, onu sana ben mi okuyayım?' der. Hiz. Peygamber 'Ben, onu başkasından dinlemek istiyorum.' diye karşılık verince Nisâ sûresini okumaya başlar. 'Her ümmete bir şahit seni de onlara şahit getirdiğimizde halleri nice olur?' ayetine geldiği zaman kendiliğinden yahut yanibaşında birisinin uyarısıyla başını kaldırır. Hiz. Peygamber'in gözlerinden yaşlar süzölmektedir.³⁸¹

Daha önce tezimizin birinci bölümünde Buhârî'den örnek olarak verdiğimiz rivayeti Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi nakletmiştir.³⁸² 4/Nisâ/41'in Hiz. Peygamber'i ne kadar duygulandırdığını görmekteyiz. Hiz. Peygamber'in görmediği ümmetine nasıl şehadet edeceğinin endişesiyle veya kıyametin dehşetini ve kulların hallerini düşünerek böyle hüzünlendiği söylenmiştir.³⁸³

Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî 'Tefsir', Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmiştir.³⁸⁴

8. Hiz. Peygamber'in Dünya ve Ahiret Arasında Muhayyerliği

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ

وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا -النساء/69

Hiz. Âişe (58/678) (r.a) 'İşitirdim ki, hiç bir Peygamber dünya ile âhiret arasında muhayyer bırakılmadıkça vefat etmezmiş. Hiz. Peygamber'i vefat ettiği hastalığında sesi ağırlaşınca '....peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimse-

³⁸¹ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 40, 800.

³⁸² Bkz. sayfa:50.

³⁸³ D, Yolcu namazı, 40, 248(800).

³⁸⁴ B, Tefsir, Nisâ, 4306 /Fedâilu'l-Kur'an,33,35, 4763, 4768-69; N, Tefsir, Nisâ, 11105/Fedâilu'l-Kurân, 8078-79; T, Tefsir, Nisâ. 3024; E, İlim,13, 3668; İ, Zühd, 19, 4194.

lerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.’ derken işittim. Anladım ki, o anda muhayyer bırakıldı.’ demiştir.³⁸⁵

Bu rivayet Hz. Peygamber’in son anlarında okuduğu ayeti ve Âişe’nin bunu değerlendirmesini bildirmektedir.

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’, Nesâî ve İbn Mâce ‘Cenazeler’ bölümünde vermiştir.³⁸⁶

9. İman Edip Salih Amel İşleyenler

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ -المائدة/93

Abdullah b. Mes’ud (32/653) (r.a) ‘İman edip sâlih ameller işleyenlere, ‘İman edip salih ameller işleyenlere; Allah’a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah’a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur.’ ayeti indiği zaman Hz. Peygamber bana ‘Senin bunlardan olduğun bana söylenildi.’ buyurdu.’ demiştir.³⁸⁷

Hız. Peygamber’in bu müjdesi, İbn Mes’ûd’un ayet bağlamında Allah katında durumunu göstermektedir.

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde vermiştir.³⁸⁸

10. Hz. Peygamber’in Eşleriyle Durumu

تُرْجَى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤْوَى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْنَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا - الأحزاب/51

³⁸⁵ M, Fedâilu’s-Sahabe, 13, 2444.

³⁸⁶ B, Tefsir, Nisâ, 4310; N, Vefat, 7103; İ, Cenâiz, 64, 1620.

³⁸⁷ M, Fedâilu’s-Sahabe, 22, 2459.

³⁸⁸ T, Tefsir, Mâide, 3053; N, Tefsir, Mâide, 11153.

Hiz. ÂiŖe (58/678) (r.a) kendilerini Hiz. Peygamber'e bağıŖlayan kadınları ayıplamakta ve 'Hiç kadın kendini hibe eder mi!' demektir. Allah Teâlâ 'Ey Muhammed! EŖlerinden dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur.' ayetini indirince, Hiz. ÂiŖe 'Vallahi Rabbinin senin arzunu hemen yerine getirdiğini görüyorum.' sözüyle tepkisini ortaya koyar.³⁸⁹

Hiz. ÂiŖe'nin bir eŖ olarak bu değerlendirmesi enteresandır. Bulunduğu kounuma göre kiŖinin bakıŖ açısı deęiŖmektedir. Hiz. ÂiŖe'nin kadınca tepkisi, vahiy ikliminde 'insana' vurgu yapmaktadır.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mâce, diğer bölümde tahrir etmiŖtir.³⁹⁰

11. Sırat Köprüsü

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ -İbrahim/48

Hiz. ÂiŖe (58/678) (r.a) 'O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüŖtürölür ve herkes tek ve en yüce olan Allah'ın huzuruna getirilir.' ayeti hakkında Hiz. Peygamber'e o gün insanların nerede olacaklarını sorar. O da 'Sırat üzerinde!' diye karŖılık verir.³⁹¹

Burada bahsedilen 'Sırat'ın malum 'Sırat Köprüsü' ya da mahlukatın üzerinde duracağı başka bir yer olabileceği belirtilmiŖtir.³⁹²

Rivayeti Tirmizî 'Tefsir' bölümünde tahrir etmiŖtir.³⁹³

12. Birbirleri ile AnlaŖan İki Peygamber EŖi

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ

وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ -التحریم/4

³⁸⁹ M, Radâa, 14, 1464.

³⁹⁰ B, Tefsir, Ahzâb, 4510/Nikah, 30, 4823; N, Tefsir, Ahzâb 11414/Nikah, 5306; İ, Nikah, 12, 2000.

³⁹¹ M, Sıfâtü'l- Munâfikûn, 2, 2791.

³⁹² D, Münâfıkların Sıfatları, 2, 29(2791).

³⁹³ T, Tefsir, İbrahim, 3121.

‘Eğer siz ikiniz Allah’a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun koruyucusudur, Cebrail, salih mü’minler ve melekler de ona arka çıkarlar.’ (66.Tahrîm,4)

İbn Abbâs (68/687) (r.a) Hz. Ömer'e, Hz. Peygamber zamanında birbirleri ile anlaşılan iki kadının kimler olduğunu sormak ister. Fakat bir sene beklediği halde bir türlü uygun zamanı bulup soramaz. Nihayet Mekke'ye giderken kendisine arkadaş olur. Yolda Hz. Ömer ihtiyaç molası verdiğinde, elini yıkaması için ona tulumla su götürür. Sorusunu da eline su dökerken sorar. Daha sözünü bitirmemiştir ki Hz. Ömer cevap verir. ‘O ikisi Âişe ve Hafsa’dır.’³⁹⁴

Bu rivayet bize Tahrîm sûresinde birbirleriyle anlaşılan iki kadının kimler olduğunu bildirmektedir. Bu bilgi de diğerleri gibi anlam olarak ayete bir şey katmaz. Fakat anlatılan olayı çözmemizde yardımcı olur. İndirilen ayetin arka planındaki olayı bilmek, metni doğru değerlendirmek açısından önemlidir.

Müslim, İbn Abbâs’tan (68/687) bu başlangıçla başlayan, farklı isnadlarla beş rivayetin metnini ardarda vermiştir. Ömer-İbn Abbâs buluşması birkaç ayetin iniş sebebini de içinde barındıran oldukça kapsamlı bir sohbet içermektedir. Burada sohbetin sadece başlangıcını anlatan rivayet seçilmiştir. Çünkü sohbetin ilerleyen bölümleri, daha önce, bazı ayetlerin nüzul sebebi olarak, ana hatlarıyla verilmişti.³⁹⁵

Buhârî rivayeti bazen bölerek, bazen bütünüyle ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde vermiştir. Tirmizî’nin Tahrîm sûresinin tefsirinde verdiği rivayette, İbn Abbâs sorusunu 66/Tahrîm/4’ü okuyarak sormaktadır. Müslim’in verdiği metinlerden bazıları da böyledir. Nesâî Tahrîm sûresinin tefsirinde rivayeti buradaki gibi kısa, diğer bölümlerde uzun verir.³⁹⁶

13. Bütünüyle Dünyadan Daha Değerli Ayetler

³⁹⁴ M, Talâk, 5, 1479.

³⁹⁵ Bkz. sayfa:133-134.

³⁹⁶ B, Tefsir, Tahrîm, 4629, 4631/Nikah, 4895, 4920/Libâs, 5505; T, Tefsir, Tahrîm, 3318; Nesâî, Tefsir, Tahrîm, 11610/İşretü’n-Nisâ, 9157/Savm, 2442.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾ لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُثَبِّتَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا -
الفتح/5-1

Enes b. Mâlik'in (90/709) (r.a) rivayet ettiğine göre Hudeybiye'den dönüşte 'Biz sana apaçık bir fetih sağladık. Allah geçmişte ve gelecekte senin bütün günahlarını bağışlasın..' ayeti 'Bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur!' ayetine kadar indiği zaman ashâb gam ve keder içindeydi. Hz. Peygamber hedy kurbanını Hudeybiye'de kesti. Ardından da *Bana öyle bir ayet indirildi ki, benim için bütünüyle dünyadan daha sevimlidir!* buyurdular.³⁹⁷

Bu rivayetle ashâbın Hudeybiye'deki üzüntülerini, ayete dahî sevinememişlerini, Hz. Peygamber'in inen ayetleri 'benim için bunlar, bütünüyle dünyadan daha hayırlıdır' diyerek tanıttığını ve hedy kurbanını Hudeybiye'de kestiğini öğreniyoruz ki, hepsi de ayetin mânasını etkilemeyen detay bilgilerdir. Rivayetin Tirmizî ve Nesâî'de verilen metninde, Hz. Peygamber'in sevindiği ayetlerin içinde '...Allah geçmişte ve gelecekte bütün günahlarını bağışlasın..' ibaresi geçmektedir. Hz. Peygamber inen ayetleri müjde olarak söyleyince, mü'minler 'Bu sana ait, bize ne var?' diye mukabelede bulunurlar. O zaman diğer ayet '...İnanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koysun, onların kötülüklerini örtsün diye...' başlayan kısım sonuna kadar iner³⁹⁸.

Değerlendirme

Bu başlıkta farklı tarîkleri dikkate alınmadan 13 rivayet ve 41 ayete (22'si Mûsa-Hızır buluşmasına ait) atıf bulunmaktadır. Müslim'in Tefsir bölümünde bu başlıkta bir rivayet aktarmıştık. Rivayetlerin birkaçı ayette bildirileni destekleyen

³⁹⁷ M, Cihâd, 34, 1786.

³⁹⁸ T, Tefsir, Feth, 3263; N, Tefsir, Feth, 11502.

fakat anlam itibariyle katkı sunmayan türdendir. Müslim bu rivayetleri ayete anlam katkısı sunmamaları nedeniyle tefsirine almamış olabilir. Fakat Tefsir bölümünde verdiği benzeyen diğer rivayetleri neden terk etmiştir?

13 rivayetin 11'ini Tirmizî, 10'unu Buhârî, 8'ini Nesâî 'Tefsir' bölümünde vermiştir. Buhârî'nin Tefsir bölümünde bu başlık altında 143 rivayet; 161 ayet, Tirmizî'de 96 rivayet; 69 ayet bulunmaktadır.

İsnad itibariyle bu bölümde toplam 30 rivayet bulunmaktadır. Bunlardan 5'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesiyle başlar. 4 rivayet mevkuf, kalanı merfudur. Hatırlanacağı üzere Sahih'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerin tamamına yakını mevkuf rivayetlerden oluşuyordu. Müslim, büyük çoğunlukla merfu olmaları sebebiyle, bu başlıktaki rivayetleri Tefsir bölümüne almamış olabilir. Nitekim daha önceki başlıklarda da aynı ihtimali vurgulamıştık.

Bu başlıkta Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhleri şunlardır:

1-	Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (7)	(235/849?)
2-	Muhammed b. el-Musennâ (5)	(252/866?)
3-	Abd b. Humeyd (4)	(?)
4-	Zuheyr b. Harb (4)	(232/846?)
5-	Ubeydullah b. Muâz (2)	(237/851?)
6-	İbn Beşşâr (2)	(252/866?)
7-	Ubeydullah b. Saîd (2)	(241/855?)
8-	Amr en-Nâkîd (2)	(?)
9-	İshâk b. İbrahim (2)	(238/852?)
10-	Ebû Kureyb (2)	(?)
11-	Kuteybe b. Saîd (2)	(248/862?)
12-	Muhammed b. Ebî Ömer el-Mekkî (2)	(243/857?)
13-	Mincâb b. el-Hâris et-Temîmî (2)	(231845?/)

c) Herhangi Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme

1. 2/Bakara Sûresi 156. Ayetin Örnekliliği

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

Ümmü Seleme (59,61/679,681) (r.a) Hz. Peygamber'i şöyle söylerken işitmiştir: 'Musîbete uğrayan hiç bir müslüman yoktur ki, Allah'ın emrettiği üzere *'Biz Allah'ınız ve ancak ona dönücüleriz.* Allahım! Bundan dolayı beni mükafatlandır ve bana bundan daha hayırlısını ihsan eyle!' desin de Allah ona daha hayırlısını ihsan buyurmasın.'

Ümmü Seleme (59,61/678?,680?) eşi Ebû Seleme (3/625) vefat edince 'Müslümanların hangisi Ebû Seleme'den daha hayırlıdır? O, Hz. Peygamber'e ilk olarak ailesi ile birlikte hicret edendir' diye sızlanmakta ama, Hz. Peygamber'in öğrettiği yukarıda zikredilen duada bulunmayı da ihmal etmemektedir. Çok geçmeden Allah Teâlâ, Ebû Seleme'nin yerine Hz. Peygamber'i ona ihsan eder. Hz. Peygamber Hatîb b. Ebî Beltea'yı (68/687?) dünür yollar. Ümmü Seleme bakıma muhtaç bir kızının olduğunu ve kendisinin de çok kıskanç olduğunu söyleyerek mazeretini bildirir. Hz. Peygamber bu mazerete şöyle karşılık verir: 'Kızına annesine ihtiyacı kalmaması için Allah'a duâ ederiz. Kıskançlığı gidermesi için de ben, Allah'a duâ ederim.'³⁹⁹

Musibet zamanında *'Biz Allah'ınız ve ancak ona dönücüleriz.'* ayetinin okunmasına 'istirca' denmektedir. Bu rivayette Ümmü Seleme istircanın önemini hayatından bir kesitle örneklendirmiştir.

Rivayeti Tirmizî, Ebû Dâvud , İbn Mâce ve Nesâî 'Tefsir' dışı bölümlerde vermiştir.⁴⁰⁰

2. 35/Fâtır Sûresi 18. Ayetteki Bir İfadenin ve Benzerlerinin Örnekliği

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ جِمْلِهَآ لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَنْ تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

H. Ömer (22/644) (r.a) yaralandığında başucunda ağlayanlar olur, Hz. Ömer de, dirinin ağlaması sebebiyle ölünün azab gördüğünü söyleyerek onları uyarır. İbn Abbâs (68/687) Hz. Ömer vefat edince, bu olayı Hz. Âişe'ye anlatır. Hz. Âişe 'Allah, Ömer'e rahmet eylesin! Hayır, vallahi Hz. Peygamber 'Ölü,

³⁹⁹ M, Cenaze, 2, 918.

⁴⁰⁰ T, Deavât, 3511; D, Cenâiz, 22, 3119; M, Cenâiz, 55; N, Amelü'l-Yevm, 10909, 10911.

herhagi bir kimsenin ağlaması ile azab görür,' demedi. Fakat yalnızca ailesinin ağlaması sebebiyle Allah kâfirin azabını arttırır,' dedi.' der. Sonra sözlerine şöyle devam eder: 'Size Kur'an yeter! *'Hiç bir günahkâr nefis başkasının günâhını yüklenmez.'*⁴⁰¹ O zaman İbn Abbâs (68/687) 'Güldüren de ağlatan da Allah'tır.' diye mukabelede bulunur.⁴⁰²

Hiz. Âişe'nin (58/678) üstün idrakini gördüğümüz bu rivayet, aynı zamanda önemli bir metod sunmaktadır. Rivayetler Kur'anî değerlerle çatışmamalıdır. Çünkü Hiz. Peygamber'den Kur'an'a aykırı bir söz sadır olmaz. Fakat İbn Abbâs'ın 'Güldüren de ağlatan da Allah'tır.' diye mukabelede bulunması Hiz. Âişe'ye katılmadığını göstermektedir. Rivayetin ayete doğrudan anlam katkısı olmasa da, ayetin izahı için güzel bir örnek oluşturduğu görülmektedir.

Bu konuda, muhtelif ravîlerden birkaç farklı olay ve çok sayıda rivayet olmasına rağmen zikrettiğimiz rivayeti Müslim'den başka tahrir eden olmamıştır. Konuyla ilgili diğer rivayetlerden biri aşağıya alınmıştır.

3. 27/Neml Sûresi 80. ve 35/Fatır Sûresi 22.Ayetlerin Örnekligi

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ - النمل/80

وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ - فاطر/22

Hiz. Aişe'ye (58/678) (r.a) İbn Ömer'in (74/694), Hiz.Peygamber'den merfû olarak 'Şüphesiz ki ölen kimse ailesinin ona ağlaması yüzünden kabrinde azap görür.' hadîsini rivayet ettiği söylenir. Bunun üzerine Hiz. Aişe 'O hatâ etmiş. Hiz.Peygamber ancak şöyle buyurdular. Ölen kişi hatası yahut günâhı sebebiyle azâb görüyor, ailesi ise şimdi ona (yokluğuna) ağlamaktadırlar. İbn Ömer'in bu sözü de, şu sözüne benzer: Hiz.Peygamber Bedir harbinde Kalîb çukurunun başında durdu. O çukurda müşriklerin Bedir harbinde öldürülenleri bulunuyordu. Hiz. Peygamber onlara ne söylediye söyledi. (O zaman İbn Ömer Hiz. Peygamber'in) 'Şüphesiz bunlar benim sözlerimi işitiyorlar.' buyurdu(ğunu söyledi.) Fakat ya-nılmıştı. Hiz. Peygamber 'Şüphesiz onlar, vaktiyle benim kendilerine söyledikle-

⁴⁰¹ 35.Fatır, 18 ; 39.Zümer, 7 ; 53.Necm, 38.

⁴⁰² M, Cenâiz, 9, 929.

rimin hak olduğunu pek âlâ biliyorlar.’ demişti.’ Konuşmasının sonunda Hz. Aişe (58/678) ‘Şüphesiz ki sen ölümlere söz işittiremezsin.’⁴⁰³ ve: ‘...Sen kabirlerde yatanlara söz işittiremezsin.’⁴⁰⁴ ayetlerini sözlerine delil olarak okur. Ardından da Allah Teâlâ ‘ateşten ibâret olan yerlerine yerleştikleri sırada’ demek istiyor diye açıklamada bulunur.⁴⁰⁵ Bir öncekinde olduğu gibi, rivayetin ayetlere doğrudan anlam katkısı olmasa da, Hz. Âişe’nin değerlendirmeleri, ayetlerin hayata geçirilmesinde bir zenginlik sunmaktadır.

Rivayetin Bedir’de öldürülenler dışında ilk bölümünü Tirmizî, Ebû Dâvud ve Nesâî ‘Tefsir’ dışı bölümde vermişlerdir.⁴⁰⁶

4. 19/Meryem Sûresi 39. Ayetin Örnekliği

وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

Ebû Saîd el-Hudrî’nin (74/693) rivayetine göre Hz. Peygamber kıyamet gününde ölümün boz renkli bir koç olarak getirileceğini söylemiştir. Burada râvî Ebû Kureyb (?) bu koçun cennetle cehennem arasında durdurulacağını ilave etmektedir. Bu eklemekten sonra kalan kısımda iki râvî⁴⁰⁷ arasında ittifak vardır. Hz. Peygamber devamla ‘Ey cennetlikler, bunu biliyor musunuz?’ denilecek. Onlar başlarını kaldırıp bakacaklar; ‘Evet, bu ölümdür!’ diyecekler. ‘Ey cehennemlikler bunu biliyor musunuz?’ denilecek. Onlar da başlarını kaldırıp bakacaklar ve ‘Evet, bu ölümdür!’ diyecekler. Bunun arkasından koç kesilecek. Sonra ‘Ey cennetlikler, size ebediyet!.. Artık ölüm yok!’ ve ‘Ey cehennemlikler, size de ebediyet!.. Artık ölüm yok.’ denilecektir. Hz. Peygamber bu sözlerinin ardından ‘Onları, gaflet içinde bulunup iman etmezlerken işin bitirileceği o pişmanlık günüyle uyar.’ ayetini okur ve eliyle dünyaya işaret eder.⁴⁰⁸

Ölümün mahluk olup olmadığı tartışılmış, fakat ölümün cisim olmadığı ortak kabul görmüştür. O halde rivayette ya temsîlî bir anlatım söz konusudur, ya da

⁴⁰³ 27. Neml, 80.

⁴⁰⁴ 35. Fatır, 22.

⁴⁰⁵ M, Cenâiz, 9, 932.

⁴⁰⁶ T, Cenâiz, 1004-1006; E, Cenâiz, 29, 3129; N, Cenâiz, 1882-83.

⁴⁰⁷ Hadisi Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ile Ebû Kureyb birlikte Müslim’e rivayet etmişler, farklılaştıkları tek nokta yukarıda zikredilen olmuştur.

⁴⁰⁸ M, Cennet, 13, 2849.

Allah Teâlâ kıyamet günü ölümü cisimleştirecektir.⁴⁰⁹ Öyle ya da böyle Hz. Peygamber'in bu anlatımla maksadı ebediyete vurgu yaparak nasihat etmektir. Rivayetin ayete anlam katkısı yoktur.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mace diğer bölümde tahrir etmiştir. Buhârî aynı konuda ayrıca İbn Ömer'den, İbn Mace ve Nesâî de Ebû Hureyre'den rivayetler vermişlerdir.⁴¹⁰

5.17/İsra Sûresi 81. ve 49/Sebe' Sûresi 49.Ayetlerin Örnekliği

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا -الإسراء/81

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ -سبأ/49

Abdullah b. Mes'ûd'dan (32/653) şöyle rivayet edilmiştir: 'Hz. Peygamber Mekke'ye, Kâbe'nin etrafına üç yüz altmış put olduğu halde girmişti. Putlara elinde bulunan bir sopa ile dokunarak, 'Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkumdur.'⁴¹¹ 'Hak geldi. Artık batıl yeni bir şey ortaya çıkaramaz, eskiyi de geri getiremez.'⁴¹² diyordu.' İbn Ebî Ömer⁴¹³ (258/871?) bu rivayete 'Fetih günü' kaydını ilave etmiştir.⁴¹⁴

Hiz. Peygamber'in putları bir bir yıkarken bu ayetleri okuması anlamlıdır. Ayetlerde bildirilenin gerçekleştiğini vurgulamak istemiştir. Yukarıdaki gibi bu rivayetin de ayete anlam katkısı yoktur.

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde vermiştir.⁴¹⁵

6. 4/Nisâ Sûresi 29. Ayetin Örnekliği

⁴⁰⁹ Nev, XVII, 184-185.

⁴¹⁰ Buhârî, Tefsir, Meryem, 4453/Rikak, 51, 6182; T, Tefsir, Meryem 3106/Cennet, 2558; N, Tefsir, Meryem, 11316-1; İbn Mace, Zühd, 37, 4327.

⁴¹¹ 17. İsra, 81.

⁴¹² 34. Sebe, 49.

⁴¹³ Müslim rivayeti üç râvîden birden nakletmiştir. Bunlardan biri İbn Ebî Ömer'dir.

⁴¹⁴ M, Cihâd, 32, 1781.

⁴¹⁵ Buhârî, Tefsir, İsra, 4443/Mezalim, 33, 2346/Meğâzî, 46, 4036; T, Tefsir, İsra, 3138; N, Tefsir, Ahzâb, 11428/İsra, 11297.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا
أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

Abdurrahman b. Abdi Rabbi'l-Kâbe (?) (r.a) Mescid-i Haram'a girer. O sırada Abdullah b. Amr b. Âs (65/684) Kâbe'nin gölgesinde oturmaktadır. İnsanlar başına toplanmıştır. Abdurrahman da yanlarına oturup dinlemeye başlar. Abdullah b. Amr b. Âs Hz. Peygamber ile bir seferde beraberliğini anlatmaktadır. Bir otlak-tadırlar. Herkes bir şeylerle meşguldür. Kimi hayvanlarının başında, kimi ok atma yarışında, kimi çadır düzeltmededir. Namaza çağrılırlar. Hz. Peygamber'in etrafına namaz için toplanırlar. O da şunları söyler:

‘Şüphesiz benden önce hiç bir Peygamber yoktur ki hayırını bildiği şeyi ümmetine göstermesi ve şerrini bildiği şeyden onları sakındırması üzerine borç olmasın! Şüphesiz sizin ümmetinizin âfiyeti evveline verilmiştir. Sonrakilere belâ ve hoşlanmadıkları işler isabet eder. Fitne gelir, bazısı bazısından hafif kalarak birbirini aratır. Fitne gelir, mü'min ‘Bu benim helâkimdir!’ der ama bir süre sonra açılır. Fitne gelir, mü'min ‘İşte (helâkim) budur!’ der. Artık kim ateşten uzak kalmak ve cennete girmek isterse, ölümü ona Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş olarak ve kendisine yapılmasını dilediği şeyi başkalarına dileyerek gelsin. Kim lider olarak birine biat edip elini sıkar ve kalbini bağlarsa -gücü yeterse- ona itaat etsin! Başka biri gelir de onunla çekişirse o gelenin boynunu vurun!’

Bu anlatılanlardan sonra Abdurrahman Abdullah'a bunu Hz. Peygamber'den bizzat işitip işitmediğini sorar. Abdullah kulağına ve kalbine işaretle ‘Onu iki kulağım işitti; kalbim de belledi.’cevabını verir. Abdurrahman ‘İşte amcan oğlu Muâviye! Bize mallarımızı aramızda bâtılla yememizi ve birbirimizi öldürmemizi emrediyor. Halbuki Allah ‘*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Birbirinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*’ buyuruyor’ der. Abdullah biraz susar, sonra ‘Sen ona Allah'a itaat ettiğinde itaat, Allah'a isyan ettiğinde da isyan et!’ karşılığını verir.⁴¹⁶

⁴¹⁶ M, İmâra, 10, 1844.

Bu rivayette Abdurrahman b. Abdi Rabbi'l-Kâbe (?) okuduğu ayet uyarınca nasıl davranması gerektiğini Abdullah b. Amr b. Âs (65/684)'dan sormaktadır. Rivayetin ayete anlam katkısı yoktur.

Rivayeti İbn Mâce ve Ebû Dâvud tahrir etmiştir.⁴¹⁷

7. 47/Muhammed Sûresi 19. Ayetin Örnekliği

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ -

محمد/19

Abdullah b. Serciş (?) (r.a) Hz. Peygamber'i gördüğünü, hatta onunla ekmek ve et yediğini belirtmiştir. Râvi ona Hz. Peygamber'in kendisi için istiğfar edip etmediğini sorar. O da 'Evet! Senin için de!'cevabını vererek şu ayeti okur: '...Günahın için istiğfar et! Erkek ve kadın mü'minler için de...' Abdullah sonra Hz. Peygamber'in arka tarafına dolanıp iki omuzunun arasındaki nübüvvet mühürüne baktığını söyler. Mühür, Hz. Peygamber'in sol küreğinin başında, parmakları bir araya getirilmiş el gibi, siğillere benzeyen bir bendir.⁴¹⁸

Abdullah b. Serciş Hz. Peygamber'in kendisine istiğfar edişini 47/Muhammed/ 19'la kanıtlamak istemiştir. Bu ayette Hz. Peygamber kendisi için ve tüm mü'minler için istiğfar ile emredilmiştir. Rivayetin ayete anlam katkısı yoktur.

Rivayeti Kütüb-i Sitte içinde Müslim'den başka tahrir eden yoktur.

8. 3/Âl-i İmrân Sûresi 36. Ayetin Örnekliği

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَئِنْ الذَّكَرُ كَلَانْتُنِي وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا

مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ - آل عمران/36

Ebû Hureyre'nin (57/677) (r.a) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber 'Dünyaya gelen hiç bir çocuk yoktur ki, şeytan ona dokunmasın. Çocuk şeytanın dokunmasından feryad ederek ağlar. Bundan yalnız Meryem'in oğlu ile annesi müstes-

⁴¹⁷ İ, Fiten, 9, 3956; E, Fiten, 1,4248.

⁴¹⁸ M, Faziletler, 30, 2346.

nadır.’ demiştir. Ebû Hureyre sözlerini delillendirmek üzere ‘İsterseniz ‘...Ben onu ve zürriyetini koğulmuş şeytandan sana sığındırırım...’ ayetini okuyun,’ demiştir.⁴¹⁹

Rivayet metin itibariyle sorular ihtiva eder. Daha henüz nefes almaya başlamış bir masumla şeytanın nasıl bir ilgisi olabilir? Yeni doğan, henüz aklını kullanabilir durumda olmadığından bahsedilen dürtünün fiziksel bir dürtü olması gerekir. Oysaki şeytanın sadece vesveseye yeteneği olduğu Kur’an’da bildirilmektedir. 3/Âl-i İmrân/36’nın bu olaya delaleti de mümkün değildir. Hz. Meryem’in annesi, doğum gerçekleştikten sonra evladını ve evladının zürriyetini şeytandan sakındırması için Allah’a dua etmiştir.⁴²⁰

Rivayetin bu yönleriyle Nevevî ve Davutoğlu ilgilenmez. Onlar daha çok şeytanın kime dokunup, dokunmadığı meselesiyle ilgilenmişlerdir.⁴²¹

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ bölümünde vermiştir.⁴²²

9. 2/Bakara Sûresi 260. Ayetin Örnekliği

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولَئِم تُوْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ -البقرة/260

Ebû Hureyre (57/677) (r.a) Hz. Peygamber’den şunları nakletmiştir: ‘Biz şüphe etmeğe İbrahim'den daha layıkız. Hani o ‘...Yâ Rabbi! ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!’ demişti. O da ‘İnanmadın mı yoksa?’ buyurmuş. İbrahim ‘Hayır, İmandım! Fakat kalbim mutmain olsun diye soruyorum,’ demişti...’ Allah Lût’a da rahmet eylesin. Gerçekten kuvvetli bir dayanağa (Allah Teâlâ) sığınıyordu. Hapiste Yûsuf gibi uzun zaman kalsam, çağırana mutlaka icabet ederdim.⁴²³

2/Bakara/260 nazil olunca bazı kimselerin ‘İbrahim (a.s) şüphe etmiş ama

⁴¹⁹ M, Faziletler, 40, 2366.

⁴²⁰ Bu rivayete itirazlar için bkz. M. Emin Özavşar, ‘Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el- Câmiu’s-Sahîhi’, A.Ü.İ.F.D, XXXIX, 1999, 341.

⁴²¹ Nev, XV, 120; D, Faziletler, 40, 146(2366).

⁴²² B, Tefsir, Âl-i İmrân, 4274.

⁴²³ M, Faziletler, 41, 151.

bizim Peygamber'imiz şüphe etmedi' şeklindeki sözleri üzerine Hz. Peygamber'in 'Şüphe etmeye biz İbrahim'den daha lâayıkız...' dediği söylenmiştir.⁴²⁴ Bu sözün mânası ulema arasında tartışılmıştır. Nevevî'ye göre bunların en doğrusu Şâfililerden İmam İbrahim Ebû İbrahim el-Müzenî (264/877) ve bazı âlimlerin tesbit ettiği 'Nasıl ki ben şüphe etmiyorum, Hz. İbrahim de şüphe etmedi. Şayet böyle bir durum olsa şüpheyi ben ondan daha layık olurdum.' mânasıdır.⁴²⁵ Diğer Peygamberler için yaptığı değerlendirmeler de dikkate alındığında Hz. Peygamber'in diğer Peygamberlerin aleyhine konuşulmasına tahammül edemediği gözlenmektedir. Rivayetin ayete anlam katkısı yoktur.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmiştir.⁴²⁶

10. 9/Tevbe Sûresi 33. ve 61/Saf Sûresi 9. Ayetlerin Örnekliliği

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ -التوبة/33

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾ -الصف/9

Hiz. Âişe (58/678) (r.a) Hiz. Peygamber'in 'Lât ile Uzza'ya tapılmadıkça, gece ile gündüz gitmeyecektir.' sözüne 'Yâ Rasûlallah! Ben zannederdim ki Allah Teâlâ 'O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir,' ayetini indirdiği vakit bu iş tamam olmuştur,' diyerek mukabelede bulunur. Bunun üzerine Hiz. Peygamber 'Şüphesiz ki, bu konuda Allah'ın dilediği olacaktır. Sonra Allah güzel bir rüzgâr gönderecek ve kalbinde hardal tanesi kadar iman olan herkesin canını alacak, yalnız kendisinde hayır bulunmayanlar kalacaktır. Bunlar da babalarının dinine döneceklerdir.' buyurur.⁴²⁷

⁴²⁴ D, İman , 69, 238(151).

⁴²⁵ Nev, II, 182-186.

⁴²⁶ B, Tefsir, Bakara, 4263, Yusuf, 4417/Enbiyâ, 13, 3192/Ta'bîr, 9, 6591; N, Tefsir, Bakara, 11050, Yusuf, 11253; İ, Fiten, 23, 4026.

⁴²⁷ M, Fiten, 17, 2907.

Gece ile gündüzün gitmesinden maksat zamanın sona ermesi, kıyametin kopmasıdır.⁴²⁸ Lât ve Uzza'ya tapılması, batıl dinlere geri dönüşü simgeler. Hz. Pygamber ve Hz. Âişe (58/678) kıyametin kopuşu esnasında inanç bakımından yeryüzünde bulunanların durumunu konuşmaktadırlar. Hz. Âişe 9/Tevbe/33 ve 61/Saf /9'dan kıyamet esnasında yeryüzünün mü'minlerle dolu olacağı sonucunu çıkarmış, Hz. Peygamber' de ayetin nasıl gerçekleşeceğini anlatmıştır. Ayeti anlamına doğrudan olmasa da dolaylı bir katkı söz konusudur.

Rivayeti Kütüb-i Sitte içinde Müslim'den başka tahrir eden yoktur.

11. 22/Tâhâ Sûresi 40. Ayetin Örnekliliği

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ
وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ

Abdullah b. Ömer (74/694) (r.a) Hz. Peygamber'in eliyle doğu tarafına işaret ederek 'Şüphesiz ki, fitne şu taraftan gelecektir. Şeytanın iki boynuzunun doğduğu yerden!' dediğini rivayet etmiştir. Hz. Peygamber sözlerine şöyle devam etmiştir. 'Halbuki siz birbirinizin boynunu vuruyorsunuz. Mûsa, Firavun hanedanından öldürdüğü şahsı ancak hata olarak öldürmüş, bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine 'Sen bir nefis öldürdün de, biz seni üzüntüden kurtardık ve seni sıkı bir imtihandan geçirdik.' buyurmuştur.⁴²⁹

Bu rivayetin fitne dışındaki bölümü, Müslim'in verdiği diğer versiyonlarda ve Kütüb-i Sitte de yer alan eserlerde bulunmamaktadır. Oysaki rivayetin bizi ilgilendiren kısmı, içinde ayet yer alan bu bölümdür. Bu bölümün sadece bir rivayette yer almış bulunması düşündürücüdür. Dikkatli incelendiğinde rivayetin ilk kısmı ile ikinci kısmının konu birliği taşımadığı fark edilir. İlk bölümde kıyamete yakın çıkacak fitneden bahsedilirken diğerinde 'birbirini öldürme' söz konusu edilmiştir. Gerek ikinci bölümün diğer isnadların hiçbirinde yer almaması ve gerek birinci ve ikinci kısım arasında konu birliğinin bulunmaması, aslında birbirin-

⁴²⁸ D, Fiten, 17, 52 (2907).

⁴²⁹ M, Fiten, 16, 2905.

den bağımsız iki rivayetin ardı ardına söylendiği için birlikte zikredilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Hiz. Peygamber birbirini öldürmenin kötülüğünü, 22/Tâhâ/40'ı örnek vererek açıklar. Bu ayette geçen ‘*Sen bir nefis öldürdün de, biz seni üzüntüden kurtardık ve seni sıkı bir imtihandan geçirdik.*’ ifadesinden yola çıkan Hiz. Peygamber, özetle Hiz. Mûsa hataen adam öldürmesine rağmen sıkı bir imtihandan geçirildi, ya kasden öldüren ne yapacaktır demektedir. Ayetin metninde, Hiz. Mûsa’nın hataen adam öldürdüğünden dolayı sıkı bir imtihandan geçirildiğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Bu bilgiyi Hiz. Peygamber ifade etmektedir. Dolayısıyla ayetin anlamına bilgisel katkı söz konusudur.

Rivayeti Buhârî ve Tirmizî diğer bölümlerde tahrir etmiştir.⁴³⁰

12. 59/Haşır Sûresi 7. Ayetin Örnekliği

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
كَئِنْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Abdullah b. Mesud’un (32/653) (r.a) ‘Allah döğme yapan ve yaptıran kadınlara, yüz yolan ve yolduranlara, güzellik için diş törpülettirenlere, Allah’ın yarattığı şekli değiştirenlere lânet etmiştir.’ sözü Benî Esed kabilesinden Ümmü Ya’kub denilen bir kadının kulağına gelir. Ümmü Ya’kub Kur’an okuyabilmektedir. Hemen Abdullah’a gelerek lânet okumasının hesabını sorar. Abdullah, Hiz. Peygamber’in lânet okuduğuna kendisinin de lânet okuma hakkının olduğunu söyleyerek, bunun Allah’ın kitabında da olduğunu iddia eder. Kadın ‘Yemin olsun ben Mushafın iki kabuğu arasındakileri okudum. Ama bunu bulamadım!’ diye itiraz eder. Abdullah da ‘Gerçekten onu okudunsa mutlaka bulmuşsundur. Allah Teâlâ ‘*Size Peygamber ne getirdiyse onu alın! Sizi neden nehyetti ise hemen vazgeçin! buyurmuştur,*’ diyerek mukabelede bulunur. Kadın yine de ikna olmamıştır. Abdullah’ın hanımında, nehyettiği şeyden izler olduğunu iddia etmektedir. Birlikte

⁴³⁰ B, Bed’u’l Halk, 11, 3105/Menâkıb, 4, 3320/Fiten, 16 6679; T, Fiten, 2268.

gidip bakarlar. Kadın yanılmıştır. Abdullah ‘Bana bak, bu olsaydı biz onunla bir arada olamazdık.’ der.⁴³¹

Bu rivayette iki husus dikkat çeker. Birincisi Kur’an okuyucusu bir kadının, Abdullah b. Mesud’un (32/653) Kur’an’da bulunmayan bir konudaki yasağına karşı itirazıdır. Bu dinin tasvip ettiği hassas bir davranıştır. Yasa koyucu sadece Allah Teâlâ’dır. İkincisi Abdullah b. Mesud’un Hz. Peygamber’den işittikleri konusundaki hassasiyetidir. Hz. Peygamber’in Kur’an’da açıkça yazılı olmayan bir yasağını hayata geçirmek için gayret göstermekte, işe önce kendisinden başlamak-tadır. Eşi için sarfettiği söz hassasiyetinin delilidir. İbn Mes’ud sünnet karşısındaki net tavrını 59/Haşr/7 ile delillendirmiştir. Oysaki delil olarak sunduğu ayet, ganimetler hususunda inmiş bir ayettir. Kur’an’a derin vukufiyetiyle temayüz etmiş bir sahabî olan İbn Mes’ud’un bunu bilmediği düşünülemez. O, ayeti bağlamı dışında, genel anlamıyla değerlendirmektedir. Kadının ayetle ilgili bir itirazı yoktur. Demek ki o da ayeti İbn Mes’ud gibi değerlendirmektedir. Kadın için önemli olan sünnetin sabit olmasıdır. Bu nedenle o, İbn Mes’ud’un bu konudaki samimi-yetini test ettikten sonra ikna olur. Rivayetin ayetin anlamına sunduğu bir katkı yoktur.

Rivayeti Kütüb-i Sittenin bütün müellifleri diğer bölümlerde vermiştir.⁴³²

13. 2/Bakara Sûresi 125. ve 158 Ayetlerin Örnekliği

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ -البقرة/125

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِن شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ -البقرة/158

İçlerinde Muhammed b. Ali b. Hüseyin’in (?) (r.a) olduğu bir grup Câbir b. Abdullâh’ı (77/697) ziyaret eder. Câbir âmâdır. Muhammed kendisini tanıtır ve

⁴³¹ M, Libâs, 33, 2125.

⁴³² B, Libâs, 80-5587, 82-5595,83-5599, 84-5602; E, Tercîl, 5, 4169; N, Zînet, 9393; İ, Nikah, 52, 1989; Tirmizî,Edep, 2782.

Hız. Peygamber'in hacını anlatmasını ister. Câbir eliyle dokuz işareti yaparak anlatmaya başlar. 'Şüphesiz ki Hız. Peygamber hacetmeden dokuz sene durdu. Sonra onuncu sene kendisinin haccedeceğini insanlara bildirdi. Bunun üzerine Medine'ye birçok insan geldi. Bunların hepsi Hız. Peygamber'e uymanın çaresini arıyor, onun yaptığı gibi yapmak istiyorlardı. Derken onunla birlikte yola çıktık. Zü'l-Huleyfe'ye varınca Esmâ binti Umeys (40/661), Muhammed b. Ebî Bekri (38/658?) doğurdu da, ben ne yapacağım diye Hız. Peygamber'e haber gönderdi. Hız. Peygamber ona 'Yıkan da (kanın akmasını engelleyici) bez sarın ve ihrama gir!' cevâbını verdi. Ardından Hız. Peygamber Zü'l-Huleyfe mescidinde namaz kıldı, sonra Kasvâ'ya bindi. Devesi kendisini Beydâ düzüne çıkardığı zaman onun önünde gözümün görebildiği kadar binekli ve yayalı gördüm. Bir o kadar sağında, bir o kadar solunda, bir o kadar da arkasında vardı. Hız. Peygamber aramızda bulunuyordu. Kur'an ona iniyor, mânasını da o biliyordu. O ne yaparsa biz de onu yapıyorduk. Derken tevhidi yüksek sesle okudu:

'Tekrar tekrar sana geldim Allahım! Sana geldim! Senin ortağın yoktur, Tekrar sana geldim!. Şüphesiz ki hamd ve nîmet sana mahsustur, mülk de senindir. Senin ortağın yoktur!..'

Halk daha önceden getirmekte olduğu telbiyeyi getirdi.⁴³³ Hız. Peygamber bundan dolayı kendilerine bir şey demedi. O, kendi telbiyesine devam etti. (O sıralarda) biz ancak hacca niyet ediyor, umreyi bilmiyorduk. Onunla birlikte Kâbe'ye varınca rûknü (Hacer-i Esved) selamladı ve üç tur hızlı, dört de normal yürüyüşle tavaf yaptı. Sonra İbrahim'in makamına ulaşarak: '*İbrahim'in makamından namaz yeri edin!*..⁴³⁴ ayetini okudu. Makamı kendisiyle Kâbe arasına aldı. Râvi Cafer (?) demiştir ki 'Babam, onun kıldığı iki rek'at namazda İhlâs ile Kâfirûn sûrelerini okuduğunu söylerdi. Bunu Hız. Peygamber'den işitmeden söyleyeceğini hiç zannetmem.' Sonra yine rûkne dönerek onu selamladı. Sonra (Safa) kapı (sın) dan Safa'ya çıktı. Safa'ya yaklaşınca '*Şüphesiz ki Safa ve Merve, Allah'ın nişânelerindendir...*⁴³⁵ ayetini okudu. 'Allah'ın başladığından başlıyorum'

⁴³³ Hız. Peygamberin telbiyesine ilave ettiler.

⁴³⁴ 2. Bakara, 125.

⁴³⁵ 2. Bakara, 158.

diyerek Safa'dan başladı, onun üzerine çıktı. Kâbe'yi görünce kibleye döndü Allah'ı tevhid etti ve ona tekbîr getirdi....⁴³⁶

Girişi de özetleyerek başladığımız ve sadece bir bölümünü aktardığımız bu rivayet oldukça uzundur. Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber'le yaptığı hacı detaylıca anlatmıştır. Bizim rivayeti zikretme nedenimiz Hz. Peygamber'in İbrahim'in makamında namaz kılmadan önce 2/Bakara/125'ü, Safa-Merve arasında sa'y etmeden önce 2/Bakara/158'i okumuş olmasıdır. Hz. Peygamber uygulamalarını Kur'an'dan ayetlerle delillendirmiştir. Rivayetin anlam itibariyle ayete bir katkısı söz konusu değildir.

Rivayeti İbn Mâce ve Ebû Dâvud tahrir etmiştir.⁴³⁷

14. 33/Ahzâb Sûresi 21. Ayetin Örneği

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

1- Nâfi'den⁴³⁸ (63/682?) (r.a) rivayet edildiğine göre Haccâc (95?/714), İbn Zübeyr'le (72?/692) savaş için geldiğinde, Abdullah b. Abdillâh (?) ve Salim b. Abdillâh (?), Abdullah b. Ömer (74/694) ile konuşarak 'Bu sene hacetmesen ne zararı var. İnsanlar arasında çarpışma olup da seninle Beyt (Kâbe) arasına girileceğinden korkuyoruz!' derler. Abdullah 'Eğer benimle Beyt arasına girilirse, bu halde ben beraberindeyken Hz. Peygamber Kureyş kâfirlerine ne yaptıysa ben de onu yaparım. Sizi şahit tutarım ki ben umreye niyet etmişimdir.' der ve yoluna devam eder. Zü'1-Huleyfe'ye varınca umre için telbiye getirir. Sonra 'Bana yol verilirse umremi yerine getiririm. Engel olunursa, beraberinde bulunduğum zaman Hz. Peygamber ne yaptıysa ben de onu yaparım.' diyerek şu ayeti okur: 'Şüphesiz sizin için Allah Elçisinde güzel bir örnek vardır.' Böylece yoluna devam eder. Beydâ düzüne varınca 'Bunların ikisinin hükmü de birdir. Umreme engel olunursa, haccuma da engel olunur. Sizi şahit kılarım ki ben, umreyle beraber hacca niyet ettim,' der. Yine yoluna devam eder. Kudeyd denilen yerde bir kurban satın alır, sonra hac ve umrenin her ikisi için birden, Kâbe'de ve Safa ile Merve arasında bir

⁴³⁶ M, Hac,19, 1218.

⁴³⁷ İ, Menâsik, 84, 3074; E, Menâsik, 57, 1905-1906.

⁴³⁸ Ukbe b. Nâfi' b. Abdülkays el-Kureşî.

kez tavaf eder. Bayram günü her iki ibadeti tamamlayıncaya kadar da ihramdan çıkmaz.⁴³⁹

Rivayeti Buhârî ve Nesâî diğer bölümlerde vermişlerdir.⁴⁴⁰

2- İsa b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb'dan (157/773?) nakledildiğine göre babası Mekke yolunda (amcası) İbn Ömer'le (74/694) beraber bulunur. İbn Ömer onlara öğle namazını iki rek'ât kıldırır. Sonra dönüp gelir, yerine oturur. Onunla beraber yeğeninin de içinde bulunduğu bir grup gelip otururlar. Bir ara İbn Ömer'in gözü namaz kıldığı yere göz atar. Orada birtakım kimseler ayaktadır. Onların ne yaptığını sorar. Tesbihde⁴⁴¹ bulunduklarını öğrenir. Bunun üzerine şunları söyler: 'Ben tesbih yapacak olsam mutlaka namazımı tamamlardım. Kardeşim oğlu! Gerçekten ben Hz. Peygamber ile birlikte seferde bulundum. Allah ruhunu kabzedinceye kadar iki rekâtdan fazla namaz kılmadı. Ebû Bekir'le birlikte bulundum, o da Allah ruhunu kabzedinceye kadar iki rekâtdan fazla kılmadı. Ömer'le de beraber bulundum, o da Allah rûhunu kabz edinceye kadar iki rekâtdan fazla kılmadı. Sonra Osman'la beraber bulundum; o da Allah rûhunu kabzedinceye kadar iki rekâtdan fazla kılmadı. Allah Teâlâ da *'gerçekten Allah Elçisinde sizin için güzel bir örnek vardır!'* buyurmuştur.'⁴⁴²

Rivayeti İbn Mâce tahrir etmiştir.⁴⁴³

3- İbn Abbâs (68/687) (r.a) 'Bir adam karısını kendine haram ederse bu bir yemindir, keffâretini verir.' demiş, ardından '*Andolsun, Allah Elçisinde sizin için güzel bir örnek vardır...*' ayetini okumuştur.⁴⁴⁴

Rivayeti İbn Mâce tahrir etmiştir.⁴⁴⁵

İlk iki rivayette de İbn Ömer (74/694) Hz. Peygamber'den gördüklerini yaptığını belirterek, davranışlarını 33/Ahzâb/21 ile temellendirmiştir. 3. Rivayet İbn Abbâs'tan gelmiştir. O da kendisine sorulan soruya cevap verdikten sonra ayeti okuyarak Hz. Peygamber'in de böyle yaptığını ima etmiştir. Ayetin birçok du-

⁴³⁹ M, Hac, 26, 1230.

⁴⁴⁰ Buhârî, Hac, 104, 1607/Meğazî, 38, 3947-49; N, 3727, 3915, 3842.

⁴⁴¹ Sünnet namaz anlamında kullanılmıştır.

⁴⁴² M, Salâtü'l-Musâfirîn, 1, 689.

⁴⁴³ İ, İkametü's-Salat, 75, 1071.

⁴⁴⁴ M, Talâk, 3, 1473.

⁴⁴⁵ İ, Talâk, 28, 2073.

rumda kullanılabilecek genel bir ifadesi vardır. Hz. Peygamber'in sünnetine uymayı teşvik etmektedir. Bu rivayetlerin ayete anlam itibarıyla hiçbir katkısı yoktur. Zaten Kütüb-i Sitte müellifleri içinde bu rivayetleri Tefsir bölümünde zikreden olmamıştır.

15)31/Lokman Sûresi 34. Ayetin Örneği

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

Ebû Hureyre'dan (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre bir adam gelerek Hz. Peygamber'e 'iman', 'İslam' ve 'ihsan'ı sorar. Hz. Peygamber de cevap verir. Adamın son sorusu 'kıyametin ne zaman kopacağı' konusundadır. Hz. Peygamber 'Bu meselede sorulan sorandan daha bilgili değildir. Ama ben sana onun alâmetlerini söyleyeyim' der. Ne zaman câriye, kendi sahibini doğurursa İşte bu kıyamet alâmetlerindendir. Ne zaman çıplak, yalın ayak takımı, insanlara baş olursa bu da onun alâmetlerindendir. Ne zaman kuzu, oğlak otaran çobanlar, yüksek bina yapmakta birbirleriyle yarış ederlerse işte bu da onun alâmetlerindendir. Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi, Allah'dan başka kimsenin bilmediği beş gaib şeye dâhildir.' Ardından Hz. Peygamber şu ayeti okur: *'Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır.'* Sonra o adam dönüp gider. Arkasından Hz. Peygamber 'O adamı bana geri çevirin!' der. Bunun üzerine ashâb geri çevirmek için kalkarlar, fakat hiç bir şey göremezler. O zaman 'O Cibril'di. İnsanlara dinlerini öğretmek için geldi.' buyurur.⁴⁴⁶

Hız. Peygamber kıyamet hakkındaki sözlerinin ardından ayeti okuyarak, hem sözlerini delillendirmiş, hem de gayba ait kıyamet dışındaki diğer dört hususu ayetin içinde belirtmiştir. Müslim bu bâbda yedi rivayet vermiştir. Hepsisi bu konudur. Bu konuda Hz. Ömer ve Ebû Hureyre'nin yanısıra İbn Ömer, Talha b.

⁴⁴⁶ M, İman, 2, 9.

Ubeydullah, Enes b. Mâlik'den de hadis rivayet edilmiştir. Müslim, Ebû Hureyre ve Hz. Ömer rivayetlerini metniyle birlikte vermiş, ayete yapılan vurgu sadece Ebû Hureyre rivayetinde yer almıştır. Rivayetin anlam itibariyle ayete bir katkısı olmamakla birlikte, kıyametin alametleri bildirildiğinden detay bilgi ilavesiyle dolaylı katkıdan söz edilebilir.

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer, İbn Mâce diğer bölümde zikretmiştir. Tirmizî ve Nesaî diğer bölümde İbn Ömer'in Hz. Ömer'den zikrettiği rivayete yer verirler. Rivayetlerin hepsinin de birbirinden büyük bir farkı yoktur.⁴⁴⁷

16. 88/Gâşîye Sûresi 21-22. Ayetin Örnekliliği

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ

Câbir'den (77/697) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'İnsanlarla 'Allah'dan başka ilâh yoktur!' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. 'Allah'dan başka ilâh yoktur!' deyince mallarını ve canlarını benden korumuş olurlar. Ancak onun (tevhid kelimesinin) hakkı bunun dışındadır. Hesapları Allah'a kalmıştır.' Hz. Peygamber sözlerinin ardından 'Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.' ayetini okur.⁴⁴⁸

Hiz. Peygamber'in ifadesinden 'Allah'dan başka ilâh yoktur!' diyenin beyanı başka karineye gerek duyulmadan Müslümanlığına delil olacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda canını ve malını korur. Fakat onun (İslamın hakkı)⁴⁴⁹ bunun dışındadır. Kişi Müslüman olduğu halde, kasden adam öldürmek gibi katlini gerektiren bir şey yaparsa bu durum hariçtir. Hiz. Peygamber kişinin İslamını kabulde başka karineye gerek duymayışını 'Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.' ayeti ile açıklamıştır. Yani bir zorba olmadığını, sözlü beyanı güçlük çıkarmadan kabul edeceğini bildirmektedir.

⁴⁴⁷ B, Tefsir, Rum, 4499/İman,36, 50; İ, İman, 9, 64; T, İman,2610; Nesaî, İman, 11720.

⁴⁴⁸ M, İman, 8, 21.

⁴⁴⁹ Hiz. Peygambere İslamın hakkı sorulmuş, oda zina, adam öldürme ve irtidat olarak beyan etmiştir. M, İman, 8, 22 Onun hakkı Allah'ın hakkı olarak da açıklanmıştır. O zaman zahiren Müslüman kabul edilse de, samimiyyetinin hesabını Allah'a verecek mânası söz konusu olur.

Rivayette ayeti okuyanın Câbir mi (77/697) yoksa Hz. Peygamber mi olduğu açık değildir. Rivayetin Müslim'in verdiği diğer versiyonlarında ayetle bağlantı kurulmamıştır. Câbir'den Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (235/849?) kanalıyla gelen başka bir rivayette de ayetle bağlantı yoktur. Rivayetin anlam itibariyle ayete bir katkısı yoktur.

İçinde ayetin zikredildiği Câbir (77/697) rivayetini Nesâî ve Tirmizî 'Tefsir', İbn Mâce diğer bölümde tahrir etmiştir.⁴⁵⁰

17. 47/Muhammed Sûresi 22-24. Ayetin Örnekliği

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

Ebû Hureyre'den (57/677) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

‘Şüphesiz Allah mahlûkatı yaratmıştır. Bunu bitirince ‘rahm’ (akrabalık bağı) ayağa kalkmış ‘Bu, kopup parçalanmaktan sığınanın kalkışıdır!’ demiş. Allah Teâlâ ‘Evet! Sana yakınlık kurana, benim de yakınlık kurmama, senden alâkayı kesene, benim de alâkayı kesmeme razı mısın?’ buyurmuş. Rahm ‘Evet, razıyım.’ demiş. Allah Teâlâ da ‘Bu sana verilmiştir.’ buyurmuştur. Bunu anlattıktan sonra Hz. Peygamber ‘İsterseniz şu ayetleri okuyun.’ diyerek 47/Muhammed/22-24’ü okumuştur.⁴⁵¹ ‘Geri dönerseniz, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve akrabalık bağlarını kesmeye dönmüş olmaz mısınız? İşte bunlar, Allah'ın kendilerini lanetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir. Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?’

Rahm bir cisim değil mâna olduğundan Hz. Peygamber'in anlattıkları temsil mahiyetinde değerlendirilmiştir.⁴⁵² Diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de Hz. Peygamber rahm ile ilgili anlattıklarını ayetle örneklemiştir. Anlatılanların

⁴⁵⁰ N, Tefsir, Ğaşıye, 11670; T, Tefsir, Ğaşıye, 3341.

⁴⁵¹ M, Birr, 6, 2554.

⁴⁵² Nev, XVI, 112.

tefsir açısından ayete doğrudan katkısı olmamakla birlikte Hz. Peygamber'in ağzından rahmin öneminin vurgulanması, ayetteki mânaya destek sunmaktadır.

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' ve diğer, Nesâî 'Tefsir' bölümünde zikretmiştir.⁴⁵³

18. 93/Şems Sûresi 7-8. Ayetlerin Örnekliği

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا (7) فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا (8)

İmran b. Husayn (51?/672) (r.a), Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (69/688?) (r.a) 'Ne düşünüyorsun? İnsanların bugün çalışıp durdukları işler; hükmü verilmiş, geçip gitmiş işler mi yoksa Peygamber'lerin haber verdiği ve delilleri kendilerine sabit olmuş gelecekte mi? diye sorar. Ebû'l-Esved 'Hükmolunmuş, geçip gitmiş işlerdir' der. İmran 'Bu zulüm olmuyor mu? diye tekrar sorar. Bu söz Ebû'l-Esved'i çok korkutur. 'Her şey Allah'ın yaratmasıyla. Onun hükmü altındadır. Yaptığından sual olunmaz. Yaratıklara da sorulmaz.' der. Husayn 'Allah sana rahmet etsin? Aklının gücünü ölçmek istedim.' diye mukabelede bulunur ve şu olayı anlatır: Müzeyne'den⁴⁵⁴ iki adam Hz. Peygamber'e gelmişlerdi. 'Ey Allah'ın Elçisi! Ne buyurursun? Bugün insanlar ne amel edecek, neye çaba gösterecekler? Haklarında hükmolunmuş ve bitmiş, geçmiş bir kader hakkında mı, yoksa istikballerine ait, Peygamber'lerinin kendilerine getirdiği ve haklarında delil sabit olan bir hususta mı? dediler. Hz. Peygamber 'Hayır! Bilâkis haklarında hüküm verilmiş ve geçmiş bir şey hususunda çaba gösterecekler. Allah Teâlâ'nın kitabında *'Nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun!'* ayetleri bunu tasdik etmektedir.' buyurdu.⁴⁵⁵

Hız. Peygamber kaderle ilgili açıklamalarını 93/Şems/7-8 ile delillendirmiştir. Bu açıklama iyilik ve kötülük kabiliyetini kişilerin kaderleri olarak anlamamızı gerektirmektedir. Kader konusunu izahdaki zorluk bir yana, bu rivayetle birlikte ayetler anlam itibarıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu nedenle rivayet tefsir açısından anlamlıdır.

Rivayeti Müslim dışında veren olmamıştır.

⁴⁵³ B, Tefsir, Muhammed, 4552/Edep, 13, 5641/Tevhid, 35, 7063; N, Tefsir, Muhammed, 11497.

⁴⁵⁴ Bir Arap kabilesi.

⁴⁵⁵ M, Kader, 1, 2650.

19. 92/Leyl Sûresi 5-10 Ayetin Örneği

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى ﴿١٠﴾

Hiz. Alî'den (40/661) (r.a) rivayet edildiğine göre Bakî mezarlığında⁴⁵⁶ bir cenazede iken Hiz. Peygamber gelip yanlarına oturur. Oradakiler hemen etrafını çevrelerler. Hiz. Peygamber'in elinde bir değnek vardır. Başını eğmiş, düşünceli bir halde elindeki değnekle yeri çizmektedir. Sonra 'Sizden hiçbir kimse ve hiçbir canlı müstesna olmamak üzere, cennetteki ve cehennemdeki yeri, bedbaht veya bahtiyar olduğu muhakkak yazılmıştır' buyurur. Bunun üzerine sahâbîlerden biri 'Ameli terk edip yazımıza mı dayanmalıyız' diye sorar. Hiz. Peygamber de 'İyilik ehlinin işleri, kötülük ehlinin işlerine ulaşacak, iyilik ehline iyilik ehlinin işleri, kötülük ehline kötülük ehlinin işleri kolaylaştırılacaktır' buyurur. Sonra 'Kim verir ve sakınırsa ve o en güzeli de tasdik ederse biz ona en kolay olanı kolaylaştırırız. Kim de cimrilik eder, kendini müstağni görür, en güzeli yalanlarsa, ona da en zoru kolaylaştırırız.' ayetlerini okur.⁴⁵⁷

Yine kaderle ilgili bu rivayette Hiz. Peygamber yukarıdaki gibi hiçbir canlı müstesna olmamak üzere herkesin cennette ve cehennemde yerinin belli olduğunu bildirmiş, bu kez sözlerine örnek olarak da 92/Leyl/5-10'u göstermiştir. Hiz. Peygamber'in anlattıklarından ayette geçen 'en kolay'ın iyilik ehlinin işleri, 'en zorun' da kötülük ehlinin işleri olduğu sonucu çıkmaktadır. Rivayetin ayetleri açıklayıcı yönü vardır.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî, Nesâî 'Tefsir' bölümünde vermişlerdir.⁴⁵⁸

20. 30/Rûm Sûresi 30. Ayetin Örneği

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

⁴⁵⁶ Hiz. Peygamber zamanında kurulup, sahabe ve ehl-i beyten bazılarının gömülü olduğu mezarlık.

⁴⁵⁷ M, Kader, 1, 2647.

⁴⁵⁸ B, Tefsir, Leyl, 4661-66/Edep, 3344; T, Tefsir, Leyl, 3344; N, Tefsir, Leyl, 11678.

Ebû Hureyre'den (57/677) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber ‘Doğan hiç bir çocuk yoktur ki, fitrat üzere doğmuş olmasın. Sonra onu annesi, babası Yahudileştirir; Hristiyanlaştırır ve Mecûsîleştirirler. Tıpkı bir hayvanın (uzuvları) tam bir hayvan doğurması gibi. Bu hayvanda hiç kesik bir uzuv görüyor musunuz?’ buyurmuştur. Sonra Ebû Hureyre ‘İsterseniz şu ayeti okuyun!’ der: ‘....O fitrat ki, Allah insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yarattığını değiştirmek yoktur...’⁴⁵⁹

Hz. Peygamber her doğanın saf ve masum doğuşunu, bir hayvanın uzuvları tam doğan yavrusuna benzetmektedir. Ebû Hureyre’nin Hz. Peygamber’in sözüne Kur’an’dan delili Allah Teâlâ’nın insanları ‘fitrat’ üzere yaratmasıdır. Böylece Ebû Hureyre ayette geçen ‘fitrat’ı, hadislerle bütünleştirerek tefsir etmiştir.

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermişlerdir.⁴⁶⁰ Ebû Dâvud’un verdiği metinde hayvan yerine deve denmiştir. O metinde ayete vurgu yapılmaz. Buhârî’nin diğer bölümlerde verdiği metinlerde de ayetle bağlantı yoktur.

21. 39/Zümer Sûresi 67. Ayetin Örnekliği

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Abdullah b. Mesud' (32/653) (r.a) rivayet ettiğine göre bir Yahudi bilgin Hz. Peygamber’e gelerek ‘Yâ Muhammed’ yahut ‘Yâ Ebe'l-Kâsım! Şüphesiz ki, Allah Teâlâ kıyamet gününde gökleri bir parmak üstünde, yerleri bir parmak üstünde, dağlarla ağaçları bir parmak üstünde, su ile toprağı bir parmak üstünde, diğer mahlûkatı da bir parmak üstünde tutacak, sonra onları sallayarak ‘Melik benim, Melik benim!’ buyuracaktır.’ der. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu bilginin söylediğine şaşarak ve tasdik ederek güler. Sonra ‘Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun tasarrufundadır. Gökler O'nun

⁴⁵⁹ M, Kader, 6, 2658.

⁴⁶⁰ B, Tefsir, Rûm, 4497/Kader, 2, 6226; T, Kader, 2138; E, Sünnet, 18, 4714.

*kudret eliyle d r lm    olacaktır. O, m   riklerin ortak ko malarından yüce ve m -
nezehtir.*’ ayetini okur.⁴⁶¹

Ayete anlam olarak katkı sunmayan bu rivayet, Tezimizin birinci b l m m-
de de bu bağlamda Tirmizî’den nakledilerek de erlendirilmi ti.⁴⁶² Burada  unu da
tekrar belirtmeliyiz ki, anlam bakımından katkı sunmasa da, ayetlere atıflı bu tür
anekdotlar Tefsir ilmine zenginlik kazandırmaktadır. Nitekim rivayeti Buhârî,
Tirmizî ve Nes  Zümer S resinin tefsirinde vermiştir.⁴⁶³

22. Ahkâf S resi 24. Ayetin  rnekli i

فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمِطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ

الْأِيم

H . A  e (58/678) (r.a)  iddetli rüzgâr esti i zaman H . Peygamber’in ‘Al-
lah’ım! Senden bu r zg rın hayrını, içindekinin hayrını ve onunla gönderilenin
hayrını dilerim. Bu r zg rın şerrinden, içindekinin şerrinden ve onunla gönderile-
nin şerrinden sana sığınırım.’ diyerek dua ettiğini bildirmiştir. ‘Hava bulutland  ı
vakit rengi de i ir, (yerinde duramayıp içeri) girer çıkar, ( teye beriye) gider ge-
lirdi. Yağmur ya d  ı zaman ise açılırdı. Ben, bunu onun yüzünden anlardım.
Kendisine sebebini sorduğumda ‘Y      ! Belki bu bulut    kavminin dediği
gibidir.’derdi. ‘O azabı v dilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde,
‘Bu bize yağmur getiren bir buluttur’ dediler. H  d, ‘Hayır, o sizin acele gelmesini
istediğiniz şeydir. Içinde elem dolu azabın bulunduğu bir r zg rdır’ dedi.’⁴⁶⁴

H . Peygamber buluta kar  ı gösterdiği tepkiyi 46/Ahkâf/24 ile
delillendirmi tir. Bu  rnek de yukarıdaki gibi tefsire anlam yönüyle bir katkı
sunmaz, bir zenginlik katar. Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nes  Ahkâf S resinin

⁴⁶¹ M, S fet ’l-Munâfikûn, 2786.

⁴⁶² Bkz. Tezimiz, 72.

⁴⁶³ B, Tefsir, Zümer, 4533/Tevhid, 19, 6978-79; T, Tefsir, Zümer, 3238; N, Tefsir, Zümer, 11450-51-52.

⁴⁶⁴ M, Salâtu’l- stisk , 3, 899.

tefsirinde ve diğer bölümlerde, Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde vermiştir.⁴⁶⁵

23. 20/Tâ-Hâ Sûresi 130. Ayetin Örnekliği

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ
وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

Cerîr b. Abdullah'tan (54?/674) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘Hz. Peygamber’in yanında oturuyorduk. Dolunay gecesinde aya bakarak şöyle buyurdu: ‘Biliniz ki hiç şüphe yok sizler Rabbinizi şu ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görme hususunda izdiham yaşamayacaksınız. O halde gücünüz yetiyorsa güneşin doğuşundan ve batışından önceki (sabah ve ikindi) namazları kaçırmayın.’ Cerîr bunu naklettikten sonra şu ayeti okumuştur: *O halde onların dediklerine sabret, güneşin doğmasından önce ve batmasından önce Rabbin hamd ile tesbih et. Geceğin bir kısım vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki hoşnudluğa eresin.*⁴⁶⁶

Ebû Davut’un naklettiği rivayette ayeti sözlerini delillendirmek üzere Hz. Peygamber okumaktadır. Hz. Peygamber’in ayette geçen tesbihi namaz olarak anladığını görmekteyiz. Böylece rivayet ayete anlam katkısı sunmuştur.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ ve diğer, Tirmizî, Ebû Dâvud ve İbn Mâce diğer bölümlerde vermiştir.

24. 17/İsrâ Sûresi 78. Ayetin Örnekliği

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

Ebû Hureyre (57/677) (r.a) Hz. Peygamber’in ‘Cemâat içinde kılınan bir namaz, kişinin yalnız kıldığı namaz üzerine yirmibeş derece daha faziletlidir.’ Bir de ‘Gece melekleri ile gündüz melekleri de sabah namazında toplanırlar.’ buyur-

⁴⁶⁵ T, Tefsir, Ahkâf, 3257/Dua, 3449; N, Tefsir, Ahkâf, 11492/Amelü'l-Yevm, 10776-77; B, Tefsir, Ahkâf, 5551; İ, Dua, 21, 3891; E, Edep, 113, 5098.

⁴⁶⁶ M, Mesâcid, 37, 633.

duğunu rivayet etmiş; ‘İsterseniz şu ayeti okuyun!’: ‘....*Sabah namazını da kıl! Çünkü sabah namazı şahitlidir.*’ demiştir.⁴⁶⁷

Hiz. Peygamber’in açıklamalarını Ebû Hureyre ayetle örnelemiştir. Bu ayette bahsi geçen sabah namazındaki şahitlerin gece ve gündüz melekleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu, Ebû Hureyre’nin ayete getirdiğı bir tefsirdir. Çünkü rivayet ve ayet arasında irtibat kuran odur. Bu rivayetin Müslim’in verdiğı diğeri versiyonlarında ayetle bağlantı yoktur.

Rivayeti Kütüb-i Sitte’nin bütün müellifleri tahric etmiş, Buhârî ve Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde de vermiştir.⁴⁶⁸

25)5/Mâide Sûresi 87. Ayetin Örnekliliği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

Abdullah b. Mes’ûd (32/653) (r.a) ve başka sahabe Hiz. Peygamber ile birlikte bir gazadadır. Yanlarında eşleri yoktur. Bu sebeble erkekliklerini yok etmeyi düşünürler. Fakat Hiz. Peygamber izin vermez. Sonra elbise mukabilinde belirli bir zamana kadar bir kadınla evlenmeleri için ruhsat verir. Abdullah, bu rivayetin ardından 6/Mâide/87’yi okur. *Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve haddi de aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.*⁴⁶⁹

(Rivayetin diğeri versiyonunda Osman b. Ebî Şeybe (239/853) sadece ‘okudu’ demiş, ayeti İbn Mesud’un okuduğunu belirtmemiştir.) Bu rivayet birinci bölümde Buhârî’den aynı başlık altında nakledilmiştir.⁴⁷⁰ İbn Mes’ud’un ayeti muta nikahına verilen izin için mi, yoksa erkekliklerini yok etme yasağı için mi okuduğı açıklık arzetmemesine rağmen bu rivayet mut’a nikahının cevazı bağlamında değerlendirilmiştir. Nevevî, rivayetin sonunda okuduğı ayetten İbn Mes’ud’un İbn Abbâs gibi mut’a nikahının caiz olduğı kanaatini taşıdığı sonucunu çıkarmış,

⁴⁶⁷ M, Mesâcid, 42, 649.

⁴⁶⁸ B, Tefsir, İsrâ, 4440/Cemeât, 3, 621; N, Tefsir, İsrâ, 11292/Salât, 461; T, Salât, 216-17; E, Salât, 49,559; İ, Mesâcid, 16, 786.

⁴⁶⁹ M, Nikah, 3, 1404.

⁴⁷⁰ Bkz. sayfa:51.

bu konudaki neshin ona ulaşmadığını belirtmiştir.⁴⁷¹ İbn Abbâs'tan zikri geçen ayetin erkekliklerini yok etmek isteyen üç sahabî hakkında indiğine dair haber de zikredilmiştir.⁴⁷²

Buhârî ve Nesâî Mâide Sûresinin tefsirinde vermiştir.⁴⁷³

26. 33/Ahzâb Sûresi 33. Ayetin Örnekliği

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Hiz. Âişe'den (58/678) rivayet edildiğine göre Hiz. Peygamber, üzerinde siyah yünden yapılmış nakışlı bir örtü olduğu halde sabahleyin (evden) çıkar, derken Hasan b. Ali (50/670) gelir. Onu örtünün içine alır. Sonra Huseyn (61/681) gelir, Hasan'ın yanına girer. Sonra Fâtıma (11/632) gelir. Hiz. Peygamber onu da örtünün içine alır. Sonra Ali gelir, onu da örtünün altındakilere dâhil eder. Sonra 'Ey Peygamber'in ev halkı! Allah ancak ve ancak sizden çirkinliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.' ayetini okur.⁴⁷⁴

33/Ahzâb/33 Hiz. Peygamber'in eşlerine hitapla başlayan 33/Ahzâb 32'nin⁴⁷⁵ devamı mahiyetindedir. Hiz. Peygamber bu davranışıyla eşlerinden oluşan ev halkına kızı Fatıma, damadı Ali ve iki torunu Hasan ve Hüseyin'in de dâhil olduğunu göstermiştir. Rivayete tefsir açısından bakıldığında, Hiz. Peygamber'in ayette geçen 'ehli beyt (ev halkı)' kavramına verdiği anlam önem arzeder. Tezimiz birinci bölümünde Tirmizî'den verilen bir rivayette Necran heyetiyle yapılacak lanetleşme işinde de Hiz. Peygamber'in buna benzer davranışı nakledilmişti.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Nev, IX, 182-183.

⁴⁷² Davutoğlu bu haberi kaynak vermeden bildirmiş, benzerini İbn Merdeveyh'in rivayet ettiğini bildirmiştir. D, Nikah, 3, 12(1404).

⁴⁷³ B, Tefsir, Mâide, 4339/Nikah, 8,4787; N, Tefsir, Mâide, 11150.

⁴⁷⁴ M, Fedâilu's-Sahabe, 9, 2424.

⁴⁷⁵ 32) Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin. 33) Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi...

⁴⁷⁶ Bkz. Tezimiz, 52.

Tirmizî, ‘Tefsir’ ve diğer, Ebû Dâvud diğer bölümünde zikretmiştir.⁴⁷⁷

27. 3/Âli İmrân Sûresi 161. Ayetin Örnekliği

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Abdullah b. Mes’ûd (32,653) (r.a) ‘..Her kim bir şeyi gizlerse, kıyamet gününde gizlediği şeyle gelir..’ ayetini okuduktan sonra şunları söyler: ‘Bana kimin kıraati üzere okumamı emredersiniz. Gerçekten ben Hz. Peygamber’e yetmiş küsur sûre okumuşumdur. Ve gerçekten Hz. Peygamber’in ashâbı bilirler ki ben Allah’ın kitabını onların en iyi bileniyim. Kendimden daha iyi bilen birini bilsem mutlaka ona giderdim.’

Râvi Şekîk (65/684?) Abdullah’ın bu sözlerinden sonra ashâbın sohbet hallerinde oturduğunu ama söylediğini reddeden ve kendisini ayıplayan birini iştmediğini söyler.⁴⁷⁸

Nevevî (676/1277) bu rivayetin muhtasar olduğunu bildirerek olayı şöyle anlatır: İbn Mes’ud’un ve arkadaşlarının mushafı genel kabul gören mushafa uymamaktadır. Ondan herkesin kabul ettiği bu mushafa uyması ve elindeki mushafı yakılmak üzere vermesi istenir. İbn Mes’ud (32/653) bunu kabul etmez. Arkadaşlarına ‘Mushaflarınızı gizleyin. Her kim gizlerse kıyamet gününde gizlediği şeyle gelir. (Yâni; siz mushaflarınızı gizlerseniz, kıyamet gününde onlarla gelirsiniz.) Bu şeref de size yeter.’ der. Sonra ‘Rasûlullahın ağzından aldığım mushafımı bırakıp da kimin kıraatini almamı emrediyorsunuz.’ diye ilave eder.⁴⁷⁹

Ayet hiçbir Peygamber’in bir şey gizlemeyeceğini, şayet gizlemiş olursa kıyamette onunla geleceğini yani böyle bir şeyi göze alamayacaklarını bildirmektedir. İbn Mes’ud yaptığından o kadar emindir ki bu gizlemenin gizleyenler için kıyamette bir şeref olacağını bildirir. Rivayetin ayete anlam katkısı yoktur.

⁴⁷⁷ T, Tefsir, Ahzâb, 3205/Edep, 2813; E, Libâs, 6, 4032.

⁴⁷⁸ M, Fedâilu’s-Sahabe, 22, 2462.

⁴⁷⁹ Nev, XVI, 16.

Rivayeti Nesâî ‘Tefsir’ dışı bölümlerde zikretmiştir.⁴⁸⁰

28. 24/Nûr Sûresi 11. Ayetin Örnekliği

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا
اَكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Mesrûk (63/683) (r.a) Hz. Âişe'nin yanına girer. Yanında Hassan b. Sabit (627/682)⁴⁸¹ vardır. Ona şiir okumakta kendisinin beyitlerinden gazeller söylemektedir. Beyitlerinden birinde ‘İffetlidir, akıllıdır; hiç bir şüphe ile itham olunamaz. Gafil kadınların etlerini yemeden aç sabahlar.’ der. Bunun üzerine Hz. Âişe (58/678) ‘Ama sen böyle değilsin!’ diye karşılık verir. Bu arada Mesrûk söze karışır Hz. Âişe’ye yanına girmesi için ona niçin izin verdiğini sorar. Halbuki Allah Teâlâ ‘...Bu cemaattan iftira işinin büyük kısmını üzerine alan için, büyük azab vardır.’ buyurmaktadır. Hz. Âişe ‘Körlükten daha şiddetli azab ne olabilir. Ama o Hz. Peygamber adına savunmada bulunuyor yahut hicvediyordu.’ der.⁴⁸²

Mesrûk’un (63/683) itirazı ifk hadisesindeki rolünden ötürü ayetle kınanmış olan Hassan b. Sabit’i, Hz. Âişe’nin huzuruna kabul edişidir. Mesrûk ayeti sözlerine delil olmak üzere okur. Hz. Âişe Hassan’ın kör kalarak ayette bahsedilen büyük azabı zaten çektiğini düşünmektedir. Ona hürmeti ise şiirleriyle Hz. Peygamber’i savunması ve ona karşı çıkanları hicvetmesindendir. Hz. Âişe, Hassan b. Sabit’in kör oluşunu büyük azap olarak görmüştür. Hz. Âişe’nin büyük azaba getirdiği yorum tefsir açısından değerlendirilebilir.

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer bölümlerde zikretmiştir.⁴⁸³

29. 2/Bakara Sûresi 159-160. Ayetlerin Örnekliği

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ
وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿159﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿160﴾

⁴⁸⁰ N, Ziyet, 9329-30/Fedâilu’l-Kur’an, 7997.

⁴⁸¹ Hassan b. Sabit’le ilgili farklı ölüm tarihleri de verilmektedir.

⁴⁸² M, Fedâilu’s-Sahabe, 34, 2488.

⁴⁸³ B, Tefsir, Nur, 4477/Megazi, 32, 3915.

1-Ebû Hureyre (57/676?) (r.a) çok sayıda hadis rivayet edişini şöyle açıklar: ‘Ebû Hureyre çok hadîs rivayet etti diyorlar. Varılacak yer Allah'ın huzurudur. Bir de ‘Neden Muhacirlerle Ensâr onun gibi hadîs rivayet etmiyor?’ diyorlar. Bunun sebebini size haber vereyim. Ensârdan olan kardeşlerimi topraklarında çalışmak meşgul ediyordu. Muhacirlerden olan kardeşlerimi de pazar yerlerindeki alış-veriş meşgul ediyordu. Ben fakir, karın tokluğuna Hz. Peygamber’le birlikte olan biriydim. Onlar bulunmadığı vakit ben hazır bulunuyor, onlar unuttuğu vakit ben ezberliyordum. Bir keresinde Hz. Peygamber ‘Hanginiz elbisesini yayıp da benim şu konuşmamı alır, sonra onu göğsüne toplarsa, benden işittiği bir şeyi unutmayacaktır!’ buyurdu. Hemen cübbemi sözünü bitirinceye kadar üzerime yaydım. Sonra onu göğsüme topladım. O günden sonra bana söylediği bir şeyi bir daha unutmadım. Eğer Allah'ın kitabında indirdiği iki ayet olmasaydı ondan ebediyyen bir şey rivayet etmezdim.’⁴⁸⁴ Sözün burasında Ebû Hureyre şu ayetleri okumuştur: *İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder. Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Ben tövbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyenim.*

Ebû Hureyre (57/676?) hadis rivayet etmede kendisini sorumlu hissetmektedir. Şayet Hz. Peygamber’in özel duasına muhatap olarak sahip olduklarını gizlerse, indirilen açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterilen hidayet yolunu gizleyenlerden olacağını düşünmektedir. Kitapta gösterilen apaçık yol Kur’an’la muhafaza altına alındığına göre, Ebû Hureyre hadisleri ‘indirilen açık delil’ olarak görmektedir. Kitapta insanlara apaçık gösterilen yolun ancak hadislerle aydınlanabileceğini de düşünmüş olabilir. Ebû Hureyre’nin anlamakta güçlük çektiğimiz yorumu tefsir açısından irdelenebilir.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî diğer bölümlerde tahrir etmişlerdir.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ M, Fedâilu’s-Sahabe, 35, 2492.

⁴⁸⁵ B, İlim, 42, 118/muzaraa, 17, 2223/Alış-Veriş, 1, 1942; N, Ehlu’l-İlm, 5866-68 (‘Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri en-Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, thk: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyau’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut’ eserinden aktarılan ‘Şamile’ programında bu rivayet eksiktir ve bazı kelimelerde farklılık vardır. Karşılaştırma için bkz. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri en-

2-Hz. Osman'ın mevlası Humran'ın rivayetine göre (142,146/759?,763?) Hz. Osman (34/656) abdest aldığı vakit 'Vallahi size bir hadis rivayet edeceğim. Vallahi Allah'ın kitabında bir ayet olmasaydı onu size rivayet etmezdim.' diyerek Hz. Peygamber'den şu rivayette bulunur: 'Hiç bir kimse yoktur ki; güzel güzel abdest alarak sonra namazı kılsın da o namazla ondan sonra gelen namaz arasındaki günahları affolunmasın.' Hadisi Humran'dan rivayet eden Urve söz konusu ayetin '*İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder.*' olduğunu söyler.⁴⁸⁶

Hiz. Osman da, Ebû Hureyre'nin kendisini sorumlu hissettiği ayete karşı kendisini sorumlu hissetmektedir. Her iki sahabî de 2/Bakara Sûresi 159-160'ı aynı tarzda anlamış ve hadis rivayeti ile bu sorumluluktan kurtulmaya çalışmışlardır.

Rivayeti Nesâî ve Buhârî diğer bölümlerde tahrir etmişlerdir.⁴⁸⁷

30. 19/Meryem Sûresi 71-72. Ayetlerin Örnekliği

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنْجِي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا

جَنَّتًا ﴿٧٢﴾

Ümmü Mübeşşir (?) (r.a) Hafsa'nın (45/665?) (r.a) yanındayken Hz. Peygamber'in 'İnşaallah, cehenneme ağacın altında biat edenlerden hiç kimse girmeyecektir.' dediğini işitir. Hafsa buna itiraz etmiş ve itirazına delil olarak Allah Teâlâ'nın '*İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur...*'⁴⁸⁸ ayetini okumuştur. Hz. Peygamber de buna karşılık bir sonraki '*Sonra biz, Allah'tan sakınanları kurtarıyoruz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.*'⁴⁸⁹ ayetini okur.⁴⁹⁰

Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, thk: Ahmed Zehve, Ahmed İnay, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan.).

⁴⁸⁶ M, Temizlik, 1, 227.

⁴⁸⁷ N, Tahâret, 174; B, Rikak, 8, 6069.

⁴⁸⁸ 19.Meryem, 71.

⁴⁸⁹ 19.Meryem, 72.

⁴⁹⁰ M, Fedâilu's-Sahabe, 37, 2496.

Aynı râviden İbn Mâce'nin verdiği rivayette ağacın altında bulunanlar yerine Bedir'e ve Hudeybiye'ye şahit olanlar denmiştir. Buradan ağaç altında biat edenlerden kastedilenin Hudeybiye'de ağaç altında biat edenler (Rıdvan Biati) olduğu anlaşılır. Hz. Hafsa'nın itirazı 19/Meryem/71'de herkesin mutlaka cehenneme uğrayacağını bildirilmesinden dolayıdır. Hiç kimse istisna edilmemiştir. Hz. Peygamber ona bir sonraki ayeti hatırlatır. Allah Teâlâ kendisinden sakınanları kurtaracağını bildirmektedir. Bu durumda Hz. Peygamber, Hudeybiye'de biat edenlerin bu kurtarılanlardan olacağını bildirmektedir. Nevevî buradaki inşaallahtan kasdın şüphe değil teberrük olduğunu, cehenneme uğrama ifadesinden sırat üzerinde bulunmayı anlamak gerektiğini bildirmiştir.⁴⁹¹ Bu değerlendirmeye göre 'İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur.' ifadesini cehenneme 'girip-çıkma' olarak değil, varacağı yere giderken 'görmek' şeklinde değerlendirmek gerekir. Hz. Hafsa'nın itirazı bu yönün açığa çıkmasına vesile olmuştur.

Ayetin anlamına sunduğu katkı, rivayeti tefsir açısından değerli kılmıştır.

Rivayeti Nesâî 'Tefsir' bölümünde, İbn Mâce ve Ebû Dâvud de diğer bölümlerde zikretmiştir.⁴⁹²

31. 64/Talak Sûresi 1. Ayetin Örnekliği

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا -الطلاق/1

İbn Ömer'e (74/694) (r.a) 'Karısını hayız hâlinde iken boşayan bir adam hakkında ne dersin?' diye sorulur. İbn Ömer karısını hayz halinde boşadığını, durumu babası Hz. Ömer'in (22/644) Hz. Peygamber'e sorduğunu anlatır. Hz. Peygamber karısına dönmesini ve onu temizlendiği zaman boşamasını emreder. Ayrıca 'Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boş-

⁴⁹¹ Nev, IV, 1942.

⁴⁹² N, Tefsir, Feth, 11508/Meryem, 11321; E, Sünnet, 9, 4653; İ, Zühd, 33, 4281.

yın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarırverir.' ayetini okur.⁴⁹³

Müslim İbn Ömer'den bu konuda metni birbirinden az-çok farklı 14 rivayet nakletmiştir. Bunlardan sadece birinde ayete atf vardır. O da İbn Abbâs (68/687) ve İbn Ömer'e (74/694) ait şaz bir kıraatle nakledildiğinden buna dayalı hüküm verilemeyeceği kaydedilmiştir. Bu rivayette verilen ayet metninde elimizdeki mushafta bulunmayan '(iddetlerinin) önünde' ifadesi vardır. Şaz kıraatten dolayı rivayeti tefsir açısından değerlendirmek de mümkün olmamaktadır.

Rivayeti Buhârî 'Tefsir' bölümünde, Ebû Dâvud ,Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce 'Talak' bölümünde vermiştir. Bu rivayetlerde ayete atf yoktur.⁴⁹⁴

32. 99/Zelzele Sûresi 7-8. Ayetlerin Örnekliği

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

Ebû Hureyre'nin (57/676) (r.a) rivayetine göre Hz. Peygamber zekat hakkında şunları söylemiştir:

'Hiç bir altın ve gümüş sahibi yoktur ki, onun zekâtını vermesin de, o hazine cehennem ateşinde kızdırılarak levhalar hâline getirilmesin ve onunla tâ Allah 50.000 sene miktarındaki bir günde kulları arasında hükmedinceye kadar yanları ve alnı dağlanmasın. Sonra ya cennete veya cehenneme giden yolu kendisine gösterilir.

Yine hiç bir deve sahibi yoktur ki, onların zekâtını vermesin de, kendisi alabildiğine çok olan develerin altına düz ve geniş bir yere yatırılarak develer üzerinden geçirilmesin. Develerin son taraftakileri üzerinden geçtikçe, ön taraftakileri tekrar onun üzerine iade olunur. Nihayet Allah miktarı 50.000 sene olan bir günde

⁴⁹³ M, Talâk, 1, 1471.

⁴⁹⁴ B, Tefsir, Talâk, 4625/Talâk, 1, 4954; E, Talâk, 4, 2185; N, Talâk, 5582-6; T, Talâk, 1176; İ, Talâk, 2, 2019-23.

kulları arasında hükmeder. Sonra ya cennete veya cehenneme giden yolu kendisine gösterilir.

Hiz. Peygamber koyun, at için de benzer açıklamalar yapar. Bu kez kendisine eşekler hakkında sorulur. Hiz. Peygamber ‘Allah, onlar hakkında bana şu bir tek cemiyetli ayetten başka bir şey indirmedir: ‘Her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun mükâfatını, kim de zerre miktarı kötülük işlerse de onun cezasını görür.’ buyurur.⁴⁹⁵

Hiz. Peygamber işin uzadığını görünce 99/Zelzele/7-8’in genel hükmünün hepsini kapsadığını ihtar etmek istemiştir. Rivayetin ayete anlam itibariyle bir katkısı yoktur.

Hepsi ‘Zekat’ bölümünde olmak üzere, yukarıdaki rivayetin bir kısmını Ebû Dâvud, Câbir b. Abdullah’dan (77/697) benzer bir rivayeti Nesâî, Ebû Zer’dan (31/652) benzer bir rivayeti Buhârî ve İbn Mâce tahrir etmiştir.⁴⁹⁶

33. 4/Nisâ Sûresi 1. ve 59/Haşr Sûresi 18. Ayetlerin Örnekliğı

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا -النساء/1
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ -الحشر/18

Cerîr (54?/674) (r.a) gündüzün ortasında Hiz. Peygamber’in yanındayken, yalın ayak, kaplan postu rengindeki gömleklerini veya abalarını başlarına geçir-miş, kılıçlarını çekmiş, çoğunluğu hattâ hepsi Mudar kabilesine mensup çıplak bazı adamların Hiz. Peygamber’e geldiklerini anlatır. Onların bu muhtaç hâlini görünce Hiz. Peygamber’in yüzü değişir. Bilâl’e emreder. O da ezanı okuyarak kamet getirir. Hiz. Peygamber namazı kıldırır. Sonra bir hutbe okur. Hutbesine ‘Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ken-

⁴⁹⁵ M, Zekat, 6, 982.

⁴⁹⁶ N, Zekat, 2234-2236; E, Zekat, 32, 2234; İ, Zekat, 1785; B, 42, 1391.

disi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir.⁴⁹⁷ ayetini okuyarak başlar. Bir de Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının... 'ayetini okur. Sonra da 'Bir adam dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir sâ' buğdayından, bir sâ' kuru hurmasından sadaka vermelidir. Hatta yarım hurma olsa bile.' buyurur.

Oradakiler durumu anlamıştır. Öncülüğü Ensâr'dan bir zât yapar. Neredeyse elinin taşıyamıyacağı ağırlıkta bir kese getirir. Sonra bir biri ardınca herkes bir şeyler getirirler. Neticede yiyecek ve elbiseden iki yığın oluşur. Hz. Peygamber'in yüzü parlar. 'Her kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa, o çığırın eciri ile kendisinden sonra o çığırla amel edenlerin ecirlerinden hiç bir şey noksan edilmemek şartıyla sevapları kendine aittir. Ve her kim İslâm'da kötü bir çığır açarsa o çığırın yükü ile kendisinden sonra onunla amel edenlerin yükü hiç bir noksanları olmamak üzere ona aittir.' buyurur.⁴⁹⁸

Hz. Peygamber Allah'ı ve ahiret gününü hatırlatan ayetleri okuyarak insanları sadakaya teşvik etmiştir. Rivayetin ayete anlam itibariyle bir katkısı yoktur.

Rivayeti Nesâî ve İbn Mâce diğer bölümlerde tahrir etmiştir.⁴⁹⁹

34. 2/Bakara Sûresi 273. Ayetin Örnekliği

لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

Ebû Hureyre (57/676) (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir. 'Miskin, bir- iki hurma, bir -iki lokma ile baştan savılan değildir. Miskin iffet sahibidir. İsterseniz 'Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adanmış olan fakirlere veriniz. Onlar yeryüzünde gezip dolaşmaya güç yetiremezler. Utangaç olduklarından dolayı, bilmeyenler, onları zengin sanırlar. Oysa sen onları yüzlerinden ta-

⁴⁹⁷ M, Zekat, 20, 1017.

⁴⁹⁸ M, Zekat, 20,.

⁴⁹⁹ İ, İftitâh, 14, 203; N, Zekat, 2335.

nırsın. Yüzsüzlük yapıp kimseden birşey de isteyemezler. Ne türden bir iyilik yaparsanız, şüphe yok ki, Allah onu bilir.'⁵⁰⁰ ayetini okuyun.

Nevevî (676/1277) bu rivayette Hz. Peygamber'in muhtaç oldukları halde isteyemeyen kamil miskinden bahsettiğini belirtir.⁵⁰¹ Rivayette geçen fakir ve miskin kelimelerinin kullanımı tefsir açısından değerlendirilebilir.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermiştir.⁵⁰²

35) 23/Mü'minûn Sûresi 51. ve 2/Bakara Sûresi 172. Ayetlerin Örnekliği

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ -المؤمنون/51
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ -البقرة/172

Ebû Hureyre (57/676) (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir: 'Ey İnsanlar! Şüphesiz ki Allah temizdir, temizden başkasını kabul etmez. Allah, mü'minlere de Peygamber'lerine emrettiği şeyleri emretmiştir.' Hz. Peygamber bu sözlerinin ardından emirlerdeki benzerliği göstermek üzere farklı sûrelerden iki ayeti ardı ardına okur. *Ey peygamberler! Temiz ve helal olan şeylerden yiyin, güzel amel ve hareketlerde bulunun. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim.*(23/Mü'minûn,51) *Ey imân edenler! Size verdiğimiz rızıkların helâl hoş olanlarından yiyin.* (2/Bakara/172) Sonra şunları söyler: 'Bir kimse uzun bir sefere çıkar. Saçları dağılmış, toza toprağa bulanmış bir halde ellerini semâya uzatarak: Yâ Rabbî, yâ Rabbî! diye duâ eder. Hâlbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram! Böylesinin duası nasıl kabul edilir?'⁵⁰³

Bu rivayette Hz. Peygamber helalinden yemeyenlerin -perişan halde olsalar dahi- dualarının kabul olmayacağını bildirmiştir. Örnek olarak okuduğu ayetlerde helalinden yemek emredilmiş, fakat helalinden yemeyenlerin dualarının makbul olmayacağı belirtilmemiştir.

⁵⁰⁰ M, Zekat, 34, 1039.

⁵⁰¹ Nev, VII, 129.

⁵⁰² B, Tefsir, Bakara, 4265/Zekat, 52, 1406, 1409; N, Tefsir, Bakara, 11053/Zekat, 2352-54; E, Zekat, 1631.

⁵⁰³ M, Zekat, 19, 1015.

Rivayeti Tirmizî Bakara sûresinin tefsirinde vermiştir.⁵⁰⁴

36. 20/Tâ-Hâ Sûresi 121. Ayetin Örnekliliği

فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى

Ebû Hureyre (57/676) (57/676) (r.a) Hz. Peygamber'den Hz.Âdem ve Hz.Mûsa'nın Allah Teâlâ nezdindeki münakaşalarını nakletmiştir. Hz.Âdem'in galip geldiği münakaşa şöyle gelişir: Hz. Mûsa 'Sen o Âdem'sin ki; Allah seni kendi kudret eliyle yarattı. Sana kendi ruhundan üfürdü. Sana melekleri secde ettirdi ve seni cennetine yerleştirdi. Sonra işlediğin günah sebebiyle insanları yeryüzüne indirdin.' der. Hz. Âdem 'Sen o Mûsa'sın ki; Allah seni Peygamber göndermesi ve konuşmasıyla seçkin kıldı. Sana içinde her şeyin açıklaması bulunan levhaları verdi ve seni sırdaş olarak kendine yaklaştırdı. Acaba Tevrat'ı Allah'ın beni yaratmazdan kaç sene önce yazdığını buldun?' diye sorar. Hz. Mûsa 'Kırk yıl ! cevabını verir. Hz. Âdem 'Onda 'Âdem Rabbine isyan etti de azdı..' ayetini buldun mu? der. Mûsa 'Evet' cevâbını verir. Âdem 'O halde işlememi beni yaratmazdan kırk yıl önce Allah'ın bana takdir ettiği bir ameli işledim diye beni suçluyor musun? der. Hz. Peygamber 'Böylece Âdem, Mûsa'ya üstün geldi.' buyurmuştur.⁵⁰⁵

Tefsirden çok Kelam ilmini ilgilendiren bir rivayettir. Rivayeti Nesâî dokuz sûrenin tefsirinde vermiştir. Buhârî Tâ-Hâ sûresinin tefsirinde ve diğer bölümlerde, Ebû Dâvud, Tirmizî, ve İbn Mâce diğer bölümlerde zikretmiştir.⁵⁰⁶

37. 60/Mümteherine Sûresi 12. Ayetin Örnekliliği

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁵⁰⁴ T, Tefsir, Bakara, 2989.

⁵⁰⁵ M, Kader, 2, 2652.

⁵⁰⁶ B, Tefsir, Tâ-Hâ, 4459/Enbiyâ, 3228/Kader, 3134/Tevhid, 7077; E, Sünnet, 17, 4701; M, Kader, 10, 80; T, Kader, 2134; N, Tefsir, Nisâ, 11130/A'râf, 11186-7/Meryem, 11318/ Tâ-Hâ, 11329/Saffat, 11443/Âl-i İmrân, 11060/Bakara, 10985-6.

1-Ubâde b. Sâmit'in (34/654?) (r.a) naklettiğine göre Hz. Peygamber bir mecliste erkeklerden de kadınlar gibi söz almış, sonra da şunları söylemiştir: 'Allah'a şirk koşmayacağınıza, zina yapmayacağınıza, hırsızlık etmeyeceğinize, Allah'ın haram kıldığı nefsi haksız yere öldürmeyeceğinize dair bana biat ediyorsunuz. Şimdi sizden her kim sözünde durursa onun ecri Allah'a aittir. Kim bunlardan birini yapar da o sebeple cezalanırsa bu onun için keffârettir. Kim bunlardan bir şey yapar da Allah onu ört bas ederse onun işi de Allah'a kalmıştır. Dilerse affeder, dilerse azâb eder!' Hz. Peygamber sözlerinin arkasından kadınlar ayetini okumuştur: *Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*⁵⁰⁷

Hz. Peygamber hicret eden kadınlardan, yukarıya aldığımız ayetin gereği üzere söz alıyordu. Toplu bulundukları bir zaman erkeklerden de söz almış, kadınlardan söz almasını emreden ayetleri okuyarak bu yaptığını gerekçelendirmiştir. Müslim rivayeti 'Hudud' bahsinde vermiş, Hz. Peygamber'in sözleri ceza hukuku açısından tartışılmıştır.⁵⁰⁸

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî diğer bölümde tahrir etmiştir.⁵⁰⁹

2-İbn Abbâs (68/687) (r.a) Ramazan bayramı namazında Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile beraber bulunduğunu açıklamıştır. Hepsi namazı hutbeden önce kılmakta, sonra hutbe okumaktadırlar. Bir keresinde Hz. Peygamber minberden iner, eliyle erkekleri oturtur, sonra erkek saflarını yararak, kadınların yanına gelir. Bilâl de beraberindedir. Hz. Peygamber 60/Mümtehine/12'yi baştan sona okur. Sonra kadınlara 'Siz, bu ayette zikredilen şartlar üzere devam ediyor musunuz?' diye sorar. İçlerinden birisi 'Evet, ey Allah'ın Peygamber'i!' diyerek cevap verir. Hz. Peygamber 'O hâlde sadaka verin!' der. Bunun üzerine Bilâl

⁵⁰⁷ M, Hudûd, 9, 1709.

⁵⁰⁸ Nev, XI, 223-4.

⁵⁰⁹ B, Tefsir, Mümtehine, 4612/İman, 9,18/Hudûd, 6416; T, Hudûd, 1439; N,Tefsir, Mümtehine, 11588/İman, 11733.

elbisesini yere yayar. ‘Haydi buyurun! Annem babam size feda olsun.’ diyerek çağrıda bulunur. Artık kadınlar kimi halkalarını, kimi yüzüklerini Bilâl'in elbisesi içine atarlar.⁵¹⁰

Rivayeti Buhârî ‘Tefsir’ ve diğer, Nesâî, Ebû Dâvud , İbn Mâce diğer bölümlerde rivayet etmişlerdir.⁵¹¹

38. 3/Âl-i İmrân Sûresi 7. Ayetin Örnekliliği

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ -آل عمران/7

Hiz. Âişe'nin (58/678) (r.a) rivayet ettiğine göre Hiz. Peygamber ‘Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşabih ayetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.’ ayetini okuyarak şu öğütte bulunmuştur: ‘Kur'an'ın müteşabihlerine tâbi olanları gördüğünüz vakit, onlardan sakının. Onlar Allah'ın ad verdiği kimselerdir.’⁵¹²

Hiz. Peygamber ayeti aynen okuyarak insanları uyarmıştır. Bu nedenle rivayetin anlam itibariyle ayete katkısı söz konusu değildir. Rivayeti Buhârî ve Tirmizî ‘Tefsir’ bölümünde İbn Mâce ve Ebû Dâvud diğer bölümlerde vermiştir.⁵¹³

Değerlendirme

⁵¹⁰ M, Salâtü'l-İdeyn, 884.

⁵¹¹ B, Tefsir, Mümtebine, 4613/Salâtü'l-İdeyn, 6, 913; N, Salâtü'l-İdeyn, 1784-5/Ehlu'l-İlm, 5895; E, Salât., 256, 1159; İ, İkâmetü's-Salât, 155, 1273.

⁵¹² M, İlim, 1, 2665.

⁵¹³ B, Tefsir, Âl-i İmrân, 4273; T, Tefsir, Âl-i İmrân, 2993-4; E, Sünnet, 4598; İ, İftitâh, 7, 47 Tefsir, Âl-i İmrân.

Bu başlık farklı tarîkleri dikkate alınmadan 41 rivayet ve 59 ayet ihtiva eder. Buhârî'nin Tefsir bölümünde bu başlıkta 21 rivayet, 23 ayet; Tirmizî'de 43 rivayet, 48 ayet vardır. Bu başlıkta verilen rivayetlerin 9'unu Tirmizî, 20'sini Buhârî, 15'ini Nesâî Tefsir kitabında zikretmiştir. Bu durumda bu bölümde verilen rivayetlerin yaklaşık yarısını Buhârî, üçte birini Nesâî, beşte birini Tirmizî tefsir kapsamında değerlendirmektedir.

Tezimizin birinci bölümünde aynı başlık altında zikrettiğimiz gibi, bu başlıkta verilen rivayetlerin çoğunluğu anlam itibariyle ayete hiç katkı sunmazken, bir kısmı dolaylı katkı sunmaktadır. Rivayetler tek tek incelenirken bu duruma dikkat çekilmiştir. Müslim'in Tefsir bölümünde bu başlık altında verilebilecek rivayet yoktur. Tefsir bölümünde yukarıda zikredilen rivayetlere benzer bir örneğin dahi bulunmaması, Müslim'in bu tür rivayetleri, tefsir kapsamında görmediğini düşündürmektedir.

İsnad açısından bu başlıkta değerlendirilen rivayet sayısı 83'tür. Bu rivayetlerin 15'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Sadece 12 rivayet mevkuf, kalanı merfudur. Merfu rivayetlerin çok oluşu, Müslim'in diğer bölümlerde bu türü (merfu) tercih edip, Tefsir bölümünü ancak mevkuf rivayetlerle oluşturmuş olabileceği tezini canlı tutmaktadır. (Daha önce de açıklandığı üzere Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerin tamamına yakını mevkuftur.)

Bu başlıkta Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhleri şunlardır:

1- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (20)	(235/849?)
2- Zuheyr b. Harb (10)	(232/846?)
3- İshâk b. İbrahim (9)	(238/852?)
4- Muhammed b. el-Musennâ (8)	(252/866?)
5- Kuteybe b. Saîd (7)	(248/862?)
6- Ebû Kureyb (6)	(?)
7- İbn Numeyr (4)	(234/848?)
8- Muhammed b. Râfi' (4)	(245/859?)
9- Abd b. Humeyd (5)	(?)
10- Osman b. Ebî Şeybe (5)	(239/853?)

2.2.4. Kur'an'ın Faziletleri

Müslim'in Kur'an atıflı rivayetleri buraya kadar birinci bölümdekilerle aynı başlıklar altında incelenmiştir. Fakat buradan itibaren farklı başlıklara gerek vardır. Çünkü Kur'an atıflı rivayetlerin içine Kur'an'ın Faziletlerine dair olanları da almak gerekir. Müslim de dâhil olmak üzere Buhârî, Tirmizî ve Nesâî kitap olarak Kur'an'ı konu alan rivayetleri Tefsir İlmi içinde görmezler. Bu rivayetler genellikle 'Fedâilu'l-Kur'an' başlığı altında tefsir dışı bir bölümde yer almıştır. Birinci bölüm Kütüb-i Sitte'de mevcut tefsir bölümlerine odaklı hazırlandığı için bu rivayetler yer almamış, dolayısıyla ilgili bir başlığa gerek duyulmamıştır.

Müslim'in Kur'an'ın faziletleri ile ilgili müstakil bir bölümü bulunmamaktadır. O, diğerlerinin 'Fedâilu'l-Kur'an' başlığı altında verdiği rivayetleri, 'Salâtu'l-Musâfirîn' (Yolcu Namazı) bölümünde Kur'an'la ilgili ardı ardına açtığı bablarda vermiştir. Bu çalışma Müslim'in Kur'an atıflı rivayetlerine odaklandığı için, döneminde tefsire dâhil edilmeyen, fakat günümüzde tefsirin bir parçası olarak görülen⁵¹⁴ bu rivayetleri bünyesine almak zorundadır.

1) Kur'an Okuma, Öğrenme ve Öğretmenin Fazileti

1- Sâlim'in (106/725) (r.a) babasından⁵¹⁵ rivayetine göre Hz. Peygamber iki şeyde hasede ruhsat vermiştir. Birincisi Allah Teâlâ'nın kendisine Kur'an (ilmi) verdiği kimsedir ki; gece gündüz onunla meşgul olur. İkincisi Allah Teâlâ'nın kendisine mal verdiği kimsedir ki; gece gündüz onu infâk eder.⁵¹⁶

Nevevî (676/1277) hasedin, hakikî ve mecazî olarak iki kısma ayrıldığını belirtir. Birincisi, sahibinde gördüğü nimetin yok olmasını istemektir ki bu haramdır. İkincisi gıptadır. Başkasında gördüğü nimetin kendisinde de olmasını istemektir. Gayret verdiği için bu hased dünya işlerinde mübah, din işlerinde (kullukta, ibadette) müstehabdır.⁵¹⁷

Müslim'in aynı konuda İbn Mes'ud'dan (32/652) verdiği rivayette birinci maddede geçen 'Kur'an' yerine 'hikmet' denmiştir.⁵¹⁸ İki şeyde hased yoktur.

⁵¹⁴ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, Ankara, 1971, 197-200.

⁵¹⁵ İbn Ömer (74/694).

⁵¹⁶ M, Salâtu'l-Musâfirîn, 47, 815.

⁵¹⁷ Nev, VI, 97.

⁵¹⁸ M, Salâtu'l-Musâfirîn, 47, 816.

Birincisi Allah Teâlâ'nın mal verip, malını Hak yolunda eritmeğe muktedir kıldığı kimse, ikincisi Allah Teâlâ'nın 'hikmet' verdiği ve o hikmet üzere davranıp, onu öğreten kimse.' Ebû Hureyre (57/676) rivayetinde ise 'Allah Teâlâ'nın kendisine Kur'an öğrettiği kişi' denmiştir.⁵¹⁹ Bu durumda hikmet Kur'an ilmi anlamına gelmektedir. Gece gündüz onunla meşguliyet ise onu öğrenip öğretme işidir.

Rivayeti Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî muhtelif râvilerden rivayet etmiştir.⁵²⁰

2- Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Sizden biriniz evine döndüğünde üç iri, semiz, gebe deve bulmayı ister mi?' diye sorar. Oradakiler 'Evet!' cevabını verirler. Hz. Peygamber 'O hâlde birinizin namazında okuyacağı üç ayet kendisi için iri, semiz ve gebeliği belli olmuş üç deve-den daha hayırlıdır.' buyurdular.⁵²¹

Bu rivayette Hz. Peygamber'in muhatabı suffe ehlidir. Suffe, Mescid-i Nebavî'nin arka tarafında, ona bitişik olarak yapılmış bir gölgeliktir. Burası fakir muhacirlerin barındıkları bir yerdi. Burada yatarlar, ibâdetle ve Kur'an okumakla meşgul olurlardı. Geçimlerini tedârik için ormandan odun toplayıp satarlardı. Ekseriyetle vakitlerini Hz. Peygamber'in huzurunda geçirirler, tâyin edilen muallimler eşliğinde Kur'an-ı Kerîm ve dînî bilgiler öğrenirlerdi. Bu suretle yetiştirilen Ashâb-ı Suffe, yeni Müslüman olan kabilelere Kur'an muallimi olarak gönderilirlerdi.⁵²² Hz. Peygamber Suffe ehline buradaki faaliyetlerinin kıymetini temsil yoluyla anlatmış, bölgede insanlar için en kıymetli şey olan gebe semiz deve ile Kur'an ayetlerine değer biçmiştir. Muhatabın değerlerini kullanarak anlatılanın daha iyi anlaşılmasını sağlamak, Hz. Peygamber'in iltişimdeki ustalığıdır.

Rivayeti İbn Mâce aynı metinle vermiştir.⁵²³

3- Ukbe b. Âmir (58/677?) (r.a) Suffe'de⁵²⁴ beraberken Hz. Peygamber'in dışarıya çıkıp 'Hanginiz her gün hiç bir günâha girmeden ve akrabalık bağlarını

⁵¹⁹ B, Fedâilu'l-Kur'an, 20, 4738.

⁵²⁰ B, Fedâilu'l-Kur'an, 20, 4738/İlim, 15, 73/Zekat, 5, 1343; T, İyilik, 1936; İ, Zühd, 22, 4208-9; N, İlim, 5840-41/ Fedâilu'l-Kur'an, 8072-73.

⁵²¹ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 41, 802.

⁵²² D, Yolcu Namazı, 41, 251(803).

⁵²³ İ, Edep, 52, 3782.

⁵²⁴ Peygamberin mescidi içinde fakir muhacirlerin barındığı bir gölgelik.

kesmeden Burhân'a yahut Akîk'a⁵²⁵ gidip, oradan iki tane iri hörgüçlü dişi deve getirmek ister? diye sorduğunu nakleder. Ashâb bu da sorulur mu kabilinden ‘Yâ Resûlâllah! Bunu hepimiz dileriz.’ derler. Hz. Peygamber ‘O hâlde sizden birinizin mescide giderek Allah Teâlâ’nın kitabından iki ayet öğrenmesi veya okuması onun için iki dişi deveden daha hayırlıdır. Üç ayet onun için üç deveden, dört ayet dört deveden ve okunacak ayetler kendi sayılarınca develerden daha hayırlıdır.’ buyurur.⁵²⁶

Bu rivayette de Hz. Peygamber Kur’an okumanın değerini Arapların en kıymetli varlığı olan develerle kıyaslayarak bildirmiştir. Diğer rivayetten farklı olarak burada ayeti okumanın yanı sıra ‘öğrenmekten’ bahsedilmiştir. Rivayeti Ebû Dâvud tahrir etmiştir. Ebû Dâvud’un verdiği metinde sadece Kur’an öğrenmekten bahsedilmiştir.⁵²⁷

4- Hz. Âişe’den (58/678) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber ‘Kur’an’da mâhir⁵²⁸ olan şerefli, sâdık meleklerle (Sefera) beraber olacaktır. Kur’an’ı kekeleyerek güçlkle okuyana ise iki ecir vardır.’ buyurmuştur.⁵²⁹

‘Sefera’ elçiler anlamındadır. Abese sûresinde de ‘sefera’ kelmesi rivayette kullanılan vasıflarla birlikte geçmektedir.⁵³⁰ Nitekim Buhârî ve Nesâî rivayeti Abese sûresinin tefsirinde vermişlerdir. Nevevî’ye göre Kur’an’da mâhir olmak işlek hâfiz olmaktır. ‘Sefera’dan kasdedilen Peygamber’lerdir. Davutoğlu da çevirisini bu yorum çerçevesinde yapmıştır. ‘Sefera’nın melekler’olduğu da söylenmiştir.⁵³¹ Abese sûresinde geçtiği yere bu mâna daha uygun düştüğünden tarafımızdan tercih edilmiştir.

Kur’an’ı kekeleyerek okuyana iki sevap verilmesi, mahir Hâfız lardan daha çok sevaba nail olacakları anlamına gelmez. Çünkü meleklerle veya Peygamber’lerle bulunmak, çok yüce bir derecedir. Buradan anlaşılması gereken kekele-

⁵²⁵ Medine’de iki vâdi.

⁵²⁶ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 41, 803.

⁵²⁷ E, Sucûdu’l-Kur’an, 349, 1456.

⁵²⁸ İşlek hıfza sahip, duraksamadan ve şaşırmadan okuyan.

⁵²⁹ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 38, 798.

⁵³⁰ 80. Abese, 15-16.

⁵³¹ Nev, VI, 84.

yerek okuyanın, bir okuyuşundan, bir de güçlüğe göğüs germesinden dolayı iki taraflı ecir almasıdır.⁵³²

Rivayet Kütüb-i Sitte'nin tümünde vardır. Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' bölümünde de tahrir etmiştir.⁵³³

5- Berâ' dan (72/691) (r.a) rivayet edildiğine göre bir adam Kehf sûresini okumaktadır. Yanında iki uzun iple bağlı bir at vardır. Derken kendisini bir bulut kaplar. Bulut dönmeye ve yaklaştırmaya başlar. O zâtın atı bundan ürker. O da okumayı bırakır. Sabah olunca Hz. Peygamber'e gelerek olayı anlatır. Hz. Peygamber 'Bu sekînedir, Kur'an için inmiştir.' buyurur.⁵³⁴

Müslim'in verdiği diğer rivayetten anladığımıza göre bu şahıs Useyd b. Hudayr'dır (20/640). Hurma harmanında Kur'an okumaktadır. Yukarıda anlatılan bulutun yaklaştığını görür. Okumaya devam eder. Fakat at çok ürkünce, yerde yatan oğluna zarar vermesinden korktuğu için susmak zorunda kalır. Olayı anlatırken Hz. Peygamber'in niye sustun dercesine 'Oku, yâ İbn Hudayr!' şeklinde müdahaleleri olmuştur. Anlatımını bitirdiğinde 'Bunlar meleklerdir. Seni dinliyorlarmış. Eğer okumağa devam etseydin sabaha kadar seni dinlerler, halk da onları görürdü. İnsanlardan gizlenmezlerdi.' buyurmuştur. Useyd bulutun içinde kandillere benzeyen şeylerden bahsetmiştir. Yukarıda bahsi geçen son rivayette Kur'an okurken denmiş, Kehf sûresinin ismi geçmemiştir. Anlaşılan Useyd, Kur'an'dan hangi sûreyi okusa durum değişmeyecekti. Buhârî ve Nesâî rivayeti, içinde geçen 'sekîne' kelimesinden dolayı 48/Feth/4'ün tefsirinde vermiştir.⁵³⁵ 'Sekîne' için birçok şey söylenmiştir. Cismi olan bir rüzgâr, konuşan bir rûh, kuşa benzer bir hayvan, kediye benzeyen bir hayvan bunlardan birkaçıdır. Davutoğluna göre Nevevî ve Suyûtî'nin de katıldığı en tercihe şayan görüş, içinde rahmet, sukûnet barındıran bir mahluk olduğudur. Meleklerle birlikte inmiştir.⁵³⁶

⁵³² Suyûtî, II, 397.

⁵³³ B, Tefsir, Abese, 4653; E, Sucûdu'l-Kur'an, 349, 1454; T, Fedâilu'l-Kur'an, 2904; İ, Edep, 52, 3779; N, Fedâilu'l-Kur'an, 8045-47/Tefsir, Abese, 11646.

⁵³⁴ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 36, 795.

⁵³⁵ B, Tefsir, Feth, 4724/ Fedâilu'l-Kur'an, 69, 4724; N, Tefsir, Feth, 11503.

⁵³⁶ Nev, VI, 82; S, II, 395; D, Yolcu Namazı, 36, 241(795).

6- Hz. Âişe (58/678) (r.a)Hz. Peygamber'in mescidde bir zâtın Kur'an okuyuşunu dinledikten sonra 'Allah, ona rahmet buyursun! Gerçekten bana unutturulduğum bir ayeti hatırlattı.' dediğini rivayet etmiştir.⁵³⁷

Buhârî ve Nesâî'nin Kur'an'ın Faziletleri bölümünde verdikleri bu rivayet Kur'an'dan bazı ayetleri unutma ile ilgilidir.⁵³⁸ Buhârî bu rivayeti verdiği bâbın başlığını 'Kur'an'ı Unutmak; Bir Kimse 'Ben Şu, Şu Ayetleri Unuttum' Der Mi?' olarak isimlendirmiş hemen akabinde '*Biz seni okutacağız da sen asla unutmayacaksın. Allah'ın dilediği başka.*'⁵³⁹ ayetini vererek ilgili rivayetleri sıralamıştır. Rivayet 'Kur'an kendisine indirilen Hz. Peygamber'in unutması mümkün müdür?' gibi önemli bir soruyu bünyesinde taşımaktadır. Buhârî başlığın akabinde verdiği ayetle aynı zamanda bu soruya cevap vermektedir. Allah Teâlâ dilediği takdirde Hz. Peygamber de unuttur. Onun unutması, Davutoğlu'nun da belirttiği gibi 'unutma' değil 'unutturulma'dır. Müslim'in bu ayeti verdiği bâbın başlığı 'Kur'an'ı Ezberde Tutmaya İhtimam Emri, Filan Ayeti Unuttum Demenin Keraheti, O Ayet Bana Unutturuldu Demenin Cevazı Bâbı'dır. Nevevî'nin bakışı da bu başlıkta gizlidir. Çünkü Müslim'nin bâb başlıklarını Nevevî'nin düzenlediği bilinmektedir. Nevevî şerhinde bu konuyla ilgili başka açıklama vermemiştir. Başlıktan hareketle Nevevî'nin Kur'an'ı unuttum demeyi edeben doğru bulmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁰ Aslında konuyu bir de Hz. Peygamber'in 'unutma'yı 'ihmal' anlamında kullanmış olabileceği yönünden değerlendirmek gerekir. Hz. Peygamber okumayı ihmal ettiği ayetleri farketmiş olabilir.

7- Abdullah b. Ömer'den (74/694) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, 'Kur'an hâfızı, bağlı deveye benzer. Eğer sahibi devesini muhafaza ederse tutar, salıverirse deve gider.' buyurmuştur.⁵⁴¹

Hz. Peygamber'in hıfzedilmiş Kur'an'ın ne kadar çabuk kaybolacağına dair ihtiarını içeren bu rivayeti Buhârî, İbn Mâce ve Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁴²

⁵³⁷ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 33, 788.

⁵³⁸ B, Fedâilu'l-Kur'an, 4751; N, Fedâilu'l-Kur'an, 8006.

⁵³⁹ 87. A'lâ, 5-7.

⁵⁴⁰ D, Yolcu Namazı, 33, 225(788).

⁵⁴¹ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 33, 789.

⁵⁴² B, Fedâilu'l-Kur'an, 23, 4743; İ, Edep, 52, 3783; N, İftitâhu's-Salât, 1014/ Fedâilu'l-Kur'an, 8041-43.

8- Abdullah b. Mes'ûd'dan (32/652) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Kur'an Hâfiz larından birinin falan ve filan ayeti unuttum demesi ne kötüdür. Ona unutturulmuştur. O halde Kur'an'ı devamlı hatırdâ tutmak için gözden geçirip müzakere ediniz. Kur'an'ın insanların kalblerinden silinip yok olması, bir hayvanın bağından boşanıp kaçmasından daha şiddetli ve çabuktur.' ⁵⁴³ buyurmuştur.

Yasağın söze yönelik olduğu söylenmişse de Kadı İyaz'a (544/1149) göre bu rivayette geçen 'Kur'an'ı unuttum' demenin kötülüğü söze değil işe yöneliktir. Gaflette bulunarak Kur'an ezberini unutmanın kerahetini vurgular. ⁵⁴⁴

Rivayeti Buhârî, Tirmizî ve Nesâî tahrir etmiştir. ⁵⁴⁵

9- Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Allah, Kur'an'ı teğannî eden bir Peygamber'e verdiği ihsânı, hiç bir şey'e vermemiştir.' buyurmuştur. ⁵⁴⁶

Kur'an'da teğannîyi yasaklayan başka bir rivayetten dolayı 'teğannî' ye verilecek anlam tartışılmıştır. ⁵⁴⁷

Rivayeti Buhârî, Ebû Dâvud ve Nesâî tahrir etmiştir. ⁵⁴⁸

10- Ebû Mûsa (42,44/662?,664?) (r.a) Hz. Peygamber'in kendisine 'Keşke dün gece seni dinlerken beni görseydin! Gerçekden de sana Âli Dâvud'un mizmârlarından bir mizmâr ⁵⁴⁹ verilmiş.' buyurduğunu rivayet etmiştir. ⁵⁵⁰

Nevevî mizmârın güzel sestten kinaye olarak kullanıldığını, Âli Dâvud'dan kasdın ise Dâvud'un (a.s) kendisi olduğunu bildirmiştir. ⁵⁵¹

Rivayeti Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî tahrir etmiştir. ⁵⁵²

⁵⁴³ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 33, 790.

⁵⁴⁴ Nev, VI, 76.

⁵⁴⁵ B, Fedâilu'l-Kur'an, 23, 4744, 4746, 4752; T, Kıraat, 2942; N, İftitâhu's-Salât, 1015/Fedâilu'l-Kur'an,.

8039

⁵⁴⁶ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 34, 792.

⁵⁴⁷ Nev, VI, 78-79; D, Yolcu Namazı, 34, 234(792).

⁵⁴⁸ B, Fedâilu'l-Kur'an, 19/Tevhid, 32, 7044/52, 7105; E, Sucûdu'l-Kur'an, 355; N, Sıfetu's-Salât, 1090-91/Fedâilu'l-Kur'an, 8048.

⁵⁴⁹ Kavala benzer bir müzik âleti.

⁵⁵⁰ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 34, 793.

⁵⁵¹ Nevevî, VI, 80.

⁵⁵² B, Fedâilu'l-Kur'an, 31, 4761; T, Menâkıb, 3855; İ, Salât, 176, 1341; N, Sıfetu's-Salât, 1092-94/Fedâilu'l-Kur'an, 8051,8058.

11- Ebû Mûsâ'dan (42,44/662,664) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Kur'an okuyan mü'minin misâli portakala benzer; kokusu güzel, tadı hoştur. Kur'an okumayan mü'minin misâli de hurmaya benzer; kokusu yoktur fakat tadı lezzetlidir. Kur'an okuyan münâfıkın misâli; kokusu güzel fakat tadı acı olan fesleğen gibidir. Kur'an okumayan münâfiğin misâli ise; kokusu bulunmayan, tadı da acı olan Ebû Cehil karpuzu gibidir.' buyurmuştur.⁵⁵³

Bu rivayette mü'minin ağaçta yetişen iki meyveye, münâfiğin ise yerden biten otlara benzetilmesinin, mü'minin yüceliğine, münâfiğin düşüklüğüne işaret ettiği söylenmiştir.⁵⁵⁴ Rivayeti Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce tahrir etmiştir.⁵⁵⁵

12- Ebû Vâil'den (82/701?) (r.a) rivayet edildiğine göre, başka bir rivayetten Benî Becîle kabilesinden olduğunu öğrendiğimiz⁵⁵⁶ Nehîk b. Sinan (?) ismli zat, Abdullah b. Mes'ud'a (32/652) gelerek 'Yâ Ebâ Abdîrrahmân! Anası 'ye' olan 'elif'i nasıl okursun? 'Min mâin ğayri **âsin**'⁵⁵⁷ mi; yoksa 'Min mâin ğayri **yâsin**'mi? diye sorar. Abdullah bütün Kur'ân'ı kelime kelime elden geçirdin de, anlamadığın yalnız bu mu kaldı anlamında 'Bunun dışında bütün Kur'an'ı saydın mı?' der. Nehîk hafife alınacak biri olmadığını, Kur'an'ı iyi bildiğini kanıtlamak üzere 'Ben hakikaten bir rek'atta mufassal sûreyi okurum.' cevâbını verir. Bu cevap da Abdullah'ın hoşuna gitmez. 'Sûratle, şiir gibi mi okursun?' der ve devam eder. 'Bazı insanlar Kur'an'ı okurlar, ama Kur'an köprücük kemiklerinden öteye geçmez. Fakat Kur'an kalbe varıp, orada yer edinirse faydalı olur. Namazın en faziletlisi rûkû ve sücûddur. Ben, Hz. Peygamber'in bir arada okuduğu nezâiri (birbirine denk sûreler) pek iyi bilirim. Her rekâtta iki sûre (okurdu).' Sonra Abdullah kalkarak dışarı çıkar, onun arkasından Alkame içeri girer. Sonra o da çıkar ve 'Abdullah bunu bana da haber verdi' der.⁵⁵⁸

Rivayetin son kısmını anlayabilmek için hemen ardındakine bakmamız gerekir. Yine Ebû Vâil'den başka bir isnadla gelen bu rivayette yukarıdakine ek olarak

⁵⁵³ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 37, 797.

⁵⁵⁴ D, Yolcu Namazı, 37, 243(797).

⁵⁵⁵ B, Fedâilu'l-Kur'an, 17, 4732/36, 4772/Et'ime, 29, 5111/Tevhid, 57, 7121; E, Edep, 19, 4829; T, Emsâl, 2865; İ, İftitâh, 16.

⁵⁵⁶ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 49, 822 (279).

⁵⁵⁷ 47. Muhammed, 15.

⁵⁵⁸ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 49, 822 (722).

Alkame (62/681), Abdullah'ın yanına girmek için gelir. Oradakiler 'Sor bakalım Hz. Peygamber'in bir rekatta okuduğu nezâir (birbirine denk sûreler) neymiş?' derler. Alkame Abdullah'ın yanına girerek sorar. Sonra diğerlerinin yanına gelerek bunun Abdullah'ın te'lifine göre 20 mufassal sûre olduğunu söyler. Aynı konuda Ebû Dâvud'un verdiği rivayette sûrelerin isimleri de sayılmıştır.⁵⁵⁹ Abdullah namazın en faziletli kısmını rûkû ve sücud olarak görmüştür. Kendisini destekleyen rivayetler olsa da bu konu ihtilaflıdır. Rivayetten İbn Mes'ud'un Kur'an'ı sindire sindire okuma üzerindeki hassasiyeti müşahede edilmektedir.⁵⁶⁰

Rivayeti Buhârî, Tirmizî, Ebû Dâvud ve Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁶¹

2) Sûrelerin Faziletleri

Kehf Sûresinin Fazileti

13- Ebû'd-Derdâ 'dan (32/652?) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Her kim sûre-i Kehf'in başından on ayet ezberlerse, Deccâl'den korunmuş olur.' buyurmuşlardır.⁵⁶²

Rivayetin değişik isnadlarında 'Kehf'in başından' dendiği gibi 'Kehf'in sonundan' ifadesine de rastlanmıştır. Nesâî bu konuda bir çok rivayet vermiştir. Nesâî'nin verdiği metinlerde (biri hariç) 'ezberlerse' yerine 'okursa' denmiştir. Tirmizî'nin verdiği metinde ayet sayısı on değil üçtür. Ebû Dâvud'un rivayetinde deccâlden veya deccâl fitnesinden değil sadece 'fitne'den bahsedilmiştir. Rivayeti 'Tefsir' bölümünde veren olmamıştır.⁵⁶³

Fatiha Sûresinin ve Bakara Sûresinin Son Ayetlerinin Fazileti

14-İbn Abbâs'dan (68/687) (r.a) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Cibril ile birlikteyken kapı sesine benzer bir ses işiterek başını kaldırır. Cibril bu-

⁵⁵⁹ 1-Rahmân-Necm, 2-Kamer-Hâkka, 3-Zâriyât-Tûr, 4-Vakıa-Nûn, 5-Meâric-Naziât, 6-Mutaffifîn-Abese, 7- Müddessir-Müzzemmil, 8-Ğâşiye-Beled, 9-Nebe'-Mürselât, 10-Tekvîr-Duhân.

⁵⁶⁰ Nev, VI, 106-108.

⁵⁶¹ T, Sefer, 602; B, Fedâilu'l-Kur'an, 6, 4710/28, 4756; E, Salât, 326, 1396; N, Sıfetu's-Salât, 1076.

⁵⁶² M, Salâtü'l-Musâfirîn, 44, 809.

⁵⁶³ E, Melâhim, 14, 4323; T, Fedâilu'l-Kur'an, 2886; N, Fedâilu'l-Kur'an, 8024-26/Amel, 10784-87.

nun şimdiye dek asla açılmayıp, yalnız bugün açılan bir gök kapısının sesi olduğunu söyler. Çok geçmeden o kapıdan bir melek iner. Cibril bu meleğin yeryüzüne ancak yeni indiğini belirtir. Bu güne kadar yeryüzüne hiç inmemiştir. Melek selâm verir ve Hz. Peygamber'i kendisinden önce hiç bir Peygamber'e verilmeyen iki nurla müjdeler. Biri Kur'an'ı başlatan Fatiha sûresi, diğeri de Bakara sûresinin son ayetleridir. Melek, bunlardan okunacak her harfe mukabil, o harfin gerektirdiği sevabın mutlaka verileceğini bildirir.⁵⁶⁴

Davutoğlu, İbn Abbâs'ın (58/678) bu olayı bizzat yaşayarak rivayet etmiş olabileceği ihtimalinden bahsederek sevap verilecek harfler hususunda şunları kaydeder:

‘Bunlardan okuyacağın her harfe mukabil’ cümlesindeki «harf» den murâd, hurûf-i hicâ denilen elif-bâ harfleri ise mâna: «her harfe karşı muhakkak on sevap verilecek» demektir. Fakat bu takdirde mezkûr iki sûrenin bir hususiyeti kalmaz; çünkü diğer sûrelerin harfleri de böyledir. Bâzıları; «harfden murâd; taraftır. Bununla cümleden kinaye yapılmıştır. Yâni: Eğer bu iki sûreden birer cümle okursan, o cümlelerin tezzammun ettiği şey mutlaka sana verilir; demektir.» şeklinde mütâlâada bulunmuşlardır.’⁵⁶⁵

Bütün Kur'an'ın her harfine gerektirdiği sevap verilecektir. Burada kastedilen, bu iki sûreyi okumakla sûrelerin içeriğinde bulunan isteklerin verileceği olmalıdır.

Rivayeti Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁶⁶

Bakara Sûresinin Son iki Ayetinin Fazileti

15- Ebû Mes'ûd (40/661) (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir: ‘Bakara sûresinin sonunda iki ayet vardır ki, kim gece onları okursa, o ikisi ona yeter.’⁵⁶⁷

‘O ikisinin gecede ona yetmesi’ ifadesinin gece kalkışını veya şeytandan korunmayı veya afetlerden emin olmayı veya tümünü birden içerdiği söylenmiştir.⁵⁶⁸

Rivayeti Kütüb-i Sitte'nin tüm muhaddisleri vermiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 43, 806.

⁵⁶⁵ D, Yolcu Namazı, 43, 254(806).

⁵⁶⁶ N, İftitâhu's-Salât, 984 /Fedâilu'l-Kur'an, 8014.

⁵⁶⁷ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 43, 807.

⁵⁶⁸ Nev, II, 402.

Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinin Fazileti

16-Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (86/705) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Kur'an-ı okuyun! Çünkü Kur'an, onu okuyanlara kıyamet günü şefaati olarak gelecektir. Zehrâveyn'i⁵⁷⁰ yâni Bakara, ile Âl-i İmrân sûrelerini okuyun! Çünkü onlar kıyamet gününde iki bulut, yahut iki gölgelik veya kanat germiş iki sürü kuş gibi gelecek ve okuyucularını müdâfa edeceklerdir. Bakara Sûresini okuyun! Çünkü onu okumak bereket, terk etmek pişmanlıktır. Onu tahsil etmeye sihirbazlar muktedir olamazlar.' buyurmuştur.⁵⁷¹

Müslim bu sûreler için bir rivayet daha verir. Orada 'Bu iki sûre sanki iki kara bulut yahut aralarında ışık bulunan iki siyah gölgelik yahut da sahiplerini müdâfa'a eden kanat germiş iki kuş sürüsü gibi olacaktır.' ifadesi vardır.⁵⁷²

Bulut, gölgelik, kuş sürüsü hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Biri şöyledir: Bakara ile Âl-i İmrân sûrelerini okuyup da, mânasını anlamayanlara bulut gibi sevap gelecek; mânasını anlayarak okuyanlara gölgelikler gibi sevap verilecek, mânasını anlayarak okuyan ve onları başkalarına da öğretenlere saf-saf kuş sürüleri gibi sevaplar verilecektir. Bu iki sûrenin okuyucularını müdafa etmesi, şefaatte mübalağa ile açıklanmıştır. Sihirbazların onları anlayamaması haktan sapmış olmalarından dolayıdır.⁵⁷³ Bunların her biri aralarında bir fark olmaksızın gölge verici olmalarından dolayı da ardı ardına sıralanmış olabilirler.⁵⁷⁴

Birinci rivayeti Kütüb-i Sitte içinde Müslim'den başka tahrir eden yoktur. İkincisini Tirmizî vermiştir.⁵⁷⁵

Ayetü'l Kürsî'nin Fazileti

17-Ubeyy b. Kâ'b'a (22,30/642?,650?) (r.a) Hz. Peygamber Yâ Ebe'l-Munzir! Allah'ın kitabından ezberinde bulunan hangi ayetin daha büyük olduğunu biliyor musun? diye sorar. Ubeyy 'Allah ve elçisi en iyi bilendir.' der. Hz. Pey-

⁵⁶⁹ B, Meğâzi, 9, 3786/Fedâilu'l-Kur'an, 10, 4722; E, Salât, 326; T, Fedâilu'l-Kur'an, 2881; İ, Salât, 183, 1368-9; N, Fedâilu'l-Kur'an, 8003-5, 8018-20/Amel, 10554-57.

⁵⁷⁰ Çok nurlu, çok parlak.

⁵⁷¹ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 42, 804.

⁵⁷² M, Salâtü'l-Musâfirîn, 42, 805.

⁵⁷³ D, Yolcu Namazı, 42, 252(805).

⁵⁷⁴ Nev, VI, 90.

⁵⁷⁵ T, Fedâilu'l-Kur'an, 2883.

gamber ısrarlıdır. Sorusunu tekrarlar. Bu ısrar karşısında Ubeyy cevap verme gereği duyar. ‘Allah kendisinden başka ilah olmayandır...(Ayetü’l Kürsî)’⁵⁷⁶ ayetini söyler. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber memnun olur. Ubeyy’in göğsüne vurarak ‘Vallâhi ilim sana afiyet olsun Ey Ebe'l-Münzir!’ buyurur.⁵⁷⁷

Rivayet ayetlerin birbirine tafdilinin cevazı için delil görülmüştür.⁵⁷⁸

Rivayeti Ebû Dâvud tahrir etmiştir.⁵⁷⁹

İhlas Sûresinin Fazileti

18-Ebû'd-Derdâ'dan (32/652) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber ashâbına ‘Sizden biriniz bir gecede Kur’an’ın üçte birini okumaktan âciz mi kalıyor? diye sorar. Onlar bir gecede Kur’an’ın üçte biri nasıl okunabilir diye taaccüb ederler. Hz. Peygamber ‘İhlâs sûresi Kur’an’ın üçte birine denktir.’ buyurur.⁵⁸⁰

Kur’an’ın kıssalar, ahkam ve Allah’ın sıfatları olarak üç kısma ayrıldığı belirtilerek üçte birin izahı yapılmıştır.⁵⁸¹ Başka izahlar da yapılmıştır.⁵⁸²

Müslim’in aynı râviye ait farklı isnadla verdiği metinde ‘Şüphesiz Allah Kur’an’ı üç bölüme ayırmıştır. İhlas sûresini bu üçten biri kılmıştır.’ ifadesi geçmektedir. Müslim aynı konuyla ilgili Ebû Hureyre rivayetini de vermiştir. Nesâî muhtelif râvilerden nakledilen bu rivayeti 17 kez aynı bölüm içinde tekrarlamıştır. Tirmizî, İbn Mâce, Buhârî de rivayeti muhtelif râvilerden tahrir etmiştir.⁵⁸³

19-Hz. Âişe'den (58/678) (r.a) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber bir sahabîyi kumandan olarak bir seriyyeye gönderir. Bu zât maiyyetindekilere namaz kıldırırken Kur’an okumakta fakat kırâetini dâima İhlâs sûresi ile bitirmektedir. Gazadan döndükleri zaman ashâb bunu Hz. Peygamber’e söylerler. Hz. Peygamber niçin böyle yaptığını ondan sormalarını ister. Sorarlar. Sahabî ‘İhlâs sûresi

⁵⁷⁶ Ayetü’l-Kürsî.

⁵⁷⁷ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 44, 810.

⁵⁷⁸ Nev, VI, 94.

⁵⁷⁹ E, Sücûdü’l-Kurân, 352, 1460.

⁵⁸⁰ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 45, 811.

⁵⁸¹ Nev, VI, 94.

⁵⁸² Bkz. D, Yolcu Namazı, 45, 263(813).

⁵⁸³ B, Fedâilu’l-Kur’an, 13, 2479; T, Fedâilu’l-Kur’an, 2893,-94-96-99; İ, Edep, 52, 3787-88; N, Amel, 10509 [10-11-14-15-16-17-20-21-23-24-25-26-28-31-32-33].

Rahmân'ın sıfatıdır; ben de bu nedenle onu okumayı seviyorum.' karşılığını verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Ona haber verin! Allah da onu seviyor.' buyurur.⁵⁸⁴

Rivayeti Buhârî ve Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁸⁵

Felak ve Nâs Sûrelerinin Fazileti

20-Ukbe b. Âmir'den (58/677) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber 'Görmedin mi! Bu akşam hiç misli görülmedik bir takım ayetler, Felak ve Nâs sûreleri indirildi!' buyurmuştur.⁵⁸⁶

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁸⁷

3) Hz. Peygamber'in Çeşitli Zamanlarda Okuduğu Sûreler

Cum'a ve Münâfikûn Sûreleri

21-İbn Ebî Râfî' (?)⁵⁸⁸(r.a) rivayet etmiştir. Medine valisi Mervân (65?/685), Ebû Hureyre'yi kendi yerine bırakarak Mekke'ye gider. Bu sebeple Cumayı Ebû Hureyre kıldırır. Ebû Hureyre namazın ilk rek'atında Cum'a sûresini, son rek'atında Münâfikûn sûresini okur. İbn Ebî Râfî' namazdan çıktıktan sonra Ebû Hureyre'ye yetişerek 'Gerçekden sen, Alî b. Ebî Tâlib'in Kûfe'de iken okuduğu iki sûreyi okudun.' der. Ebû Hureyre de 'Çünkü ben, Hz. Peygamber'i cuma günü bu sûreleri okurken işittim.' diye karşılık verir.⁵⁸⁹

Nevevî bu rivayeti Cuma namazında bu sûreleri tam olarak okumanın müstehap olduğunun delili olarak görür. 'Bizim mezhebimiz ile diğer bir çok ulemânın mezhepleri budur.' diye de ilave eder.⁵⁹⁰

Rivayeti Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce tahrir etmiştir.⁵⁹¹

A'lâ ve Gâşiye Sûreleri

⁵⁸⁴ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 45, 813.

⁵⁸⁵ B, Tevhid,1, 6940; N, Salât, 1065/Amel,10539.

⁵⁸⁶ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 46, 814.

⁵⁸⁷ T, Fedâilu'l-Kur'an, 2902; N, İstiâze, 7855.

⁵⁸⁸ Baba Ebû Rafî'nin ölüm tarihi 40/660'dır.

⁵⁸⁹ M, Cum'a, 16, 877.

⁵⁹⁰ Nev, VI, 166.

⁵⁹¹ E, Salât, 242, 1124; T, Cum'a, 519; İ, Salât, 90, 1118.

22-Nu'mân b. Beşîr'den (64/683?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir. 'Hz. Peygamber Bayram namazlarında ve Cumada A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okurdu. Bayramla Cuma aynı güne tesadüf ederse, bu sûreleri her iki namazda okurdu.'⁵⁹²

Nevevî ihtilaflı görünen (21 ve 22) rivayetler için şunları söyler: 'Bu rivayetlerin ikisi de sahihdir. Hz. Peygamber bazen cuma namazında Cum'a ve Münâfikûn sûrelerini, bazen de A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okur, bayramlarda da bazen Kâf ve Kıyâme, bazen de A'lâ ve Gâşiye sûrelerini okurdu.'⁵⁹³

Rivayeti Tirmizî ve Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁹⁴

Secde ve Gâşiye Sûreleri

23-Ebû Hureyre (57/676) (r.a) Hz. Peygamber'in Cuma günü sabah namazında Secde ile Gâşiye sûrelerini okuduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁵

Müslim İbn Abbâs'tan da benzer bir rivayet vermiştir. Ebû Hureyre rivayetini Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁹⁶

Kâf Sûresi

24-Amra binti Abdîrrahmân'ın kız kardeşi (?) (r.a) 'Ben Kâf sûresini cuma günü Hz. Peygamber'in ağzından öğrendim. Onu her cuma minberde okuyordu.' demiştir.⁵⁹⁷

Davutoğlu 'Bu hadîsin senedinde Hz. Amra 'nın kız kardeşinin, ismi beyân edilmemişse de, hadîs-i şerif yine de hüccet olmağa sâlihdir. Çünkü Amra (Radiyaliha) 'nın kendinden büyük olduğu bildirilen bu kız kardeşi dahî sahâbîyyedir. Ashâb-ı kiram'm hepsi âdil ve mevsûk-durlar. Binâenaleyh onlardan herhangi birinin isminin bilinmemesi hadîsin sıhhatine zarar vermez. Ulemâ mezkûr kadının ezberlemek, için neden Kaaf sûresini ihtiyar ettiğini beyân etmiş ve ezcümle :«Çünkü bu sûre ölümü, Öldükden sonra dirilmeyi, şiddetli va'zları, te'-

⁵⁹² M, Cum'a, 16, 878.

⁵⁹³ Nev, VI, 167.

⁵⁹⁴ T, İdeyn, 533; N, Salâtü'l-İdeyn, 1775.

⁵⁹⁵ M, Cum'a, 17, 880.

⁵⁹⁶ N, Cum'a, 1735-36.

⁵⁹⁷ M, Cum'a, 13, 872.

kidli yasakları ihtiva eder.» demişlerdir.’ demektedir.⁵⁹⁸ Nevevî Hz. Peygamber’in hutbede Kâf sûresinin tamamını veya bir kısmını okumayı sevdiğini söyler.

Rivayeti İbn Mâce ve Nesâî tahrir etmiştir.⁵⁹⁹

Fetih Sûresi

25-Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî (60/679?) (r.a), Mekke’nin fethedildiği gün Hz. Peygamber’in devesinin üzerinde Fetih sûresini okuduğunu ve kırâatinde tercî⁶⁰⁰ yaptığını söylemiştir. Râvi Muâviye etrafıma insanların toplanmayacağını dan korkmasam size onun yaptığını yapardım demiştir.⁶⁰¹

Rivayeti Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî tahrir etmiştir. Buhârî ‘Tefsir’ bölümünde de vermiştir.⁶⁰²

Değerlendirme

Müslim’in Yolcu namazı bölümünden 25 maddede topladığımız rivayetler, Buhârî, Tirmizî, Nesâî külliyatlarında genellikle ‘Kur’an’ın Faziletleri’ bölümünde yer almış, yeri geldikçe başka bölümlerde de verilmiştir. Ebû Dâvud ve İbn Mâce’nin Kur’an’a özel bölümü olmadığı için uygun görülen bölümlerde yer almaktadır. Bu rivayetlerden sadece üçünü Buhârî, birini Nesâî ‘Tefsir’ bölümünde vermiştir.

İsnad itibariyle bu bölüm 66 rivayetten derlenmiştir. Bu rivayetlerin 14’ü ‘haddesenî’ diğerleri ‘haddesenâ’ ifadesi ile başlamaktadır. Rivayeterin tümü merfudur. Müslim’in en çok rivayet aldığı şeyhleri şöyle tesbit edilmiştir:

1- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (18)	(235/849?)
2- Kuteybe b. Saîd (7)	(248/862?)
3- İbn Numeyr (7)	(234/848?)
4- Muhammed b. el-Musennâ (7)	(252/866?)
5- Zuheyr b. Harb (6)	(232/846?)

⁵⁹⁸ D, Cum’a, 13, 50 (872).

⁵⁹⁹ İ, Salât, 229, 1100-1102; N, Cum’a, 1720/ Tefsir, Kâf, 11520.

⁶⁰⁰ Sesi boğazda titreterek nağmeli okuma.

⁶⁰¹ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 35, 794.

⁶⁰² B, Megâzi, 46, 4031/ Fedâilu’l-Kur’an, 24, 4747/Tefsir, Feth, 4555; E, Sucûdu’l-Kur’an, 355, 1467; N, Fedâilu’l-Kur’an, 8054-55-62.

6- İbn Beşşâr (5)	(252/866?)
7- Ebû Kureyb (4)	(?)
8- İshâk b. İbrahim (4)	(238/852?)
9- Amr en-Nâkid (3)	(?)
10- Yahya b. Yahya (3)	(225/839?)

2.2.5. Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine Olması ve Kırââtı

1- Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine Olması

1-Hz. Ömer (22/644) (r.a), namazda Hişâm b. Hâkim b. Hizam'ın (?)⁶⁰³, Furkân sûresini kendisinden farklı bir şekilde okurken işitir. Bu sûreyi ona Hz. Peygamber okutmuştur. Bu nedenle yapılan yanlışlığa hemen müdâhale etmek ister. Fakat namazdadır. Güçlkle sabreder. Namaz biter bitmez, Hişâm'ı cübbesinin yakasından tutarak, Hz. Peygamber'e getirir. 'Yâ Rasûlallah! Ben bunun Furkân sûresini senin bana okuttuğundan başka şekilde okurken işittim' der. Hz. Peygamber Hişâm'a sûreyi okutur. Hişâm Hz. Ömer'in kendisinden duyduğu şekilde okur. Hz. Peygamber 'Bu sûre böyle nazil oldu.' der. Sonra Hz. Ömer'e okutur. 'Bu sûre böyle de nazil oldu. Bu sûre yedi harf üzerine inmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse, onu okuyun!' buyurur.⁶⁰⁴

Davutoğlu Hz. Ömer'le Hişâm'ın hangi hususda farklı okuduklarının bilinmediğini vurgular. 'Yedi harf'le kastedilenin ne olduğu tartışılmıştır. Davutoğlu söylenenlerin tümünü 10 maddede özetlemeye çalışmıştır. Bazılarına göre bu kolaylık İslamın ilk devirlerinde söz konusu olup, sonra hükmü kalmamıştır.⁶⁰⁵

Rivayeti Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî tahrir etmiştir.⁶⁰⁶

2- İbn Abbâs (68/687) (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Cibrîl bana Kur'an'ı bir harf üzere okuttu. Sonra ben kendisine müracaat ettim. Ben sürekli eklemesini istiyordum oda ekliyordu. Nihayet yedi harfde karar kıldı.⁶⁰⁷

⁶⁰³ Muaviye döneminin başlarında öldüğü kayıtlıdır.

⁶⁰⁴ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 48, 818.

⁶⁰⁵ D, Salâtü'l-Musâfirîn, 48, 271(818).

⁶⁰⁶ B, Husûmât, 1, 2287/Fedâilu'l-Kur'an, 5, 4706/Tevhid, 53, 7111; E, Sucûdu'l-Kur'an, 357, 1475; T, Kıraat, 2943; N, Salât, 1008-9-10/Fedâilu'l-Kur'an, 7985/ Tefsir, Furkân, 11366.

⁶⁰⁷ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 48, 819.

Bu rivayette Hz. Peygamber'in yedi harfı bizzat kendisinin istediğini görüyoruz. Nevevî Hz. Peygamber'in dileğini Cibrîl'e ilettiğini, onun da Allah Teâlâ'ya arzettiğini kaydeder. Hz. Peygamber ümmetine bir genişlik ve hafiflik olsun diye böyle bir istekde bulunmuştur. Rivayeti Buhârî tahrir etmiştir.⁶⁰⁸

3-Ubeyy b. Kâ'b (22,30/642,650?) (r.a) mesciddedir. Birisi içeri girip namaza durur. Ubeyy'in tanımadığı bir kıraat okur. Sonra başka biri girer. O da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okur. Namaz sona erince hep birden Hz. Peygamber'in yanına girerler. Ubeyy 'Bu adam namazda benim tanımadığım bir kıraat okudu. Sonra öteki girdi. O da arkadaşının okuduğundan başka bir kıraat okudu' der. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara Kur'an okutur ve ikisinin de okuyuşlarını beğenir. Ubeyy çok bozulur. Kendi ifadesiyle Hz. Peygamber'i öğle bir yalanlayası gelir ki böylesi câhiliyet devrinde bile aklına esmemiştir. Hz. Peygamber onu kaplayan bu hâli görünce göğsüne vurur. Bunun üzerine Ubeyy'den bir ter boşanır. Sanki korkudan Allah Teâlâyı'yı görüyor gibi olur. Hz. Peygamber 'Yâ Ubeyy! (Cibrîl) bana bir harf üzere Kur'an okuyayım diye gönderildi. Ben, ona 'Ümmetime hafiflet!' diye mürâcatda bulundum. O da bana ikincide 'Onu iki harf üzere oku!' diye cevap verdi. Ben tekrar ümmetime hafiflet diye mürâcat ettim. Üçüncüde bana 'Onu yedi harf üzere oku! Hem sana verdiğim her cevapla birlikte benden isteyeceğin bir isteğin de verilecektir.' dedi. Bunun üzerine ben 'Yâ Rab! 'Ümmetime mağfiret et! Yâ Rab', 'Ümmetime mağfiret et!' dedim, üçüncü isteğimi de bütün mahlûkatın hattâ İbrahim Aleyhisselâmın beni dileycekleri güne bıraktım.' buyurur.⁶⁰⁹

Rivayetin son kısmını Ebû Dâvud tahrir etmiştir.⁶¹⁰

2-Kur'an'ın Kıraâtı

4-Ebû İshâk'tan (127/744)⁶¹¹ (r.a) rivayet edildiğine göre Esved b. Yezîd (75/694?) mescidde Kur'an öğretirken, bir adamın 'Şu ayeti nasıl okuyorsun? 'Fe

⁶⁰⁸ B, Fedâilu'l-Kur'an, 5, 4705/Bed'u'l-Halk, 6, 3047.

⁶⁰⁹ M, Salâtü'l-Musâfirîn, 48, 820.

⁶¹⁰ E, Sucûdu'l-Kur'an, 357, 1478.

⁶¹¹ Ebû İshak es-Sebiî.

hel min muddekir?’⁶¹² Dâl mı, zâl mi? diye sorduğunu görür. Esved ‘Dâl’ ile okuduğunu söyler. Çünkü Abdullah b. Mes’ûd, Hz. Peygamber’in (muddekir) diye ‘dâl’la okuduğunu işitmiştir.⁶¹³

Rivayette geçen ‘Muddekir’ kelimesinin aslı ‘müztekir’dir. ‘İbret alan’ mânasındadır. Arap dilinin bazı özellikleri ile dönüşüm geçirmiştir. Soruyu soran Hz. Peygamber’in bu kelimenin aslını mı yoksa işlem görmüş hâlini mi kullandığını merak etmiştir.

Rivayeti Buhârî, ‘Tefsir’ ve diğer, Nesâî ‘Tefsir’, Ebû Dâvud ve Tirmizî diğer bölümlerde vermiştir.⁶¹⁴

5-Alkame (62/681) beraberinde başkaları da olduğu halde Şam’a gelmiştir. Ebû’d-Derdâ (32/652?) yanlarına gelir ve ‘Aranızda Abdullah b. Mes’ûd’un okuduğu şekilde okuyacak kimse var mıdır?’ diye sorar. Oradakiler Alkame’yi (32/653) işaret ederler. O da ‘evet’ diyerek onaylar. O zaman Ebû’d-Derdâ Abdullah b. Mes’ûd’un ‘*Ve’l-leyli izâ yağşâ*’ ayetini nasıl okuduğunu sorar. Alkame ‘*Ve’l-leyli izâ yağşâ, ve’z-zekeri ve’l-unsâ*’ olarak okuduğunu söyler. Bunun üzerine Ebû’d-Derdâ ‘Vallahi ben de Hz. Peygamber’in bu ayeti böyle okuduğunu işitmişim. Oysa bu insanlar benden bu ayeti ‘vema halaka’ diye okumamı istiyorlar. Ben onlara uymayacağım.’ der.⁶¹⁵

Abdullah b. Mes’ûd’un (32/653) okuyuş şekli şöyledir: ‘*Velleyli izâ yağşâ, ve’n-nehâri izâ tecellâ, ve’z-zekeri ve’l-ünsâ*.’ Bugün elimizde mevcut bulunan Osman mushafında Leyl sûresi Şamlıların okudukları tarzdadır: ‘...*vema haleka’z-zekera ve’l-unsâ*’. Bu durumu şârih Suyûtî (878/1473), Mazerî’den (536/1141) aldığı bir görüşle açıklamaya çalışır. Mazerî, ayetin önceleri İbn Mes’ûd’un okuduğu tarzda gelip sonra neshedildiğini ama bazılarının bunu duymadığını, Osman mushafından ise neshedilen tüm ayetlerin çıkarıldığını söylemektedir.⁶¹⁶ Haberi

⁶¹² 54. Kamer, 40.

⁶¹³ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 50, 823.

⁶¹⁴ B, Tefsir, Kamer, 4588-93/Enbiyâ, 5, 3163/9, 3167; E, Kıraâtü’l-Hurûf, 1, 3994; T, Kıraât, Kamer, 2937; N, Tefsir, Kamer (Necm sûresinin içinde), 11555.

⁶¹⁵ M, Salâtü’l-Musâfirîn, 50, 824.

⁶¹⁶ Suyûtî, II, 416.

asılsız olarak niteleyenler de vardır.⁶¹⁷ Şöyle de düşünülebilir: Kur'an yedi harf üzere gelmiştir. Derlenirken Kureyş lehçesi dikkate alınmıştır. Diğerleri karışıklığa sebebiyet vermemek için ortadan kaldırılmıştır. Arada bir diğer harfleri temsil eden böyle haberlerin gelmesi normal karşılanmalıdır.

Rivayeti Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' ve diğer, Tirmizî diğer bölümde tahrir etmiştir.⁶¹⁸

Değerlendirme

Bu başlıkta toplam beş rivayet yer almıştır. Rivayetlerden ikisini Buhârî ve Nesâî 'Tefsir' bölümü içinde vermiştir.

Rivayetlerin çeşitli tarîkleri ile birlikte sayısı 13'tür. Bu rivayetlerin 2'si 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Rivayetlerin tümü merfudur. Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhleri şöyle tesbit edilmiştir:

1- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (2)	(235/849?)
2- Muhammed b. el-Musennâ (2)	(252/866?)
3- Abd b. Humeyd (2)	(?)
4- Harmele b. Yahya (2)	(244/858?)

2.3. İSNAD İTİBARI İLE RİVAYETLER

Bu incelemede bölümler önce ayrı ayrı, daha sonra toplu değerlendirilmiştir. 3. bölümde verilen başlıklar ve rivayet sıralaması aynen muhafaza edilerek, rivayetler diğer versiyonları ile birlikte incelenmiştir. İncelemede çevirisini yaptığımız rivayet (genellikle) sıralamanın üstünde yer alır. Rivayetlerde tahvil varsa belirtilmiştir. Başlığın ihtiva ettiği her bir maddede kaç rivayet bulunduğu, râvilerin isimleri ve rivayetin niteliği verilen tabloda görünmektedir. Nadir de olsa bazen bir ayete ait içeriği birbirinden tamamen farklı rivayetler de bulunmaktadır. Bunlar ilgili maddede 'a', 'b' olarak belirtilmiştir. Çalışmanın sonunda Müslim'in

⁶¹⁷ Müslim üzerine çalışması bulunan M. Emin Özafşar, bu rivayeti 'Kur'an metni ile çelişen haber' başlığıyla incelemiştir. Bkz. *Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmiu's-Sahîhi*, 326.

⁶¹⁸ B, Tefsir, Leyl, 4659-60/Fedâilu's-Sahabe, 3532-33, 35550/İsti'zan, 5922; N, Tefsir, Leyl, 11676-77/Menâkıp, 8299; T, Kıraat, Leyl, 2939/Menâkıp, 8299.

3. bölümdeki rivayetlerde yer alan şeyhlerinin bütünü, rivayet sayıları ile birlikte alfabetik sırayla verilmiştir. Karışıklığa yol açmaması için, şeyhlerin ölüm tarihleri sadece alfabetik sıralamada verilmiştir.

2.3.1.Bütün Olarak Ayeti veya Ayet İçinde Bir Sözü veya Kavramı Açıklayan Rivayetler

Üstte ismi zikredilen başlıkta 12 maddede verdiğimiz rivayetlerin farklı isnad ve değişik versiyonlarla sayısı 28 olarak belirlenmiştir. Bu rivayetlerin 5'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesiyle başlamıştır. 13 rivayet mevkuf, gerisi merfudur. Tahvil sayısı 6'dır. Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:⁶¹⁹

1. Muhammed b. Beşşâr b. Osman el-Abdî, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Muhammed b. el-Musennâ ve Ebû Bekr b. Nâfi', F
2. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ali b. Hucur, F
.Ebû'r-Rebi' el-Atekî ve Ebû Kâmil, F
.Abdurrahman b. Bişr b. Hakem el-Addî, F
.Abdurrahman b. Bişr, F
3. Yahya b. Yahya ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, H; İshâk b. İbrahim, H; Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, F
4. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
5. . Zuheyr b. Harb, (Hz. Âişe), V
Muhammed b. el-Musenna, (Hz. Âişe), V
İbn Numeyr, (Hz. Âişe), V
(yine) İbn Numeyr, (Hz. Âişe), V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, (Ebû Hureyre), V
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, (İbn Abbâs), V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Sa'id el-Eşecc, (İbn Abbâs), V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Abbâs, V

⁶¹⁹ ‘.’ işareti ‘haddesenî’ ifadesini, ‘F’ harfî ‘merfu’, ‘V’ harfî ‘mevkuf’ rivayetleri, ‘H’ harfî tahvili gösterir.

6. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Mes'ud, V
7. . Ebû'r-Râbî' ez-Zehranî, İbn Mes'ud, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Mes'ud, V
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, İbn Mes'ud, V
Ubeydullah b. Mu'az el Amberi, İbn Mes'ud, V
8. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
9. Kuteybe b. Saîd ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (Lafız: Kuteybe), F
10. Alî b. Hucur es-Sa'dî, H; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
11. Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ', F
Alî b. Hucur es-Sa'dî, H; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ', F
12. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
İshâk b. İbrahim ve Ali b. Haşrem, H; Mincab b. el-Hâris et-Temîmî,
H; Ebû Kureyb, F

Bu başlıkta Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanır:

- 1- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (14)
- 2- İbn Numeyr (3)
- 3- Muhammed b. el-Musennâ (2)
- 4- Abdurrahman b. Bişr b. Hakem el-Addî (2)
- 5- Yahya b. Yahya (2)
- 6- İshâk b. İbrahim (2)
- 7- Ali b. Hucur (2)
- 8- Ebû Bekr b. Nâfi,
- 9- Ebû'r-Rabî' el-Atekî
- 10- Muhammed b. Beşşâr b. Osman el-Abdî
- 11- Ebû Kâmil
- 12- Zuheyr b. Harb
- 13- Ebû Sa'id el-Eşec
- 14- Ebû'r-Râbî' ez-Zehranî,
- 15- Ubeydullah b. Mu'az el Amberi
- 16- Kuteybe b. Saîd
- 17- Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ'

- 18- Ali b. Haşrem
- 19- Mincab b. el-Hâris et-Temîmî
- 20- Ebû Kureyb

2.3.2. Ayeti Sebeb-i Nüzul Yoluyla Açıklayıcı Rivayetler

Nüzul sebebi olarak 116 rivayet tesbit edilip, 58 maddede özetlenmiştir. Bu rivayetlerin 31'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Sadece 15. maddede bulunan 6 rivayet mevkuf, öbürleri merfudur. Tahvil sayısı 12'dir. Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. Yahya b. Yahya ve Muhammed b. Rumh, F
Saîd b. Mansûr ve Hennâd b. Seriyy, F
2. Kuteybe b. Saîd, (Mus'ab b. Sa'd babasından), F
Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr (Lafız: el-Musennâ), F
3. Hennâd b. Seriyy, H; Zuheyr b. Harb (Lafız: Zuheyr), F
4. Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb, (Enes b. Mâlik), F
5. İshâk b. İbrahim, F
İshâk b. İbrahim ve Muhammed b. Râfî' (Lafız: İbn Râfî'), F
6. Muhammed b. Abd el-Â'la el-Kaysî, F
7. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F,
8. . Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkîd, F
9. . Hasan b. Aliy el-Hulvânî, F
. Abdullah b. Abdirrahmân Ed-Dârimî, F
10. Muhammed b. Musennâ ve Muhammed b. Beşşâr (lafız: el-Musennâ), F
Ebû Kureyb, F
11. . Hasan b. Aliy el-Hulvânî, F
Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
12. Kuteybe b. Saîd, H; Muhammed b. Rumh, F
13. Mahmud b. Gaylan ve Muhammed b. Kudâme es-Sülemî ve Yahya b.
Muhammed el-Lü'lûî, F
14. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, V
15. Yahya b. Yahya, V

- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, (Hz. Âişe), V
Amru'n-Nâkîd ile İbn Ebi Ömer, (Hz. Âişe), V
.Muhammed b. Râfî, (Hz. Âişe), V
Harmele b. Yahya, (Hz. Âişe), V
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, (Enes b. Mâlik), V
16. .Zuheyr b. Harb, F
17. Yahya b. Yahya, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; Ebû Kureyb, F
18. Yahya b. Yahya ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
19. .Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Dâvud el-Atekî, F
20. .Zuheyr b. Harb, F
Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ', F
Ebû Kureyb, F
21. .Harmele b. Yahya et-Tucîbî, F
22. Abbâs b. Abdilazîm, F
23. Ebû Bekir İbn Şeybe, F
24. .Muhammed b. Minhâl ed-Darîr ve Umeyye b. Bistâm el-Ayşî (Lafız: Umeyye), F
25. Zuheyr b. Harb, F
.Ebû't-Tâhir, F
.Muhammed b. Râfî', F
.Abdumelik b. Şuayb b. Leys, F
Muhammed b. el-Müsenna, F
26. Ebû Kureyb Muhammed b. el-Alâ, F
Ebû Bekr b. Ebi Şeybe ve Ebû Kureyb, F
27. Ebû Bekr b. Ebî Şeyhe ile Ebû Kureyb, F
28. Yahya b. Yahya, F
Harmele b. Yahya, F
Muhammed b. Râfî', F
29. Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkîd, F
.Muhammed b. Hâtîm b. Meymun, F
Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, F

- .Muhammed b. Hâtîm, F
.İshâk b. İbrahim, F
30. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
Muhammed b. el-Musennâ ve Ubeydullah b. Saîd, F
31. Hasen b. Ali el-Hulvânî ve Muhammed b. Sehl et-Temîmî, F
32. Zuheyr b. Harb ve Harun b. Abdillâh (Lâfız: Zuheyr), F
33. Ömer b. Hafs b. Gıyâs, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Saîd el-Eşec, H; İshâk b. İbrâhîm el-Hanzalî ve Alî b. Haşrem, F
34. Ubeydullah b. Muâz el-Anberî, F
35. Ubeydullah b. Muâz ve Muhammed b. Abdi'I-A'lâ el-Kaysî, F
36. İshâk b. İbrahim, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; Ebû Saîd el-Eşec, H; Osman b. Ebî Şeybe, F
37. Ebû Câfer Muhammed b. Sabbâh ve Amr en-Nâkîd, F
Yahya b. Yahya, F
38. a)Kuteybe b. Saîd ile Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrahim, F
b)Kuteybe b. Saîd, F
39. Şeybân b. Ferrûh, F
40. Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, F
İbn Kureyb, H; İbn Numeyr, F
41. Yahya b. Yahya, F
Ebû Bekir b. Şeybe, H; İshâk b. İbrahim, F
42. Ta'lik rivayet
43. Kuteybe b. Saîd, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Amr en-Nâkîd (Lâfız:Ebû Bekr) F
Muhammed b. Rumh, F
44. Muhammed b. Sehl et-Temîmî (150) ve Ebû Bekir b. İshâk, F
45. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Zuheyr b. Harb, F
Muhammed b. el-Musennâ ve Muhammed b. Beşşâr, F
46. Kuteybe b. Saîd, F
47. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Amr en-Nâkîd, Zuheyr b. Harb, İshâk b. İbrahim ve İbn Ebî Ömer (Lafız: Amr), F

- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; İshâk b. İbrahim, F
48. İshâk b. İbrahim el-Hanzalî ve Ahmed b. Abde (Lafız: İshâk), F
49. İshâk b. İbrahim, F
50. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, F
Ebû Kureyb, F
.Suveyd b. Saîd, F
Abdül-Melik b. Şuayb b. el-Leys, F
Amr en-Nâkıd, F
51. Ubeydullah b. Ömer b. Meysera el-Kavârirî, F
- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
.Yahya b. Habîb el-Hârisî, F
(yine) Yahya b. Habîb el-Hârisî, F
(yine) Yahya b. Habîb, F
52. Kuteybe b. Saîd ve Ebû Kâmil Fudayl b. Huseyn el-Cahderî, F
Muhammed b. Abd el-A'lâ, F
Osman b. Ebî Şeybe, F
Yahya b. Yahya ve Kuteybe b. Saîd ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
Muhammed b. El-Musennâ , F
53. .Umeyye 'nin azatlısı Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Âbdillah b. Amr b. Serh, F
.Muhammed b. Râfi', F
.Abd b. Humeyd, F
.Seleme b. Şebîb, F
54. Haddesenâ, Hibbân b. Mûsa, H; İshâk b. İbrahim el-Hanzalî, Muhammed b. Râfi' ve Abd b. Humeyd, F
.Ebû'r-Rabî' el-Atekî, F
Haddesenâ, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. A'lâ, F
55. . Muhammed b. Hâtım, F
56. . Zuheyr b. Harb, F
57. .Yahya b. Mâîn, H; Bîşr b. Hâlid (Lâfız:Bişr), F
Muhammed b. Beşşâr, F
58. Muhammed b. Ebî Ömer el-Mekkî, V

- .Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî, V
59. Ubeydullah b. Muaz el-Anberî, F
.Zuheyr b. Harb, H; Ebû Bekr b. Nâfi', F

Bu başlıkta Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanır:

- 1- Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (25)
- 2- Zuheyr b. Harb (10)
- 3- İshâk b. İbrahim (10)
- 4- Kuteybe b. Saîd (10)
- 5- Ebû Kureyb (10)
- 6- Yahya b. Yahya (9)
- 7- Muhammed b. el-Musennâ (8)
- 8- İbn Beşşâr (6)
- 9- Amr en-Nâkîd (6)
- 10- Ubeydullah b. Ömer el-Kavârî (5)
- 11- Muhammed b. Râfi' (4)
- 12- Muhammed b. Rumh (3)
- 13- Hasen b. Ali el-Hulvânî (3)
- 14- Muhammed b. Sehl et-Temîmî (ö:150) (3)
- 15- Ömer b. Hafs b. Gıyâs (3)
- 16- Ebû Saîd el-Eşec (3)
- 17- Yahya b. Habîb el-Hârisî (3)
- 18- Hennâd b. Serîyy (2)
- 19- Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkîd, (2)
- 20- Harmele b. Yahya (2)
- 21- İbn Ebi Ömer (2)
- 22- Harmele b. Yahya (2)
- 23- Harun b. Abdillâh (2)
- 24- Ebû Câfer Muhammed b. Sabbâh (2)
- 25- Şeybân b. Ferrûh (2)
- 26- Saîd b. Mansûr
- 27- Abdullâh b. Mesleme b. Ka'neb,
- 28- Muhammed b. Abdi'l-A'lâ el-Kaysî,

- 29- Hasan b. Aliy el-Hulvânî,
- 30- Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî
- 31- Mahmud b. Gaylan
- 32- Muhammed b. Kudâme es-Sülemî
- 33- Yahya b. Muhammed el-Lü'lûî,
- 34- Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Dâvud el-Atekî,
- 35- Harmele b. Yahya et-Tucîbî,
- 36- Abbâs b. Abdilazîm
- 37- Muhammed b. Minhâl ed-Darîr
- 38- Umeyye b. Bistâm el-Ayşî
- 39- Ebû't-Tâhir,
- 40- Abdulmelik b. Şuayb b. Leys
- 41- Muhammed b. Hâtîm b. Meymun,
- 42- Muhammed b. Hâtîm,
- 43- Ubeydullah b. Saîd, 21-30 arası rivayetler
- 44- Muhammed b. Abdi'I-A'lâ el-Kaysî,
- 45- Ubeydullah b. Muâz
- 46- Muhammed b. Abdi'I-A'lâ el-Kaysî,
- 47- Ebû Bekir b. İshâk,
- 48- Ahmed b. Abde
- 49- Suveyd b. Saîd
- 50- Abdu'l-Melik b. Şuayb b. el-Leys,
- 51- Ubeydullah b. Ömer b. Meysera el-Kavâirî,
- 52- Ebû Kâmil Fudayl b. Huseyn el-Cahderî,
- 53- Muhammed b. Abd eI-A'lâ
- 54- Osman b. Ebî Şeybe,
- 55- Umeyye 'nin azatlısı Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Abdillâh b. Amr b. Serh,
- 56- Muhammed b. Râfi',
- 57- Abd b. Humeyd,
- 58- Seleme b. Şebîb,
- 59- Hibbân b. Mûsa

- 60- Ebû'r-Rabî' el-Atekî,
- 61- Muhammed b. A'lâ,
- 62- Muhammed b. Hâtım
- 63- Yahya b. Mâîn
- 64- Muhammed b. Ebî Ömer el-Mekkî,
- 65- Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî,
- 66- Ubeydullah b. Muaz el-Anberî,

2.3.3. Ayetteki Hükümün Uygulanması İle İlgili Rivayetler

Bu başlıkta değerlendirilen rivayet sayısı 32'dir. Bunlardan 8'i 'haddesenî' , diğerleri 'haddesenâ' ifadesiyle, gelmiştir. Rivayetlerden sadece ikisi mevkuf, kalanı merfudur. Tahvil sayısı 2'dir. Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. a).Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Serh, F
.Hârûn b. Saîd el-Eylî ve Ebû't-Tâhir, F
b).Ebû'r-Rabî' ez-Zehrânî, F
İshâk b. İbrahim, F
2. Yahya b. Yahya, V
Ebû Kureyb, V
3. Yahya b. Yahya, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve İbn Numeyr, F
Ebû Kâmil el-Cahderî, F
4. Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
Ubeydullah b. Muâz, F
Muhammed b. eI-Musennâ , F
.İshâk b. Mansûr ve Abd b. Humeyd, F
5. Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
6. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
Katan b. Nuseyr, F
Hureym b. Abdu'l-A'lâ el-Esedî, F

7. Kuteybe b. Saîd ve Zuheyr b. Harb, F
Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî, F
Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, Hz. Âişe, F
8. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, **H**; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
Ali b. Hucr es-Sa'dî, F
9. Zuheyr b. Harb ve İshâk b. İbrahim, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Kureyb ve İshâk b. İbrahim, F
10. Yahya b. Yahya et-Temîmî, F
11. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Ebû Kureyb, Zuheyr b. Harb ve İshâk b. İbrâhim, F
Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî, F
12. . Ebû't-Tâhir ve Harmele b. Yahya, F
13. . Harmele b. Yahya et-Tucîbî, F
14. . Ebû't-Tâhir, **H**; Harmele b. Yahya et-Tucîbî, F
15. Sureyc b. Yûnus, F
16. Yahya b. Yahya, F
. Muhammed b. Hâtim, F

Bu başlıkta Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanır:

1. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (5)
2. Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Serh (8)
3. İshâk b. İbrahim (4)
4. Yahya b. Yahya (4)
5. Ebû Kureyb (3)
6. Muhammed b. el-Musennâ (3)
7. Harmele b. Yahya (3)
8. Zuheyr b. Harb (3)
9. İbn Beşşâr (2)
10. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (2)
11. Ubeydullah b. Muâz
12. İshâk b. Mansûr
13. Abd b. Humeyd

14. İbn Numeyr,
15. Ebû Kâmil el-Cahderî,
16. Katan b. Nuseyr
17. Hureym b. Abdu'l-A'lâ el-Esedî,
18. Kuteybe b. Saîd
19. Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî,
20. Aliy b. Hucr es-Sa'dî,
21. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî,
22. Sureyc b. Yûnus,
23. Muhammed b. Hâtîm,
24. Hârûn b. Saîd el-Eylî
25. Ebû'r-Rabî' ez-Zehrânî,

2.3.4. Ayetin İniş Zamanını veya Yerini Bildiren Rivayetler

Bu başlıkta iki maddede toplam 7 rivayet değerlendirilmiştir. Hepsî 'haddesenâ' ifadesiyle gelen bu rivayetlerin 5'i mevkuftur. Tahvil sayısı 2'dir. Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. Ali b. Haşrem, V
Muhammed b. el-Musennâ ile İbn Beşşâr, V
İshâk b. İbrahim el-Hanzalî, V
Ebû Kureyb, V
Amr en-Nâkîd, V
 2. Nasr b. Ali el-Cehdamî, F
Asım b. Nadr et-Temîmî, H; İbnu'l-Musennâ , H; Abd b. Humeyd, F
- Müslim'in buradaki şeyhleri şunlardır:

1. Ali b. Haşrem
2. Muhammed b. el-Musennâ
3. İbn Beşşâr İshâk b. İbrahim el-Hanzalî,
4. Ebû Kureyb,
5. Amr en-Nâkîd,
6. Nasr b. Ali el-Cehdamî

7. Asım b. Nadr et-Temîmî
8. İbnu'l-Musennâ ,
9. Abd b. Humeyd

2.3.5.Ayetteki Hükümün Neshini Bildiren Rivayetler

Bu başlıkta ikisi aynı konuda üç rivayet bulunmaktadır. Bir rivayette ‘haddesenî’ ifadesi kullanılmıştır. Rivayetlerin biri merfu diğer ikisi mevkufur. Rivayetlerde Müslim’in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî, F
2. Kuteybe b. Saîd, V
.Amr b. Sevvâd el-Âmirî, V

2.3.6.Ayetteki Bilgiyi Destekleyen ve Detaylandıran Rivayetler

Bu başlıkta 13 maddede toplam 30 rivayet bulunmaktadır. Bunlardan 5’i ‘haddesenî’ diğerleri ‘haddesenâ’ ifadesiyle başlar. 4 rivayet mevkuf kalanı merfudur. Tahvil sayısı 13’tür. Rivayetlerde Müslim’in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. Muhammed b. Abdillâh er-Ruzzî, F
Abd b. Humeyd, F
.Zuheyr b. Harb, F
2. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; Ubeydullah b. Muâz, H; Muhammed b. el-Musennâ ve Muhammed b. Beşşâr, F
3. Zuheyr b. Harb, Muhammed b. el-Musennâ ve Ubeydullah b. Saîd, F
Muhammed b. İshâk el-Museyyebî, H; Suveyd b. Saîd, H; Ebû Bekr b. Ebî Şeyhe, H; Abdullah b. Ca’fer b. Yahya, H; Ebû Nasr et-Temmûr, H; Hulvânî ve Abd b. Humeyd, F
4. Amr b. Muhammed en-Nâkîd ile İshâk b. İbrahim el-Hanzalî, Ubeydullah b. Saîd ve Muhammed b. Ebî Ömer el-Mekkî, F
Ta’lîk rivayet (Ubeyy b. Ka’b’dan rivayet edilmiştir.)
Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, H; Abd b. Humeyd, F
Amr en-Nâkîd, F

- .Harmelee b. Yahya, F
5. .Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Abdillâh b. Amr b. Şerh, F
.Muhammed b. Râfi', F
.Abdumelik b. Şuayb b. Leys, F
 6. Muhammed b. el-Musennâ, V
 7. Ebû Bekîr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, F
Hennâd b. Seriiyy ve Mincâb b. Hâris et-Temîmî
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ile Ebû Kureyb
Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, H; Ubeydullah b. Muaz, F
 8. Muhammed b. Musennâ ve İbn Beşşâr, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, H; Ubeydullah b. Muaz
 9. Mincâb b. Hâris et-Temîmî, Sehl b. Osman, Abdullah b. Âmir b. Zurâre
el-Hadramî, Suveyd b. Said ve Velid b. Şucâ', F
 10. Zuheyr b. Harb, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; Mucâhid b. Mûsâ
 11. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
 12. Hârûn b. Saîd el-Eylî, F
Muhammed b. el-Musennâ, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Zuheyr b. Harb, F
İshâk b. İbrahim el-Hanzalî ve Muhammed b. Ebî Ömer, F
 13. Nasr b. Alî el-Cehdamî, F**
Âsım b. Nadr et-Temîmî, H; İbnu'l-Musennâ, H; Abd b. Humeyd, F

Bu başlıkta Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanmaktadır:

1. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (7)
2. Muhammed b. el-Musennâ (5)
3. Abd b. Humeyd (4)
4. Zuheyr b. Harb (4)
5. Ubeydullah b. Muâz (2)
6. Muhammed b. Beşşâr (2)
7. Ubeydullah b. Saîd (2)

8. Suveyd b. Saîd (2)
9. Amr b. Muhammed en-Nâkîd (2)
10. İshâk b. İbrahim el-Hanzalî (2)
11. Muhammed b. Ebî Ömer el-Mekkî (2)
12. Ebû Kureyb (2)
13. Mincâb b. Hâris et-Temîmî (2)
14. Muhammed b. İshâk el-Museyyebî
15. Abdullah b. Ca'fer b. Yahya
16. Ebû Nasr et-Temmûr
17. Hulvânî
18. Abdullah b. Abdirrahman Ed-Dârim,
19. Harmele b. Yahya
20. Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Abdillâh b. Amr b. Şerh
21. Muhammed b. Râfî'
22. Abdulmelik b. Şuayb b. Leys
23. Hennâd b. Seriyî
24. Sehl b. Osman
25. Abdullah b. Âmir b. Zurâre el-Hadramî
26. Velid b. Şucâ'
27. Mücâhid b. Musâ
28. Hârûn b. Saîd el-Eylî
29. Nasr b. Aliy el-Cehdamî
30. Âsım b. Nadr et-Temîmî
31. Muhammed b. Abdillâh er-Ruzzî

2.3.7. Herhangibir Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme

Üstte ismi verilen başlıkta 39 maddede değerlendirilen rivayet sayısı 83'tür. Bu rivayetlerin 15'i 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Sadece 12 rivayet mevkuf, kalanı merfudur. Tahvil sayısı 14'tür. Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. Yahya b. Eyyûb, Kuteybe ve İbn Hucr, F
Ebû Bekir b. Ebi Şeybe, F

- Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, F
2. Muhammed b. Râfi' ve Abd b. Humeyd, F
Abdurrahmân b. Bişr, V
 3. Ebû Kureyb, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
 4. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, F
 5. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Amr en-Nâkîd ve İbn Ebî Ömer (Lafız: İbn Ebî Şeybe), F
Hasan b. Ali el-Hulvânî ve Abd b. Humeyd, F
 6. Zuheyr b. Harb ve İshâk b. İbrahim, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İbn Numeyr ve Ebû Saîd el-Eşec, H: Ebû Kureyb
 7. Ebû Kâmil, H: Suveyd b. Said, H: Hamid b. Ömer el-Bekrâvî, F
 8. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, F
.Muhammed b. Râfi', H: Abdullah b. Abdirrahman ed-Darimî
 9. .Harmeile b. Yahya, F
Abdullah b. Muhammed b. Esmâ, F
 10. Ebû Kâmil el-Cahderî, Ebû Ma'n Zeyd b. Yezid er-Rakâşî, F
Muhammed b. el-Musennâ, F
 11. Abdullah b. Ömer b. Eban, Vâsıl b. Abd el-A'la ve Ahmed b. Ömer el-Vekiî (Lafız: İbn Ebân), F
 12. İshâk b. İbrahim ve Osman b. Ebî Şeybe (Lâfız İshâk), F
Muhammed b. Müsenna ve İbn Beşşâr, H: Muhammed b. Râfi', F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Muhammed b. Musennâ ve İbn Beşşâr, F
Şeyban b. Ferrûh, F
 13. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrâhîm, F
Ömer b. Hafs b. Gıyâs, F
 14. a) Muhammed b. el-Musennâ, V
İbn Numeyr, F
Muhammed b. Rumh, H: Kuteybe, F
b) Abdulah b. Mesleme b. Ka'neb, V
Kuteybe b. Saîd

- c) Yahya b. Bişr el-Harîfî, V
Zuheyir b. Harb
15. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ile Zuheyir b. Harb, Ebû Hureyre, F
Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, Ebû Hureyre
Zuheyir b. Harb, Ebû Hureyre
16. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, H; Muhammed b. el-Musennâ , F
17. Kuteybe b. Saîd b. Cemil b. Tarif b. Abdillâh Es-Sekafî ve Muhammed b. Abbâd, F
18. Kuteybe b. Saîd b. Cemil b. Tarif b. Abdillâh Es-Sekafî ve Muhammed b. Abbâd, F
19. Osman b. Ebî Şeybe, Zuheyir b. Harb ve İshâk b. İbrahim, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Hennâd b. Seriyî
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, Zuheyir b. Harb ve Ebû Saîd el-Eşec, H; İbn Numeyr, H; Ebû Kureyb
Muhammed b. Musennâ ve İbn Beşşâr
20. Hâcib b. Velid, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, H; Abd b. Humeyd, F
21. Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus, F
Osman b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrahim, F
Ömer b. Hafs b. Gıyâs, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, H; İshâk b. İbrahim ve Alî b. Haşrem, H; Osman b. Ebî Şeybe, F
22. .Ebû't-Tâhir, F
23. Zuheyir b. Harb, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
24. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
25. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr el-Hemdânî, F
Osman bin Ebî Şeybe, F
26. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, F
27. İshâk b. İbrahim el-Hanzalî, V
28. .Bişr b. Hâlid, V

İbnu'l-Musennâ, V

29. a) Kuteybe b. Saîd, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Zuheyr b. Harb, F
.Abdullah b. Ca'fer b. Yahya b. Hâlid, H; Abd b. Humeyd, F
b) Zuheyr b. Harb, F
30. .Hârûn b. Abdillâh, F
31. .Hârûn b. Abdillâh, F
. (yine) Hârûn b. Abdillâh, F
. Muhammed b. Râfi', F
32. .Suveyd b. Saîd, F
.Yûnus b. Abd el-A'lâ es-Sadefi, F
. Muhammed b. Abdilmelik el-Emevî, F
Kuteybe b. Saîd, F
. Muhammed b. Abdillâh b. Bezî', F
.Hârûn b. Said el-Eylî, F
33. .Muhammed b. el-Musennâ el-Anezî, F
Ebû Bekir b. Ebi Şeybe, H; Ubeydullah b. Muâz el-Anberî, F
.Ubeydullah b. Ömer el-Kavâîrî, Ebû Kâmil ve Muhammed b. Abd el-Melik el-Emevî, F
.Zuheyr b. Harb, F
34. Yahya b .Eyyûb ve Kuteybe b. Saîd, F
35. .Ebû Kureyb Muhammed b. el-A'lâ', F
36. .Ebû Kureyb Muhammed b. el-A'lâ', F
37. Abd b. Humeyd, F
38. Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb, F
39. .Muhammed b. Râfi' ve Abd b. Humeyd, F

Bu başlıkta Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanmaktadır:

1. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (20)
2. Zuheyr b. Harb (10)
3. İshâk b. İbrahim (9)

4. Muhammed b. el-Musennâ (8)
5. Kuteybe (b. Said) (7)
6. Ebû Kureyb (6)
7. Abd b. Humeyd (5)
8. Osman b. Ebî Şeybe (5)
9. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr (4)
10. Muhammed b. Râfi' (4)
11. İbn Beşşâr (3)
12. Hârûn b. Abdillâh (3)
13. İbn Numeyr (3)
14. Harmele b. Yahya (2)
15. Abdurrahmân b. Bişr
16. Yahya b. Eyyûb
17. Amr en-Nâkîd
18. İbn Hucr
19. İbn Ebî Ömer
20. Hasan b. Ali el-Hulvânî
21. Ebû Saîd el-Eşec
22. Ebû Kâmil
23. Suveyd b. Said
24. Hamid b. Ömer el-Bekrâvî
25. Abdullah b. Abdirrahman Ed-Darimî
26. Abdullah b. Muhammed b. Esma
27. Ebû Kâmil el-Cahderî
28. Ebû Ma'n Zeyd b. Yezid Er-Rakâşî
29. Abdullah b. Ömer b. Eban
30. Vâsıl b. Abd el-A'la
31. Ahmed b. Ömer el-Vekî
32. Şeyban b. Ferrûh
33. Ömer b. Hafs b. Gıyâs
34. Muhammed b. Rumh
35. Abdulah b. Mesleme b. Ka'neb

36. Yahya b. Bişr el-Harîrî
37. Muhammed b. Abbâd
38. Hennâd b. Seriyî
39. Ebû Saîd el-Eşec
40. Hâcib b. Velid
41. Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus
42. Ömer b. Hafs b. Gıyâs
43. Alî b. Haşrem
44. Ebû't-Tâhir
45. Bişr b. Hâlid
46. Abdullâh b. Ca'fer b. Yahya b. Hâlid
47. Suveyd b. Saîd
48. Yûnus b. Abd el-A'lâ es-Sadeî
49. Muhammed b. Abdilmelik el-Emevî (2)
50. Muhammed b. Abdillâh b. Bezî'
51. Hârûn b. Said el-Eylî
52. Ubeydullâh b. Muâz el-Anberî
53. Ubeydullâh b. Ömer el-Kavârîrî
54. Ebû Kâmil
55. Yahya b. Eyyûb
56. İshâk b. Mûsa b. Abdillâh b. Mûsa b. Abdillâh
57. Yezid el-Ensârî

2.3.8.Kur'an'ın Faziletleri

25 maddede toplanan bu bölüm 66 rivayetten derlenmiştir. Bu rivayetlerin 14'ü 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Rivayetlerin tümü merfu olup 14 tahvil bulunmaktadır.

Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ile Amr en-Nâkîd ve Zuheyr b. Harb, F
. Harmele b. Yahya, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (İbn Mesud'dan), H; İbn Numeyr, F

2. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Saîd el-Eşec, F
3. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
4. Kuteybe b. Saîd ve Muhammed b. Ubeyd el-Ğuberî, F
Muhammed b. el-Musennâ, H; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
5. Yahya b. Yahya, F
İbnu'l-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
İbn el-Musennâ, F
6. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, F
İbn Numeyr, F
7. Yahya b. Yahya, F
Zuheyr b. Harb ve Muhammed b. el-Musennâ ve UbeyduIIah b. Saîd, H; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; İbn Numeyr, H; Kuteybe b. Saîd, H; Muhammed b. İshâk el-Museyyebî, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, F
İbn Numeyr, F
8. Zuheyr b. Harb, Osman b. Ebî Şeybe ve İshâk b. İbrahim, F
İbn Numeyr, F
. Muhammed b. Hâtîm, F
Abdullah b. Berrâd el-Eş'arî ve Ebû Kureyb (Lafız; İbn Berrâd), F
9. . Amr en-Nâkıd ve Zuheyr b. Harb, F
. Harmele b. Yahya, H; Yûnus b. Abdil'a'lâ
. Bişr b. el-Hakem, F
. İbn Vehb'in kardeşi oğlu, F
Hakem b. Mûsâ, F
Yahya b. Eyyûb, Kuteybe b. Saîd ve İbn Hucr, F
10. Dâvûd b. Râşid, F
Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, H; İbn Numeyr, F
11. Kuteybe b. Saîd ile Ebû Kâmil el-Cahderî, F
Heddâb b. Hâlid, H; Muhammed b. el-Musennâ, F
12. Ebû Bekîr b. Ebî Şeybe ve İbn Numeyr, F
Ebû Kureyb, F
İshâk b. İbrahim, F

- Şeybân b. Ferrûh, F
Abd b. Humeyd, F
Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
13. Muhammed b. el-Musennâ, F
Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, H; Zuheyr b. Harb, F
14. Hasen b. Rabî' ve Ahmed b. Cevvâs el-Hanefi, F
15. Ahmed b. Yûnus, F
İshâk b. İbrâhîm, H; Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
Mîncâb b. Hâris et-Temîmî (Ebû Mesûd el-Ensârî'den), F
. Alî b. Haşrem, H; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
Ebû Bekîr b. Ebî Şeybe, F
16. . Hasen b. Alî el-Hûlvânî, F
Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, F
İshâk b. Mansûr, F
17. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
. Zuheyr b. Harb ile Muhammed b. Beşşâr, F
İshâk b. İbrahim, H; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
. Muhammed b. Hâtîm ve Ya'kûb b. İbrahim -Ebû Hureyre'den-, F
Vâsıl b. Abdi'l-A'lâ, F
18. . Zuheyr b. Harb ile Muhammed b. Beşşâr, F
İshâk b. İbrahim, H; Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
. Muhammed b. Hâtîm ve Ya'kûb b. İbrahim -Ebû Hureyre'den-, F
Vâsıl b. Abdil-A'lâ, F
19. Ahmed b. Abdirrahmân b. Vehb, F
20. Kuteybe b. Saîd, F
. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, F
Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, H; Muhammed b. Râfî, F
21. Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb, F
Kuteybe b. Saîd ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, H; Kuteybe, F
22. Yahya b. Yahya, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve İshâk, F
Kuteybe b. Saîd, F
Amr en-Nâkîd, F

23. . Zuheyr b. Harb, F
. Ebû't-Tâhir, F
24. . Zuheyr b. Harb, F
. Ebû't-Tâhir, F
25. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, F
Muhammed b. el-Musennâ ve Muhammed b. Beşşâr, F
Yahya b. Habîb el-Hârisî, H; Ubeydullah b. Muâz, F

Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanır:

1. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (18)
2. Kuteybe b. Saîd (7)
3. İbn Numeyr (7)
4. Muhammed b. el-Musennâ (7) ,
5. Zuheyr b. Harb (6)
6. Ebû Kureyb (4)
7. İshâk b. İbrahim (4)
8. Amr en-Nâkid (3)
9. İbn Beşşâr (5)
10. Yahya b. Yahya (3)
11. Harmele b. Yahya (2)
12. Ebû't-Tâhir (2)
13. Muhammed b. Hâtım (2)
14. Ebû Saîd el-Eşec
15. Muhammed b. Ubeyd el-Ğuberî
16. Ubeyduİlah b. Saîd
17. Muhanımed b. İshâk el-Museyyebî
18. Osman b. Ebî Şeybe
19. Abdullah b. Berrâd el-Eş'arî
20. Yûnus b. Abdil'a'lâ
21. Bîşr b. el-Hakem
22. İbn Vehb'in kardeşi oğlu
23. Hakem b. Mûsâ
24. Yahya b. Eyyûb

25. İbn Hucr
26. Dâvûd b. Raşîd
27. Ebû Kâmil el-Cahderî
28. Heddâb b. Hâlid
29. Şeybân b. Ferrûh
30. Abd b. Humeyd
31. Hasen b. Rabî'
32. Ahmed b. Cevvâs el-Hanefi
33. Ahmed b. Yûnus
34. Mîncâb b. Hâris Et-Temîmî
35. Alî b. Haşrem
36. Hasen b. Alî el-Hûlvânî
37. Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî
38. İshâk b. Mansûr
39. Ya'kûb b. İbrahim
40. Vâsıl b. Abdi'l-A'lâ
41. Ahmed b. Abdirrahmân b. Vehb,
42. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr
43. Muhammed b. Râfi
44. Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb
45. Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî,
46. Yahya b. Habîb el-Hârisî,
47. Ubeydullah b. Muâz

2.3.9.Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine Olması ve Kırââtî

5 maddeden oluşan bölüm 13 rivayetten derlenmiştir. Bu rivayetlerin 2'si 'haddesenî' diğerleri 'haddesenâ' ifadesi ile başlamaktadır. Rivayetlerin tümü merfudur. Tahvil yoktur. Rivayetlerde Müslim'in şeyhleri, rivayetlerin çeşitleri ve alınış şekilleri şöyledir:

1. Yahya b. Yahya, F
. Harmele b. Yahya, F
İshâk b. İbrâhîm ve Abd b. Humeyd, F

2. . Harmele b. Yahya, F
Abd b. Humeyd, F
3. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr, F
Ebû Bekîr b. Ebî Şeybe, F
4. Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus, F
Muhammed b. el-Musennâ ve İbn Beşşâr, F
5. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Ebû Kureyb, F
Kuteybe b. Saîd, F
Alî b. Hucr es-Sa'dî, F
Muhammed b.el-Musennâ , F

Müslim'in şeyhleri rivayet sayılarına göre şöyle sıralanır:

1. Ebû Bekîr b. Ebî Şeybe (2)
2. Harmele b. Yahya (2)
3. Abd b. Humeyd (2)
4. Muhammed b. el-Musennâ (2)
5. Yahya b. Yahya
6. İshâk b. İbrâhîm
7. Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr
8. Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus
9. İbn Beşşâr
10. Ebû Kureyb
11. Kuteybe b. Saîd
12. Alî b. Hucr es-Sa'dî

Kur'an Atıflı Tüm Rivayetlerde Müslim'in Şeyhlerinin Alfabetik Sıralaması

1. Abbâs b. Abdilazîm (246/860?)
2. Abd b. Humeyd
3. Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî (250-5/854?-859)
4. Abdullah b. Âmir b. Zurâre el-Hadramî (237/851?)
5. Abdullah b. Berrâd el-Eş'arî (234/848?)
6. Abdullah b. Ca'fer b. Yahya

7. Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb (220/835)
8. Abdullah b. Muhammed b. Esma (231/845?)
9. Abdullah b. Ömer b. Eban
10. Abdulmelik b. Şuayb b. Leys
11. Abdurrahman b. Bişr b. Hakem el-Addî (238/852?)
12. Abdu'l-Melik b. Şuayb b. el-Leys,
13. Ahmed b. Abde
14. Ahmed b. Abdirrahmân b. Vehb
15. Ahmed b. Abdillâh b. Yûnus
16. Ahmed b. Cevvâs el-Hanefi,
17. Ahmed b. Ömer el-Vekî
18. Ahmed b. Yûnus,
19. Ali b. Haşrem
20. Ali b. Hucur (244/858?)
21. Amr b. Muhammed b. Bukeyr en-Nâkîd, (15)
22. Amr b. Sevvâd el-Âmirî (245/859?)
23. Asım b. Nadr et-Temîmî (2)
24. Dâvûd b. Raşîd
25. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (235/849?)
26. Ebû Bekir b. İshâk
27. Ebû Bekr b. Hallâd el-Bâhilî,
28. Ebû Bekr b. Nâfi' (240/854?)
29. Ebû Câfer Muhammed b. Sabbâh
30. Ebû Kâmil el-Cahderî (233/847?)
31. Ebû Kureyb (29)
32. Ebû Ma'n Zeyd b. Yezid Er-Rakâşî,
33. Ebû Nasr et-Temmûr, (Abdûlmelik b. Abdülaziz)
34. Ebû Saîd el-Eşec (6)
35. Ebû'r-Râbî' ez-Zehranî (2)
36. Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Dâvud el-Atekî (3)
37. Ebû't-Tâhir (8) (249/863?)
38. Hakem b. Mûsâ (230/844?)

39. Hamid b. Ömer el-Bekrâvî (233/847?)
40. Harmele b. Yahya (16) (244/858?)
41. Harun b. Abdillâh (3) (243/857?)
42. Hârûn b. Saîd el-Eylî (2) (235/849?)
43. Hasen b. Ali el-Hulvânî (7)
44. Hasen b. Rabî'
45. Heddâb b. Hâlid (236/850?)
46. Hennâd b. Seriyy (5) (243/857?)
47. Hibbân b. Mûsa
48. Hureym b. Abdu'l-A'lâ el-Esedî,
49. İbn Beşşâr (24) (252/866?)
50. İbn Ebi Ömer (3) (243/857?)
51. İbn Numeyr (21) (234/848?)
52. İbn Vehb'in kardeşi oğlu
53. İshâk b. İbrahim (33) (238/852?)
54. İshâk b. Mansûr (2) (251/865?)
55. Katan b. Nusayr
56. Kuteybe b. Saîd (28) (248/862?)
57. Mahmud b. Gaylan (339/950?)
58. Mincâb b. el-Hâris et-Temîmî (4) (231/845?/)
59. Muhammed b. Abbâd,
60. Muhammed b. Abd el-A'lâ el-Kaysî (4),
61. Muhammed b. Abdillâh er-Ruzzî,
62. Muhammed b. A'lâ,
63. Muhammed b. Ebî Bekr el-Mukaddemî, (234/848?)
64. Muhammed b. Ebî Ömer el-Mekkî (2) (243/857?)
65. Muhammed b. el-Musennâ (37) (232/846?)
66. Muhammed b. Hâtîm b. Meymun (5) (236/850?)
67. Muhammed b. Kudâme es-Sülemî
68. Muhammed b. Minhâl ed-Darîr
69. Muhammed b. Râfî' (11) (245/859?)
70. Muhammed b. Rumh (4)

71. Muhammed b. Sehl et-Temîmî (3) (ö:150)
72. Muhammed b. Ubeyd el-Ğuberî,
73. Muhammed b. İshâk el-Museyyebî (230/844?)
74. Mücâhid b. Musâ
75. Nasr b. Aliy el-Cehdamî (2) (250/864?)
76. Osman b. Ebî Şeybe (7) (239/853?)
77. Ömer b. Hafs b. Gıyâs (4) (222/836?)
78. Saîd b. Mansûr (227-9/841?-843?)
79. Sehl b. Osman (235/849?)
80. Seleme b. Şebîb (246/860?)
81. Sureyc b. Yûnus (235/849?)
82. Suveyd b. Saîd (4)
83. Şeybân b. Ferrûh (4) (236/850?)
84. Ubeydullah b. Muâz (6) (237/851?)
85. Ubeydullah b. Ömer b. Meysera el-Kavâirî,
86. Ubeydullah b. Saîd (4) (241/855?)
87. Umeyye b. Bistâm el-Ayşî (231/845?)
88. Umeyye 'nin azatlısı Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr b. Âbdillah b. Amr b. Serh,
89. Vâsıl b. Abd el-A'la (2) (244/858?)
90. Velid b. Şucâ' (243/857?)
91. Yahya b. Bişr el-Harîrî,
92. Yahya b. Eyyûb (2) (234/848?)
93. Yahya b. Habîb el-Hârisî (4) (250/864?)
94. Yahya b. Mâîn (233/847?)
95. Yahya b. Muhammed el-Lü'lûî,
96. Yahya b. Yahya (19) (225/839?)
97. Ya'kûb b. İbrahim
98. Yûnus b. Abdil'a'lâ (264/877?)
99. Zuheyr b. Harb (34) (232/846?)

Değerlendirme

Toplam 170 madde olarak oluşturulan üçüncü bölüm 378 rivayetten derlenmiştir. Bu rivayetlerin 86'sı 'haddesenî' (%22), 292'si 'haddesenâ' (%77) ifadesi ile başlamaktadır. Yani rivayetlerin sadece 1/5'i tekil ifade taşımaktadır. Birinci bölümde bu rakam ¼ olarak tesbit edilmiştir. Sonuç itibariyle rakamlar birbirine yakındır ve iki bölümdeki rivayetler bu açıda birbiriyle uyumludur. 1 ta'lik rivayete, 47 tahvile rastlanmıştır.

Birinci bölümde Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhlerden ilk üçü Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ebû Kureyb, Abd b. Humeyd, Muhammed b. Musennâ olarak tesbit edilmiştir. Bu isimler ikinci bölümde de Müslim'in en çok rivayet aldığı şeyhlerdendir. Bu durumda şeyhler itibariyle de iki bölüm arasında uyum vardır.

Fakat rivayet çeşidi açısından duruma baktığımızda aynı uyumu göremeyiz. Birinci bölümde Müslim'in Tefsir bölümü üzerinde yapılan isnad çalışmasında rivayetlerin 1'i (%2,5) merfu, 39'u (% 97,5) mevkuf olduğu halde, ikinci bölümde rivayetlerin 44'ü (% 11) mevkuf, 332'ü (% 88) merfudur. Müslim'in Tefsir bölümüne aldığı rivayetlerin kahir ekseriyetinin mevkuf, almadıklarının ise çoğunlukla merfu oluşu, tefsirine ancak mevkuf rivayetleri aldığı yönündeki şüpheyi canlı tutmaktadır. Fakat sayısı bir de olsa Tefsir bölümünde yer alan merfu rivayet ile sayısı az da olsa diğer bölümlerde bulunan Kur'an atıflı mevkuf rivayetler ne olacaktır. Bu durumda istisna oluşturan tüm rivayetleri tek tek gözden geçirmek gereklidir.

Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan tek merfu rivayet şudur:

'Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle söylemiştir: *'İsrailoğullarına 'Kapıdan secde ederek girin ve 'hitta' (mağfiret et) deyin ki günahlarınız affolsun'*⁶²⁰ dendi. Ama onlar değiştirdiler. Kapıdan kışları üzere sürünerek girdiler ve *'Habbetün fî şa'ratın'*⁶²¹ (Kılın içinde bir tane) dediler.'⁶²²

⁶²⁰ 2. Bakara,58.

⁶²¹ Kütüb-i Sitte içinde 'şa'ratın olarak yer alan bu kelime, başka bazı rivayetlerde 'şe'ratın' olarak geçer. O zaman cümlelerin anlamı 'Arpanın içinde bir tane'olarak değişmektedir. Bkz. Ahmed

Bu rivayet Tefsir bölümüne yerleştirilmese nerede yer alabilirdi. Sahih'te bulunan diğer bölümleri başlıkları itibariyle şöyle bir gözden geçirdiğimizde, bu rivayet için Tefsirden daha uygun bir bölüm olmadığını fark ederiz. Tefsir bölümüne alınan diğer bütün rivayetler mevkuf olmasına rağmen bu rivayetin de alınmış olması, ilk önceliğin rivayet türü⁶²³ olmayıp, içerik itibariyle bölüme uygunluk olduğunu düşündürmektedir.

Müslim'in Tefsir harici bölümlerde bulunan Kur'an atıflı mevkuf rivayetlerini şöyle derleyebiliriz⁶²⁴:

1- Ebû Hureyre (57/676) (r.a) 53/Necm/19'da geçen '*Yemin olsun ki Onu başka bir inişte de gördü.*' ayeti için '*O Cibrîl'i gördü.*' demiştir.⁶²⁵ Bu ayet hakkında İbn Mes'ud (32/656) (r.a) da aynı görüştedir.⁶²⁶ Fakat İbn Abbâs (68/687) (r.a) gerek bu ayet, gerekse aynı sûrede geçen '*Kalp gördüğünü yalanlamadı.*'⁶²⁷ ayeti hakkında Allah Teâlâ'yı kasederek '*Onu iki kez kalbi ile gördü.*' demektedir.⁶²⁸ Hz. Âişe'den (58/678) (r.a) gelen rivayet ise onun birinci görüşe katılanlardan olduğunu göstermiştir.⁶²⁹

2- 'Hz. Peygamber'in gece yürüyüşü Sidretü'l-Müntehâ'da sonlandırıldı. Sidre altıncı gökteredir. Yeryüzünden göğe çıkarılan, onda son bulur ve sonra ondan alınır. Yukarısından inen şeyler de onda son bulur ve sonra ondan alınır. İbn Mes'ud (32/656) (r.a) burada '*O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.*' ayetini okudu ve '*altın pervaneler*' olarak açıkladı. Sonra Hz. Peygamber'e burada üç şey

b. Eyyûb Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdî'l-Mecîd es-Selvî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hukûm, 1404/1983, yrs; Hemmâm b. Münebbih es-San'ânî, *Sahifetü Hemmâm b. Münebbih*, thk. Ali Hasen Ali Abdü'l-Mecîd, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1987.

⁶²² M, Tefsir, 3015.

⁶²³ Rivayetin merfû, mevkuf veya maktu olması.

⁶²⁴ 'Herhangi Bir Olayı Ayetle Delillendirme' başlığında yer alan rivayetler hariç tutulmuştur. Çünkü bu başlık altında Müslim'in Tefsir bölümünden aktarılacak rivayet bulunamamış, dolayısıyla Müslim'in bu tür rivayetleri Tefsir ilmi kapsamında görmediği kanaati hasıl olmuştur. 'Kurân'ın Faziletleri', 'Kıraati' ve 'Yedi Harfle İndirilişi' de hariç tutulmuştur. Çünkü Müslim bu rivayetleri Tefsir harici, 'Salatu'l-Musâfirîn' bölümünde konuya özel müstakil bablarda vermiştir. Ayrıca Tezin bütününde olduğu gibi burada da, rivayetin çeşitli tarîkleri içinden biri seçilmiştir.

⁶²⁵ M, İman, 77, 175.

⁶²⁶ M, İman, 76, 174.

⁶²⁷ 53. Necm, 11.

⁶²⁸ M, İman, 77, 176.

⁶²⁹ M, İman, 77, 177.

verildiğini söyledi: Beş vakit namaz, Bakara sûresinin son ayetleri, ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların büyük günahlarının mağfireti.⁶³⁰

3- İbn Mes'ûd'a (32/656) (r.a);

*'İki yay arası kadar veya daha yakın oldu.'*⁶³¹

*'Kalp gördüğünü yalanlamadı.'*⁶³²

*'Yemin olsun ki, o Rabbinin en büyük alâmetlerinden bir kısmını görmüştür.'*⁶³³ ayetlerinin ne anlama geldiği tek tek farklı rivayetlerde sorulmuş, hepsi aynı ifadeyle cevap bulmuştur: 'Cibrîl'i gördü. 600 kanadı vardı.'⁶³⁴

53/Necm sûresi 9, 11, 18, 19. ayetlere atfen yapılan bu mevkuf rivayetleri Müslim 'İman' bahsinde birincisini 'Allah'ı görmekle, ikinci ve üçüncüsünü Sidretü'l-Müntehâ'yla ilgili bâbda vermiştir. Tamamen ayetin tefsiri mahiyetinde olan rivayetlerin Tefsir bölümünde değil de burada verilmesi, diğer bâbların öncelendiğini göstermektedir. Rivayetlerin mevkuf olduğu halde Tefsir bölümüne alınmaması rivayet türüne göre tercih tezini çürütmektedir.

4- Ebû Hureyre'den (57/676) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Mûsa utangaç bir kimsedir, çıplak görünmekten hoşlanmaz. Bundan dolayı İsrailoğulları onun cinsel organı hakkında ileri-geri konuşurlar. Günün birinde Hz. Mûsa su başında yıkanırken elbisesini de bir taşın üzerine koyar. Birden taş yuvarlanmaya başlar. Mûsa sopasıyla onu takip etmekte 'Taş, elbisemi ver!' diyerek vurmaktadır. Nihayet taş İsrâiloğullarından bir topluluğun yanında durur da herkes kusuru olmadığını görür. Bunun üzerine Allah Teâlâ *'Ey iman edenler! Mûsa'ya eziyet edenler gibi olmayın ki, Allah onu onların söylediklerinden temize çıkardı. O Allah katında itibarlı idi.'* ayetini indirir.⁶³⁵

Yukarıdaki mevkuf rivayet Faziletler bölümünde Mûsa peygamberin faziletleri bâbında verilmiştir. Rivayette sanki olay Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmiş de, ayet bu olay üzere inmiş gibi anlatılmıştır. Oysaki her iki peygamberin

⁶³⁰ M, İman, 76, 173.

⁶³¹ 53. Necm, 9.

⁶³² 53. Necm, 11.

⁶³³ 53. Necm, 18.

⁶³⁴ M, İman, 76, 174.

⁶³⁵ M, Faziletler, 42, 336.

çok farklı zaman dilimlerinde yaşadığı bilinmektedir. Bahsedilen olay, zaman uyumsuzluğundan dolayı ayetin iniş sebebi olamaz. Bu nedenle içinde bulunduğu bahiste tahriri isabetlidir.

5- Hz. Âişe'ye Safa (58/678) (r.a) ile Merve arasında sa'y edilmezse günah olmaz. Çünkü Allah Teâlâ '*Şüphesiz ki Safa ve Merve Allah'ın şeâirindendir.....*' buyuruyor dendi. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle söyledi:

'Allah Safa ve Merve arasında sa'y yapmayan bir kimsenin hakkını da umresini de tamam kabul etmez. Şayet senin dediğin gibi olsaydı ayette 'Onları tavaf etmemekte bir günah yoktur.' denirdi. Bu ayetin ne hususta nazil olduğunu biliyor musun? Ayet-i kerîme şu hususta nazil olmuştur: Câhiliyet devrinde Ensâr deniz kenarında bulunan iki put için telbiye getirirlerdi. Bunlara İsâf ve Nâile denilirdi. Sonra (Mekke'ye) gelerek Safa ile Merve arasında sa'y yaparlardı, sonra traş olurlardı. İslâmiyet gelince câhiliye devrine bakarak Safa ve Merve arasında sa'y yapmaktan çekindiler. Bu sebeple Allah Azze ve Celle '*Şüphesiz Safa ve Merve, Allah'ın şeâirindendir...*' ayetini indirdi. Onlar da tavaf ettiler.'⁶³⁶

Bu mevkuf rivayet Hac bölümünde, Safa ile Merve'yle ilgili bâbda verilmektedir. Müslim Tefsir bölümünde de verebileceği bu rivayet için fıkıh bâbını öncelemiştir. Tekrar konusundaki hassasiyeti sebebiyle her iki bölümde birden verme şansı yoktur.

6-Hz. Âişe'den (58/678) (r.a) rivayet edildiğine göre Kureyş ve onların dininde bulunanlar Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. Kendilerine Hums deniyordu. Diğer Arap kabileleri ise Arafât'ta vakfe yapıyorlardı. İslâm gelince Hz. Peygamber '*Sonra siz de başka insanların akın ettiği yerden akın edin...*' ayeti uyarınca Arafât'ta vakfe ile emredildi.⁶³⁷

Bu rivayet için de, yukarıdaki gibi hem tekrardan kaçınma, hem de fikhî muhtevayı öncelemek üzere 'Hac' bölümü tercih edilmiştir.

⁶³⁶ M, Hac, 43, 1277.

⁶³⁷ M, Hac, 21, 1219.

7-Berâ'dan (72/691) (r.a) rivayet edildiğine göre ‘Senden fetva istiyorlar. De ki Kelâle hakkında size Allah fetva verecektir.....’⁶³⁸ diye başlayan Kelâle ayeti Kur’an’dan indirilen son ayet, Tevbe Sûresi de indirilen son sûredir.⁶³⁹

Şayet Müslim Kur’anla ilgili mevkuf rivayetleri Tefsir bölümüne alsaydı, bu rivayet Tefsir bölümü için, bulunduğu bölümden daha uygun olurdu. Ayetin indirildiği tarih, şayet nesh sözkonusu değilse ayetin fikhî hükmü için fazla bir anlam ifade etmemektedir.

8-Seleme b. Ekvâ’dan (74/693?) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: ‘...Oruca takat getiremeyenlerin bir fakir doyuracak fidye vermeleri gerekir...’ ayeti nazil olduktan sonra dileyen oruç tutmaz, fidye verirdi. Nihayet ondan sonraki ayet indi, bunu neshetdi.⁶⁴⁰

Tefsir bölümünde de verilebilecek bu rivayet için ‘Oruç’ tercih edilmiştir.

9-Hz. Âişe (58/678) (r.a) şöyle söylemiştir: ‘Eğer Hz. Peygamber kendisine indirilenden bir şey gizliyecek olsaydı şu ayeti gizlerdi. ‘Hani sen Allah’ın kendisine nimet verdiği, senin de iyilikte bulunduğun kimseye, ‘Eşini nikahında tut ve Allah’tan sakın’ diyordun. İçinde, Allah’ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı...’⁶⁴¹

Bu rivayet Hz. Peygamber’in miraçta Allah Teâlâ’yı görüp görmediği ile ilgili bâbda Hz. Âişe’den maddeler halinde zikredilen uzunca bir rivayetin bir parçası olarak geçmektedir. Rivayetin bu kısmının alınıp, Tefsir bölümünde zikredilmesi hadisin bütünlüğünü bozacaktır. Böyle yapmak, rivayeti bütün versiyonları ve bütünlüğü içinde okuyucuya sunmayı hedefleyen biri olan Müslim için uygun değildir.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere ilk bakışta aklımıza gelen Müslim’in tefsir için mevkuf rivayetleri özellikle tercih ettiği düşüncesi sağlam bir temele oturmamaktadır. Çünkü diğer bölümlerde de Tefsir bölümünde verdikleriyle aynı tarzda Kur’an atıflı mevkuf rivayetler vardır. Ayrıca bir tane de olsa Tefsir bölümünde de merfu rivayet bulunmaktadır.

⁶³⁸ 4.Nisâ, 176.

⁶³⁹ M, Ferâiz, 1,1618.

⁶⁴⁰ M, Savm, 25, 1145.

⁶⁴¹ M, İman, 77, 177.

Müslim'in ikinci bölümde en çok rivayet aldığı⁶⁴² şeyhler şunlardır:

1. Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (91)	(235/849?)
2. Muhammed b. el-Musennâ (37)	(252/866?)
3. Zuheyr b. Harb (34)	(232/846?)
4. İshâk b. İbrahim (33)	(238/852?)
5. Ebû Kureyb (29)	(?)
6. Abd b. Humeyd (28)	(?)
7. Kuteybe b. Saîd (28)	(248/862?)
8. İbn Beşşâr (24)	(252/866?)
9. İbn Numeyr (21)	(234/848?)
10. Yahya b. Yahya (19)	(225/839?)
11. Harmele b. Yahya (16)	(244/858?)
12. Amr en-Nâkîd (15)	(?)
13. Muhammed b. Râfi' (11)	(245/859?)

⁶⁴² Rivayet sayısı tek rakamla ifade edilenler listeye alınmamıştır.

SONUÇ

Sünnî İslam dünyasında, Hadis sahasında otorite kabul edilen Kütüb-i Sitte içinde yer alan Müslim'in Sahih'inde, Tefsir bölümü çeşitli tarîkleri ile birlikte 40 rivayet ihtiva eder. Toplam 21 ayet, tefsire konu olmuştur. Tefsir bölümü haricinde ise, yine çeşitli tarîkleri ile birlikte 378 Kur'an atıflı rivayet bulunmakta olup, tez bünyesinde 170 maddede derlenmiştir. Bu rivayetlerde toplam 263 ayete atıf vardır. Buhârî'nin Tefsir bölümünde 416, Tirmizî'nin ise 378 ayete atıf yaptığı düşünüldüğünde, Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan 21 ayet orantısız bir küçüklüğü işaret eder. Müslim'in Tefsir bölümünü neden bu kadar dar tuttuğu ve Tefsir harici bölümlerde yer alan Kur'an atıflı rivayetleri neden Tefsir bölümüne yerleştirmede merak konusu olmuştur. Oysaki Müslim'in Tefsir bölümü haricindeki rivayetlerinin 95'ini Buhârî ve 75'ini Tirmizî kendi Tefsir bölümlerinde, 83'ünü de Nesâî Tefsir kitabında tahrir etmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Müslim'in Tefsir bölümü hakkında oluşan merakla, Kütüb-i Sitte bünyesinde yer alan her üç eserin Tefsir bölümleri üzerinde okumalar yapılmıştır. Okumalarda Müslim'in Tefsir bölümündeki rivayetlerin Kur'anı anlamaya katkı sunan özellikte, özenle seçilmiş oldukları göze çarpmıştır. Bu nedenle tezin birinci bölümünde, Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetler, Kur'an'ı anlamaya katkı sunması açısından, Buhârî ve Tirmizî'nin Tefsir bölümlerinde bulunanlar ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İnceleme sonunda Buhârî ve Tirmizî'nin tahrir ettiği, ayetin anlamına katkı sunmayan pek çok rivayet tesbit edilirken, Müslim'in verdiği rivayetlerin tümünün, Kur'an'ı anlamaya

katkı sunan rivayetler olduğu saptanmıştır. Bu sonuç ister istemez Müslim'in, Tefsir bölümünde verdiği rivayetleri, ayetlerin anlamına katkı sunmaları açısından bir elemenden geçirmiş olabileceği ihtimalini doğurmuştur. Fakat tezin ikinci kısmında, Sahih'in tümünde yapılan Kur'an atıflı rivayetler taraması, Müslim'in Tefsir bölümünde bulunanlarla aynı türde pek çok rivayetin Sahih içinde varlığını göstermiştir. Şayet bu rivayetler de aktarılsa, Müslim'in Tefsir bölümü çağdaşlarınınkinden hiç de aşağı kalmayan bir hacme ulaşacaktır. Nitekim yukarıda rakam olarak da verildiği gibi Tirmizî, Buhârî ve Nesâî, Müslim'in Tefsir bölümüne almadığı bu rivayetlerden eserlerinde tahrir ettiklerinin büyük çoğunluğunu tefsir kapsamında görmüşlerdir. Şu halde Müslim'i bu rivayetleri tefsir bölümünde nakletmekten alıkoyan farklı sebepler vardır.

Müslim'in, Sahih'in bütününde yer alan Kur'an atıflı rivayetlere, Tefsir bölümünde yer vermeyişinin farklı sebeplerini araştırırken, tezin birinci ve ikinci kısmında bulunan rivayetleri birbiriyle nasıl kıyasladığımız hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Tezin birinci kısmında, Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetler ile, ikinci kısmında Sahih'in diğer bölümlerinde bulunan Kur'an atıflı rivayetler aynı başlıklar altında gruplandırılmıştır. İkinci kısımda sadece 'Kur'an'ın Faziletleri' ve 'Yedi Harf Üzere Olması ve Kıraati' başlıkları önceki kısımdan farklıdır. Doğrudan Kur'an'la ilgili rivayetlere, gerek Buhârî, gerek Tirmizî ve gerekse Müslim Tefsir dışı bölümlerde yer verdiğinden, bunu bir farklılık olarak değerlendirmeye gerek yoktur. 'Herhangi bir Olayı veya Durumu Ayetle Delillendirme' başlığı hariç, diğer bütün başlıklarda, Müslim'in Tefsir bölümünden verilen örneklerle, diğer bölümlerden aktarılan Kur'an atıflı rivayetler büyük benzerlik gösterir. Tezin ikinci kısmında geçen 119 ayetin nüzul sebebini bildiren rivayetler ile, Tefsir bölümünden aktarılan 7 ayetin nüzul sebebini bildirenler arasında 'nüzul sebebi bildirme' açısından bakıldığında hiçbir fark yoktur. Aynı durumu, doğrudan ayeti açıklayan veya nesh, zaman, mekan bildiren veya ayete bilgi katkısında bulunan rivayetler için de rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat 'Herhangi bir Olayı veya Durumu Ayetle Örneklendirme' başlığında Müslim'in Tefsir bölümünde, diğerleriyle karşılaştıracak bir örnek bulunmamaktadır. Bunun sebebini belki de bu başlıkta verilen rivayetlerin çoğunluğunun ayete anlam bakı-

mından bir katkı sunmamasında aramalıyız. Sanırız ki bu durum Müslim'in bu tür rivayetleri Tefsir bölümüne almasına engel teşkil etmiştir.

Rivayetlerin metin incelemesinden aktarılan bu tesbitlere, şu notu ilave etmeliyiz. Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetler konuları itibariyle gözden geçirildiğinde bir tek 'hamr (içki)' konulu olan için 'Neden 'hamr'la' ilgili bölümde değerlendirilmemiş?' sorusu sorulabilir. Diğerlerine, büyük çoğunluğu itikâdî-fikhî-ahlâkî konulardan oluşan Sahih'in bölümlerinde yer bulmak zordur. Hz. Ömer tarafından rivayet edilen ve 'hamr' tanımlayarak içeriğini açıklayan rivayetin 'hamr' konusunun işlendiği bölümde verilmemesinin sebebi muhtemelen ilgili bölümde Hz. Ömer'inki ile aynı içeriği taşıyan, başka sahabeden nakledilen rivayetlerdir. Hz. Ömer'in rivayeti orada tabiri caizse fazladır ve Tefsir bölümüne aktarılmıştır. Zaten Tefsir bölümünde yer alan rivayetlerin içinde, aynı içerikte başka versiyonu bulunan da bir tek bu rivayettir. Diğerlerinin içerik olarak tekrarı yoktur. Bu durumda Müslim'in diğer bölümlerde gerekli görmediği rivayetleri Tefsir bölümünde değerlendirdiği düşünülebilir. Fakat isnad açısından yapılan araştırmanın sonuçlarını almadan bir şey söylemek doğru olmaz. Ayrıca tüm değerlendirmeleri yaparken, Müslim'in Sahih'iyle ilgili şu iki hususu hatırdan hiç çıkarmamalıyız.

1- Müslim'in sahihi rivayetlerin sınıflandırması açısından çok özel bir yere sahiptir. Bu açıdan Buhârî'nin eserinden üstün görülmektedir. Her rivayeti tam olması gereken bölüme yerleştirdiği için övgü almıştır.

2- Müslim mukaddimesinde de belirttiği üzere bir rivayeti, sadece bir bölümde bütün tarîkleri ile birlikte kullanmakta, tekrardan kaçınmaktadır.

Sahih'in bütününde bulunan Kur'an atıflı rivayetler, isnad itibariyle değerlendirildiğinde, Müslim'in rivayet aldığı şeyhlerin, Tefsir bölümüne aldığı ve almadığı rivayetlerde farklılık göstermediği tesbit edilmiştir. Tefsir bölümü içinde Müslim'in en çok rivayet aldığı; daha önce isimleri verilen şeyhler, diğer bölümlerdeki taramada da en çok rivayet aldığı şeyhler arasındadır. İki grup arasında, rivayet alış tabirleri de daha çok çoğul (haddesena) olmak üzere benzerlik gösterir. Fakat Müslim'in Tefsir bölümüne aldığı rivayetlerin biri hariç, tümünün mevkuf; almadıklarının ise büyük çoğunlukla merfu oluşu şu soruyu akla getirmiştir. Acaba Müslim tefsiri sadece mevkuf rivayetler kapsamında bir alt disiplin olarak

mı görüyordu? Bu durumda Tefsir bölümünde yer alan merfu rivayet ile diğer bölümlerde bulunan Kur'an atıflı mevkuf rivayetler problem oluşturmuş, sağlıklı bir sonuç için istisnaların tümünü gözden geçirmek gerekmiştir. İstisnaların tek tek incelenmesinden Müslim'in Tefsir bölümü için rivayet çeşidi ile ilgili bir tercihinin söz konusu olmadığı, oluşan durumun bir tesadüften ibaret olduğu anlaşılmıştır.

Bütün bu verilerin ışığında şu sonuca varabiliriz. Müslim, yaşadığı dönemin ilmî ortamında söz konusu olan her tür itikâdî-fikhî-ahlâkî meseleyi içeren, geniş kapsamlı bir eser meydana getirmeyi hedeflemiş, çağdaşı ve hocası olan Buhârî gibi bu eserde Tefsir bölümünün bulunmayışını bir eksiklik olarak görmüştür. Çünkü tefsir, başlangıcı birinci asrın son çeyreğinde olan, Müslim'in yaşadığı dönemde artık sistematik hale gelmiş, popüler bir disiplindir. Müslim asıl itibariyle itikat-fıkıh-ahlak esaslı bir eser düşünmüştür. Kullandığı metod gereği bir rivayeti bölmediğinden ve tekrar etmediğinden ötürü bölümlere yerleştirirken de bunları öncelemiştir. Eserinde kendi görüşlerini ve bilgisini açıklayıcı olarak kullanmayı doğru bulmadığı için, her meseleyi sadece rivayetlerle açığa çıkarmak zorundadır. Eserde yer alan konuların daha iyi açıklanmasını sağlamak üzere, tefsire ait olabilecek rivayetleri de, konunun ilgili olduğu diğer bölüme yerleştirmek zorunluluğu hissetmiştir. Tefsir bölümüne aldığı rivayetler, herhangi bir fıkıh bâbında zikretmeğe gerek görmediği rivayetler olmuştur. Sayıları azdır. Çünkü Müslim'in tefsir anlayışında ayetin anlamına bir yönüyle katkı şarttır. Bu nedenle hacmi kabartmak için ayetle ilgisi tartışılabilir rivayetlere Tefsir bölümünde yer vermeyi gerekli görmemiştir. Böyle bir titizliği olmasaydı Buhârî ve Tirmizî'nin yaptığı gibi, ufak bağlantılarla, Kur'ana ait konularda pek çok rivayeti Tefsir bölümünde verebilirdi.

Kısaca şöyle söyleyebiliriz. Müslim tasnif konusunda titiz bir âlimdi. Ansiklopedik bir eser düşünmüştü. Eserinin kapsamında tefsirle ilgili bir bölüm olması eksiklik olurdu. Metodunun gereği olarak Tefsir bölümüne ayırdığı fazlaca rivayet olamadı ama, güçlü dirayeti ve mahareti sayesinde kısa fakat anlamlı bir bölüm, o günün deyiimiyle 'kitap(çık)' oluşturmayı başardı.

EK-1

DAVUTOĞLU VE MÜSLİM ŞERHİ

Müslim b. Haccâc b. Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî'nin Hadis sahasında en sahih ikiden biri kabul edilen eserinin birbirine yakın zamanlarda Türkçeye iki çevirisi yapılmıştır. İlki Mehmet Sofuoğlu tarafından (İstanbul, 1967-1970), ikincisi Ahmet Davutoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. (İstanbul, 1970-1978) Davutoğlu daha kapsamlı bir tercüme hedeflemiştir. Eserinin girişinde hadisleri aynen tercümenin yanlışlığına değinir. Böyle bir tercüme yarardan çok zarar getirebilmekte, örneğin neshin söz konusu olduğu bir durumda yanlış anlamalara sebep olabilmektedir. Davutoğlu, bu yanlış anlamaları ortadan kaldırmak üzere hadisin şerh edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Kur'an'dan sonra bazı âlimlere göre en sahih olarak görülen bu önemli bir eseri şerh etmeğe kendisini yeterli görmez. Onun amacı daha önce yapılan çalışmaları nakletmektir. Şöyle söyler: 'İşte bu sebeble ben de Sahîh-i Müslim'in tercümesiyle beraber şerhini nihayet üzerime aldım. Bununla hâşa bu işin hakkından gelecek âlimlerden olduğumu iddia etmiyorum. Benim ilmî kudretim o zevata talebelik etmeye bile müsaid değildir. Binâenaleyh — yukarıda da arzettiğim veçhile — yazacağım şerh böyle bir şah esere şân değil, ancak şin kazandırır. Lâkin kaariîn-i kiramın muahezelerine meydan bırakmadan hemen arzedeyim ki, yazmakta olduğum şerh hakikatda benim değil, bu babta söz sahibi olan hakikî ulemânındır. (Allah onlardan razı olsun.) Gerçi başkalarının eserlerinden nakilde bulunmayı tenkit edenler varsa da haksızdırlar. Çünkü tamamen nakle dayanan Şeriat ilmini, muhtelif eserlerden nakletmeden ifâdeye imkân yoktur. Onun için bütün ulemânın eserleri bir-

birlerinin kitaplarından nakillerle doludur. Bu tenkit değil, tebrike şayan bir iştir. Yalnız yapılan nakil söylenmeyerek, başkasının sözünü benimsemek çirkin bir iştir.’

Davutoğlu’nun çalışması Müslim’in hadisleri hakkında söylenenleri bir araya getirmek açısından başarılı olmuş, önemli bir boşluğu doldurmuştur. Fakat nakilden ibaret olduğunu söylediği eserinde, nakilde bulunulan şahsı bildirmekte her zaman başarılı olamamıştır. Eseri şu açılardan bilimsel titizlikten uzaktır.

a) Bilgilerin hangi eserden nakledildiği hiç belirtilmediği gibi, birçok kez nakledilen görüşlerin kime ait olduğu da not düşülmemiştir. Bununla ilgili iki örnek aşağıya alınmıştır.

Örnek-1- Cihad bölümünün 45. bâbında 1807 numarayla geçen uzun rivayette Nevevî, ‘Abelât’ ismi üzerinde durmuş, bu konuda Cevherî ve Kadı İyaz’ın açıklamalarını vermiştir. Davutoğlu ise aynı açıklamaları hiçbir kayıta bulunmadan nakletmiştir.

‘Abelât’tan murâd: Kureyş’ten üç kardeşdir. Bunlar Umeyye , Nevfel ve Abdullah b. Abdi Şems 'dirler. Anneleri Able binti Ubeyd'e nisbet edilmişlerdir.’

Örnek-2- Aşağıya alınan pasajda italik bölüm Nevevî’ye aittir. Ne diğer malumatın kimden alındığı, ne de Nevevî’ye ait olan bölüm belirtilmiştir.

‘Benî Nadîr, Medine yahudîlerinden bir kabiledir. Bunlar Peygamber (s.a.s) ile sulh muahedesi yapmışlardı. Resûlullah (s.a.s) bir diyet meselesinde kendilerine müracaat ederek hisselerine düşen diyeti vermelerini teklif edince buna razı olur güründüler, fakat kendi aralarında gizlice anlaşarak onu öldürmeye karar verdiler. O anda Peygamber (s.a.s) bir Yahudi evinin duvarı gölgesinde birkaç arkadaşı ile oturuyordu. Yahudilerden Amr b. Cihâş isminde biri gizlice evin çatısına çıkarak oradan üzerine büyük bir taş atmak sûreti ile onu öldürmek istedi. Ancak Resulü Ekrem (s.a.s) kendisine kurulan tuzağı vahiy sûreti ile haber aldığı için derhal oradan kalkarak Medîne’ye döndü; sû-i kasıd da böylece akim kaldı. Bu vak'a hicretten 37 ay sonra olmuştur.

Bundan sonra Peygamber (s.a.s) on gün zarfında Medîne’yi terk edip gitmeleri için Yahudilere Muhammed b. Mesleme’yi (r.a) göndermiş; fakat yahudiler

birkaç gün hazırlık yaptıktan sonra : «Biz yerimizden çıkmıyoruz, sen ne istersen yap!» diye direniş göstermişlerdi. İşte bu hâdise o zaman cereyan etmiştir. Peygamber (s.a.s) yahudileri 15-20 gün muhasara etmiş, sonra onları sürgün etmiştir. Yahudilerin hurmalıkları Medine civarındaki Biiv'eyre denilen yerde idi. Altı yüz develik bir kafilâ hâlinde Medine 'den kalkan yahudilerin bir kısmı Hayber'e, bir kısmı da Şâm'a göç etmişlerdi.

Lînenin tefsirinde ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre lîne: Acvadan mâda bütün hurma nevi'leridir. Bir takımları : «Lîne : İyi cins hurmalardır.» demiş; başkaları bütün hurma cinslerine lîne denildiğini, daha başkaları bütün ağaçlara bu ismin verildiğini söylemişlerdir. Medîne'nin 120 çeşit hurması olduğu söylenir. '

Hadîs-i şerîf harpte küffâra ait ağaçların kesilip yakılabileceğine delâlet etmektedir ki, dört mezhebin imamı ile Abdurrahman b. Kaasim'in, Nâfi , İshâk ve cumhurun mezhepleri de budur. Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir (Radiyallahü anh) Leys , Sa'd, Ebû Sevr ve Evzâî buna cevaz vermemişlerdir. ' ¹

b) Çoğu zaman Nevevî'den yapılan aktarımların arasında ek açıklamalara rastlanmaktadır. Müellif, eserin nakilden ibaret olduğunu bildirdiği için, bu eklerin kime ait olduğu merak uyandırmaktadır. Şayet müellife ait ise –ki mutemelen müellife ait-, bu durumun önceden bildirilmesi gerekirdi. Ayrıca yapılan ekler ve Nevevî'den aktarımlar öylesine iç içedir ki birbirinden ayrılmaz. Aşağıya iki örnek alınmıştır. Alıntılarda altı çizili olan kısım Nevevî'nin eserinden aynen aktarılmıştır. Diğerleri Davutoğlu'nun? okuyucuya açıklık sağlamak üzere gerekli gördüğü açıklamalardır.

Örnek-1-‘Benden öğrenin’ diye terceme ettiğimiz cümlesinin lügat mânası: ‘Benden alın!’ demekse de bu cümle ‘an’ edatı ile kullanılırsa : Benden öğrenin, benden nakledin! mânasına gelir. Resûlallah (s.a.v): ‘Allah onlara çıkar bir yol halketti...’ buyurmakla Teâlâ Hazretlerinin : ‘*Ölüm canlarını alıncaya yahut Allah kendilerine çıkar bir yol halkedinceye kadar o (kadı) nları evlerde tutun!*’ ayet-i kerîmesine işaret ederek çıkar yolun bu olduğunu anlatmıştır. Ulemâ bu ayet hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre muhkemdir; bu hadîs onu tefsir etmiştir. Bir takımları Nûr

¹ D, Cihâd, 10, 31(1746).

sûresinin ilk ayeti ile neshedildiğini söylemiş; başkaları Nûr ayetinin bekârlar hakkında, bunun da evliler hususunda nazil olduğunu bildirmişlerdir. Bekârdan murâd: Henüz sahîh nikâhla cima' etmemiş âkil balığ ve hür olan kimsedir. Ömründe bir defa olsun sahîh nikâhla cima' edene .Araplar «seyyib» derler. Bu kelime Türkçede evli ve dul mânalarına gelir. Aynı mânada 'muhsan' kelimesi de kullanılır. Zina eden bekâra yüz dayak, evliye recim cezası verileceği hususunda ulemâ ittifak etmişlerdir. Kaadî İyâz'm beyanına göre bu meselede ehl-i kıbleden bir tek muhalif çıkmamış; yalnız Haricî-ler'le Mu'tezile 'den Nazzâm ve arkadaşları recme kail olmamışlardır. Recim: Bir kimseyi taşıyarak öldürmektir. Zina eden muhsana recimle birlikte dayak cezası verilip verilmiyeceğinde ihtilâf olunmuştur. Bir kısım ulemâyâ göre bunların ikisi de tatbîk edilir. Hz. Ali'nin (r.a), Hasan-ı Basrî, İshâk b. Râhaveyh ve Zahirîlerle bâzı Şâfiî'lerin kavli budur.'²

Örnek-2- 'Görülüyor ki ashabdan bâzıları İslâm'da en makbul amelin ne olduğunda ihtilâf etmişler, içlerinden birisi bunun hacılara su vermek olduğunu, diğeri Kâ'be'yi ta'mîr etmenin daha makbul sayılacağını söylemiş; üçüncü biri cihâdın ikisinden de hayırlı olduğunu ileri sürmüştür. İnen ayet-i kerîme üçüncü zâtın haklı olduğunu meydana çıkarmıştır. Hadîs-i Şerîf, Cumada ve diğer günlerde mescidlerde yüksek sesle konuşmanın mekruh olduğuna, keza insanların toplu bulunduğu yerlerde bilir bilmez, bağırıp çağırmanın doğru olmadığına delildir. Bunun sebebi, gürültünün namaz kılanlarla zikredenleri yanıltmasıdır.'³

c) Davutoğlu Nevevî'den özetleyerek aktarım yapmamıştır. Aynen tercüme etmeyi tercih etmiştir. Fakat nadir de olsa bazı bölümleri aktarmaktan kaçınmıştır. Bu konuda nasıl bir tutum izlediğini anlamak zordur. Meselâ 'Yolcu Namazı' 33. bâbdan aşağıya aldığımız 'bu rivayetten çıkarılan hükümler' bölümü, biri hariç, tamamen Nevevî'den isim vermeden aktarılmıştır. Aktarılmayan altı çizili maddenin hangi nedenle aktarılmadığı anlaşılamamıştır. Burada bir sehiv mi vardır, yoksa zikredilen görüşe katılmıyor olmanın cilvesi mi rol oynamıştır.

'1- Geceleyin mescidde veya evde sesle Kur'an okumak câizdir. Riya ve

² D, Hudûd, 3, 12(1690).

³ D, İmâra, 11(1879).

ucup gibi mezmûm hâllere düşmemek ve kimseye eziyet vermemek şartı ile bunda hiç bir kerahet yoktur.

2- Bir kimseden; velev kasdı olmaksızın bir hayır gelirse, hayra nail olan kimsenin bil-mukabele ona duada bulunması gerekir.

3- Kur'an'ı Kerîm dinlemek sünnetdir.

4- Filân ve filân ayetleri unuttum, demek kerâhet-i tenzîhiyye ile mekruhtur. Fakat: o ayetler bana unutturuldu; demekde hiç bir beis yoktur.

Çünkü 'unuttum' demekde ayetlere karşı bir lâubalilik ve gaflet mânası vardır. Unutturulmakda ise böyle bir gaflet mânası yoktur.

5-Falan sûreyi mesela Bakara sûresini okudum demek caizdir. Aksine görüşlere itibar yoktur. Çünkü sahih hadislerde bu kullanım vardır.⁴

d) Davutoğlu bir hadisi şerhettikten sonra, bu hadisten çıkan hükümleri bir başlık altında sıralamaktadır. Kaynak belirtilmeden verilen bu hükümler çoğu zaman Nevevî'den aktarılmıştır. Nevevî bu hükümleri 'bu hadiste şunlar şunlar da vardır' diye belirtmekte, herhangi bir hüküm belirtmemektedir. Nevevî'nin tavrı hadis içinde geçen bazı noktalara dikkat çekme mahiyeti taşıırken, Davutoğlu bu tesbitleri 'şunlar, şunlar gerekir' olarak çevirince, uyulması gerekli yükümlülükler dağı oluşmaktadır. Örneğin yukarıda verdiğimiz örnekteki hükümler şu iki rivayete dayanır.

1-‘Peygamber (s.a.v) geceleyin Kur’an okuyan bir zât işitmiş de : ‘Allah, ona rahmet buyursun! Gerçekten bana filân ve filân ayetleri hatırlattı. Ben, onları filân ve filân sûrelerden ıskaat etmişdim.’ buyurmuş.

2-‘Peygamber (s.a.v) mescidde bir zâtın Kur’an okuyuşunu dinler de : ‘Allah, ona rahmet buyursun! Gerçekten bana unutturulduğum bir ayeti hatırlattı.’ derdi.⁵

Hiz. Âişe’den nakledilen bu iki rivayetten çıkarılan neticelerden biri şudur: ‘Bir kimseden; velev kasdı olmaksızın bir hayır gelirse, hayra nail olan kimsenin bil-mukabele ona duada bulunması gerekir.’ ‘Gerekir’ ifadesi hükmün as-

⁴ D, Salâtü’l-Musâfirîn, 33, 225(788).

⁵ D, Yolcu Namazı, 224-225 (788).

linda yer almaz. Bu tür çıkarımları Nevevî bu hadiste şu da vardır' diyerek belirtmekte, bir hüküm bildirmemektedir. 'Gerekir' ifadesi ile çeviri, bu konuda herkesi kuşatan bir yükümlülüğe işaret eder, Oysaki burada yapan için övülebilecek bir davranış söz konusudur.

e) Hadislerden çıkarılan hükümler bazen insanı hayrete düşürecek noktalara varmaktadır. Eserde sık sık görülen bu durumdan iki örnek aşağıya alınmıştır.

Örnek-1- 'Resûlullah (Sallâhü Aleyhi ve Sellem) tatlıyı ve balı severdi. İkinciye kıldı mı kadınlarını dolaşır; onlara yakınlık gösterirdi. Bir defa Hafsa'nın yanma girdi; ve orada mu'tadmından fazla kaldı. Ben bunun sebebini sordum. Hafsa'ya kavminden bir kadın bir kap bal hediye etmiş, o da bundan Resûlullah (Sallâhü Aleyhi ve Sellem) 'e şerbet takdim etmiş; dediler. Bunun üzerine ben'⁶ diye devam eden Hz. Aîşe'ye ait rivayetten şu neticeler çıkarılmıştır:

-‘Açık konuşulduğu takdirde utanmak icabeden yerlerde edeb ve terbiyeye riayeten kinayeli sözler kullanmalıdır. Nitekim Peygamber (Saûlâhü Aleyhi ve Sellem; zevcelerine sırf yaklaşmakla kalmadığı halde onlarla geçirdiği muhabbet ve ünsiyet ânı yaklaşmakla ifâde olunmuştur.’

Bu rivayetten böyle bir hüküm çıkarmaya gerek var mıdır? Yüksek edep sahibi annemiz Hz. Âîşe'nin ifade tarzı bizler için güzel bir örnek teşkil eder. Buradan bir zorunluluk çıkarmak doğru değildir.

-‘Hadîs-i Şerif bal ve tatlının faziletine; Resûliülüh (Saîliahü Aleyhi ve Sellem}'in sonsuz sabru tahammülüne, hududsuz cûdu keremine delildir.’

Bu hadis hangi yönüyle bal ve tatlının faziletine delalet etmektedir? Rivayetten sadece Hz. Peygamber'in bal şerbetini sevdiği anlaşılmaktadır.

Örnek-2-'Zeyd'den (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: Eesulullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hudeybiyede bize sabah namazını geceleyin yağın yağmurdan sonra kıldırdı. «Namazdan çıkınca cemaata karşı döndü ve: Rabbiniz ne buyurdu bilirmS-siniz?» diye sordu. Cemaat — Allah ve Resulü bilir; dediler. (SaHallahü Aleyhi ve Sellem):

⁶ D, Talâk, 3, 21(1474).

«Allah: kullarımdan bazıısı bana mü'min, bazıısı da kâfir olarak sabahladı. Kim; Allanın fadlu rahmetile yağmura kavuştuk dedi ise, işte o bana imân, yıldız küfretmiştir. Kim, filân ve filân yıldızın doğması veya batmasıyla yağmura kavuştuk dedi ise; o da bana küfür, yıldız imân etmiştir, buyurdu.» dedi.⁷

Bu rivayetten çıkarılan hükümler şunlardır:

1-Hükümdar veya kumandan bir meselenin bütün inceliklerini düşünsünler diye o meseleyi arkadaşlarına arzedebilir.

2 - Allah Teâlâ her şeye bir sebep halk etmiştir. Hüküm o sebebe izafe olunur. Fakat hakikatta fail Allahu Zü'l-Celâldir.

3- Peygamber (Salîallahü Aleyhi ve Seliem) 'in vasıtasız olarak Allah'dan haber vermesi onun kadr-u şanınin pek büyük olduğuna delâlet eder.

4 - Yağmur yağdırmayı Allah'dan başkasına nisbet etmek caiz değildir.'

Bu hükümlere şu noktalarda itiraz mümkündür:

1- Bu son derece doğal bir davranış olup, hüküm olarak çıkarılmasına gerek yoktur.

2-Bu yaklaşım elbetteki doğrudur. Fakat bu rivayetten böyle bir çıkarım yapılamaz. Çünkü rivayette yağmurun sebebi olarak falanca yıldızın zikredilmesi eleştirmiştir.

3- Hz. Peygamber'in vasıtasız olarak Allah'dan haber vermesi sadece bu rivayette söz konusu değildir. Ayrıca bu haberi Hz. Peygamber'in vasıtasız Allah'dan aldığından da emin olamayız. Belki haberi Hz.Cebrail getirmiş, fakat Hz. Peygamber bunu zikretme ihtiyacı hissetmemiştir.

4- Yağmur yağdırmayı Allah'dan başkasına nisbet etmek küfürdür. 'Caiz değildir' hükmü hafif kalmıştır.

f) Bazı rivayetlere getirdiği yorum kabul edilemez. Bunun en bariz örneği Ebû Hanife için yapılandır.

⁷ D, İman, 32, 125(71).

‘Peygamber (Sallalâhü Aleyhi ve Seltemyin yanında oturuyorduk. Anîden üzerine Cum'a sûresi iniverdi :«Onlardan diğeri bir takım gönderdi ki, (faziletçe) birincilere yetişeme-mişlerdi.» ayetini okuyunca bir adam:

— Kim onlar yâ Resûlallah! dedi. Fakat Peygamber (Sallalâhü Aleyhi ve Sellem) orta iltifat etmedi. Hatta adam kendisine bir, iki veya üç defa sordu. Aramızda Sehnân-i Fârisî de vardı. Derken Peygamber (Sallalâhü Aleyhi ve Sellem) elini Selman'm üzerine koydu. Sonra:«iman Ülker yıldızında olsa, bunlardan bazı kimseler onu elde edecektir.» buyurdu.⁸

‘Kanâati âcizânemce bu hadîsde Peygamber (Sallalâhü Aleyhi ve Sellem) İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretlerine işaret buyurmaktadır. Nedense görebildiğim Müslim ve Buhârî şerhlerinin hiç birinde bundan bahseden olmamıştır. Nihayet Seyyid-i Muhammed Habibu11ah'm «Zâtü'l-Müslim» adlı eserinde hülâsasını arzettiğim şu malûmata rastladım : «Bu hadisin fazileti bilûmum Fâris evlâdına şâmil ve şüphesiz meşhur sahâbî Selmân-ı Fars'i bu faziletin başında olmakla beraber yine şüphesiz ki, bunda İmam Ebû Hanîfe Nu'man b. Sabit (Rahimehullah) 'in da büyük menkabeti vardır. Hattâ hadîsden onun kastedilmiş olması mümkündür. Nitekim «MüslimVin bir rivayetinden bu mâna zahirdir...Acemlar arasında Selmân.ı Fârisî 'den sonra İmam Ebû Hanîfe kadar ilmiyle, re'ynin isâbetiyle ve dîninin metâne-tiyle şöhrat bulan başka biri yoktur...>‘

Davutoğlu bu hakikati Nevevî'nin fark etmemiş olmasından muzdariptir. Sözlerinin sonunda şu ifade vardır: Nevevî bu hadîs-hakkında sadece şunları söylemiştir: ‘Hadîs-i şerîfde Acemlerin faziletine ve yerine göre mecazla mübalağanın kullanılmaları caiz olduğuna açık delil vardır.’ Oysaki Nevevî'nin görüşü daha geniş kapsamlı ve isabetlidir. Davutoğlu ise mezhebî bir gayretkeşliğin içine düşmüştür.

g) Eserin internet ortamına aktarımı sınırsız yazım hatasıyla gerçekleşmiştir. Bu hatalar bazen öylesine yoğundur ki maksat anlaşılamaz. ‘e’ ve ‘f’ maddelerinde eserin internet adresinden yapılan aktarımlar, bu durum görünsün diye düzeltilmeden verilmiştir. Okuyucu işin vehametini bu nakillerde hemen fark edecektir.

⁸ D, Sahabenin Fazileti, 231(2546).

Değerlendirme

Davutoğlu'nun eseri Müslim'in hadisleri hakkında birkaç şerhten birlikte yararlanılarak oluşturulmuş geniş malumat içermektedir. Bilhassa ahkam hadislerine dört mezhebin görüşlerini aksettiren açıklamalar eklenmiştir. Eserin girişinde yaptığının nakilden ibaret olduğunu söylemesine rağmen, eser sadece nakilden ibaret değildir. Şahsına ait açıklamalar ve çıkarımlar nakillerle karışık olarak yer almıştır. Nakillerde eser ismi ve nakledilenin eser içindeki yeri hiç belirtilmemiş, birçok kez bilginin kimden alındığı da kaydedilmemiştir. Davutoğlu genellikle Nevevî'den aynen aktarım olarak gerçekleştirdiği şerhte, şahsına ait kısımlar ve nakiller arasında ayırt edici bir sistem ortaya koyamadığından bir karmaşa oluşmuştur. Şahsına ait açıklamalar sadece Arapça metindeki anlaşılması zor kısımların açıklanmasına yönelik değildir. Çeşitli konularda görüşlerinin yanı sıra, hadis-ten çıkarılacak hükümlerde, Nevevî'nin şerhinde yer almayan çıkarımlarına da şahit oluruz. Gerek Nevevî'den aktarımda, gerekse kaynağı belirtilmediği için şahsına ait olduğunu varsaydığımız hükümlerde kullanılan gereklilik dili çıkarılan hükümleri olması gerekenden daha üst noktalara taşımıştır. Bu hükümler içinde 'gereksiz' veya 'yanlış' izlenimi doğuranların sayısı az değildir. Ayrıca Nevevî'den yapılan aynen aktarımlarda bazı kısımlar terk edilmiş, bununla ilgili bir sistem tesbit edilememiştir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda geniş malumat içeren bu eserin tahkik süzgecinden geçirilerek tekrar yayınlanması bir gereklilik olarak ortaya çıkar. Bu hem bilgilerin kaynaklarına ulaşmayı, hem müellife ait olan kısımlarla, başkalarından aktarımların ayrışmasını, hem de çevirilerde eksik kısımların fark edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca dilin sadeleştirilmesi eseri yeni nesille buluşturabilir. Daha gelişmiş bir teknoloji ile internete aktarım, ortaya çıkan yazım hatalarını yok edecektir. Bu çalışmalarda rivayetlerden çıkarılan gereksiz hükümler üzerinde mutlaka durulmalıdır. Şayet eserin orijinalitesini bozmamak adına bu hükümler korunacaksa –ki bize göre de korunmalıdır-, eser, tenkitli bir çalışma olarak yayınlanmalıdır.

EK-2

MÜSLİM'İN ARDI ARDINA VERDİĞİ BİRBİRİYLE ÇELİŞİK RİVAYETLER

1.3/Âl-i İmrân Sûresi 128. Ayetin İniş Sebebi

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ -آل عمران/128

Enes'den (90/109) (r.a) gelen rivayete göre Uhud Harbinde Hz. Peygamber'in yan dişi kırılmış, başı da yarılmıştı. Yaradan kanı silerken bir taraftan da 'Kendilerini Allah'a çağırırken, Peygamberlerinin başını yarıp, dişini kıran bir kavim nasıl felah bulur!' diyordu. Allah Teâlâ '*Sana bu işten bir şey yoktur....*' ayetini bu durum üzerine indirdi.¹

Ayetin iniş sebebi olarak başka olaylar da zikredilmiştir.² Müslim'in bir sonraki rivayetinde Hz. Peygamber'in aynı olayda yüzünden kanı silerken 'Yâ Rabbi! Kavmimi affet! Çünkü onlar bilmiyorlar!' dediği kayıtlıdır.³ Nevevî ve Suyûtî ilk verdiğimiz rivayet hakkında susmayı tercih etmişler, ikinci rivayet için açıklamalarda bulunmakla birlikte iki rivayet arası zıtlığı dile getirmekten kaçınmışlardır.⁴

¹ M, Cihâd, 37, 1791.

² Bkz. D, Cihâd, 39, 104 (1791).

³ M, Cihâd, 39, 1792.

⁴ Bkz. Tezimiz, 104.

2. 93/Duhâ Sûresi 1-3. Ayetlerin Nüzul Sebebi

الضُّحَى (1) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى (2) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى (3) -الضحى

Bu konuda Müslim'in, Esved b. Kays'dan (75/694) (r.a) iki rivayeti bulunmaktadır. Birincisinde ayetlerin inişine vahyin gecikmesi sebep olmuştur:

‘Cibrîl, Hz. Peygamber’e gelmekte gecikti. Bunun üzerine müşrikler ‘Muhammed terk edildi’ dediler. Allah Teâlâ da ‘*Kuşluk zamanına ve sakinleştiği zaman geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi ve sana küsmedi!*’ ayetlerini indirdi.’

İkincisinde ayetlerin geliş sebebi Hz. Peygamber’in hastalanarak gece namazına kalkamamasıdır:

‘Hz. Peygamber rahatsızlandı da iki veya üç gece kalkamadı. Derken ona bir kadın gelerek : ‘Yâ Muhammed! Gerçekten ben şeytanının seni terk etmiş olmasını umarım! Onun iki veya üç gecedir sana yaklaştığını görmedim! dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘93/Duhâ/1-3’ ayetlerini indirdi.’⁵

Müslim aynı rivayetin farklı isnadlarını aynı numarayla vermektedir. Bu rivayetleri de barındırdığı tenakuza rağmen aynı rivayetin farklı versiyonları olarak görmüştür. Daha öncekinde olduğu gibi, ne Nevevî ve Suyûtî ne de Davutoğlu bu tenakuza değinmez.⁶

3. 4/Nîsa Sûresi 176. Ayetin Nüzul Sebebi

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ -النساء/176

Câbir b. Abdillâh'dan (77/696?) şöyle rivayet edilmiştir:

‘Hastalandım da Hz. Peygamber Ebû Bekir’le (12/634) birlikte yaya olarak beni ziyarete geldi. Bayılmışım. O da abdest alıp, abdest suyundan üzerime dök-

⁵ M, Cihâd, 39, 1797.

⁶ Bkz. Tezimiz, 105.

müş. Ayılınca ‘Ey Allah’ın Elçisi, malım hususunda nasıl hüküm vereyim?’ dedim. Fakat bana cevap vermedi. Nihayet miras ayeti; ‘Senden fetva istiyorlar. De ki: Kelâle⁷ hakkında size Allah fetvâ veriyor.....’ indi⁸

Müslim, Câbir b. Abdullah (77/696?) rivayetinin 5 farklı isnadını metinleriyle birlikte ardarda vermiştir. Bunlardan bazısında olay ‘4/Nîsa/176’ için, bazısında 4/Nîsa/11 için nüzul sebebi olarak anlatılmıştır.⁹

4.3/Âli İmrân Sûresi 188. Ayetin Nüzul Sebebi

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ

الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿188﴾ - آل عمران/188

Ebû Saîd Hudrî’den (74/693?) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber zamanında münafıklardan bir takım adamlar, Hz. Peygamber gazaya çıkınca ondan ayrılırlar ve ona muhalefet ederek evlerinde oturduklarına sevinirlerdi. Hz. Peygamber geldiği vakit ondan özür dilerler, yemin ederler ve yapmadıkları şeyle övülmek isterlerdi. Bunun üzerine ‘Sakın yaptıklarına sevinip yapmadıklarıyla övülmek isteyenleri azabdan kurtulacak zannetme!..’ ayeti indi.¹⁰

Bu rivayette Âli İmrân Sûresi 188. ayetin münafıklar hakkında inmesi söz konusu iken bir sonraki rivayette ehli kitap hakkında indiği bildirilmiştir.

İbn Abbâs’a (68/687) ‘Eğer bizden yaptığına sevinen ve yapmadığıyla övünmek isteyen herkes azab olunacaksa, hepimiz azab olunacağız, demektir.’ denildi. İbn Abbâs bu ayetin ehl-i kitab hakkında indirildiğini belirterek şu ayeti okudu: ‘Hani Allah kendilerine kitab verilenlerden onu insanlara mutlaka açıklayacaklarına ve gizlemeyeceklerine dâir söz almıştı.’¹¹ İbn Abbâs ‘Sakın yaptıklarına sevinenleri ve yapmadıklarıyla övülmek isteyenleri azabdan kurtulurlar sanma’¹² ayetini de okudu. Sonra şöyle dedi: ‘Hz. Peygamber onlara bir şey sordu. Fakat gizlediler, farklı bir şey söylediler. Çıktıklarında kendilerini sorulan

⁷ Kelâle üzerine açıklamalar için bkz. D, Ferâiz, 2, 8(1616).

⁸ M, Ferâiz, 2, 1616.

⁹ Bkz. Tezimiz, 130.

¹⁰ M, Munâfikûn, 2777.

¹¹ 3. Âli İmrân, 187.

¹² 3. Âli İmrân, 188.

şeye cevap vermiş görüyorlar ve bununla övülmek istiyorlardı. Ayrıca da sorulan şeyi gizlediklerine seviniyorlardı.¹³

Rivayetle ilgili tenakuza Nevevî ve Suyûtî değinmezken Davutoğlu bazı görüşlere yer vermiştir.¹⁴

5.17/İsrâ Sûresi 110. Ayetin Nüzul Sebebi

قُلْ اَدْعُوا اللَّهَ اَوْ اَدْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيَّا مَا تَدْعُوْنَ فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا
وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيْلًا -الإسراء/110

a)İbn Abbâs'dan (68/687) (r.a) ‘...*Namazında sesini çok yükseltme, pek de alçaltma...*’¹⁵ ayeti hakkında şöyle rivayet edilmiştir:

‘Bu ayet Hz. Peygamber Mekke’de gizli bulunduğu sırada indi. Hz. Peygamber ashâbına namaz kıldırırken Kur’anı yüksek sesle okuyordu. Müşrikler bunu işitince, hem Kur’an’a, hem onu indirene, hem de getirene sövüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘*namazda sesini çok yükseltme!*’ki müşrikler okuduğunu duymasın. Onu ashâbın işitmiyecek derecede ‘*alçak sesle de okuma!*’ Kur’an’ı onlara duyur, fakat çok yüksek sesle okuma; ‘*ikisinin arasında bir yol tut!*’, bu yurdu.¹⁶

b)Müslim bunun hemen arkasından Hz.Âişe’den (58/678) bu ayetin dua için indirildiğini açıklayan farklı bir rivayet vermiştir.¹⁷

Rivayetle ilgili tenakuza Nevevî ve Suyûtî değinmezken, Davutoğlu başka nüzul sebeplerinden ve değişik yorumlardan bahsetmiştir.¹⁸

6.60/Mümtehine Sûresi 12. Ayetin Uygulanması

¹³ M, Munâfikûn, 2778.

¹⁴ Bkz. Tezimiz, 132.

¹⁵ 17.İsrâ, 110.

¹⁶ M, Salât, 31, 446.

¹⁷ M, Salât, 31, 447.

¹⁸ Bkz. Tezimiz, 136.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعَصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ
اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ -الممتحنة/12

a) Hz.Âişe (58/678) (r.a) hicret eden mü'min kadınların 'Ey Peygamber! Mü'min kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.' ayeti uyarınca imtihan edildiklerini rivayet etmiştir. Kadınlar ayette bildirilen şartları kabul ettiklerini sözle ikrar etmektedirler. Hz. Âişe şöyle demiştir: 'Vallâhi Rasûlullah kadınlardan, Allah Teâlâ'nın emrettiğinden başka hiç bir şey almamış ve avucu asla bir kadının avucuna dokunmamıştır. Onlardan biat aldığı zaman kendilerine sözle 'Biatınızı kabul ettim.' derdi.¹⁹

b)Ümmü Atiyye'den²⁰ (70/689?) (r.a) rivayet edildiğine göre 'Ey Peygamber! Mü'min kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek.....' ayeti geldiği zaman Hz. Peygamber'in kadınlardan aldığı biatta 'niyaha'²¹ da vardır. Ümmü Atiyye Hz. Peygamber'den filan oğulları müstesna olsun diye ricada bulunur. Çünkü onlar cahiliye devrinde onun niyahasına iştirak etmişlerdir. Bu nedenle Ümmü Atiyye'nin (70/689?) de onların niyahasına iştiraki gerekmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber filan oğullarına yapılacak niyahayı müstesna tutar.²²

Bu rivayetle birlikte iki husus zihin bulandırmaktadır. 1-Hz. Âişe (58/678) rivayetinde hicret eden kadınlardan Hz. Peygamber Allah'ın emrettiğinin haricinde bir şey için söz almamıştır diye vurgulanmasına rağmen burada ayette bildirilenlere ilave olarak, Hz. Peygamber'in niyâha üzerine de söz aldığı bildirilmekte-

¹⁹ M, İmâra, 21, 1866.

²⁰ Asıl adı Nesibe binti Hâris. Hz. Peygamberle 7 gazada bulunma zevkine ermiş hanım sahabî.

²¹ Ölünün arkasından ağıtlarla ağlayıp matem tutma.

²² M, Cenâiz, 10, 936.

dir. 2-Hz. Peygamber'in herhangi bir emir veya yasağı uygularken kimseye ayrıcalık yapmadığı bilinirken niyâha için Ümmü Atiyye'ye izin vermiştir.

Nevevî ve Davutoğlu iki rivayetin zıtlığı üzerinde hiç durmazken, niyaha üzerinde çeşitli mülâhazalar vermişlerdir.²³

7.35-44/Duhân Sûresi 10-16. Ayetlerin Nüzul Sebebi

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ -الدخان/10-16

Abdullah b. Mes'ûd'a (32/652) (r.a) bir adam gelerek mescitte kendi görüşüne göre Kur'an'ı tefsir eden bir adamdan bahseder. Bu adam 'Göğün açık bir duman getireceği gün...' ²⁴ ayetini tefsir etmekte ve insanlara kıyamet gününde bir duman gelip canlarını alacağını, hattâ ondan nezleye tutulmuş gibi olacaklarını anlatmaktadır. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd şöyle söyler: 'Her kim bir ilim biliyorsa, onu söylesin. Bilmeyen de 'Allah bilir' desin. Çünkü bir adamın bilmediği bir şey için 'Allah bilir' demesi güçlü idrakinden dolayıdır. Bu mes'ele şöyle olmuştur: Kureyş kendisine isyankar olunca Hz. Peygamber onlara Yûsuf'un seneleri gibi seneler gelmesi için dua etti. Bunun üzerine onlara kıtlık ve şiddetli meşakkat isabet etti. Öyle ki adam göğe bakıyor da, açlıktan kendisi ile gök arasında duman gibi bir şey görüyordu. Kemikleri bile yediler. Nihayet Hz. Peygamber'e bir adam gelerek 'Yâ Rasûlallah! Mudar kabilesi için Allah'tan mağfiret iste! Çünkü onlar helak oldular.' dedi. Hz. Peygamber 'Mudar için mi? Sen hakikaten çok cüretkârsın!' buyurdu. Yine de onlar için duâ etti. Allah Teâlâ da 'Biz azabı biraz açacağız, siz gerçekten (yine) döneceksiniz.' ²⁵ ayetini indirdi. Ardından kendilerine yağmur verildi. Onlar refaha kavuşunca yine eski hallerine döndüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ 'Göğün insanları saracak apaçık bir duman getireceği

²³ Bkz. Tezimiz,163.

²⁴ 44. Duhân, 10.

²⁵ 44.Duhân, 15.

*günü bekle! Bu acıklı bir azabdır.*²⁶ *O gün biz büyük bir kuvvetle yakalarız. Şüphesiz biz intikam alıcıyız.*²⁷ ayetlerini indirdi. Abdullah b. Mes'ûd 'Bundan Bedir gününü kastediyor.' diye eklemiştir.²⁸

Müslim bunun hemen ardından Ubeyy b. Kâb'dan (22,30/642?,654?) dumanı kıyamet alametlerinden sayan bir rivayet daha vermiştir.²⁹

Değerlendirme

Müslim birbirine zıt rivayetleri ardı ardına vermektedir. Aynı tür örneklerle Buhârî ve Tirmizî'de de rastlarız. Müslim ve çağdaşları için bilgiyi aynen bir sonrakine nesle aktarma gayreti içinde bu durumu makul görebiliriz. Fakat, sorunun bu duruma, inceleyebildiğimiz şârihlerin³⁰ hiç dokunmaması ilim adına kayıp olmuştur.

²⁶ 44.Duhân, 10-11.

²⁷ 44.Duhân, 16.

²⁸ M, Munâfikûn, 7, 2798.

²⁹ Bkz. Tezimiz, 135.

³⁰ Nevevî, Suyûtî.

EK-3

MÜSLİM'İN KÜTÜB-İ SİTTE İÇİNDE TEK KALDIĞI RİVAYETLER

1.Ashaba Dua Emri ve Yanlış Uygulamaya Hz. Âişe'nin İtirazı

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ -الحشر/10

Yeğeni Urve (94/713), Hz. Âişe'nin (58/678) şöyle söylediğini rivayet etmiştir. ‘Ey kız kardeşimin oğlu! Onlar Peygamber’in ashabı için Allah’tan mağfi-ret dilemekle emrolunmuşlardı. Fakat onlara sövdüler.’¹

Müslim bu rivayette Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.²

2.48/Fetih Sûresi 24. Ayetin Nüzul Sebebi

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا -الفتح/24

İyâs b. Seleme (119/737) (r.a) babasından naklen Hudeybiye musalehası ve Zû Kared gazasını ayrıntılarıyla anlattığı uzun rivayette yukarıdaki ayetin nüzulüyle ilgili şunları söylemiştir:

‘Bundan sonra müşrikler sulh hakkında bizimle haberleşmeye başladılar. Hattâ birbirimize gidip-geldik ve barıştık. Ben Talha b. Ubeydullah'ın hizmetçisi idim. Onun atını suluyor, kaşağılıyor, kendisine hizmet ediyor, yiyeceğinden yi-

¹ M, Tefsir, 3022.

² Bkz. Tezimiz, 49.

yordum. Allah ve Rasûlüne hicret ederek ailemi ve malımı terk etmiştim. Mekkelilerle biz, barış yapıp birbirimize karışınca, ben bir ağacın yanına geldim ve dikenlerini sıyırarak kütüğe yaslandım. Az sonra bana Mekkeli müşriklerden dört kişi geldi ve Hz. Peygamber hakkında atıp tutmaya başladılar. Bunlara kızdım, başka bir ağaca geçtim. Onlar da silâhlarını astılar ve yaslandılar. Böyleyken birden vadinin aşağısından birisi ‘Yetişin muhacirlere!.. Züneym oğlu öldürüldü!..’, diye seslendi. Hemen kılıcımı kuşandım. Sonra bu dört kişiye uyurlarken hücum ettim. Silâhlarını alıp elimde deste yaptım. Sonra şöyle dedim: ‘Muhammed’in yüzünü şereflendiren Allah'a yemin olsun ki, sizden biriniz başını kaldırırsa üzerinde iki gözü bulunan uzvu keserim! Sonra onları sürerek Hz. Peygamber’e getirdim. Amcam Âmir de Abelâtan Mikrez (?) ³ denilen adamı müşriklerden yetmiş kişinin içinde üstünde koruyucu kılıf bulunan bir at üzerinde getirdi. Hz. Peygamber onlara baktı ‘Bırakın onları! Bozgunculuğun başı, sonu onların olsun!’ buyurdu. Kendilerini afvetti. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘O, Mekke’nin ortasında, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir..’ ayetinin tamamını indirdi.⁴

Hudeybiye barış anlaşmasından sonra, bu barışın getirilerini vurgulamak üzere indiğini anladığımız ayet ‘Allah yaptıklarınızı tam anlamıyla bilendir.’ ifadesiyle sonlanmıştı. Kısa bir bölümünü tercüme ettiğimiz bu uzun rivayet, Kütüb-i Sitte’nin diğer eserlerinde yer almaz.⁵

3.9/Tevbe Sûresi 18. Ayetin Nüzul Sebebi

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ

أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ -التوبة/18

‘Nu’mân b. Beşîr’den (64/683?) (r.a) rivayet edilmiştir:

³ Cevherî (?) ve Kadı İyaz’ın (544/11499) açıklamalarına göre Abelât Kureys’den Ümeyye, Nevfel ve Abdullah b. Abdi Şems isimlerinde üç kardeş olup, anneleri Able binti Ubeyd’e nisbet edilmişlerdir. Nev., XII, 177.

⁴ M, Cihâd, 45, 1807.

⁵ Bkz. Tezimiz, 108.

‘Hz. Peygamber’in minberinin yanındaydım. Bir adam ‘Müslüman olduktan sonra hacıları sulamam hariç, hiç bir amel işlememiş olmama aldırış etmem.’ dedi. Bir başkası ‘Ben müslüman olduktan sonra Mescid-i Haram’ı tamir etmem dışında, hiç bir amel işlememiş olmama aldırış etmem.’ dedi. Başka biri de ‘Allah yolunda cihâd etmek sizin söylediklerinizden üstündür.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (22/644) ‘Allah Elçisinin minberinin yanında seslerinizi yükseltmeyin! Bu gün cumadır.’ uyarısında bulundu. Şunu da ilave etti: ‘Ben cumayı kıldığım zaman içeriye girer, ihtilâf ettiğiniz konuyu ona sorarım!’ Bu olayın hemen ardından Allah Teâlâ ‘Siz hacıları sulamakla Mescid-i Haramı tâmîr etmeyi, Allah’a ve son güne îmân edip Allah yolunda cihâd eden kimse ile bir mi tutuyorsunuz?’ ayetini sonuna kadar indirdi.’⁶

Müslim’in bu rivayetini Kütüb-i Sitte muhaddislerinden tahrir eden yoktur.⁷

4.56/Vâkıa Sûresi 75-82. Ayetlerin Nüzul Sebebi

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّوَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾ الواقعة

İbn Abbâs’tan (68/687) (r.a) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber zamanında bir gece yağmur yağar. Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber ‘İnsanlardan bazıları şükrederek, bazıları da küfrederek sabahladı. Bazıları bu, Allah’ın rahmetidir, bazıları da gerçekten şu ve şu yıldızın ortaya çıkışı doğru çıktı dediler.’ der. Bunun üzerine ‘Yıldızların yerlerine yemin ederim...’ ayetinden ‘rızkınızı mı yalanlıyorsunuz’ ayetine kadar olan kısım iner.’⁸

Bu rivayetin gerek Müslim’de gerekse diğer külliyyatlarda bulunan benzerlerinde ayetin inişinden bahsedilmez. Zeyd b. Halid el-Cüheynî’nin (58/678) rivayetinde Hz. Peygamber’in Hudeybiye’de gece yağın yağmurdan sonra sabah nama-

⁶ M, İmâra, 29, 1879.

⁷ Bkz. Tezimiz, 110.

⁸ M, İman, 32, 73.

zını kıldırıldığı, sonra yağmurla alakalı olarak yukarıda bildirilen tarzda değerlendirme yaptığı bildirilmektedir.

Zeyd rivayetini Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî tahrir etmişlerdir.⁹ Yukarıda verdiğimiz İbn Abbâs rivayetinde Müslim yalnızdır.¹⁰

5. 'İkinci Namazı' ifadesinin 'Orta Namaz' Olarak Neshi

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ -البقرة/238

Berâ' b. Âzib'den (72/691) (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: 'Namazlara ve ikindi namazına devam edin!' ayeti indi. Biz de onu Allah'ın dilediği kadar okuduk. Sonra Allah Teâlâ onu nesh etti. Ardından 'Namazlara ve orta namaza devam edin!'¹¹ ayeti nazil oldu.¹²

Bu konuda Hz. Âişe (58/678) rivayetinden daha önce bahsetmiştik. Orada neshten bahsedilmemiş fakat orta namazın ikindi namazı olduğu bildirilmişti.¹³ Hz. Âişe rivayetini Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî vermişken bu rivayette Müslim, Kütüb-i Sitte içinde yalnızdır.¹⁴

6.35/Fâtır Sûresi 18. Ayetin ve Benzerlerinin Örnekliği

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى -فاطر/18

Hz. Ömer (22/644) yaralandığında başucunda ağlayanlar olur, Hz. Ömer de, dirinin ağlaması sebebiyle ölünün azab gördüğünü söyleyerek onları uyarır. İbn Abbâs (68/687) Hz. Ömer vefat edince, bu olayı Hz. Âişe'ye anlatır. Hz. Âişe 'Allah, Ömer'e rahmet eylesin! Hayır, vallahi Hz. Peygamber 'Ölü, herhangi bir kimşenin ağlaması ile azab görür,' demedi. Fakat yalnızca ailesinin ağlaması sebebiyle Allah kâfirin azabını arttırır,' dedi.' der. Sonra sözlerine şöyle devam eder: 'Si-

⁹ B, Salat, 72, 810/İstiskâ, 27, 991; E, Tıb, 22, 3906; N, İstiska, 1833-36.

¹⁰ Bkz. Tezimiz, 123.

¹¹ 2.Bakara, 238.

¹² M, Mesâcid,36,630.

¹³ Bkz. sayfa: 73.

¹⁴ Bkz. Tezimiz, 177.

ze Kur'an yeter! 'Hiç bir günahkâr nefis başkasının günâhını yüklenmez.'¹⁵ O zaman İbn Abbâs (68/687) 'Güldüren de ağlatan da Allah'tır.' diye mukabelede bulunur.¹⁶

Bu konuda , muhtelif ravîlerden birkaç farklı olay ve çok sayıda rivayet olmasına rağmen zikrettiğimiz rivayeti Müslim'den başka tahrir eden olmamıştır. Diğer rivayetlerden biri aşağıya alınmıştır.¹⁷

7.47/Muhammed Sûresi 19. Ayetin Örnekliği

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ -

محمد/19

Abdullah b. Serciş (?) (r.a) Hz. Peygamber'i gördüğünü, hatta onunla ekmek ve et yediğini belirtmiştir. Râvî ona Hz. Peygamber'in kendisi için istiğfar edip etmediğini sorar. O da 'Evet! Senin için de!'cevabını vererek şu ayeti okur: '...Günahın için istiğfar et! Erkek ve kadın mü'minler için de...' Abdullah sonra Hz. Peygamber'in arka tarafına dolanıp iki omuzunun arasındaki nübüvvet mühürüne baktığını söyler. Mühür Hz. Peygamber'in sol küreğinin başında, parmakları bir araya getirilmiş el gibi, siğillere benzeyen bir bendir .¹⁸

Rivayeti Kütüb-i Sitte içinde Müslim'den başka tahrir eden yoktur.¹⁹

8.9/Tevbe Sûresi 33. ve 61/Saf Sûresi 9.Ayetlerin Örnekliği

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ -التوبة/33

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ -الصف/9

Hz. Âişe (58/678) (r.a) Hz. Peygamber'in 'Lât ile Uzza'ya tapılmadıkça, gece ile gündüz gitmeyecektir.'sözüne 'Yâ Rasûlallah! Ben zannederdim ki Allah Teâlâ 'O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün

¹⁵ 35.Fatır, 18 ; 39.Zümer, 7 ; 53.Necm, 38.

¹⁶ M, Cenâiz, 9, 929.

¹⁷ Bkz. 152.

¹⁸ M, Faziletler, 30, 2346.

¹⁹ Bkz.Tezimiz,198.

kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir,’ ayetini indirdiği vakit bu iş tamam olmuştur,’ diyerek mukabelede bulunur. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Şüphesiz ki, bu konuda Allah’ın dilediği olacaktır. Sonra Allah güzel bir rüzgâr gönderecek ve kalbinde hardal tanesi kadar iman olan herkesin canını alacak, yalnız kendisinde hayır bulunmayanlar kalacaktır. Bunlar da babalarının dinine döneceklerdir.’ buyurur.²⁰

Rivayeti Kütüb-i Sitte içinde Müslim’den başka tahrir eden yoktur.²¹

9.93/Şems Sûresi 7-8. Ayetlerin Örnekliği

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا (7) فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

(51?/672) (r.a), Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye (69/688?) (r.a) ‘Ne düşünüyorsunuz? İnsanların bugün çalışıp durdukları işler; hükmü verilmiş, geçip gitmiş işler mi yoksa Peygamber’lerin haber verdiği ve delilleri kendilerine sabit olmuş gelecekte mi? diye sorar. Ebû'l Esved ‘Hükmolunmuş, geçip gitmiş işlerdir’ der. İmran ‘Bu zulüm olmuyor mu? diye tekrar sorar. Bu söz Ebû'l Esved’i çok korkutur. ‘Her şey Allah’ın yaratmasıylaadır. Onun hükmü altındadır. Yaptığından sual olunmaz. Yaratıklara da sorulmaz.’ der. Husayn ‘Allah sana rahmet etsin? Aklının gücünü ölçmek istedim.’ diye mukabelede bulunur ve şu olayı anlatır: Müzeyne'den²² iki adam Hz. Peygamber’e gelmişlerdi. ‘Ey Allah’ın Elçisi! Ne buyurursun? Bugün insanlar ne amel edecek, neye çaba gösterecekler? Haklarında hükmolunmuş ve bitmiş, geçmiş bir kader hakkında mı, yoksa istikballerine ait Peygamber’lerinin kendilerine getirdiği ve haklarında delil sabit olan bir hususta mı? dediler. Hz. Peygamber ‘Hayır! Bilâkis haklarında hüküm verilmiş ve geçmiş bir şey hususunda çaba gösterecekler. Allah Teâlâ’nın kitabında ‘(7) Nefse ve onu biçimlendirene,(8)sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun!’ ayetleri bunu tasdik etmektedir.’ buyurdu.²³

²⁰ M, Fiten, 17, 2907.

²¹ Bkz. 158.

²² Bir Arab kabilesi.

²³ M, Kader, 1, 2650.

Rivayeti Müslim dışında veren olmamıştır.²⁴

Değerlendirme

Müslim'in Kütüb-i Sitte içinde yer almayan Kur'an atıflı rivayetlerinin sayısı sadece dokuzdur. Demek ki Müslim'in tahrir ettiği Kur'an atıflı rivayetler büyük çoğunlukla bilinen rivayetlerdir.

²⁴ Bkz. Tezimiz, 208.

KAYNAKÇA

Abdurrahman b. Ebî Hatim, *el-Cerh ve 't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006.

Brown, Jonathan Ac, *The Canonization of al-Bukhârî and Müslim the Formation and Function of the Sünni Hadîth Canon*, Department of Near Eastern Languages and Civilizations The University of Chicago 2006.

el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdat*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trs,

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Mustafa Dîbu'l-Beğâ, Dâru İbn Kesîr, el-Yemâme-Beyrut 1407/1987.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1997.

Davutoğlu, Ahmet, *Sahih-i Muslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1977.

_____, <http://www.darulkitap.com/hadis/muslim/muhtelif/indexana.htm>

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Sunenu Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamîd, Dâru'l-Fikr, yrs, trs.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, trc. Abdülkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara 1986.

Erul, Bünyamin 'Hadis Yorumunun Sınırları', *Klasik Dönem Hadis Şerhçiliği*, Gerede Yorum Bildirisi (Basılmamış tebliğ), 2007.

Gazzâlî, *Mustasfa*, trc. Yunus Apaydın, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.

Goldziher, Ignaz, *Muzlim Studies*, London, trs.

- Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, D.İ.B. Yayınları *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara 2011.
- H. Karaman-M. Çağırıcı-İ. K. Dönmez-S. Gümüş, *Kur'an Yolu*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1985.
- el-Hatîb, Muhammed Accâc, *Usûlü'l-Hadis*, Dâru'l-Fikir, yrs, 1401/1981.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru'l- Ma'rife, Beyrut 1379h.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarâbad 1328h.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Fikir, Beyrut trs.
- İbn Salâh, Ebû Amr, *Sıyânetu Sahîhi Müslim mine'l-İhlâle ve'l-Ğalata Himayetu mine'l-İşkâta ve's-Sikat*, thk. Mevfîk b. Abdillâh b. Abdillâh b. Abdilkâdir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1984.
- el-Kâdî, Abdulfettah, *Esbâb-ı Nüzul*, trc.Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara 1986.
- Kandemir, M. Yaşar, 'Müslim b. Haccâc', T.D.V. Yayınları, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2006.
- Karaman, Hayrettin, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, İstanbul 1971.
- Koç, M. Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, kitâbiyât, Ankara 2003.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, İlmî Yayınlar, Ankara 1981.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an (Tefsîru'l-Kurtubî)*, yrs, trs.
- el-Mubârekfûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim, *Tuhfetü'l-Ehvezî bi Şerhi't-Tirmizî*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

- Müslim b. Haccâc Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- _____, thk. Ahmed Zehve-Ahmed İnâye, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, trs.
- En-Nefîr, Muhammed Şazelî, 'Înayetu Ehli'l-Mağrib', *Hidaye*, yrs, 1982.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali; *el-Muctebâ mine's-Sunen (Sunenu'n-Nesâî)*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebu'l-Matbuâtü'l-İslâmiyye, Halep 1406/1986.
- _____, *Sunenu'n-Nesâîyyu'l Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1991.
- _____, *Tefsîru'n-Nesâî*, thk. Sabri b. Abdulhâlık eş-Şafîî ve Seyyid b. Abbâs Celîmî, Beyrut 1990.
- en-Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *el-Minhâc Şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, Beyrut 1392h.
- Olimov, Yunuscan, Taberî'nin Câmiu'l-Beyan'ında Nesh, A.Ü.İ.F. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- Özafşar, M.Emin, 'Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el Camiu's-Sahih'i', *A.Ü.İ.F.Dergisi*, Ankara 1998.
- er-Râzi, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran, trs.
- Robson, James, trc. Talat Koçyiğit, 'Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivayeti', *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara 1955.
- es-Sahavî, Fethu'l-Muğîs, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1968.
- es-San'ânî, Hemmâm b. Münebbih, Sahifetü Hemmâm b. Münebbih, thk. Ali Hasen Ali Abdü'l-Mecîd, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1407/1987.
- Salih, Subhi, Hadis İlimleri ve İstılahları, Gaye Matbaacılık, yrs, 1988
- Sezgin, Fuat, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, A.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1956.

- Speight, R.Marston, 'The Function of Hadith as Commentary on the Qur'an,as Seen in the Six Authoritative Collections', (ed.) Andrew Rippin, Approaches to the History of the Interperatation of the Qur'ân, New York 1988.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Ed-Dîbâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, yrs, trs.
- et-Taberânî Ahmed b. Eyyûb Ebû'l-Kâsım, *Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Ab-di'l-Mecîd es-Selvî, Mektebeti'l-Ulûm ve'l-Hukum, yrs, 1404/1983.
- et-Tirmizî, Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *el-Câmiu 's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, trs.
- Yeniél, Necatî, Hüseyin Karapınar, *Sünen-i Ebû Dâvud*.
<http://www.darulkitap.com/oku/hadis/hadis-kitaplari/ebuDâvud/>
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, İstanbul, trs.
- Yılmaz, Bedriye, *Tarihten Günümüze Örtünmenin Anlamları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ez-Zehebî, el-İmam Şemsüddîn Muhammed b.Ahmed b.Osman, *Tarihu'l İslam*, Dâru'l- Kutubi'l-Arabî, yrs, 1994.
- _____, *Siyeru A'lâm en-Nubelâ*, tah. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r Risale, Beyrut 1986.
- Zeyd, Mustafa, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, yrs, 1428/2007.

ÖZET

‘Kütüb-i Sitte’ Sünnî Müslümanların hadis literatüründe en güvenilir altı hadis külliyyatını simgeler. Bunlardan Buhârî (256/869), Müslim (261/875) ve Tirmizî’nin (279/892) eserlerinde Kur’an tefsirine ait müstakil bölümler bulunmaktadır. Buhârî ve Tirmizî’nin Tefsir bölümleri birbirine yakın hacimlerde iken, Müslim’in Tefsir bölümü diğerleri ile kıyaslanamayacak ölçüde hacimsizdir. Buhârî, Müslim ve Tirmizî çağdaş üç muhaddistir ve Buhârî Müslim’in hocası, Müslim de Tirmizî’nin hocası olmak üzere aralarında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu muhaddislerin Kütüb-i Sitte içinde yer alan eserleri genel özellikleriyle birbirine yakın hacimlerde dir. Durumun Tefsir bölümünde farklılaşması okuyucuda merak uyandırmaktadır. Bu çalışma, Tefsir bölümünde bozulan dengeyi irdeler.

Birinci bölüm Müslim’in Tefsir bölümünü, Buhârî ve Tirmizî’nin Tefsir bölümleriyle karşılaştırır. Bölümler üzerinde yapılan ilk okumada, Müslim’in Tefsir bölümüne aldığı rivayetlerde çok seçici davrandığı açıkça fark edilir. Bölüme aldığı her rivayet bir yönüyle Kur’an’ı anlamaya katkı sunmaktadır. Bu nedenle Tefsir bölümleri arasındaki karşılaştırmada rivayetler, Kur’an’ı anlamaya katkı sunma yönleri ile sorgulanmıştır. Müslim’in Tefsir bölümünde Kur’an’ı anlamaya katkı sunmayan hiç rivayet yokken, Buhârî ve Tirmizî’nin Tefsir bölümlerinde Kur’an’ı anlamaya katkı sunmayan birçok rivayet tesbit edilmiştir. Bu durum, ilk bakışta Müslim’in Tefsir bölümüne aldığı rivayetlerde, Kur’an’ın anlamına katkı sunma yönünde bir özelliğe dikkat ettiği, dolayısıyla da ilgili bölümü sınırlı tuttuğunu düşündürse de, Sahih’in diğer bölümlerinde yer alan Kur’an atıflı rivayetlerin mahiyeti bilinmeden kesin bir şey söylenemeyeceği açıktır.

İkinci bölüm Sahih’in diğer bölümlerinde bulunan Kur’an atıflı rivayetleri inceler. İnceleme sonunda Sahih’in bütününde tıpkı Tefsir bölümünde olanlar gibi, Kur’an’ı anlamaya katkı sunan pek çok rivayet olduğu tesbit edilmiştir. Bu durumda Müslim’in Tefsir bölümüne aldığı rivayetlerde kriteri bir önceki bölüm-

de düşündüğümüzden farklıdır. Bu kriter belki de isnada dayalı bir özellik ile ilgili-
dir. Bu nedenle Müslim'in Tefsir bölümünde bulunan rivayetlerle, diğer bölüm-
lerde bulunan rivayetler, isnad açısından da değerlendirilmiştir. Bu değerlendiri-
mede Tefsir bölümünde bulunan rivayetler ile diğer bölümlerde bulunan Kur'an
atıflı rivayetlerde, Müslim'in şeyhleri ve rivayetlerin alındığı tabirler birbiriyle
uyumlu bulunurken, Tefsir bölümündeki rivayetlerin biri hariç hepsinin mevkuf,
Sahih'in diğer bölümlerinde bulunan rivayetlerin ise büyük çoğunluğunun merfu
olduğu tesbit edilmiştir. Bu durumda Müslim'in Tefsir bölümüne aldığı rivayetle-
rin seçimi rivayet çeşidi ile alakalı görünmektedir. Fakat Tefsir bölümünde, mevkuf
rivayetlerin yanısıra bir merfu rivayet, diğer bölümlerde de de merfu rivayet-
lerin yanı sıra sayıları az olsa da mevkuf rivayetler vardır. Bunları tek tek ince-
lenmeden karar vermek yanlış olur.

Nitekim sonuç bölümünde aykırı rivayetler tek tek incelenmiş, yukarıda
bahsi geçen kanaatin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Müslim'i, tefsire ait bölümü
bu kadar dar tutmaya iten sebep, daha eserinin başında belirttiği metottan başka
bir şey değildir. Müslim bir rivayeti sadece bir bölümde, bütün versiyonları ile
birlikte vermekte; tekrar etmemektedir. Ayrıca rivayetlerin mevcut olduğu bir
ortamda kendi görüşlerine yer vermeği doğru bulmadığından, meselelerin izahı
sadece verilen rivayetlerle sınırlı kalmaktadır. Bu durumda konu ettiği itikâdî,
fikhî ve ahlâkî meselelerin iyice anlaşılabilmesi için, rivayetleri yerleştirirken
bunlarla ilgili diğer bölümleri öncelemiş, Tefsir bölümüne ise diğer bölümler için
gerekli olmayan rivayetleri tercih etmiştir. Böylece hacmi küçük, fakat muhtevası
özenli bir Tefsir bölümü oluşturmuştur. Diğer bölümlerde olduğu gibi, Tefsir bö-
lümü için de rivayet seçiminde gösterdiği maharet takdire şayandır.

ABSTRACT

HADİTHS CONTAINING QUR'ANIC REFERENCES IN THE SAHİH-İ MUSLİM

Kütüb-i Sitte symbolizes the most credible six hadith corpuses of the hadith literature of Sunni Muslims. Among them, the ones of Buhârî, Muslim and Tirmizî contain separate chapters issued commentary of Quran. Although the commentary chapters of Buhârî and Tirmizî are similar to each other volumetrically, the one of Muslim is so slight that cannot be compared to the other two. This is very interesting; because, there is a very close relationship between the three muhaddises at stake. They live contemporarily. While Buhârî is the master of Muslim, Muslim is the master of Tirmizî. The volumes of their works, which take part in Kütüb-i Sitte, are nearly equal. At this conjunction, the diversification of the situation in commentary chapters attracts curiosity of the readers. This study examines the loss of balance in equity among the commentary chapters.

The first chapter of this study compares the commentary part of Muslim with the ones of Buhârî and Tirmizî. Just in the first reading of the books, it is explicitly noticed that Muslim acted selectively in choosing the narratives that he took in the commentary part of his book. Each of these narratives contributes to understanding of Quran. Because of this, in the comparison between commentary chapters, the narratives are examined in their potential of making contribution to understanding of Quran. Whereas there are no narratives that do not contribute to understanding of Quran in the commentary chapter of Muslim, many narratives are detected that do not contribute to understanding of Quran in the commentary chapters of Buhârî and Tirmizî. So, the related chapter of Muslim is limited. Although, at the first glance, this makes readers to think that Muslim pay attention to

the feature of making contributions to Quran understanding when he chooses the narratives that he takes his book, it is clear that attaining such a judgment without examining the narratives attributed to Quran in the other chapters of the book.

The second chapter of this study examines the narratives attributed to Quran in the other chapters of Muslim's Sahih. At the end of this examination, it is seen that there are many narratives that makes contributions to understanding Quran in all other chapters of the book, like the ones in the chapter of commentary. In this case, it is obvious that the criterion of Muslim in choosing the narratives, which he put under the commentary part, is different from what we have thought in the previous chapter. This criterion may be related to the characteristics based on ascription. Thus, all the narratives from each chapter are considered from the aspect of ascription. At the end, it is founded that, in the narratives from the commentary part and the ones from the other parts, Muslim's şeyhs (masters) and tahammulu'l-hadiths (from which the narratives are taken), are coherent to each other. While, all the narratives except one are mevkuf in the commentary chapter, most of them are merfu in the other chapters. So, the narrative choice of Muslim may be related to the kind of the narrative. However, there is a merfu narrative in commentary part, whereas there are some, even if just a bit, mevkuf ones in other parts. To make a decision without examining them one by one will be defective.

As a matter of fact, at the end of the examination of all contradictory narratives one by one it is appeared that the opinion above is false. The reason that leads Muslim to keep the commentary part very narrow is nothing but the method that he notifies at the beginning of his book. He gives one narrative with all its versions in one chapter, and does not repeat it. Besides, since he does not approve to give his own opinions near to the narratives, the explanations of the issues keep bounded with the given narratives. In such a case, he gives priority to the chapters, which are related to the issues, when he put the narratives. Thus he aimed to make itikadî, fikhî and ahlakî issues of the narratives more comprehensible. He prefers to put the narratives, which are not necessary for the other parts, into the commentary part. Thusly, he constitutes a commentary chapter small in volume but meticulous in content. It is worth praise that the skill Muslim has in choices of narratives.